

figure odmora

KULTURA ODMARANJA

Pišu i govore:
Lena Lenček,
Gideon Bosker,
Paul Veyne, Anne
Martin-Fugier,
Franco Gatti, Alain
Corbin, Annegret
Pelz

stranice 25-32

zarez

” ” ” ”

Lena Lenček & Gideon Bosker
Naseljavanje raja

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 20. srpnja 2000, godište II, broj 36-37 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovori: Milorad Pupovac
i Zdravko Tomac

Hrvatsko- srpska posla

stranice 6-7

Zgarište

Drago Jančar, Petar Luković

stranice 8-9

Razgovor: Frederic Jameson

Smatram se ortodoksnim marksisom

stranice 14-15

Etnopsihijatrijska iluzija

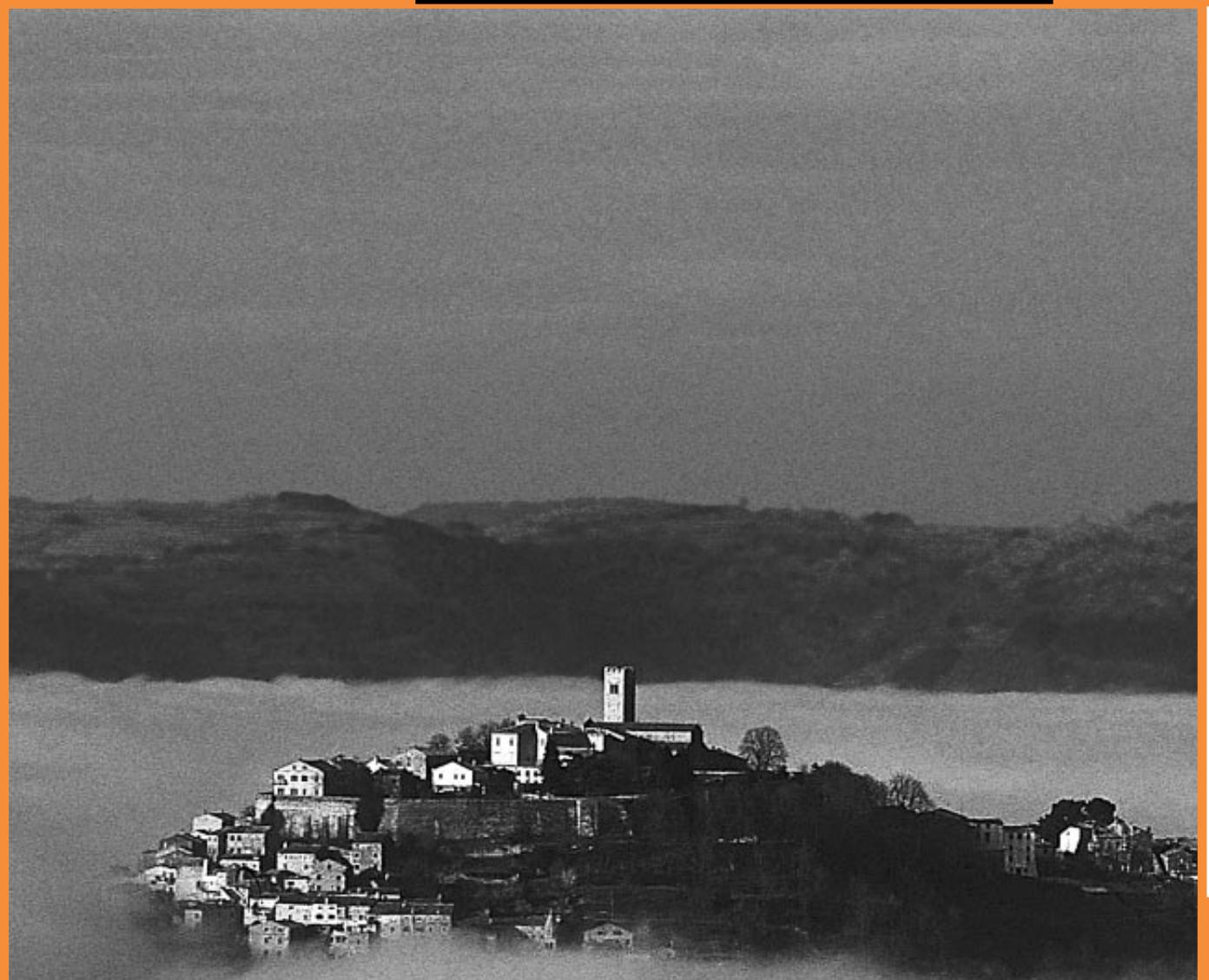
Fethi Benslama
stranica 17

Kritika

Gjurgjan, Šporer, Krivak,
Zima, Luketić, Miščević,
Zlatar, Profeta

stranice 42-48

Motovun film festival THE SECOND, August 2nd-5th, 2000

Sljedeći broj *zareza* izlazi
14. rujna 2000.

zarez

gdje je što

Zarezi

Info: srpanj 2000. • Branko Matan, Grozdana Cvitan, Agata Juniku **4**
Najave: ljetno 2000. • Sabina Sabolović, Branko Kostelnik **5**

U žarištu

Nasilni patrijarhalni kôd • Nela Rubić **3**

Prema zaboravu • Pavle Kalinić **3**

Razgovor sa Zdravkom Tomcem i Miloradom Pupovcem: Hrvatsko-srpska posla • Omer Karabeg **6-7**

Razgovor s Fredericom Jamesonom: Smatram se ortodoksnim marksistom • Tomislav Medak i Tonči Valentić **14-15**

Razgovor s Ines G. Županov: U potrazi za mirodijama i kršćanima • Vesna Domany Hardy **18-19**

Komentar

I mi borer za trku imamo • Giga Gračan **5**

Izazovi promjene • Biserka Cvjetičanin **5**

Milošević pod frizerskim šokom • Petar Luković **9**

Tri bisera na otoku sreće • Duša Drndić **12**

Bjeloputi i tamnoputi blizanac • Jan Kott **12**

Fredric Jameson i Harry Potter • Nataša Govedić **13**

Hvala na populističkoj pažnji • Giga Gračan **53**

Esej

Radije crno zgariste... • Drago Jančar **8**

Domovinske mrvice povijesti • Juan Goytisolo **16**

Etnopsihijatrijska iluzija • Fethi Benslama **17**

Utopija između... • zoe@mi2.br **23**

Polemike

Arzin, D.K., ili OO? • Žarko Puhovski **10**

I magla može biti pogled na teksologiju • Dean Duda **11**

Likovnost, fotografija, arhitektura

Depersona grata • Ante Kuštre **4**

U susret 26. Salonu mladih • Sabina Sabolović **20**

Preuzmimo inicijativu! • Slaven Tolj **20**

Where is Penezic, who is Rogina • Mirko Petrić **20**

Umjetnost je refleksija globalnih tendencija • Marijan Špoljar **21**

Viktor Viktorija • Nikola Polak **22**

Kazalište

Mizantrop ili linija većeg otpora • Nataša Govedić **33**

Razgovor s Brankom Sušcem: Kazalište kao baba vrâčara • Suzana Marjanović **34**

Talište tijela i prostora • Suzana Marjanović **35**

Duhovi iz garaže • Grozdana Cvitan **36-37**

Film

Razgovor s Janom Švankmajerom: Nisam profesionalac • Juraj Kuković **38**

Komično i nastrano • Juraj Kuković **39**

Glazba

Razgovor s Franom Paraćem: Vokalnost kao osnova svjetonazora • Zrinka Matić **40**

Igra na sigurno • Branko Kostelnik **40**

Teorija

Teorija zvuči poznato • Perry Meisel **41**

Kritika

Dvostruki pogled iznutra • Ljiljana Ina Gjurgjan **42**

U potrazi za izgubljenim prostorom • David Sporer **43**

Zavodljivost cyber-svijeta • Marijan Krivak **44**

Brak omladinske književnosti i pedagogije • Dubravka Zima **44**

Osmijeh sa onoga sveta • Katarina Luketić **45**

O lijepoj, dragoj i slatkoj slobodi • Nenad Miščević **46**

Ljepotica i zvijer • Andrea Zlatar **47**

Odgovornost autora • Dušanka Profeta **48**

Proza

O, sveta politiko • Boris Beck **50**

Sa šlagom • Dušanka Profeta **51**

Boninovo • Danijel Dragojević **52**

Reagiranja

Nevidljivi svijet Ive Pleše • Ksenija Marković **53**

Spelancije starog jajca • Zlatko Crnković **54**

U mišaflu s Bausingerom • Jasna Čapo Žmegač **54**

Još koja o žuljevima etnologa • Iva Pleše **54**

Zrcalo Eglež • Neven Jovanović **54**

Zarezi

Ukratko • Katarina Luketić, Aleksandra Orlić, Dušanka Profeta, Nikica Gilić, Grozdana Cvitan **49**

Eurozarezi • Srdan Rabelić, Gioia-Ana Ulrich, Mojca Rapo **55**

MMC Rijeka: Kružna ulica • **24**

TEMA BROJA: Kultura odmaranja

Priredio Dean Duda

Plivanje uz sprave i naprave • Lena Lenček & Gideon Bosker **25**

Pokretne slike s plaže • Lena Lenček & Gideon Bosker **26**

Zvuk kupališnoga gonga • Paul Veine **26**

Skriti tijelo odjenuti moral • Lena Lenček & Gideon Bosker **27**

Iznalaženje ljetnoga odmora • Anne Martin-Fugier **28-29**

Puno rada malo zabave • Franco Gatti **29**

Naseljavanje raja • Lena Lenček & Gideon Bosker **30**

Figure umora, oblici odmora • Alain Corbin **31**

Penelope i prestupnice • Annegret Pelz **32**

»MRAMOR-PLAST« d.o.o.

za proizvodnju, usluge i trgovinu

Tel.: 01-660 49 47

Mob.: 091-660 49 47

POLY STOL

namijenjen je za unutarnje i vanjske prostore, terase, pizzerije, bistroe, caffe barove, restorane, uz bazene, balkone...

Materijal izrade — umjetni mramor

Boja postolja — crna...

Boja ploče — po Vašem izboru

Bistro stolić — disk postolje

Ø 50 cm 360 Kn

Ø 60 cm 390 Kn

Bistro stolić Poly postolje, visina 72 cm

Ø 60 cm 390 Kn

Ø 70 cm 450 Kn

60x60 cm 450 Kn

70x70 cm 540 Kn

60x80 cm 540 Kn

Barski stolovi — visina 115 cm

Ø 60 cm 500 Kn

Između ostalog možemo Vam ponuditi i više modela stolica, te ostali sitni inventar, čaše, pepeljare itd.

Brza montaža i demontaža ploča od postolja, jednostavno održavanje.

PDV nije uračunat u cijenu

Naš hotel »Kredo« nalazi se u prekrasnoj pješčanoj uvali.

Da bismo našim zahtjevnim gostima u svako doba

ugodili naši su apartmani opremljeni klima-uređajima.

U našem art-restoranu posebnu atmosferu čine slike poznatih umjetnika. Na terasi koja gleda izravno na

more doživjet ćete pravu romantiku. Naše osoblje stoji

Vam na raspolaganju i trudi se ispuniti Vaše želje.

Hotel »Kredo«

Čikat bb – Srebrna uvala, HR-51550 Mali Lošinj

tel. +385/51/233-595, 232-515

fax. +385/51/233-616, 231-365

e-mail: kredo@island-losinj.com

Marginalizacija žene na prostorima Balkana te svodenje njene uloge na jednoznačne stereotipove *Velike Majke* ili *Ugodne Ljubavnice*, koja služi za opuštanje *Velikom Lovcu* i *Umornom Ratniku*, žalosna je pojava, dosadna poput konstantne Zubobolje koju potenciraju, ironije li, upravo takozvani »ženski« časopisi na čijim se stranicama problem celulita postavlja kao planetarna tragedija s nesagledivim posljedicama. Razumljivo je, pak, da se u takvim okolnostima »banalna« vijest o pokretanju tužbe protiv Republike Hrvatske zbog drastičnog kršenja prava djece rodene izvan braka našla samo na stranicama tjednika *Feral Tribune*. Dakle ta vrsta veoma teške tužbe Europskog suda za ljudska prava uopće ne brine i ne intrigira hrvatsku javnost. Zašto?

Zato što čelni ljudi u Hrvata, čak i oni »liberalno« usmjereni, misle da primitivnim seoskim tračevima mogu »intelektualno« kastrirati žene poput Vesne Pusić ili Alme Price. Takva vrsta ljudi, dakle, obraćajući se onom najnižem u čovjeku, njegovom kolektivnom i nesvjesnom dijelu bića, misli da će nediferenciranu sivu masu biračkog tijela ideološki osvijestiti tako što će dvije nadarene i pametne žene — slijedeći logiku da su žene niža i slabija bića nastala iz Adamova rebra — proglašiti potencijalnom zločinkom te lezbijkom i sidašicom. Zašto ta vrsta ljudi ne napada muškarce na isti način? Zato što se boje osvete koja bi, ako bi je muškarac smislio, bila podjednako podla i okrutna.

Amazonke

Tako bi, na primjer, muškarac u ime Alme Price u najtiražnijim novinama u Hrvata objavio kako je iz pouzdanih izvora otkrio da je urednik Imperijala običan mafijaš, kriminalac i silovatelj žena, otac vanbračne djece, ali da nije on krv jer da su mu takvi bili i čača i did i pradid sve do devetoga koljena.

Vesna Pusić bi pak, preobličena u bratog muškarca, Draženu Budiši na stranicama novina mogla obećati da bi, tako liberalan kakav već jest, na sljede-

ćim izborima mogao osvojiti mjesto župnika u nekoj idiličnoj i patrijarhalnoj župi, gdje nitko ništa ne čita i gdje je usmena tradicija prenošenja životnih mudrosti od usta do usta na veoma visokoj cijeni.

Eto, tako bi mogle izgledati osvete Alme Price i Vesne Pusić ako bi i one prihvatile stereotipni patrijarhalni kôd u načinu mišljenja i u obraćanju javnosti

virom, što su trebali prikriti nasilje i hipokriziju građanskog oblika patrijarhata, dotle su na Balkanu koncem XX. stoljeća žene bile hametice silovane, prodavane i preprodavane, klane, prebijane, vrijedane i ponižavane — sve u ime junačkog muškog patrijarhalnog superegazdanog na »biserima« iz usmene »po-vijesne« epike.

poslom, fascinantno zaštite sebe i svoju djecu zasnivanjem raznih veoma korisnih institucija kakvi su vrtići i škole s produženim boravkom. Sustavno su radile na izmjeni zakona koji štite i bračnu i vanbračnu djecu podjednako, ako se desi da ih partner napusti. Uglavnom, dogurale su dotle da mnoge od njih čak i ne žele partnera, nego samo potomstvo ili karijeru, pa filozofi futurolozi naslu-

čuju novu eru matrijarhata, dok sociolozi i psiholozi ozbiljno analiziraju muškarca u emotivnoj krizi. Svakako da političari u izbornim kampanjama veoma vode računa o ženskom dijelu biračkog tijela. Nova generacija žena ne uživa u čarima osvete poput grčke mitološke Medeje koja je prva narušila patrijarhalni kôd zločinima nad vlastitom djecom i nad bratom da bi se osvetila mužu i ocu. Ne uživa ni u kastraciji, bukvalnoj ili simboličnoj, jer zna da se iza svakog anarhičnog nasilja i radikalizma krije klica opakog totalitari

rizma. Snaga nove generacije žena, barem njenog elitnog dijela, leži u njihovu odbijanju da budu samo jedan stereotip ili arhetip karakterističan za patrijarhalno društvo. Naime, one su podjednako i nježne majke i oštromerne amazonke i zavodljive hetere i mudre proročice.

Što da rade Hrvatice

I dok tako žene na Zapadu uživaju u borbom iznudenom visokom socijalnom statusu, što da rade Hrvatice kojima je don Anto Baković obećao mirovinu i dodatke za djecu ako rode njih četvero? Što da rade Hrvatice sa čoporom polugladne djece bez mirovine i bez dodatka, s pijanim ili neurotičnim mužem, s *Milom* u ruci koja dramatično upozorava na opasnosti od celulita. Što da rade s tim demografskim Machiavellijem u Hrvata? Da izjave da su to njegova vanbračna djeca? Sve je moguće u državama u tranziciji. Hoćemo li se tako tješiti i u sljedećih sto godina samoće i izolacije, te se zabavljati umlačivanjem labudova letvama? □

karakterističan za današnju Hrvatsku koja, nije šala, ulazi u treći milenij iza Krista. One bi, dakle, istim sredstvima, simbolično, morale kastrirati svoje protivnike. Morale bi postati amazonke, ravnopravan pandan muškom lovcu s istim oružjem u ruci, jer to je bit patrijarhalnog modela svedenog na svoj početni stadij iz koga se naknadno razvila plemenska zajednica te različiti oblici država u kojima i do dana današnjega glavnog ulogu igraju muškarci.

Spaljivanje vještice

Nije važno što muškarci, globalno promatrajući, imaju bolji materijalni i intelektualni status od žena u patrijarhalnom svijetu što ga kroje po svojoj mjeri, nego su važne razlike i granice do kojih muškarci u različitim društвima mogu ići. I dok se postkolonijalni Zapad zamislio nad muškim principom koji je generirao totalitarne režime, ratove, nuklearno naoružanje, ekološke katastrofe, dakle, nakon što su dobri Freud i njegovi nasljednici spasili brojne Ofelije, Emme Bovary i Nore sigurnoga ludila i samoubojstva u namirisanim salonima s glaso-

Ako se grubo nasilje nad brojnim anonimnim ženama u prošlom ratu može tumačiti nenormalnom oopsesijom junačkim mitom i iz njega čitanom povijesnu, kako objasniti simbolično spaljivanje vještice što ga je izveo Slaven Letica, profesor i doktor sociologije, te u to vrijeme savjetnik dr. Tuđmana? Jasno je da ta gesta progona pametnih žena iz Hrvatske pripada visoko toniranom nacionalnom (patrijarhalnom) kodu, ali nije jasno da Slaven Letica kao doktor sociologije nije ništa znao o psihologiji ljute patriotske mase koju je nahuškao na tri osobno imenovane žene, javno navodeći čak i njihove adrese. Može biti da je Slaven Letica svoj doktorat stekao kod glasovitoga Savonarole, čiji su sljedbenici, naoružani maljevima, u nedostatu žive vještice na lomači, hrabro ju rišali na golog Michelangelova Davida.

Muškarac u emocionalnoj krizi

I dok se profesori sociologije u Hrvata bave spaljivanjem vještice, makar i simbolično, žene su na Zapadu, malo radikalnom feminističkom galamom, a više upornim političkim i pravničkim

ma iz okruženja, ukoliko želi preživjeti, morati postati izrazito krvoločna.

I u tom okruženju koje je vrlo slično od Trsta do Vladivostoka — gdje multinacionalni kapital preko MMF-a i Svjetske banke, vodi kolo insistirajući na prodaji nacio-

tit će novoj ili novim vlastima koliko god bude trebalo, samo da legalizira ono što je stekla pretvorbom u zadnjih deset godina.

Mogući neredi koji će uslijediti u prvoj fazi bit će više-manje ideološki nedefinirani, ali će s vremenom doći do žestokog diferenciranja na lijeve i desne, tako da bi se svim istočnoeuropskim zemljama, koje su imale privatizaciju kao Hrvatska, mogao vrlo lako dogoditi terorizam. Ne neki bezazleni, već vrlo sličan onome koji su proživjele Njemačka, Italija, Francuska, Belgija, Japan itd. Do iskorjenjivanja nije došlo iako je policija drakonskim mjerama uz pomoć sudstva uspjela zaustaviti teroriste sedamdesetih, ali će novu generaciju, uslijed znanstveno-tehnološke tj. informatičke revolucije, biti još teže zaustaviti jer nema moralnih zasada na koje bi se borci protiv terorizma mogli pozivati.

Alme ostaju

Ipak uoči ljeta ima i ljepših stvari. Uvijek je bilo problema te političara, raznih moćnika, kraljeva, ministara, književnika i glumaca i glumica.

Kad sve gore navedeno legne ili ne legne na svoje mjesto za sto ili više godina, nitko neće znati tko je bio utjecajan političar ili mafijaš! Ali će se znati za glumicu Almu bila to Mahler s početka dvadesetog stoljeća ili Prica na prelasku iz dvadesetog u dvadeset prvo unatoč onima koji su željeli prelaz iz dvadesetog u devetnaesto stoljeće. Alme ostaju, a sve ostalo parti prema zaboravu! □

Majke i lovci

Nasilni patrijarhalni kôd u Hrvata

Čelni ljudi u Hrvata, čak i oni »liberalno« usmjereni, misle da primitivnim seoskim tračevima mogu »intelektualno« kastrirati žene poput Vesne Pusić ili Alme Price

Nela Rubić

se podrazumijeva samo po sebi. Već danas je, a sutra možda i nije.

Vjerojatno će Ustav biti najbolje od mogućeg, ali to neće promijeniti baš puno od sumorne stvarnosti. Ceste će i dalje biti uske, pune rupa i prespore, dug prema

ma iz okruženja, ukoliko želi preživjeti, morati postati izrazito krvoločna.

I u tom okruženju koje je vrlo slično od Trsta do Vladivostoka — gdje multinacionalni kapital preko MMF-a i Svjetske banke, vodi kolo insistirajući na prodaji nacio-

Kratko i jasno

Prema zaboravu

Nadam se da su postignuti uvjeti za donošenje Ustava koji se neće mijenjati svakih nekoliko dana ili kad se smijeni vladajuća garnitura

Pavle Kalinić

inozemstvu rast će i dalje tako da bismo se jednog dana s nostalgijom mogli sjećati duga od samo deset milijardi dolara. I dalje će prevladavati mafijaški odnosi u svim sferama društva uključujući i MUP. Naši generali će se razlikovati od američkih koji znaju pisati, računati i uključiti kompjutor i za razliku od naših svi imaju vozačku, ali nisu samo zbog toga postali generali. Pre-tvorbe, revizije generala, visokih časnika i invalida nastaviti će se u beskraj, ali zahvaljujući mentalnom sklopu balkanske barutine već se sada skoro sa stopostotnom sigurnošću može tvrditi da od toga neće biti skoro pa ništa. Mafija nam je mala, glupa i primitivna, ali će zato u sukobu s mafija-

nalnog bogatstva koje je stvarano stoljećima — nova Hrvatska vlada mora sprječiti kriminal i osmisli strategiju razvoja. Ukoliko joj to ne pode za rukom, a nasljeđe dojučerašnje vlasti je više nego katastrofno, mogući su teški lomovi koje će, kao i do sada, okolne zemlje promatrati glumeći nezainteresiranost za sukob, dok će ispod žita naoružavati sve one koji naoručeno mogu platiti.

Mogući terorizam

Mafija koja je itekako zainteresirana za zadržavanje materijalnih bogatstava koje je stekla zadnjih par desetak godina učiniti će sve da zaustavi bilo kakve revizije i pla-

Ideologija i teatar Brechtova Mjera u Zagrebu

Branko Matan

Potkraj lipnja u dvorani *Janje Zagrebačkog kazališta* mladih dvije večeri za redom izvedena je *Mjera Bertolta Brechta*. Bio je to višestruko neobičan događaj. Kao prvo, posrijedi je ispitna predstava Kazališne akademije, a to je institucija koja desetljećima ignorira teatar i najveći dio duhovnoga iskustva dvadesetog stoljeća. Tamo se buduće glumce i režisere uporno podučavalo da je »Nietzsche bio ljudak, Artaud pijanac, a Brecht staljinist« (kako je jednom zgodom referirao Branko Brezovec). Nadalje, *Mjera* je bez sumnje najkontroverzniji Brechtov komad i više je nitko živ ne izvodi. Tekst, napisan godine 1930. kao predložak za glazbeni teatar, prikazuje opravdavanje zločina uime »više ideje«. Dopustivo je i poželjno, kazuje tekst, ubiti nevinu i dobra čovjeka ako se time pomaže Partiji i komunizmu. To je »malii zločin, koji je nužan da bismo se efikasno suprotstavili »velikom zločinu, tj. socijalnoj nepravdi. Tu mračnu tezu, koja kao da govori iz srca dvadesetog stoljeća, Brecht je u tehničkom smislu (po općem mišljenju) predočio majstorski. »Mjera se ne može odreći stanovitila neljudska, ledena velicina«, napisao je jedan od poznatih kritičara (Herbert Lüthy). Pedesetih godina Brecht je zabranio da se *Mjera* javno izvodi, tvrdeći kako je komad nastao za »pouku izvođačima«, a ne za publiku.

Redatelj zagrebačke predstave Mladen Vukić Brechtovu je opernime predlošku oduzeo glazbu, a izvedbi bilo kakvu referenciju na povijesni kontekst i kontroverznost osnovne teze teksta. Drama je prikazana onako kako je napisana te bi se, ukratko, moglo zaključiti da je u ovom slučaju vjernost tekstu iznevjerila njegovo značenje, a malo možda i duh autora, tj. kritičku metodu za koju se zalagao. □

Grozdana Cvitan, Agata Juniku

Šibenski grbovi

Zbirka kamenih grbova, Županijski muzej Šibenik, Šibenik, 2000.

Vrijedna zbirka kamenih grbova u Županijskom muzeju u Šibeniku nastala je, nažalost, ponajprije kao rezultat rušenja. Naime, temelje zbirke stvarao je don Krsto Stošić, šibenski historiograf i ljubitelj starina čije je djelovanje u prvoj polovici ovog stoljeća bilo itekako značajno za grad. Kamene grbove don Krsto prikupljao je uglavnom prigodom različitih razaranja i rušenja. Zbirka je posebno obogaćena nakon Drugog svjetskog rata, ali se u njoj otad nalaze i fragmenti, nepoznati grbovi. Od 1965. godine zbirka se stručno obraduje, sistematizira i obogaćuje. Uz izložbu Grbovi koja je u tijeku u Županijskom muzeju u Šibeniku tiskan je i bogati istoimeni katalog. Autorica teksta i kataloške obrade Ksenija Kalauz, potpomognuta fotografijama Tomislava Pavičića, prati heraldiku u Šibeniku tijekom stilskih razdoblja. Analizira grbove svjetovnih i crkvenih nositelja, kako one koji su sakupljeni na izložbi tako i one koji još krase stara šibenska zdanja. Svaku analizu obogaćuje informacijama o nosiocima/vlasnicima grbova. (G. C.)

Jedini festival radionica

Peti međunarodni kazališni festival mladih, u organizaciji Istarskog narodnog kazališta, Pula, 10. srpnja-20. kolovoza

Predstavom *Alica u zemlji čuda* redateljskog tandemra Zrncić Kulenović/Raponja u Malom rimskom kazalištu u Puli 10. srpnja je otvoren Peti međunarodni kazališni festival mladih što ga organizator, a to je Istarsko narodno kazalište, voli nazvati *jedinstvenom međunarodnom ljetnom kazališnom školom*. Riječ je naime doista o jedinom festivalu radionica u Hrvatskoj, tj. projektu koji pokušava programski obuhvatiti, što će reći ravnopravno tretirati, sve ili gotovo sve segmente u procesu stvaranja kazališne predstave. Za sudjelovanje u radionicama ove su godine svoje studente prijavile škole i akademije iz petnaest zemalja, uključujući i zagrebačku Akademiju dramske umjetnosti. Sto se tiče *nastavničkog kadra*, koji će na svojim plećima *iznijeti* čak sedamnaest radionica, u školi sudjeluju dramski pedagozi

svoje uratke. Jednostavnost i askeza njegovi su fotografiski principi. Prizori što običniji i marginalniji, atmosfera što tiša i

meditativnih ugoda bliskih zemljovskim stanjima svijesti.

Idealno mjesto za svoje preokupacije on je našao na najpoznatijem splitskom kupalištu Bačvice, gdje se još od 1978. odavao svojim fotoritualima. Tada je kupalište bilo zapušteno i napušteno, takoreći u stanju nepostojanja

Tamo je on pronašao komad prostora Dalekoga istoka, medu ruiniranim ostacima kupališnog zdanja podignutoga na diku moderniteta. Vidio je tragove one nagašene jednostavnosti japanske tradicionalne arhitekture koja potiče na sabranost. Da, ima nešto tradicionalno istočnjačko u Efendićevim radovima, premda je pristup na površini vrlo sličan postupcima suvremene depersonalizirane fotografije američkoga predznaka.

Zašto na fotografijama ovoga splitskoga umjetnika nema ljudi? Lakonski odgovor će odmah nавести kao razloge otuđenost, nepostojanje subjekta i emocionalnu inhibiranost. No, možda uzrok leži još dublje, možda bi ga se moglo čak povezati i sa zabranom prikazivanja ljudskoga lika u islamu i judaizmu. Postmodernom lakoćom možemo pak reći da je danas, kako u životu tako i u umjetnosti, *persona non grata* te da je stoga *depersona grata*. To jest: da je depersonalizacija poželjna. Zato se samo na jednoj od pedesetak fotografija koje je Efendić izložio nalazi neko živo biće — jedan pas latalica, jedva zamjetljiv u drugom planu.

Izabrali su svoje fotografije jednostavno naziva riječju *Mjesto*, umjetnik dodatno naglašava tu depersonaliziranost, a asocira globaliziranost. Snimljena mjesta mogla bi se nalaziti bilo gdje. Na

predstave nastale u Hrvatskoj, a ujedno bi putem inozemnih gostovanja pružao profesionalnu informaciju akterima hrvatske plesne scene te senzibilizirao domaću publiku na plesnu umjetnost. Dakle, u tom periodu Svetvinčenat zamišljen je poput kampa u kojem bi se stvarali kontakti, razmjenjivala profesionalna iskustva i inicirale inozemne i međuregionalne koprodukcije — najavljuje umjetnička direktorica i selektorica festivala Snježana Abramović.

Festival će biti otvoren u petak 21. srpnja predstavom *Valcer Teatra Tascabile di Bergamo* u režiji Renza Vescovija. Iste večeri na programu je *Projecte Gallina (Ispod kože)* španjolskog koreografa Emilia Guiterreza, nakon čega je planiran koncert brazilsko-kubanskog dueta Tony Osanah & Alberto Diaz. U subotu je na programu predstava *Djeca iz vešmašine* Udruge za rastjerivanje dosade Antuntun, *Mak & Bellulus* njemačkog koreografa Stephan Thossa u izvedbi Maše Kolar i Zorana Markovića, *Meso* u koreografiji i izvedbi Amerikanca Stevena Iannaconea te *Čovjek-stolac* u izvedbi »bad coMMpany«. Ivan Faktor će na kraju večeri izvesti drugi dio svog performansa *Johnny, arrivederci!*. U nedjelju program počinje performansima Svena Stilinovića *Geometrija krvožednosti* i Schmrtz Teatra *7 tablet-a za spavanje*. Potom će Zagrebački plesni ansambl izvesti predstavu Alexeya Tarana *Krava Licario Sveti Oppiano* nakon čega će hrvatska skupina Šikuti Machine izvesti performans *Kurteničke vibracije*. Zadnji dan festivala, u pondjeljak 24. srpnja, Tamara Huilmand izvest će projekt *Arbetip Medea — monolog za ženu koja ponekad govori* autorice Ivane Sajko. Francuski koreograf Jean Gaudin prikazat će svoju predstavu *Iskušenje*. Posljednja »programska jedinica« festivala Svetvinčenat bit će performans Slavena Tolja.

Pored osnovnog festivalskog programa u Svetvinčentu su organizirane i radionice iz područja plesa i neverbalnog kazališta koje su započele već 16. srpnja.

— *Budućnost projekta je ulazak u mrežu evropskih plesnih festivala. Festival u budućnosti ima intenciju, osim okupljanja umjetnika iz zemlje i inozemstva, producirati i vlastite predstave te uklaziti u koprodukcije s inozemnim festivalima i producentskim kućama — zaključuje Snježana Abramović. (A. J.)*

Depersona grata

Prizori što običniji i marginalniji, atmosfera što tiša i kompozicija što statičnija, to su Efendićeve sklonosti

Ante Kuštrela

Izložba fotografija Rina Efendića

Rino Efendić (1961) je fotograf koji uglavnom snima one motive koje većina ljudi jedva zamjećuje, a na njegovim fotografijama, izloženim ovih dana u splitskoj Galeriji umjetnina, ljudi uopće nema. Zapanjeni i napušteni ambijenti, prostori tišine i nedogađanja, stvari privremeno ili stalno izvan funkcije, to su objekti Efendićeva fotograforskog interesa. U njima on vidi očiglednu ljepotu, pa se uopće ne trudi dodatno estetizirati

kompoziciju što statičnija, to su Efendićeve sklonosti. One ga, u najboljim radovima, dovode do

i kao takvo potpuno je odgovaralo Efendićevu senzibilitetu koji je tražio mjesto tišine i praznine.

primjer: parkirani automobil, »upakiran« u zaštitnu ceradu. Kao čovjek zatvoren u sebe, Efendić, dakle, vidi nehotičnu umjetnost na ulici (auto kao da je upakirao Christo), a hotimice izbjegava upotrijebiti naglašena umjetnička sredstva u svome radu, kao što to (utišavanje svoga »ja«) rade istočnjački umjetnici i mudraci.

Nije mu mnogo drugačiji ni pristup u polaroid snimcima koje je izložio pored većih crno-bijelih fotografija (25 x 25 cm). Dok su velike lišene skoro bilo kakve emocije te uglavnom borave u prostorima arhitekture, male su polaroid snimke emocionalno obojene. Svojim formatom one govore o suspregnutoj osjećajnosti koja pazi da ne prijeđe crtu dozvoljenog očitovanja afektivnosti. Ako bismo zbrojili jedne i druge fotografije, velike i male tj. crno-bijele i one u boji, dobili bismo splitski omjer racionalnog i emocionalnog, kontroliranog i nesputanog, hladnog i toplog. Rino Efendić ovakvom je postavom svoje izložbe precizno i jednostavno (iako možda nesvesno) naznačio rečeni problem.

Izložbu prati jednako hladno i utišano (kao što su Efendićeve crno-bijele fotografije) dizajnirani katalog Viktora Popovića s predgovorom Sandija Vidulića, a radovi se mogu pogledati i na sitemu www.galum.hr. □

Ljetne izložbe u Muzeju suvremene umjetnosti

Sabina Sabolović

Uako većina galerijskih prostora preko ljeta uzima praznike, u Muzeju suvremene umjetnosti i za ove su mjesec spremili dvije izložbe. Od 20. srpnja u Muzeju se može vidjeti izložba *Kolaži* njemačke umjetnice Hannah Hoch (1889-1978) koju je organizirao Institut za odnose s inozemstvom (IFA) iz Stuttgarta. U Zagrebu se izložba realizira u suradnji Muzeja suvremenе umjetnosti i Goetheova instituta, a radi se o poznatoj njemačkoj umjetnici koja je na početku svoje karijere bila bliska krugu berlinske *dade*. Izložba sadrži 32 kolaža nastala u razdoblju između 1918. i 1967. godine te predstavlja svojevršnu retrospektivu umjetnice kojoj se pripisuje invencija jezika foto-montaže tj. inauguraciona toga medija među postojeće »legitimne« kategorije umjetničkog djela. U duhu ljetnih mjeseci u organizaciji Muzeja suvremene umjetnosti od 3. kolovoza nastaviti će se projekt Plamena Dejanova i Swetlane Heger *On holiday*. Ovi su autori projektom promoviranja tvrtke BMW koja im je za to vrijeme bila sponzor sudjelovali na mnogim nedavnim značajnim izložbama. I ovaj put radi se se o nastavku umjetničko-ekonomske strategije dvojca: umjetnici su za svoj predani rad nagrađeni odmorom koji će im osigurati Muzej suvremene umjetnosti uz pomoć sponzora. Hrvatski i inozemni sponzori spremno su prihvatali projekt, jasno pokazujući kako za njih vrijednost umjetničkog rada, u sustavu tržišta rada, ima stvarnu ekonomsku vrijednost. Zidovi Studija Muzeja bit će ispunjeni znakovima sponzora i njihovim promotivnim materijalom, a jedini umjetnički objekt tandem Heger & Dejanov šarena je ploča s natpisom *On Holiday*, 3. 8-10. 8. 2000. Oni će za to vrijeme svoje praznike provesti u Dubrovniku.

Lou Reed špila v Ljubljani!

Branko Kostelnik

Lou Reed — veliki američki rock autor, predvodnik nekadašnje legendarne newyorske skupine Velvet Underground, tekstopisac, skladatelj, gitarist i pjevač, koji je nakon raspada Velveta ostvario sjajnu samostalnu karijeru, a čiji albumi posljednjih desetljeća spadaju u sam vrh svih rock pjesmarica — gostuje u Ljubljani na Križankama 1. kolovoza. To je prvi put da Reed gostuje na ovim prostorima nakon što je proljetos odbio svirati u Austriji u znak protesta zbog političkog uspona desničara Heidera. Reed će sa svojim pratećim bendom predstaviti svoj posljednji album *Exstasy* i dakako ponajbolje pjesme iz svoje bogate karijere. Tako je legendarni slovenski promotor Igor Vidmar konačno, nakon gotovo svih najrelevantnijih imena svjetske rock scene posljednjih desetljeća, uspio dovesti i jednog od najvećih: Reeda. Hi, Igor, čekamo još samo Toma Waitsa.

Izazovi promjene

Pitanje kakav će biti kulturni razvoj u 21. stoljeću, u kontekstu svjetske nestabilnosti i nesigurnosti koje proizlaze iz procesa globalizacije, postavljeno je na skupu koji je krajem lipnja 2000. u New Yorku organizirala Fondacija Ford.

Biserka Cvjetičanin

Istraživanja kulturnog razvoja, promjena kulturnih vrijednosti i redefiniranja kulturnih identiteta ključna su istraživanja u području kulture u suvremenom svijetu. Ona obuhvaćaju niz pitanja kao što su upravljanje kulturnim različitostima (u posljednje vrijeme uz pojam *management* sve se više uvodi pojam *governance*), identitet i pluralizam jezika, utjecaj tehnologija i informatizacije na pojavu novih oblika i pokreta u umjetničkom/kulturnom stvaralaštvu te na kulturnu komunikaciju i suradnju. Baze podataka znanja o kulturi, koje su u svijetu sve brojnije, pokazuju da se danas istraživanja razvoja i promjena ne mogu odvojiti od njihove kulturne dimenzije.

Kulturna različitost kao osnovni razvojni resurs

Pitanje kakav će biti kulturni razvoj u 21. stoljeću, u kontekstu svjetske

nestabilnosti i nesigurnosti koje proizlaze iz procesa globalizacije, postavljeno je na skupu koji je krajem lipnja 2000. u New Yorku organizirala Fondacija Ford. Fondacija Ford

u SAD-u i u svijetu pruža potporu programima u domeni obrazovanja, medija, umjetnosti i kulture. Pozvala je dvadesetak stručnjaka sa svih kontinenata da rasprave osnovna obilježja suvremenog kulturnog razvoja i teme koje će se izdvojiti kao najrelevantnije u (kritičkim) istraživanjima novog stoljeća. Nakon konferencije Svjetske banke, održane u Firenci u listopadu 1999. godine, o financiranju, izvorima i ekonomiji kulture u održivom razvoju, koja je ocijenjena kao »propuštena prilika« te nakon neuspjeha Svjetske trgovinske konferencije održane u Seattleu, ubrzo nakon Firence formiralo se mišljenje da novo stoljeće počinje s opasnim *vacuumom* u međunarodnoj kulturnoj politici te da je neophodno organizirati svjetski forum u čijem će središtu biti novi modeli kulturnog razvoja.

Rasprave na skupu vodile su se oko tri grupe pitanja: kulturna različitost i multikulturalizam; kulturna komunikacija i umrežavanje; kulturno poduzetništvo. Uvodno su naglašene promjene koje su se zbole u posljednjih tridesetak godina u svijetu u različitim područjima ljudske aktivnosti i osobito u iznimno brzom rastu protoka informacija, kapitala i ljudi.

Sudionike je osobito zaokupila rasprava o kulturnoj različitosti i multikulturalizmu. Kulturna različitost shvaćena je kao osnovni razvojni resurs: sudionici su se složili da na početku 21. stoljeća kulturnu različitost, multikulturalizam i dijalog s drugim kulturama svaka zemlja treba prihvatića kao osnovni vlastiti razvojni kontekst. Kanada je predložila novi međunarodni instrument o kulturnoj različitosti koji bi se uspostavio međunarodnim konsenzusom o važnosti kulturne različitosti u kontekstu globalizacije i koji bi u prvi plan istaknuo ulogu kulturne različitosti u održivom razvoju. Brojni međunarodni forumi bili su dosad posvećeni kulturnoj različitosti, ali svijest o njenoj važnosti valja pretočiti u akciju. To znači na unutarnjem planu priznavati i promovirati različite kulturne i društvene grupe, a na međunarodnom razvijati kulturne modele koji omogućuju očuvanje kulturnih različitosti s obzirom na »neelastičnost« međunarodnih trgovinskih sporazuma (MAI, WTO, itd.) i cjelokupne procese globalizacije. Kulturna različitost i multikulturalizam ključ su za budućnost zaključak je skupa na ovu temu.

Umrežavanje

Rasprava o drugoj temi, kulturnoj komunikaciji i umrežavanju,

Hvala za skandal

I mi borer za trku imamo

Giga Gračan

Tvrđnja 1. Prijepor Glumačka družina Histrion — stanari dvorišne zgrade u Ilici 12 koristi ponajviše medijima (elektroničkim i tiskovnim), jerbo koincidira s neslužbenim otvorenjem sezone *kiselib krastavaca*. To što rečeno razdoblje čovjekovskog globalnog potonuća u tzv. godišnji odmor otpočinje datumom pada Bastilje, to je pak tema za dubinska antropo/sociološka oranja. To, pak, da se i u metropoli svih Hrvata zbio teror *novih vlasnika* nad jednim već vremenskim kazališnim projektom... e, to se upisuje u sumnju laskavu rubriku *patologija male povijesti Grada*.

Tvrđnja 2. Vazda se iznove pokazuju da je Fritz (= Miroslav Krleža) i sjanjan epigrapičar, za ovu prigodu prizvan onim o hrvatskoj kulturi i srpskom juhaštvu koji mu podjednako idu na jetra (baš kao Hrvati Boris Maruni, no to je iz drugog žanra i vremena). U rečenom se prijeporu hrvatska *kulturnost* iskazala dosljednom floskuli o sebi, prakticirajući — u krajnje zaštrenom registru — stav kakav godinama prakticiraju žitelji Splita i Dubrovnika kojima je do kazališnog *Ljeta i Igara* stalo koliko npr. macama Luka Paljetka do oleandra. Pak su tovrsnu poruku, čini, se, splitski i raguzerski *gazde* shvatili i, nadati se, (šuškama) riješili. No metropski se *gazde* u ovoj temi — baš kao i nizu drugih — ponaušaju kao da to treba riješiti svatko, samo ne oni. Tvrđnja 3. Stanari »ugroženog« objekta u Ilici 12/dvoriste pokazali su nevidenu anonimnu *gradansku kurazu* uputivši *prvu ozbiljnu opomenu* glumačkoj i gledateljskoj mizeriji proizvodnjom nezapamćena akustičkog nasilja koje je, zaprečujući histrionsku predstavu, imalo komunicirati putu *vlasništvo je svetinja*. Naročito je svetinja kad se tzv. idealni dio tzv. zajedničkih prostorija može (fiškalskoj interpretaciji) unovčiti od Idealnog Kupca tzv. poslovogn/trgovačkog prostora. Pa jer se očito u tome grmu bâni tusti zeko, cijela tema zvuči otužno poznato. *Novi vlasnici* pritom su u političkom smislu sažalno neuki (ili im je takav fiškal): Zlatko je Vitez možda bio nekakav miljenik hadzeovske nomenklature (Tate/Cáce?), no njega će — ako on u rečenoj temi odista jest *bad hadzeovski guy* — mehanizmi Nove pravne države otpiliti dok reknes ašov. Pak se moja mačka i ja pitamo: tko tu komu ne vjeruje, ter hrvatskom desnicom poseže za borerom malogradanskog hrvatskog pokazivanja gebisa? Mora da se Idealnom/Poštenom Kupcu vraški žuri, baš kao i Idealnom/Poštenom Koncesionaru za 3. TV kanal te, po nevoljnjo simetriji, i Treći radijski. Tko to kaže, tko to laže, da je zajašio Murta (= liberalni kapitalizam) nakon što smo sjašili Kurtu (= vulgarni/hadzeovski/kapitalizam)?! Howgh! (u koproducijskom prijevodu: *Ich babe gesprochen!*)

usvojene pojmove kao što su kulturne industrije i kulturno tržište. Naravno, preporuka i nije mogla biti drugačija: maksimalno stimulirati kulturno poduzetništvo.

Nema predstave

Rasprava se vodila u pravcu osmišljavanja projekta Svjetskog kulturnog foruma. Svjetski kulturni forum trebao bi postati redovito — svake dvije do tri godine — globalno sastajalište kulturnih radnika, nosioca kulturnih politika, umjetnika, istraživača u kulturi i poslovnih ljudi koji su zaokupljeni kulturnim razvojem i suradnjom. Prvi Svjetski kulturni forum održat će se u New Yorku 2002. ili 2003. godine. Forum će otvoriti mogućnosti za kulturno »poduzetništvo«, tražeći odgovore na izazove koje donosi svijet u promjeni.

Na taj način omogućiti će se stvaranje »tržišta« ideja kojim bi se zagovarale odgovarajuće politike i prakse u kulturi i jačala potpora kulturnim aktivnostima. Organizaciju foruma preuzet će Institut za kulturno poduzetništvo, neovisna, neprofitna organizacija koja će se osnovati sa ciljem jačanja suradnje, partnerstva i dijaloga kulturnih institucija u svijetu. Iz New Yorka koji je prepun kulturnih dogadanja povratak u Zagreb bio je suočavanje s realnim: kazališta ljeti ne rade. Sva srća da postoje vrijedni Histrioni i Čarobno dvorište. Dvorište, uistinu čarobno (u sklopu Dječjeg kazališta Narodnog sveučilišta u Dubravi), ispunjeno je malim posjetiocima koji u predstavama ne samo da uživaju, već u njima i sudjeluju. A to su budući posjetiocu naših velikih kazališta koja možda jednog dana neće preko ljeta nositi natpis: *Nema predstave*.

srpske manjine treba regulisati posebnim zakonom?

— Tomac: Nema posebnog zakona za svaku manjinu. Mi do-

mogu kazati, bez želje da bilo kome oduzmem manjinska prava — nego što su to neke druge manjine. I u tom smislu treba u

rijalnom ili bilo kakvom drugom autonominjom. Taj njihov problem može riješiti samo centralna vlast. Srbi treba da budu integrirani u sredine u kojima žive, da sudjeluju u lokalnoj upravi i samoupravi, u županijama i u cijeloj državnoj vlasti. To je pravi izazov koji stoji i pred Srbima i pred Hrvatskom. Srbi moraju izaći iz neke vrste geta u kojem se trenutno nalaze. Oni moraju prestatи funkcionirati na nivou nevladinih organizacija i moraju sudjelovati u donošenju odluka u sklopu onoga što nazivamo zajednički poslovi, opći poslovi i javno dobro. To je ono što mi se čini da je danas najveći izazov i za Hrvatsku i za Srbe u Hrvatskoj.

— Pupovac: Mislim da treba otvoriti raspravu o svemu tome. Treba prihvati ona rješenja koja su najbolja, koja će dovesti do toga da manjine u Hrvatskoj budu bogatstvo hrvatske države, a ne faktor remećenja. I mislim da i jedan i drugi narod, i srpski i hrvatski, nakon svega što se do-

ba argumentima poraziti i marginalizirati. Neki od njih bi možda i željeli da budu sudske gonjenje da bi dobili na važnosti. Mislim da ekstremista ima u svim demokratskim državama, ali ja nisam previše zagovornik političke represije prema onima koji daju takve izjave. Dok se ostaje samo na izjavama, mislim da je dovoljno jasno reći kuda vodi takva politika. Ako bi se islo u političku akciju, u konkretna djela, onda postoje zakoni koji to sankcioniraju.

Gospodine Pupovac, plaže li se Srbija Đapićevih prijetnji?

— Pupovac: Ne više toliko kao što su se nekada plašili, ali treba reći da to izaziva strah i veliku zabrinutost jednako kao i izjava gospodina Šeksa o tome da Srbi povratnici podmeću požare po Dalmaciji ili da prijete hrvatskim političarima. Takve izjave su neodgovorne i opasne. Ja se slažem s gospodinom Tomcem da, gdje god je to moguće, treba izbjegći restrikcije i represiju u odnosu na politički govor i politički iskaz.

Međutim, treba konstatirati da je gospodin Đapić i ranijih godina nekoliko puta izao izvan okvira Ustava i da je doveo u pitanje ono što nazivamo državnom sigurnošću. On jeste svojim iskazima u nekoliko navrata direktno motivirao, ako ne i poticao ljudi na odredenu vrstu nasilja. To se može i dokumentirati. U tom smislu institucije vlasti morale bi jasno reći da je sloboda političkog iskaza nešto što ne treba dovoditi u pitanje i ograničavati, ali da izjave te vrste u ovim još uvijek nestabilnim okolnostima mogu motivirati ljudi da posognu za životima nedužnih građana i njihovim dobrima. I to je ono što, nažalost, gospodin Đapić i njemu slični čine.

Gospodine Pupovac, da li ste zadovoljni kako je vlast reagovala na Đapićeve prijetnje ili mislite li da je trebalo da postupi oštije?

— Pupovac: Što se tiče stranaka, razumijem oprez pojedinih političkih stranaka kada je u pitanju gospodin Đapić, ali mislim da državni organi gospodinu Đapiću trebaju poslati jasnju poruku da je prešao granicu i da ugrožava odredbe našeg Ustava i državnu sigurnost. I to je naprostot stvar koju treba reći.

Model za opći interes

— Tomac: Mislim da situacija nije tako jednostavna. Mi vodimo političku borbu protiv ekstremizma i mislim da nama treba prepustiti da ocijenimo kako u toj političkoj borbi postići najbolje efekte. Mi mislimo da smo te desne, nacionalističke, ekstremne strukture uspjeli potisnuti i politički pobijediti. Možda bismo ih ojačali kada bismo oštire administrativno reagirali. Važno je da Srbi vjeruju u iskrenost naše politike, da vjeruju da novo hrvatsko vodstvo ne želi etnički čistu Hrvatsku, već modernu, demokratsku, evropsku Hrvatsku s ravno-pravnim građanima

Pupovac: Nije ključno pitanje koliko će Srbi biti u Hrvatskoj. Ključno je da oni budu integrirani u hrvatsko društvo

Zdravko Tomac i Milorad Pupovac

Hrvatsko-srpska posla

U Mostu Radija Slobodna Evropa razgovarali su o položaju Srba u Hrvatskoj Zdravko Tomac, potpredsjednik Hrvatskog državnog sabora, i Milorad Pupovac, predsjednik Srpskog nacionalnog vijeća

Razgovarao Omer Karabeg

Ima li istine u tvrdnjama nekih pripadnika srpske zajednice u Hrvatskoj da se oni osjećaju kao gradani drugog reda? Da li, recimo, srpska manjina u ovom trenutku ima ista prava kao talijanska?

— Pupovac: Ne. Srpska manjina je novonastala manjina za razliku od talijanske koja je tradicionalna manjina u Hrvatskoj. Kad to kažem, mislim na to da je talijanska manjina imala sreden status u bivšoj Jugoslaviji i da ga dodatno sređuje i u ovoj državi, kako međudržavnim ugovorima tako i primjenom evropskih konvencija i normi koje se odnose na manjine. Za razliku od talijanske manjine srpska manjina u Hrvatskoj donedavno je praktički bila na nekoj vrsti nepoorane ledine i ona je u tom smislu moralna krenuta iz početka. Nama predstoji da pripremimo zakone, u prvom redu Ustavni zakon o manjinama, kojima bi se regulirao položaj srpske manjine koja nije ni klasična jezična manjina ni klasična vjerska manjina, nego je novonastala nacionalna manjinska zajednica, čiji status treba regulirati u skladu s nekim tradicijskim iskustvima, a i u skladu s nekim postignućima u posljednjih nekoliko godina.

Gospodine Tomac, slažete li se da položaj srpske manjine kao novonastale manjine, kao što kaže gospodin Pupovac, treba regulisati posebnim zakonom?

— Tomac: Mi smo već donijeli čitav niz zakona kojima se reguliraju prava svih manjina. Donijeli smo Ustavni zakon, međutim ostaje obaveza da se taj zakon doradi i da se na razini Ustava garantiraju sva manjinska prava. Kad se radi o srpskoj manjini, mislim da je važno obostrano poнаšanje. Jako je važno da Srbi u Hrvatskoj prihvate Hrvatsku kao svoju domovinu, da prihvate da budu posebna etnička zajednica u Hrvatskoj. Mora se znati da je bio rat, da je bilo zločina, da je bilo stradanja s objiju strana i da su uspomene još teške.

Hrvatska je praktično jedina zemlja na Balkanu u kojoj se pokušava provesti politika potpuno otvorenog društva koje je multi-etničko, multinacionalno, u kome se jasno kaže — odbacujemo hrvatski nacionalizam, odbacujemo ideje o velikoj Hrvatskoj i velikoj Srbiji, o tome da se jedino može živjeti u svom getu, dakle, jedni pored drugih, a nikako zajedno.

Teret na krhkim leđima

Gospodine Tomac, niste mi odgovorili na pitanje da li se slažete sa idejom gospodina Pupovca da položaj

nosimo zakone o manjinama kojima reguliramo pravo na jezik, na pismo, na školovanje. Mi smo u Ustavu nabrojali sve manjine i mislim da ne bi bilo dobro da za svaku manjinu donosimo posebne zakone.

— Pupovac: Prije svega treba priznati specifičnosti pojedinih manjinskih zajednica. Na primer, ono što je relevantno za Talijane, kao klasičnu manjinu koja svoja prava ostvaruje preko prava na upotrebu jezika i preko posebnih obrazovnih institucija, nije toliko bitno za srpsku manjinu jer ona nije klasična jezična

Tomac: Važno je da Srbi vjeruju u iskrenost naše politike, da vjeruju da novo hrvatsko vodstvo ne želi etnički čistu Hrvatsku, već modernu, demokratsku, evropsku Hrvatsku s ravno-pravnim građanima

manjina. Za srpsku zajednicu treba tražiti rješenja koja su, recimo, predviđena Erdutskim sporazumom i Pismom namjere te nekim elementima naše tradicije. Dakle, za srpsku zajednicu treba predvidjeti institut manjinske samouprave u skladu s mehanizmima kakvi već postoje u istočnoj Slavoniji ili kakvi postoje u drugim državama, poput Madarske ili Slovenije, ne kao oblik vlasti, nego kao oblik samoadministriranja i samoorganiziranja u stvarima kulture, u stvarima identiteta, u stvarima koje se tiču samoga opstanka.

Srpska manjina doista je povjesna manjina u Hrvatskoj, ona je sastavni dio i državnog i nacionalnog identiteta Hrvatske i u tom pogledu je mnogo značajnija i mnogo snažnija — ako tako

Ustavnom zakonu spomenuti neke od instituta na koje srpska zajednica ima pravo i po međunarodnim ugovorima, kao što je Erdutski sporazum, i po relevantnim dokumentima kakvo je Pismo namjere.

— Tomac: Mislim da treba otvoriti raspravu o svemu tome. Treba prihvati ona rješenja koja su najbolja, koja će dovesti do toga da manjine u Hrvatskoj budu bogatstvo hrvatske države, a ne faktor remećenja. I mislim da i jedan i drugi narod, i srpski i hrvatski, nakon svega što se do-

gadalo, moraju otvoriti novu stranicu u svojim odnosima.

Ima i drugih ideja, koje dolaze sa srpske strane, o tome kako regulisati položaj Srba u Hrvatskoj. Tako, recimo, Milan Đukić, predsjednik Srpske narodne stranke, smatra da bi Hrvatsku trebalo kantonizirati i da bi Srbi trebali da dobiju tri do četiri kantona u kojima čine većinsko stanovništvo. Kako vi gledate na tu ideju, gospodine Pupovac?

— Pupovac: Mi Srbi imali smo priliku da posredstvom Ustavnog zakona o manjinama imamo dva kotara i da ta dva kotara budu neka vrsta instituta teritorijalne autonomije Srba u Republici Hrvatskoj. Nažalost, srpske ratne vode, poput Martića i drugih, odbile su bilo kakvu raspravu o tome i na taj način i krajnjim i urbanim Srbima za dugo vremena uskratili bilo kakvu mogućnost da dobiju prostor na kojem su sačinjavali povijesnu manjinu.

Isticati danas zahtjeve za kantonizacijom ili za teritorijalnom autonomijom naprosto znači stavljati ogroman teret na krhku, slabušnu leđa srpske zajednice u Hrvatskoj. To je neozbiljan posao o kojem naprosto nema smisla razgovarati.

Preča posla

Srbi u Hrvatskoj danas imaju mnogo prečeg posla. Prije svega, to je povratak imovine. Nekoliko hiljada obitelji još u vijeku nije u svojim kućama. Oni taj problem ne mogu riješiti nikakvom terito-

rijalnom ili bilo kakvom drugom autonominjom. Taj njihov problem može riješiti samo centralna vlast. Srbi treba da budu integrirani u sredine u kojima žive, da sudjeluju u lokalnoj upravi i samoupravi, u županijama i u cijeloj državnoj vlasti. To je pravi izazov koji stoji i pred Srbima i pred Hrvatskom. Srbi moraju izaći iz neke vrste geta u kojem se trenutno nalaze. Oni moraju prestatи funkcionirati na nivou nevladinih organizacija i moraju sudjelovati u donošenju odluka u sklopu onoga što nazivamo zajednički poslovi, opći poslovi i javno dobro. To je ono što mi se čini da je danas najveći izazov i za Hrvatsku i za Srbe u Hrvatskoj.

— Pupovac: Ne više toliko kao što su se nekada plašili, ali treba reći da to izaziva strah i veliku zabrinutost jednako kao i izjava gospodina Šeksa o tome da Srbi povratnici podmeću požare po Dalmaciji ili da prijete hrvatskim političarima. Takve izjave su neodgovorne i opasne. Ja se slažem s gospodinom Tomcem da, gdje god je to moguće, treba izbjegći restrikcije i represiju u odnosu na politički govor i politički iskaz.

— Pupovac: Ne više toliko kao što su se nekada plašili, ali treba reći da to izaziva strah i veliku zabrinutost jednako kao i izjava gospodina Šeksa o tome da Srbi povratnici podmeću požare po Dalmaciji ili da prijete hrvatskim političarima. Takve izjave su neodgovorne i opasne. Ja se slažem s gospodinom Tomcem da, gdje god je to moguće, treba izbjegći restrikcije i represiju u odnosu na politički govor i politički iskaz.

— Tomac: Mislim da treba otvoriti raspravu o svemu tome. Treba prihvati ona rješenja koja su najbolja, koja će dovesti do toga da manjine u Hrvatskoj budu bogatstvo hrvatske države, a ne faktor remećenja. I mislim da i jedan i drugi narod, i srpski i hrvatski, nakon svega što se do-

govini. To je model etnički čistih teritorija koji polazi od toga da se ravнопravnost može osigurati, samo ako imaći svoj teritorij i ako živiš odvojeno od drugog naroda. Svaki zahtjev za teritorijalnom posebnošću Srba, za etnički čistim teritorijem jačao bi hrvatski ekstremizam i nacionalizam i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini i mi bismo se opet vratili u ono kolo zla koje smo već prošli. Mi želimo osigurati pravo svih pripadnika manjina da budu sloboda na svome, da imaju pravo da izražavaju svoju kulturu, svoje posebnosti. To može biti samo bogatstvo Hrvatske. Rješenje nije u stvaranju geta, kako je rekao gospodin Pupovac.

Anto Đapić, predsjednik Hrvatske stranke prava, nedavno je Srbima uputio direktну prijetnju riječima: »Jao, Srbima u Vukovaru kad mi dođemo na vlast. Kako vi gledate na tu prijetnju, gospodine Tomac?

— Tomac: Đapić i njegova stranka nikada neće doći na vlast jer imaju podršku svega dva-tri posto građana Hrvatske. Ja ne bih davao previše pažnje Anto Đapiću i sličnim jer mislim da ogromna većina hrvatskog naroda ne prihvata njegovu politiku, to jest ne prihvata politiku ekstremista, i zato ne treba napuhavati ono što on govori.

Okvir za Đapića

Gospodine Tomac, vlast se, koliko znam, ogradila od Đapićeve izjave, ali mnogi smatraju da to nije dovoljno, da njegova izjave podliježe i sudsakom gonjenju s obzirom da širi nacionalnu mržnju.

— Tomac: Ja mislim da ga ne treba sudsakom goniti, već da ga tre-

ba argumentima poraziti i marginalizirati. Neki od njih bi možda i željeli da budu sudske gonjenje da bi dobili na važnosti. Mislim da ekstremista ima u svim demokratskim državama, ali ja nisam previše zagovornik političke represije prema onima koji daju takve izjave. Dok se ostaje samo na izjavama, mislim da je dovoljno jasno reći kuda vodi takva politika. Ako bi se islo u političku akciju, u konkretna djela, onda postoje zakoni koji to sankcioniraju.

Gospodine Pupovac, plaže li se Srbija Đapićevih prijetnji?

— Pupovac: Ne više toliko

vlasti, da su nas proglašili izdajnicima i upućivali nam najgore uvrede. Nije se prijetilo samo Srbinima, prijetilo se i još uvijek se prijeti i novoj vlasti.

Gospodine Pupovac, koliko su Srbi sada zastupljeni u organima vlasti i na rukovodećim mjestima u privredi, obrazovanju i kulturi?

— Pupovac: Na žalost, simbolički. Mi, recimo, u Saboru imamo samo jedno mjesto kao i manjine koje imaju svega nekoliko hiljada pripadnika ili nekoliko stotina glasača. To je hadezeovsko nasljeđe koje mi nismo prihvatali niti čemo ikada prihvati. Zastupljenost Srba u upravi na lokalnom, regionalnom i državnom nivou, u vodećim firmama i drugim ključnim institucijama u Hrvatskoj je apsolutno neprihvatljiva.

Srbi su, na žalost, sa toga prostora gotovo u cijelosti isključeni. I trebat će doista mnogo vremena da se ta situacija promijeni. Nije, recimo, normalno da danas u Vojniću nema nijednog Srbinu u gradskom vijeću ni u gradskom poglavarstvu, iako su Srbi danas tamo lokalna većina. To isto vrijedi i za Knin. Mislim da je pravi model ono što smo napravili u istočnoj Slavoniji. Mada taj model ima svoje slabosti, to je ipak put kako možemo doći do adekvatne zastupljenosti srpske zajednice u obavljanju poslova od općeg interesa.

Prsti jedne ruke

Gospodine Tomac, da li vi mislite da treba povećati zastupljenost Srba u organima vlasti i na rukovodećim mjestima?

— Tomac: To će se s vremenom rješavati kad u cijelom društvu pobijedi koncept koji je pobijedio u mojoj stranci. Mi u Socijaldemokratskoj partiji prilikom kandidiranja ne vodimo previše račina o tome tko je Hrvat, tko je Srbin, tko je Madar, tko je Talian. U strukturi naših saborskih zastupnika svu su oni predstavljene. Mi imamo četiri-pet zastupnika srpske nacionalnosti, što je dokaz da, kada su odnosi demokratski, nema potrebe da se posebno zahtijeva da struktura mora biti takva i takva. Kad prevladaju demokratski odnosi u cijeloj Hrvatskoj, neće se moći dogoditi da u lokalnoj sredini gdje ima puno Srba nema nijednog srpskog većnika.

Gospodine Pupovac, da li smatraate da je u Hrvatskoj sada stvorena situacija da se svi izbjegli Srbi mogu vratiti bez ikakvih prepreka?

— Pupovac: Stvorene su prepostavke da se mogu vratiti svi oni koji to žele i koji smatraju da u Hrvatskoj trebaju nastaviti život nakon ratnih godina. Međutim, mnogi problemi nisu riješeni. Nije riješeno pitanje efikasnog izdavanja putnih listova i dokumenata od strane našeg Veleposlanstva u Beogradu. Nije riješeno pitanje povratka imovine jer ova vlast još nije stvorila adekvatne mehanizme kako da riješi problem povratka srpske imovine koju su zaposjeli Hrvati izbjegli iz Bosne. Kad je obnova kuća u pitanju, Srbi su doista bili zapostavljeni posljednjih godina. Možete gotovo na prste jedne ruke izbrojiti Srbe povratnike kojima su obnovljene kuće ili koji su od države dobili dotaciju za obnovu svojih kuća. To su ozbiljne teškoće koje stoje na putu onima koji se vraćaju, ali je bitno napomenuti da je atmosfera promijenjena i da je političko opredjeljenje promijenjeno.

Srbi su nekonsolidirana nacija

Gospodine Tomac, da li je hrvatska vlast spremna da bez ikakvog uslovljavanja omogući povratak svim onim Srbima koji žele da se vrate i da im vrati njihove kuće i stanove?

— Tomac: Načelno da, ali ima mnogo problema koji su prije svega financijsko-gospodarski, jer nije dovoljno biti spreman da se omogući povratak, već za to treba imati i novaca. Mnogo će zavisiti i od toga da li će se svojim kućama moći vratiti Hrvati iz Bosne i Hercegovine kojih u Hrvatskoj ima oko 200.000. Oni se

Tomac: Mi smo se odrekli idealu etnički čiste države i od početka smo bili za koncept multietničkog i multikulturalnog društva

sada u znatnom broju nalaze u kućama izbjeglih Srba, a ti Srbi su u njihovim kućama u bosanskoj Posavini. Bez rješavanja tog problema, bez financijskih sredstava za obnovu kuća, bez stvaranja uvjeta za posao načelna politika neće se moći realizirati da se svi mogu vratiti kući.

Jednostavno, da biste rješili imovinski problem nekog Srbinu, morate rješiti problem prognanika koji je istjeran iz Bosne i koji se ne može vratiti u Republiku Srpsku, jer se u njegovu stanu nalazi neko drugi. Problem je vrlo složen i mnogi olako daju izjave o tome kako će se svi vratiti. U gospodarskoj situaciji u kojoj se nalazi Hrvatska to se teško može rješiti bez značajne pomoći međunarodne zajednice.

Svaka nacionalna manjina oslanja se na neku svoju maticu.

Gospodine Pupovac, smatraste li vi Srbiju svojom matičnom zemljom i da li razvijate veze s njom?

— Pupovac: U mjeri u kojoj Srbija postoji kao država i u mjeri u kojoj su Srbi konsolidirani kao nacija — da. Međutim, kako stvari sada stoje, Srbija je nedovršena država, a Srbi su nekonsolidirana nacija i mi, Srbi u Hrvatskoj, kao novonastala manjina nalazimo se u situaciji da, kao i neke druge manjine u Hrvatskoj poput, recimo, Bošnjaka, čekamo da se naša matica konsolidira, da se demokratizira, da se unutar sebe stabilizira i da se otvori za suradnju s ostalim svijetom. Mi imamo suradnju, posebno u posljednje vrijeme, s opozicijskim i nezavisnim različitim krugovima u Srbiji i u Crnoj Gori. Time mi želimo doprinijeti normaliziranju odnosa između Hrvata i Srba. Hrvatska doista danas ima niz prednosti i o njima prosječan čovjek u Srbiji treba biti obavijesten.

Treba biti obavijesten o tome da je, recimo, Hrvatska iznalaša snage da na izborima u januaru ove godine pobijedi samu sebe, da pobijedi svoje slabosti. A vjerujte, nema tako velikog izazova koji se nalazi pred Srbima u Srbiji i Jugoslaviji, pred građanima Srbije, kao što je izazov da pobijede same sebe, odnosno vlastite slabosti. Mi Srbi iz Hrvatske bit ćemo zadovoljni i sretni kada u Srbiji budemo imali demokrat-

sku vlast, međunarodno priznatu, afirmiranu, kada Srbija u pravom smislu te riječi postane država prema kojoj se možemo okrenuti s uvjerenjem da ćemo naći ne samo na podršku, nego i na one oblike suradnje od kojih ćemo imati koristi i mi Srbi, ali istovremeno i naša država u kojoj živimo, Hrvatska.

Jos jedno teško pitanje

Gospodine Tomac, da li je za vas normalno da srpska manjina razvija veze sa Srbijom, bez obzira na to kakav je režim u Srbiji?

— Tomac: To je teško pitanje. Ja mislim da svaka vezanost Srba u Hrvatskoj za beogradski režim, koji ih je i doveo u poziciju u kojoj se sada nalaze, nije dobra za njih niti je dobra za odnose Srba i Hrvata u Hrvatskoj, jer bi to direktno jačalo nacionalističke snage u Hrvatskoj.

A kad je riječ o vezama sa opozicionim krugovima u Srbiji?

— Tomac: Mi nemamo ništa protiv toga da se održava veza s demokratskim snagama, to je savsvo razumljivo. Ja samo želim biti pragmatičan i reći da nema mira na Balkanu dok ne ode re-

se događati u Bosni i Hercegovini, što će se događati s Hrvatima prognanim iz Bosne i Hercegovine, hoće li se njima otvoriti mogućnost da se vrate, hoće li Bosna i Hercegovina opstati kao cjelovita država. Ukoliko bi Republika Srpska ostala etnički čista, onda bi naša politika mogla biti poražena na narednim izborima.

Čovjek i građanin Hrvatske

Mi smo svjesni da to nije lak zadatak, ali smo čvrsto odlučili da se borimo za svoju politiku, jer mislimo da je ona u interesu i Hrvata u Bosni i Hrvata u Hrvatskoj. Međutim, mnogo toga zavisi i od ponašanja Srba u Hrvatskoj, od toga hoće li među njima pobjediti snage koje su za život u zajedništvu ili snage koje će ponovo tražiti političku autonomiju, federalizaciju Hrvatske, to jest sve ono zbog čega je i došlo do sukoba.

— Pupovac: Ja bih podsjetio na misao znamenita poljskog književnika Czesława Miłosza koji je jednom prilikom kazao da su se Poljaci nakon Drugog svjetskog rata suočili s dva prokletstva. Prvo, ostali su bez svojih

žim Slobodana Miloševića. Zbog toga svako vezivanje za Srbiju pod njegovim vodstvom ne koristi onima koji se za nju vezuju.

Misljam da se nova vlast u Hrvatskoj, kad je riječ o povratku Srbu, psihološki nalazi u dosta složenoj situaciji. Imam onih koji smatraju da je jedna od najvećih zasluga Franje Tuđmana bila to što je pod njegovom vladavinom broj Srba u Hrvatskoj sveden na minimum, tako da oni više ne predstavljaju nikakvu političku snagu u toj zemlji. Rukovodstvo Hrvatske demokratske zajednice smatralo je da je time jednom za svagda riješilo srpsko pitanje u Hrvatskoj. Međunarodna zajednica sadašnjoj vlasti u Hrvatskoj stavila u zadatak da, kad su Srbi u pitanju, praktično ponisti ono što je učinila prethodna vlast. Bojim se, gospodine Tomac, da je to izuzetno težak zadatak za koji se neće dobivati aplauz na domaćoj sceni.

— Tomac: Naš stav je vrlo jasan. Mi smo dobili izbore upravo na politici koja je bila suprotna politici HDZ-a. Mi smo bili protiv takozvanog »humanog preseleđenja«. Mi smo bili protiv konцепcije da se problem može riješiti nekakvim srpsko-hrvatskim sporazumom o etnički čistim teritorijima i podjelom Bosne. Mi smo se odrekli idealu etnički čiste države i od početka smo bili za koncept multietničkog i multikulturalnog društva. Međutim, naš uspjeh će zavisiti od toga što će

s većinskim hrvatskim narodom donijeli odluku o pridruživanju Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, ja bih naprosto bio ne samo manje Srbin, nego i manje čovjek, bio bih manje građanin Hrvatske. Ja se zalažem za takvu vrstu statusa, za takvu vrstu rješenja. A, naravno da se ne može nitko praviti slijep pored očiju i previdjeti činjenicu da je na djelu doista bila jedna ratna politika koja je bila usmjerena na koncept etnički čistih država i da je u pogledu broja Srba teško uspostaviti ono što se naziva *status quo ante*, ali to je moguće uspostaviti u pogledu vrijednosti, u pogledu kvaliteta odnosa među ljudima. U to sam duboko uvjeren i to je ono što me motivira da još uvijek radim i dјelujem na političkoj sceni i da, evo, ovde s vama i gospodinom Tomcem razgovaram o onome što je sadašnjost i budućnost Hrvatske.

Brojke ne daju prava

Prema Ustavnom zakonu status Srbu bi se bitno poboljšao kada bi njihov broj dostigao osam procenata stanovništva, jer bi oni tada stekli pravo da u tom omjeru budu zastupljeni u vlasti. Mislite li, gospodine Pupovac, da će Srbi u Hrvatskoj uskoro dostići taj procenat?

— Pupovac: Ja nisam siguran da je to pitanje potrebno vezivati s određenim postotkom i ne znam zašto bi to bilo baš osam posto, a ne šest posto ili manje od toga.

Izvinite, ali tako je predviđeno u Ustavnom zakonu.

— Pupovac: Ja mislim da je ta vrsta rješenja prilično arbitarna. Za mene nije toliko bitno da se deklarativno, normativno zajamči pravo proporcionalnosti, nego da se osigura sudjelovanje Srba u svim aspektima života u Hrvatskoj, a ako se pokaže da to nije moguće, da se onda to osigura i nekom odredbom koja bi jamčila proporcionalnost. Srbi su i danas doista značajna manjina u Hrvatskoj. Treba napomenuti da je na izborima u januaru na biračkim spiskovima bilo 250.000 Srba i da je 150.000–160. 000 glasalo. Prema tome, njihova brojka nije mnogo manja od osam posto, čak ni pri sadašnjem stanju stvari.

Ali još jedanput bih želio reći da se ne treba fiksirati na brojke, jer one same po sebi niti donose prava niti ih mogu oduzeti. Potrebno je sagledati činjenice, a činjenice govore da Srbi trebaju imati mnogo veći udio u javnim poslovima u Hrvatskoj, jer su oni značajna manjina i u povijesnom i u demografskom smislu. Zbog toga im treba zajamčiti neku vrstu specifičnog statusa unutar generalnih rješenja.

Gospodine Tomac, mislite li da se treba pridržavati procenata od osam posto kad je riječ o zastupljenosti Srba u vlasti i u drugim organima u Hrvatskoj?

— Tomac: Slažem se s tim što je govorio kolega Pupovac. Zašto baš osam, a ne sedam ili devet ili neki drugi broj? Bitno je osigurati ravnopravnost i sigurnost ljudi. Da li će u novom Ustavnom zakonu ostati osam posto, o tome ćemo raspravljati. Ali sada je to tako i dok u Ustavnom zakonu tako piše, dole to treba uvažavati. Ako se steknu uvjeti da kažemo da ne treba pisati nikakav postotak, nego da se ravnopravnost osigurava na drugi način, onda će tako biti. □

Radije crno zgariste...

Književnost je u uništavanju susjedstva kao načina života igrala važnu, možda i odlučujuću ulogu

Drago Jančar

Svi cemo se složiti kako je devetnaesto stoljeće predstavljalo uspon nacionalne ideje, dvadeseto vrijeme njezine realizacije, a u nacionalnim državama ujedno i degradacije. Počelo je s kulturom, zanosnim stihovima, opjevanjem ponosne povijesti i ljubavi prema vrlinama domovine, a završilo je s ratovima, koncentracijskim logorima i etničkim čišćenjima. Tragičan rasplet i zadnje činove toga europskog razvoja pratili smo na kraju stoljeća u bivšoj Jugoslaviji. Dramatičar zna da se budući konflikt skriva u naizgled nedužnoj eksplikaciji, romanopiscu je jasno da rasplet priče počinje u prvim poglavljima, u njezinu takoreći embrionalnom stanju, a akteri koji sudjeluju u tim prizorima ne znaju, naravno, što slijedi i kakve sve sudbinske događaje pripremaju. Usudim se reći kako je drama našeg susjedstva, na području između Alpa, Dunava i sjevernog Jadrana, započela na prijelomu stoljeća kulturnom borbom u kojoj nitko od sudionika nije očekivao tako nekulturne i nasilne posljedice kakve su slijedile. Na koncu devetnaestog stoljeća već je prošlo romantično i razmjerno nedužno opjevanje domovinske ljubavi, nacionalne granice sve su oštire, oštiri se politički tonovi posve naslanjavaju na kulturu, najviše na književnost, dakako, onu koja je spremna služiti toj svrsi.

Slijepi od kulturne borbe

U to smo vrijeme prvi put svjedocima pojave da nacionalni pogled na svijet, iz današnjeg kuta gledišta mogli bismo reći nacionalistički, prevladava nad regionalnim. U tom se razdoblju ljudi istoga ili srodnoga jezika osjećaju sve bliskijima svojim dalekim jezičnim srodnicima, udaljenim tisuće i tisuće kilometara, a sve su udaljeniji od ljudi drugoga jezika koji žive u njihovu susjedstvu. Slovenci ili Česi iz Austro-Ugarske Monarhije gledaju prema dalekoj Moskvi, iako o njoj znaju vrlo malo; njemački govoreći Austrijanci zagledani su u Berlin i Frankfurt. Ljudi koji su stoljećima načinom života bili bliski, koji još uvijek žive jedni pokraj drugih, na mjestima dodira nevidljivih granica jezika ili čak u istim gradovima, sve više postaju strancima, točnije to žele postati.

Nije baš lako jer stoljećima su dijelili dobro i зло, zajedno brinuli o vinogradima i poljima, trgovali i radili u topionicama, zajedno proživiljivali narodne praznike i crkvena hodočašća, zajedno se branili od Turaka i pomagali si prilikom poplava i potresa, zasjedali u gradskoj kući i plesali u kasinu, čak i umirali nedaleko jedni od drugih, u ratu i u miru. No, prema kraju devetnae-

(U Marburg nikad nek' ne prodre
mnostvo slavensko, divlji zbor
bolje crno zgariste
neg' slovenski Maribor.)

Ne smijemo zaboraviti: graniča još nije bilo nigdje, svi su živjeli zajedno u obiteljskoj pastoralni monarhije s dobrim ocem i »wilden Slawen herre« tada nisu nikad išle kroz Maribor; ljute riječi bile su namijenjene njegovim sugradanima i seljacima iz okoline koji su govorili slovenski. Zapisano je: čega se bojiš to će ti se i dogoditi. Njemački pjesnik nije doživio ono što je slijedilo: slovenski Maribor, rauchgeschwärzte Trümmer, takoder i razne slavenske vojske koje bi, prema iskustvima tada već većin-

stog stoljeća počeli su jedni druge sve više mrziti.

Književnost je u uništavanju susjedstva kao načina života igra-

skog slovenskog stanovništva, odgovarale toj pjesničkoj slikovitosti. Dvojimo da je Otokar Kernstock doista želio vidjeti ta-

ca. Bit moderne europske ksenofobije, koja kao i nacionalizam vuče korijene iz tog vremena i kojoj se nisu mogle oduprijeti čak ni njezne duše dvojice pjesnika, nije mržnja prema pravome strancu, prema onome koji živi iza gora ili dolazi izdaleka; pravi je *kosenos* sada susjed, onaj koji odavno živi u susjedstvu, a ne želi biti onakav kakvi smo mi, ne želi biti čovjek našeg jezika i kulture. Srce slovenskog pjesnika bilo je u Pragu ili Poljskoj, među slavenskom braćom, među russkim brezama gdje je stvarao Puškin, a srce njemačkog pjesnika treperilo je pod lipama u Berlinu ili Weimaru, u Goetheovoj Gartenhaus. Slične stihove i sličan način čuvstvovanja mogli bismo otkriti u Češkoj i Poljskoj, u Tirolu ili Trstu, gdje su Talijani, Slovenci i njemački Austrijanci

la važnu, možda i odlučujuću ulogu. Naravno da nije moguće optužiti književnost kako je prouzročila cijelu stvar, takvo stanje nije palo s neba i jasno je da je nesretni razvoj imao i svoju socijalnu dimenziju. Ipak nije bilo normalno da su, primjerice u Kranjskoj, gdje je stanovništvo, prema austrijskim službenim popisima, bilo više od devedeset posto slovensko, najvažnije položaje u upravi zauzimali njemački govoreći stanovnici zemlje. A ipak, borba se odvijala na području kulture, tu se pripremalo buduće fizičko nasilje, iseljavanje, istrebljenje. Ljudi od politike, slijepi od kulturne borbe koja se istovremeno i isprepleteno vodila na dvije fronte, nacionalnoj i klerikalno-liberalnoj, nisu vidjeli da stvar vodi u pogibiju, a istina je da to nisu vidjeli ni ljudi od pera koji odjednom nisu bili

Ksenos je susjed

Nedvojbeno su samo riječi i stihovi koje je u to vrijeme zapisaо nježni i vrlo mladi slovenski

pjesnik Simon Jenko u pjesmi *Naprej (Naprijed)*, a koja je kasnije dugo vremena bila i slovenska himna:

Z orozjem, desnicu
Nesimo vragu grom.
Zapisat v kri pravico,
Ki terja jo naš dom.

(S oruzjem, desnicom
nosimo vragu grom.
U krv zapisat' pravico
Što traži je naš dom.)

I u ovome slučaju »vrag« nije bio nitko drugi do ljudi iz okoline, iz grada i regije, kako bismo to danas rekli. »Vrag« je govorio njemački, to je bila njegova glavna krivica, to je bila ona opasnost što uvijek prijeti od *kosenosa*, stran-

No, već je tada bilo ljudi koji su razlikovali nacionalnu kulturu od nacionalizma, život regija i susjedstva od državotvornih ideja, a među njima bilo je i pisaca. Slovenski je književnik Ivan Cankar, nakon dolaska iz Beča, u vrijeme kad je već postalo jasno da će Slovenci napustiti Austriju i udružiti se u novu državu s braćom Srbima i Hrvatima, jer su Rusi i Poljaci ipak predaleko, upozoravao na zanos koji je opajao mase. Nije se suprotstavljao slovenskom udruživanju, neka se udruže jugoslavenski narodi, po krvi smo braća, po jeziku bratice; no ujedno je upozoravao kako smo po kulturi prilično odvojeni: slovenski, gorenjski seljak ima puno više zajedničkog s tirolskim nego šumadijskim u Srbiji. Tu jednostavnu i evidentnu činjenicu nitko nije video jer je nitko nije želio vidjeti. Moralo je proći čitavo stoljeće da bi te stare riječi o susjedstvu i regionalizmu ponovo postale aktualne.

Snošljivo susjedstvo

Tako ni danas nitko ne želi vidjeti da su, uz svu današnju mržnju i unatoč različitim vjerama, Albanci i Srbci na Kosovu u mnogočemu slični i da nije buknula mržnja Srba s Kosova, vjerojatno bi imali više zajedničkog s albanskim susjedima nego s urbanim Srbima iz Beograda ili Novog Sada. A nisu se uvijek mrzili, dugo su vremena živjeli u snošljivom susjedstvu. Isto vrijedi i za narode u Bosni, vrijedi za Litvance i Poljake, Poljake i Ukrajince, Francuze i Nijemce na graničnim područjima, o Koruškoj ni ne treba posebno govoriti. Morale su se do kraja iživjeti ideje koje su našle svoj odjek u stihovima dvojice citiranih pjesnika, morali smo vidjeti mnoga zgarišta, prolaziti mnogim teško prohodnim granicama, morali smo se naći u mnogim različitim državama prije no što smo naučili da je zapravo moguće i potrebno živjeti u susjedstvu, jedni s drugima i sa svojim razlikama, onako kako su mnoga stoljeća, u našem i u raznim krajevima Europe, živjeli naši davni preci. Tek na kraju toga strašnog stoljeća, koje nas je sve razdijelilo, ranilo, napuniло fobijama i tjeskobama, začuđeni spoznajemo da je život u regiji i susjedstvu stariji, postojaniji i prirodniji nego što je život unutar isključujuće nacije i da je zapravo moguće živjeti s razlikama, posebno jezičnim i kulturnim. Uz tu mogućnost i tu spoznaju pojavila se takoder i rječ multikultura koja mi od samoga početka nije previše simpatična jer previše podsjeća na ideološke flakske koje poznajemo. Rekao sam da je multikultura pojam koji spada u agronomiju, kao što tamo spada i monokultura, a nije nam potrebno ni jedno ni drugo. Kulturalan znači radoznao i stvaralački čovjek — po definiciji je multikulturalan i ne može opstati ni u jednoj kulturnoj autarkiji. Potrebno je otvoreno živjeti s ljudskim, jezičnim, kulturnim i stvaralačkim razlikama, štoviše, treba ih čuvati i razvijati. Ako to ne budemo učinili, ako se ne naučimo na takav način života u susjedstvu, neočekivano ćemo se naći u ulogama obojice citiranih pjesnika. □

Free Serbia

Milošević pod frizerskim šokom

Humanitarni lanac Svetog Antuna/Svetog Slobodana odaslan s Web sitea Free Serbia (www.xs4all.nl/~freeserb)

Petar Luković

Početkom jula 2000. godine, izvesni Slobodan Milošević, naturalizovani Beogradanin, poreklom iz Požarevca, belac, oženjen, otac dvoje krasne i odrasle dece, stalno zaposlen, autentično posvećen miru i prosperitetu svoje malobrojne Porođice, zadobio je teško oštećenje centralnog i dva temena pramena svoje srebrno-čekinjaste kose, prilikom korištenja neispravne sušilice za kosu (naravno, hrvatske proizvodnje) u frizerskom salonu *Velika/Trajna Srbija*. Nesrećni Milošević, kojem nedostaje samo još nesrećnije Kosovo da bi bio samohrani predsednik nečeg što se iz milja zove Savezna Republika Jugoslavija, našao se u iznimno teškoj psihološkoj/finansijskoj situaciji; kako je, usled prirode oštećenja, kosu bilo potrebno skratiti, oprati, te napraviti trajnu frizuru — ova delikatna operacija, bez obzira na humanu sniženu tarifu od sedam nemačkih fašističkih maraka, dodatno je opteretila Miloševićev kućni budžet već načet izgradnjom treće saune, drugog blindiranog *Mercedesa*, Četvrte Jugoslavije, a budući da, po njegovim rečima/defaultu, ovakav iznos on ne može pokriti sam, dok je obitelj jedva u nešto boljoj situaciji, evidentno je svakom gradaninu da Family Milošević ne može participirati u ovim iznenadnim troškovima.

Povrh svega zahuktala turistička akcija — da pomenuti Slobodan idućih osam godina bude Predsednik SRJ bez Kosova — okončala se, na Miloševićovo potpuno iznenadjenje, odlukom nekake Savezne skupštine kojom se Predsednik, ubuduće, ima bitati direktno, glasovima plaćenih glasača. Kako drug Slobodan — već smo se uverili spram troškova u frizerskom salonu *Velika/Trajna Srbija* — nema realnih mogućnosti da plati novu frizuru, a kamoli da kupi nekoliko miliona glasača, na izvanredno plemenit potez odlučila se Direkcija za obnovu zemlje na čelu s inžinjerom Milutinom Mrkonjićem; za svaku prosledenu kopiju ovog e-maila, Direkcija plaća drugu Miloševiću hiljadu maraka, čime pomaže da se frizerska operacija, a potom i predsednički hirurški zahvat izvede što pre i što bezbolnije.

Stoga, dragi prijatelju, pošalji ovo pismo pedesetorici svojih najintimnijih prijatelja i pomozi da ova akcija web-sitea Free Serbia urodi plodom. Time neće samo novčano doprineti ovoj hvalevrednoj inicijativi, već ćeš raširiti lanac jugoslovenske dobre volje i pravoslavne ljubavi među

gradanima, što će — prema opšte poznatim stavovima transcenentalne perverzije kojoj su Srbi skloni — rezultirati ličnom sre-

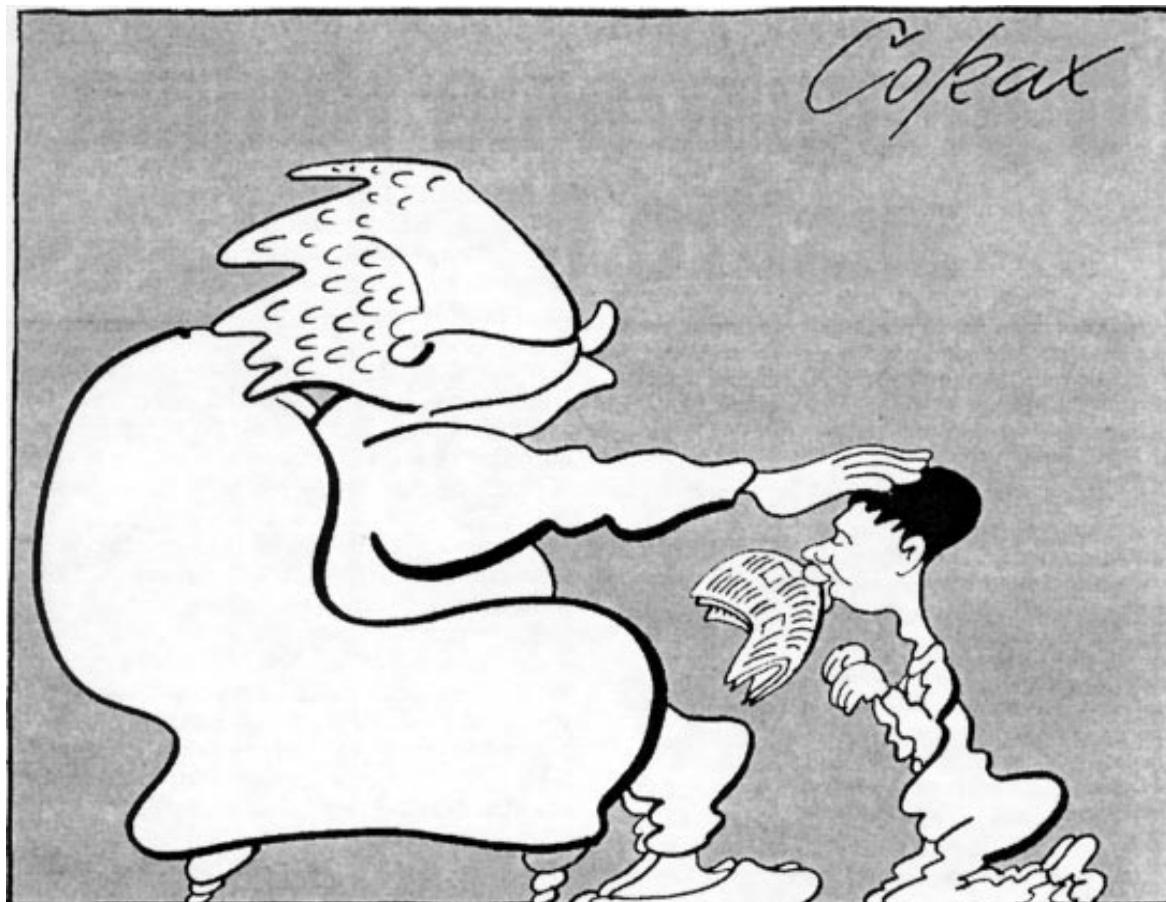
U dva maha je Vuk Drašković odbio da posalje ovaj e-mail i oba puta je bio meta atentata (kamion s peskom; snajper). Poverljivi

varina uputio je telegram sa željama za njegovo višedecenijsko ozdravljenje, ruske vlasti odbijaju optužbe da su ga ikad pustili u zemlju, iz Direkcije Jugoslovenske levice tvrde da među članovima nemaju nijednog Ivana Markovića.

Slučaj Aleksandra Vučića vrlo je zanimljiv; ministar informisanja u Vladi Srbije medju prvima je primio ovo pismo i prezrije ga odložio. Iste večeri, crkao mu je auto, televizor mu nije primao Prvi program i TV *Palmu*, papa-

Možda je najbolji primer pozitivnog odnosa — slučaj Milana Milutinovića, slučajnog predsednika Republike Srbije; u početku odbijao je da ozbiljno shvati ovo pismo, grubo se šalio, povremeno sa psovskama komentarisa njegovo postojanje. Onda je, iznenada, morao u bolnicu, na operaciju srca; iz bolesničke postelje, svestan svoje odgovornosti, na nekoliko stotina adresa poslao je ovo pismo; operacija je uspela i Milan Milutinović, kao mnogo godina ranije, opet je napravio prijem za 7. jul, Dan ustanka naroda Srbije.

Konačno, Branko Bulatović, generalni sekretar Fudbalskog saveza Jugoslavije, bahato se smejava i odbija da pošalje ovu poruku svojim nogometnim kolegama širom sveta. Po završetku Evropskog prvenstva, kad su Švajcarci odbili da na račun njegove firme (FSJ) uplate osam miliona nemackih maraka — tražeći od Bulatovića da dokaže da je fudbalska organizacija nezavisna od vlasti, baš kao što je od vlasti nezavistan Jugopetrol, Progres ili Ministarstvo kulture — Branko je počeo da priča drugu priču; on je htio da pošalje e-mail, ali mu je kompjuter bio u ofsjadu, sudija

ćom pred saznanjem da će nas Predsednik Milošević voditi idućih osam godina, iz čega ćemo svi izvući ličnu korist: nebeske zvezde i ruska Državna duma biće na našoj strani, podržavaće nas Unija Mjanmar (hrvatski: Burma), imaćemo mnogo bogatiji polni život, jebaće nas ko stigne i kad nas stigne.

Ukoliko se ovom humanitarnom e-mail pozivu ne odazovete, logično je šta vas čeka: kamen u bubregu, smrt najmlađeg deteta, informativni razgovor u lokalnoj policijskoj stanici, ubrzana koričnica metalnih delova pokušta, pretplata na *Politiku*, redovno gledanje drugog TV *Dnevnika*, učestovanje u starosportskim akcijama Jugoslovenske levice (JUL) usred jula (bacanje Alabaca s ramena; natezanje konopca s Bošnjacima; bombardovanje Slovenaca poklon-granatom od 82mm), prisustvo na otvaranju još jednog obnovljenog mosta, horor-susret sa dr. Mirom Marković u njenoj omiljenoj modnoj kombinaciji (crne čarape + bele cipele).

Srpska groblja i holandski zatvori puni su onih koji nisu odgovorili na ovaj e-mail; dr. Nikolaj Koljević, šekspirolog karadžićevske raketne škole, ne samo da ovaj e-mail nije poslao dalje, već ga nije ni pročitao. Već sutradan ujutru uzeo je revolver i sebi prosvirao glavu.

Momčilo Krajišnik godinama je odbijao da svojim ratnim državima pošalje ovo pismo; tek kad su ga SFOR-vojnici uhapsili na Palama, iz pidžame je izvadio kopiju kojom je pokušao da ubedi uniformisane neprijatelje da je na pravom ideoškonom putu. Nije mu vredelo: odveden je u Hag gde i danas grize nokte i prokljije sebe što ovaj e-mail nije poslao.

krugovi oko Vukove supruge (hrvatski: supruga) Danice Drašković tvrde da se danas Vuk opametio i da nekoliko desetina sati dnevno provodi pred kompjutrom šaljući ovaj e-mail.

Nešto slično se dogodilo Vladislavu Jovanoviću, takozvanom jugoslovenskom predstavniku u Ujedinjenim Nacijama; primio je ovo pismo, nasmejao se, pritisnuo Delete... i već sutradan ga je Richard Holbrook oterao iz sale u hodnik, blizu toaleta, gde je nekoliko sati plakao kao dete. Ne samo to: zahvaljujući Jovanovićevoj lakovljenosti, nešto što sebe naziva »Savezna Republika Jugoslavija« moraće da podnese molbu da je Ujedinjene Nacije opet prime u svoje redove, jer je otkriveno da ova kvazi-država-logor na East Riveru nelegalno boravi i ne plaća stanarinu već punih devet godina.

General Momčilo Perišić takođe nije ozbiljno shvatio ovo pismo; 16 sati nakon što je pismo bacio, izbačen je iz Saveza rezervnih vojnih starčina.

Ivan Marković, savezni ministar za telekomunikacije, nehotice je sledio Perišićev vojnički primer: uništio je pismo, verujući da kao levičar nema prava da bude podložan e-mail magiji. Međutim, prave psihičke posledice ovog neljudskog čina osetio je tek u Rusiji, gde je otišao u zvaničnu posetu; na pitanje tamošnjih naivnih novinara kakva je sloboda informiranja u Srbiji, Marković je odgovorio: »Stepen slobode medija je na nivou koji je gotovo neshvatljiv. U SRJ je sloboda informisanja toliko velika da smo morali da donesemo Zakon o informisanju kojim bi zaštitili ostale slobode i prava građana.« Nakon dolaska dežurne lekarske ekipe, o sudbinu Ivana Markovića ništa se ne zna; ogrank Jugoslovenske levice iz Var-

gaj je odbio da mu peva, a niko iz lista *Velika Srbija* nije ga tog dana zvao za ekskluzivni intervju. Kasnije se predomislio i pismo poslao dr. Vojislavu Šešelju: već sutradan mu je osobni automobil prošao iz prve na tehničkom pregledu, a papagaj nastavio sa pismom.

Milo Đukanović, pak, na vreme je shvatio o čemu se radi; odmah po primitu e-maila, poslao je pismo na milion i sto hiljada adresa. Koliko sutra, srećo se sa Stipom Mesićem, predsednikom Hrvatske, a već prekosutra Slobodan Milošević — još pod frizerskim šokom — iznenadio ga je promenom Ustava.

U zadarskim krugovima još se prepričava storija o izvesnoj Jovanki, rodom iz Like, koja je ovo pismo poslala na stotinjak adresu i potom, već za dve nedelje, uđala se za Josipa Broza, jednog od tvoraca Pokreta nesvrstanih. Slično je postupila drugarica dr. Mira Marković, koja je — dok je još bila u pozarevačkoj gimnaziji — ovo pismo uputila svom školskom drugu Slobodanu Miloševiću; zahvaljujući lančanoj e-mail reakciji, doktorica Mira udala se za Slobodana i tako obradovala svakog gradanina Srbije i danas ne zna što će od sreće — da li da plaće ili da se smeje?

Direktor Direkcije za obnovu zemlje, inžinjer Milutin Mrkonjić, pre roka je poslao ovo pismo; dobrota mu se vratila sa stotinu novih mostova i milion novih stanova koji su osvanuli preko noći, pre roka.

Dr. Vojislav Šešelj takođe je primio ovo pismo; odmah je e-mail distribuirao svim članovima Srpske radikalne stranke; ujutru je imao vodu u stanu, kanalizacija u Batajnici nije mu se preko noći izlivala, a Vuk Drašković imao je stanovite stomačne probleme.

Ukoliko se ovom humanitarnom e-mail pozivu ne odazovete, logično je šta vas čeka: kamen u bubregu, informativni razgovor u lokalnoj policijskoj stanici, pretplata na *Politiku*, redovno gledanje drugog TV *Dnevnika*, horor-susret sa dr. Mirom Marković u njenoj omiljenoj modnoj kombinaciji (crne čarape + bele cipele)...

mu je isključio miša, baš je Fudbalski Savez Jugoslavije glavno čvoriste antimiloševičeve politike iz slobodnog udarca, ako se ikad vlast u ovoj zemlji bude promenila, biće to ovde, između dva šesnaesteca, četiri stative i dve prečke. Bulatović, već satima, šalje mailove, ali odgovora nema; ko zakasni, taj mora da plati.

Stoga, na kraju ovog lanca Svetog Antuna/Svetog Slobodana pružite ruku onima kojima je najteže i pomozite ubogom Slobodanu Miloševiću da namesti frizersku i da s novim oblikom Ustavne glave, bez smešnih isprika, bude naš Predsednik idućih, minimalnih osam godina; Bog called Slobodan petostruko će vam platiti činjenicom da živate u zemlji Srbiji u kojoj život prevazilazi stvarnost ili obratno, kao da je to važno.

Jedino important jeste: pomozite e-mailom Miloševiću — jer tako pomažete sebi!

Osam predsedničkih godina je sitnica za jedan srpski život; mislite o tome dok svetu šaljete Good Vibrations!

God bless you! ☺

>>Arkzin<, D. K., ili OO?

Žarko Puhovski

Odgovor na tekst Deana Kršića
Marx u Zagrebu, Zarez, broj 35, 6.
srpnja 2000.

U posljednjemu broju *Zareza* objavljena je još jedna od plahtih Dejana Kršića, u kojoj se — među uobičajenim flegama — nalazi i neka vrst napada na mene. Premda D. K. — očito neinformiran o sadržaju teksta koji (skupa s *Arkzinom*) natpisuje — u podnaslovu naznačuje kako bi nešto rekao »uz projekt Što, kako i za koga«, najveće su krpe ove plahte posvećene ideologiskim neprijateljima. U najboljoj maniri intelektualno najslabijih orijentacija u historiji marksizma njemu je, u biti, stalo tel do toga da veliča »naše« (ponajprije personalno, ali i frazealno), te da, istovremeno, psuje neprijatelje.

Medu njima sam se našao i ja. Razlog je tomu — kako je to kod nespretnih posteljara i inače slučaj — očit u nekoliko izdajničkih mrlja. Već na samome početku D. K. izvješće o intelektualno i neurološki iznimno komplikiranome problemu — o misaonim procesima u glavi urednika subotnjega priloga *Jutarnjeg lista*. Dotičnime se je dogodilo, naime, sljedeće: vidjevši podnaslov izložbe *Što, kako i za koga* u kojemu se spominje *Komunistički manifest* pre Što mu je palo na pamet bilo je marksizam, aba, Puhovski! Jadni urednik nije ni znao koliko je zgrješio time što je: a) povezao *Komunistički manifest* s marksizmom; te, još više, b) što mu je s time u vezi palo na pamet da me zamoli za suradnju. D. K. je pak bio, doduše, u urednikovoj glavi dovoljno dugo da spozna ono što nam je, u najmanju ruku, od Kanta nadalje pokazano kao nespoznatljivo, naime misaone procese druge osobe, ali nedovoljno dugo — zbog čega će ga osnovna cilja svakako na vrijeme podvrgnuti drugarskoj kritici — da spriječi rečene misaone pogreške. O onome prvom, vezi *Manifesta* i marksizma, D. K. ne ostavlja trag, jer pravi je problem u točki b) — zašto, naime, Puhovski? Jer, za tekst u povodu izložbe trebalo je zvati nekoga od »naših« jer »mi« smo, kako je znano, bili upleteni u njezino postavljanje (jednostavna ideja da stanovita distancija pomaže, pored ostalog, spoznavanju kvaliteta promotrenoga, za D. K. i njegove — jer ne poznaju niti razumiju povijest, nego je tek ideološko-psovački smještaju po epohama s pretežno negativnim vrijednostnim predznakom — jest dakako »gradanska«, te stoga neprobavljava).

Ono što sam na poziv neosvištenoga urednika napisao u *Jutarnjem listu*, D. K.-a nekako ne zadovoljava, ima loš osjećaj, ali ne zna baš kako bi ga formulirao na razini suvisle prosudbe. Stoga mi, ponajprije, pripisuje kao »sam priznajem« upravo ono što sam napisao na početku teksta — kao da mi to, eto, nije bilo lako, ali sam shrvan silinom zbivanja, a posebice njihovim arkzinovskim osvještenjem, morao odustati od svojih ranijih stavova. Intelektualnim nevježama ne koristi bibliografska uputa na tekstove bitno identičnoga sadržaja — objavljivana u vrijeme u kojemu nitko

ni sanjao nije o *Arkzinu*, a njegov je današnji ovlašteni prorok, još ne shvaćajući da je to za njega preteško, pokušavao interpretira-

prigovor, koji spominje i brojne druge autore, nego ispaljuje neopozivu ocjenu moje osobe (točnije, prvu verziju te ocjene): »tipi-

damnaest i pol godina staru naznaku epohalnoga neuspjeha Marxove pozicije, moglo bi nekomu tko koliko-toliko prati domaću filozofiju bibliografiju pokazati da je članak u *Jutarnjem listu* nastavak na moju studiju pod ovim naslovom, koja je svojevremeno izazvala podosta rasprava. Dakle, ne radi se o odricanju prošlosti, premda sam u njoj — kao i danas — desetljećima ponavlja kako se pritom ne radi o marksizmu, nego o nečemu drugome.

No, zahuktalo zapitani D. K. nastavlja i dalje: *Je li priča o ljudskim pravima* nova ideologija ili za-

mjenja za politički angažman? Smatra li Puhovski da postoji mogućnost da iznademo put iz zacaranog kruga kapitalizma? On koji je bio zadužen za revoluciju, sad priča kako je literarizacija, artifikacija nešto najgore što se Marxu moglo desiti. Valjda bi čak i zaborav bio bolji!. Priopijest o tomu da su ljudska prava nova ideologija, odista je stara ideologija — ljudska se prava nedvojbeno može ideologijski interpretirati i politički rabiti, ali u osnovi riječ je o egzistencijalu koji, bjelodano, izmiče onima koji ne vide ništa do ideologije. Što se pak »zaduženosti za revoluciju« tiče, riječ je o čistoj projekciji — za razliku od D. K.-a moja su zaduženja bila isključivo osobna, nisam suradivao sa skupinama koje pripadnicima zadaju domaće zadaće, uz to spisi vezani uz problem revolucije predstavljaju jednoznamenkasti postotak moje bibliografije. No, baš u vrijeme u kojemu sam o tomu intenzivno pisao formulisao sam — kao, primjerice, u već spomenutome tekstu *Epohalni neuspjeh Marxove intencije*? — tvrdnju da je sama činjenica Marxove aktualnosti stotinjak godina nakon smrti iminentno sagledano dokaz neuspjeha njegove intencije, a to se iskaže upravo u literarizaciji njegova opusa. Za D. K.-a bi zaborav (»valjda«) bio bolji, a to — pokazujući njegovu nepripravnost za razumijevanje teksta — upravo i jest moja teza, jer zaborav bi, s Marxova stajališta, bio moguć onda i samo onda kada bi njegove raščlambe postale posve izlišnima, kada bi, dakle, spomenuti »zacarani krug« bio probijen.

Osobice i ideologizacije

Najneugodniji, tipično kompleksirani cinički donos spram svega što nije u funkciji vlastite osobice (*sujet petit, frei nach Lacan*) pokazuje se pri kraju krpice koja mi je na plahti posvećena. Opet se D. K. pita (uvjeren da su mu pitanja retorička, a ona su zavijela svojim opstankom): *A gdje je Žarko Puhovski kao kritički intelektualac bio kada je prije gotovo dvije godine izasao Manifest sa Žižekovim predgovorom. Zar je on tada išta napisao, prokomentirao, rekao? Imao je važnija posla, reći će, ali nije aktivizam u HHO-u izraz njegove teorije, nego je njegova teorija tu našla svoj najadekvatniji izraz, šutnja, pozicija autoriteta, borba institucija, zakulisne igre moći*. Svi su koji su prešutjeli novo izdanje *Manifesta* — koji je zapravo bio objavljen kao razmjerno nevažni dodatak uz Žižekov »predgovor« (jedino je, koliko znam, davno bugarsko izdanje s Engelsovim, Lenjinovim, Staljinovim i Pavlovljevim predgovorima imalo takav tekstualni omjer naknadnih autoriteta i originala) — puke kukavice, nedostojni titule kritičkih intelektualaca. A to je izdanje na prostu obnovljeni katastrofalni Pijadin prijevod, u kojemu i nakon redakcije do-proroka arkzinovskoga stada ostaju jasni tragovi ideologiziranoga tumačenja teksta (u pripravi seminara koji se bavio ovim tekstrom to sam imao prilike i potanko uvidjeti). Dakle, no big deal (osim za familiju). Mi ostali osuđeni smo bili na puko bavljenje ljudskim pravima, što je odista u Hrvatskoj devešetih bila svojevrsna *quantité négligeable* spram grandioznosti još jednoga prijevoda iz *Arkzino*ve praonice. Moja pak teorijska pozicija nije navodno igrala neku ulogu u mojoj angažmanu u HHO-u (premda su prvi tekstovi što sam ih objavio o teoriji ljudskih prava desetak godina stariji od konstituiranja Hrvatskoga helsinskog odbora za ljudska prava). Odista, pritom se je, pored teorije, radilo i o konzervacijama osobna moralnoga stajališta — što je D. K.-u, bojim se, nespoznatljivo. To što on u ovome dijelu prigovora pada u evidentnu nepismenost. Možda, međutim, pokazuje da ipak osjeća skicu nelagode zbog toga što si u prilikama kakve su bile umišljala da na aktiviste ljudskih prava viri *von oben*. Jer, zaista je nejasno u čemu je to razlika između izraza da moj aktivizam nije izraz... (moje) teorije i onoga da je (moja) teorija (sada u navodnicima) u tomu *našla svoj najadekvatniji izraz*, možda u tomu što, zbog vlastite nesposobnosti da se dovine do razine subjekta, D. K. ne vidi (kako bi to Marx rekao) ljudski subjekt teorije. Odslikavajući već spomenuti deficit spoznajne teorije svojega majstora, šeprt D. K. govori o »najadekvatnijem« izrazu (ako je adekvatnost odista moguće stupnjevati, bilo bi interesantno razvidjeti što ostaje od adekvacijske teorije istine). Končano, ako se D. K.-u — vjerujem, projekcijski — čini da je bavljenje ljudskim pravima moguće *šutnjom, pozicijom autoriteta, borbom institucija, zakulisnom igrom moći*, onda ne samo da ne zna o čemu govori, nego jednostavno govori neistinu (ako ne i laž — razlika je zapravo u IQ). Bilo je, naime, dostatno i površno pogledati javna glasila posljednjih godina da se vidi jesu li zastupnici ljudskih prava odista šutjeli (unatoč cenzorskim pokušajima da ih se marginalizira u javnosti). Jedno vrijeme takvu je aktivnost, odista relevantno, pokazivalo i *Arkzin*, a onda su ga D. K.-ovi srodnici zapravo ukinuli (i, u najboljoj maniri vladajućih onoga vremena, privatizirali), jer im je vlastito igranje bilo važnije od zbiljskoga, premda umnogome prilikama ograničena, djelovanja. A to se, kako je baš Marx dobro znao, ipak svodi na (kvazi)ideologijski posredovanje. Onanirajuće osobice (za eventualnu daljnju uporabu odgovarala bi kratica OO) svoj opstanak, jer su kolektivno promašile sebstvo, demonstriraju tek ostavljujući mrlje na plahti. Sve je drugo tek privid — na to je, na njihov način, plahtom, možda ipak trebalo upozoriti. ■

Autentična nesuvišlost

Druga verzija ocjene moje pozicije još je poraznija — to je upravo bijeda političke pozicije hrvatske (navodno lijeve) inteligencije koja misli da misli autentično — upravo taj njegov nesuvišli govor izražava njegovu neosvištenu političku poziciju. Budući uzdignutim na razinu predstavnika jedne hrvatske nazovljive inteligencije, doveden sam u poziciju da odgovaram i za druge (kao da nije dostatno teško odgovarati i za sebe sama). No, moja su »bijeda«, »nesuvišlost« i »neosvištenost« ne posredna posljedica spominjanja imena Njegova, a bez laudacije. Ni sjenke argumenta nema, niti je on, kako je znano, zaljubljeno potreban. Ako se pak za ispadne emocionalno pritegnutih i može imati razumijevanja (u smislu popusta argumentacijskoj insuficijenci) koja, inače, već tisućeljećima diskvalificira kandidate za dijalog), prigovor je neautentičnosti nešto čega sam se naslušao, koji je transparentan i bez kritičke razine Adornova *Žargona*. Ako je pak pri tomu riječ o misaonim naporima, čini se nekako nesklapnim pročitati ovakav prigovor na plahti koja je — i po samorazumijevanju ili onome što ga kod D. K.-a nadomješta — proizišla iz kolektivno-prepisivačkoga *vešeraja* (koji ne dopušta ni sprndnjicu na račun glavnih svjetonazorske pralje).

Komentirajući dio teksta u kojemu govorim o pretrčavanjima s jedne na drugu stranu ideologiskih scene, D. K. vidi samo svodenje »političkih/ideoloških sukoba na razinu buržoaske pristojnosti«. To da ne razumije o čemu je riječ, te se lača svojoj ideologiji odbojnoga postuliranja gradanske pristojnosti (čega u mojem tekstu nema), upućuje odista na tamne stranice komunističkih ideologema (nepripravnih, poput D. K.-a i brojnih recentnih lokalnih »neokonzervativaca«, spoznati da pristojnost odista nije genuino gradanska vrlina). Uz to, napadnuti tekst D. K.-u ne otkriva moju vlastitu »ideološku poziciju«, te se pita: »Koja je to pozicija? Ima li je upore? Odriče li se i on svoje marksističke prošlosti?«. Posve eksplicitno pozivanje u tekstu na dvadesetak (točnije se-

I magla može biti pogled na tekstologiju

Dean Duda

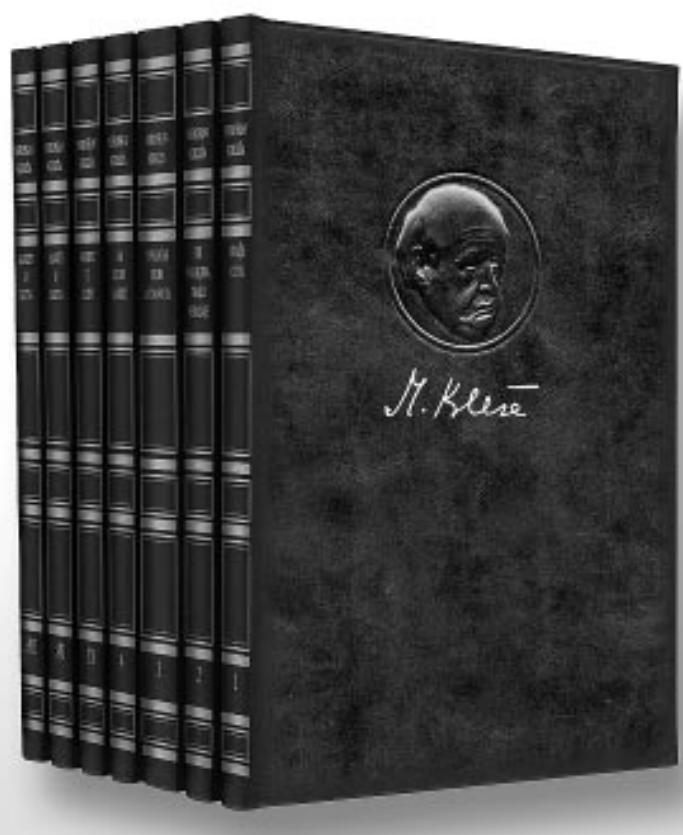
Uz tekst Velimira Viskovića *Glavni frajer u našoj krležologiji*, Zarez, br. 35.

Viskovićevo reagiranje na moj prikaz prvoga kola Krležinih *Djela* jedva da zaslužuje novi krug polemike. Svaka je njegova rečenica tek proizvodnja novoga strukturnog manjka. O samoj stvari rekao je malo ili ništa, ali je zato taj do neba povrijedjeni čuvan Krležine autentičnosti o kojemu drugome ispalio koješta, potrudivši se frustriranome narcisoidnom mlađiću, koji se manje od njega razumije i u Krležu i u grafički dizajn, izvući uši i dobro natrljati podignuti nos. Stoga ču odgovore ili pak moguće dosjetke vezane uz taj sloj Viskovićeva diskurza ostaviti tek odrazu njegova lika u zrcalu. To je ono do čega mi je najmanje stalo, budući da nije posrijedi pitanje tko je veći frajer, i da, na moju žalost, ne stanujemo u istom kvartu. Njegov očinski haiku sastavak koji je e-mailom stigao na adresu *Zareza*, kao nježna pratična odgovora Deanu Dudi, bolje je prešutjeti. Da sam vježbenik u dekonstrukciji, vjerojatno bih se, kao i svaki Derrida iz našega sokaka, radije pozabavio tim rečenicama nego samim Viskovićevim tekstom.

Ne mogu se oteti dojmu da Viskovićev odgovor ima pomalo opor okus kolektivne presude, kao da su posrijedi stajališta onoga što on zove *priredivačkim timom*. Istodobno, znam da nije tako. Visković, naime, u nedostatu suvislih argumenata pokušava snagu svoga teksta crpiti iz više nego korektne dosadašnje profesionalne suradnje, posebice kada je posrijedi *Krležijana*. Iznuđujući mi uzalud osjećaj podvojene lojalnosti, nastoji istodobno bezuspješno kvariti međuljudske odnose.

Lopov u noći

Najprije nešto o povijesti mojih nevolja. Visković tvrdi da zna »koliko je Duda bio zainteresiran za rad na ovim *Djelima*«, da je o tome bilo riječi »za Dudinu nekoć čestih posjeta našoj redakciji« i da se zbog neostvarene suradnje (izdavači, rokovi, komplikiranje posla, honorari) vrijedan potencijalni suradnik pretvorio u nesmisljena kritičara. Doista, o Krležinim djelima jesmo razgovarali, ali o *Djelima* — ili nismo dospjeli ili netko nije htio. Ja sam, naime, pred Božić 1997. dovršio zadnju natuknicu za *Krležjanu* i otad razmerno rijetko, za razliku od Viskovićeva »nekoć«, zalazio u redakciju, dva do tri puta godišnje, i tada redovito komunicirao s njegovim suradnicama o poslu zbog kojega sam i došao, odnosno o natuknicama za *Hrvatsku enciklopediju*, dakle o stvarima nevezanim uz Krležu. Jedino redovito bilo je moje pitanje o tome je li dovršena *Krležiana*. Zavod, naime, za mene nikad nije bio Bue na Ništa Social Club.

Premješten u transideologijski eter, unatoč mogućoj »ograničenosti nazora«, Krleža je napokon zauvijek spašen

sve slučajna. Naime, u ljeto 1998. dok je *Vijenac* još nekako mirisao, Branko Matan i ja namjeravali smo prirediti temat posvećen Krleži i *Krležijani*. Veliki smo dio tog uspjeli napraviti upravo zahvaljujući beskrajnoj susretljivosti Vesne Vinchierutti i, naravno, Viskovićevu, također kolegijalom i posve blagonaklonom, odobrenju. Jedino je izostao blok o tome kako se raspolaže Krležinim autorskim pravima: zna li netko, tko bi o tome morao voditi računa, što je i kako u međuvremenu prevedeno, objavljeno ili izvedeno, a samim tim i naplaćeno. Odgovor je, negdje iz uglednijih ureda Matičine uprave, glasio: *Ne talasaj, jer se nešto spremi i bolje je ne dirati u te stvari*.

Žargon autentičnosti

Viskovićev odgovor pršti od esencijalizma i centrizama svake vrste. To mi je razumljivo. Jer, što se to novo dogodilo u teoriji od *stilova i razdoblja, stilotvornih postupaka i stilski obilježenih riječi?* Pa znamo valjda da je *postupak* glavni junak književnoga teksta, da je tekst ono što ima početak i kraj, da je *literarnost* glavno obilježje književnih djela i da se *jezik književnosti* razlikuje od svakodnevne komunikacije. I to nam je dosta. Nama. Koji znamo.

Zato me je, a čini mi se i ne samo mene, glas o pripremanju Krležinih *Djela* iznenadio kao lopov u noći. Prva je vijest bila po-

koji čita zanima autentični Krleža, već oplemenjuje teoriju recepcije kategorijom »čitatelja koji kupuje«. Taj nas »čitatelj koji kupuje« laganom kretnjom vodi do onih navodnika na dijelovima teksta u slobodnom neupravnem govoru, jer bi on možda mogao biti taj kojemu se, za razliku od Viskovića »kompetentnijega čitatelja«, navodnici neće učiniti redundantnim. Njemu se friga, kao što se i Dudi »fučka« za navodnike, jer on ionako pokazuje ekipi iz kvarata svoj regal na kojem se kočperi prvo kolo Krležinih *Djela*.

Potpis, događaj, kontekst

Na prigovor o nepotpisanim priredivačima (to je ono ime i prezime koje slijedi iza riječi *priredio* ili *priredili*, nije isto što i *glavni urednik* ili *urednik*, možda podsjeća *priredivački tim* s tom razlikom da uvijek piše tko je posrijedi) Visković odgovara: »Dudina je konstatacija točna, ali ja ne vidim ni zašto bi morali biti potpisani; ako nema potpisa pojedinca, to znači da ih potpisuje čitav priredivački tim, da je posrijedi kolektivan rad, a odgovornost za napisano distribuirana je u skladu s hijerarhijom u priredivačkom timu«. Javna djelatnost bilo koje vrste ne može biti anonymna. Viskovića su, primjerice, vjerojatno strašno nervirali nepotpisani komentari u zlatno doba Manjkasova *Dnevnika*. I nedvojbeno bi demokratski poludio da je na pitanje o autorstvu komentara našao na odgovor da je posrijedi kolektivan rad, a da je odgovornost distribuirana u skladu s uredničkom hijerarhijom.

Međutim, priznajem svoju krivicu. Pogriješio sam isključivo zbog »nerazumijevanja biti«, i sva je sreća da me Visković uputio. Sada mi je puno lakše. Naime, posrijedi je autentični Krleža, pa sve to skupa nije, i tu je Visković posve u pravu, potrebno potpisati

ti. Krivica je također, poučeni smo, distribuirana u skladu s hijerarhijom, a kako je na vrhu, u autentičnoj utopiji smisla sâm Krleža, brižno čuvan od Viskovića i Bogišića, doznali smo i ime glavnoga krivca.

Tekstološka magla

I na kraju, ukratko o tekstološkim načelima društva koje ne zna ili ne želi znati da je tekstologija hodanje po jajima, da u tome poslu kao u šahu *taknuto* znači *taknuto* i *maknuto* znači *maknuto* i da je autentičnost tek pripovijest za djeće bolesti teškoga esencijalističkog topništva.

Primjer koji slijedi nalazi se u *Napomeni priredivača uz Vražji otok*. Ne znam je li *priredivača* ili *priredivačā*, je li jedan (?), dvojica (Visković i Bogišić) ili je na djelu autentično sveto trostvo, odnosno Krleža koji progovara kroz Vlaha i Velimira. Dakle, tamo, na 240. stranici u pregledu zahvata u ranijem izdanju romana stoji: »Jedina znatnija nadrečenična intervencija je ispuštanje stilski funkcionalne rečenice — 'Kroz polutruli prag i raspucane daske na vratima od kancelarije probijala se svjetlost žučkaste plinske svjetiljke i jedna je traka pala koso u dijagonalni preko čitavog polutamnog prostora', koja je ovdje na str. 109 vraćena«.

Težak je povratak u autentičnost. Kako je Krleža ipak bio čovjek ograničenih nazora, dobro da postoje oni koji su mu to transideologijski omogućili. Posebice kada imaju u rukama argumente poput »stilski funkcionalne rečenice«. Za razliku od onih koji misle da je Krleža »zapravo gluplji od svojih djela«, oni znaju, oni su nepotpisani *priredivački tim*, oni su Krleža glavom. O tome svjedoči njegov paraf. Gdje? Naravno na naslovnicu. Zar je potrebna bolja potvrda o autentičnosti? Pa potpis je od zlata! Ako to nije dosta, onda stvarno... □

ELEKTROMECHANICA
ZADRavec

servis kućanskih aparata

Zagreb, Ivana Mećara 6
tel. 2319849, 2313926

radno vrijeme: 8-16, petak 17-18

I.

Bilo je vrijeme ispita. Bilo je pakleno vruće. Bilo je sedam i trideset.

Pred kafićem u dvorištu Filozofskog fakulteta nijednog slobodnog mjesta. Sjela sam za stol za kojim su već sjedile tri studentice i panično prelistavale bilješke. Jedna od njih je rekla:

On tvrdi da se ne kaže »greška«, nego »pogreška«. Kaže, »greška« je srpski, a »pogreška« hrvatski. Rekao mi je da provjerim u pravoslavnom rječniku. Nisam znala da pravoslavni rječnici uopće postoje.

Druga je rekla:

Ako postoje pravoslavni rječnici, onda postoje i katolički rječnici.

Treća je rekla:

Katolički rječnici ne postoje. To je ordinarna glupost.

Druga Prvo:

To ti je rekao zbog tvog imena. Da te iznervira. Njega nervira tvoje ime.

Prva:

On je opsjetnut imenima. Njega nervira i Aleksandar jer se zove Aleksandar. Rekao mu je da se zove bizantski. Meni je rekao da se zovem pravoslavno. Misliš li da je moje ime pravoslavno?

Nisam izdržala. Upitala sam:

Kako se vi to zovete?

Sidonija, kazala je.

Taj on sveučilišni je profesor. Taj on čelavi je mali gospodin s okamenjenim osmijehom na licu, uglavnom blagonaklonu zločest. Taj on znanstveno skuplja imena čime bi se njegova netaktičnost u komunikaciji uz nešto dobre volje mogla opravdati. Kad ih sakupi dovoljno (imena ljudi, krajeva i mesta), ukoriči ih. Njegove kolekcije bez komentara sve više nalik su na telefonske imenike. Njegove kolekcije, njegova su strast. Njegov katalogizirani život.

Radius njegova kretanja relativno je ograničen: Bosna i Hercegovina s tendencijom eliminiranja Bosne i veznika. Kad se ne bavi topominjom i antropominjom (B i) H, s akcentom na bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena (više objavljenih tomova), profesor se na kratko »seli« u Gorski kotar, gdje istražuje goranska prezimena češkoga podrijetla. Kad mu za to ponestane daha (prezimena), baca se na hrvatska imena hebrejskog podrijetla. Hrvatska antropominja tako je u proteklom desetljeću (indikativno) obogaćena nekolikim izdanjima hrvatskih obratnih prezimena (whatever that means), obratnim rječnicima prezimena, rječnicima prezimena, rječnicima ekonima, tekstovima o

imenima Velež i Podvelež, te popisom prezimena zapadne Hercegovine. Profesor je produktivan. Znanost o hrvatskoj topominji i antropominiji cvate.

Do koje je mijere svaka znanost izravno povezana sa životom, pa i s osobnim, moralnim i političkim stavovima samih znanstvenika, donekle potvrđuje i nervoza (da ne kažemo netrpeljivost, da ne kažemo na-

anta.) Kažu mi, u Hrvatskoj oduvijek se govorilo »šal«, a tamo istočno govorilo se ešarpa. Kažu, to znaju oni koji su gledali *Bolji život*. Oni koji nisu gledali *Bolji život*, to ne bi baš mogli znati. Kažu, šal nam je došao iz Njemačke, a nije, došao nam je iz Perzije (šal). Izravno ili preko Engleske, kako je kome draže. Možda je zato šal Hrvatima bliži od ešarpe jer Perzija je Hrvatima

Romi tražili čašu vode, pa potkradali naivne gradane

Iz teksta se saznaje da osobe nad kojima je policija obavila kriminalističku obradu imaju inicijale i mjesto boravka, to jest adresu, znači državljanu su Republice Hrvatske. Nemam više živaca pitati potpisnika/ica teksta N. Majstorović i ine medijke Arijevce što to žele reći. Svakakva pitanja mogla bi se tu postaviti. Zamišljam samo kako bi se čitateljstva horvatskog dojmio naslov:

Hrvati tražili čašu vode, pa potkradali naivne gradane.

Ili, ne da bože:

Židovi tražili čašu vode, pa potkradali naivne gradane.

(Na moju intimnu, ali nikome potrebnu radost sutradan se u *Novom listu* na istu temu pojavio naslov: *Otkriveni drski kradljivci — Pitali vode i krali novac*. Romi se ne spominju. Znači, može i drukčije. Može poenta (nije poanta) biti na kradbi, a ne na Romima.)

U istom broju *Jutarnjeg lista* na stranici 17, uz fotografiju (u boji), osvanuo je naslov: *Mali Romi spas od vrućine pronašli ku-pajući se u Savi*. Tekst je potpisani inicijalima V. B.

Dugo sam piljila u trojicu mališana kako se razdragovalo brčkaju u Savi kod podsusedskog mosta pitajući se otkud V. B. zna da su to baš »mali Romi« i zašto je to važno. Nikako na njima da pronađem »izrazito romska psihofizička obilježja«. Možda sam dosadna, ali što da su se brčkala trojica židovskih klinaca? Bi li im V. B. fotografirao/la pimpeke? Kako se na temperaturi od 39 stupnjeva Celzija hlade hrvatski dječaci? U bazenima, možda. U posebnim bazenima, možda. Na pješčanim plažama? Na ograđenim pješčanim plažama ispred kojih stoji natpis — *Romi ma, Srbima i psima pristup zabranjen*?

I na ovu pričicu bilo je primjedbi. Vele prijatelji, istina je, Romi kradu pa imajući te njihove male krade na umu, čitatelji neće shvatiti da ovo je pričica o medijima koji potpiruju rasnu mržnju i »gaze« po stereotipima, nego će suočiti s pokradenim građanima jer, s jedne strane, Romi faktički kradu (a u početnicama na stranici na kojoj se uči slovo »DŽ« piše »Džafir nosi džak« umjesto, primjerice, »Džek pije džin« — treba li i ovo pojašnjavati? op.), a s druge, doista nije u redu, ne može to tako, vele prijatelji, kao da samo Romi kradu, pa ispadaju da *Jutarnji* poentira Rome, a ne kradu. Velike li dileme! Eto, sad smo i to načrtali. Sad je sve jasno i do sadno. □

No Comment

Tri bisera na otoku sreće

U Hrvatskoj još uvijek ima okružja u kojima se ime Sidonija izgovara šapatom, kao da je kužno

Daša Drndić

cionalna netrpeljivost) »junaka našeg doba« pri susretu s nečim u biti tako nebitnim kao što je ime Sidonija. Ono što je bitno, međutim, jest to da u Hrvatskoj još uvijek ima okružja u kojima se ime Sidonija (i ne samo Sidonija) izgovara šapatom, kao da je kužno.

II.

Htjela sam kupiti poklon. Obišla sam sve trgovine u kojima bi se moj dar eventualno mogao naći. Pristojno sam pitala:

Imate li ešarpe? (od francuskog écharpe)

Prodavačice su me gledale bijelo. Što su me bijele gledale to sam manje bila spremna mahati rukama i tražiti adekvatni sinonim. Smatrala sam normalnim da u dućanima sa ženskom galanterijom prodavačice znaju za riječ »ešarpa«. Međutim, smatrala sam pogrešno.

Neke su prodavačice bile susretljive, neke ne baš. Jedna prodavačica stisnula je usne u slovo »o« i rekla: *Ob, vi ste sigurno pravoslavka.*

Ja sam rekla: ?????!

Onda je ona dodala: *To se kod nas kaže »padela«, ta vaša ešarpa. U pogrešnoj ste trgovini.*

Onda sam ja rekla: *To se kaže »šarpa«, ta vaša padela. Ešarpa je nešto drugo.*

Ešarpa sam kupila u Trstu.

Kraj pričice.

Kažu mi da ovoj pričici nedostaje komentar. Kažu, nedostaje poenta. (Nije po-

tima bliža od Francuske. Možda zato. Moja pričica izgubila je poentu jer prodavačice, a bogme i neki ostali misle da su šal i ešarpa isto, a nisu. Ešarpa ne može biti vunena, a šal može. Na engleskom šal se kaže »shawl«, a ešarpa »scarf« što bi bilo marama koja nam je došla iz turskog (marama), a možda iz arapskog (migrāmā). To je znači, rubac, za koji u rječniku piše da je marama ili peča koja također stiže iz turskog (»peče«), samo što peča nije ešarpa, nego crna koprena na licu muslimanke ili rubac. Znači, trebala sam tražiti rubac, pa bi me prodavačica pitala »Je l' za glavu il' za nos?« Moja pričica nema poentu jer a) prosječni Hrvat ima malo riječi, a ono malo što ima brka i b) prosječni Hrvat (pogotovo ako je prosječni Hrvat prodavačica ženske galanterije) prolazi kroz faze opsjetnutosti »pravoslavnim« riječima i pravoslavljem općenito, ta opsesija vrea odasvud. Tako onda (neki) opsjetnuti Hrvati skupljaju imena ljudi i gradova i sela, pogotovo sela, pa ih slažu u imenike da se ne bi petljali oko skupljanja (viška) riječi. Eto, to je bila poenta (poanta je pogrešno). Da, imamo manjak riječi, a višak strasti. To.

III.

Jutarnji list od subote, 8. srpnja 2000, stranica 52, rubrika *Crna kronika*. Naslov — masnim slovima:

je njezino dijete. Ali, bjeloputa majka tamnoputa novorođenčeta nije ga htjela predati ni po koju cijenu. Od svih ljudskih veza najsnajnija je veza majke s djetetom koje je nosila devet mjeseci i zatim rodila. Dijelim njezine osjećaje, ali se čudim i njezinoj hrabrosti. Život bjeloputog i tamnoputog blizanca zasigurno bi bio težak u zemlji još neugasloga rasizma. Bjeloputa je majka jednako zavoljela oba novorođenčeta. Tamnoputa je majka sudska za tražila povrat tamnoputa dojenčeta.

U znamenitom komadu Ber tolta Brechta *Kavkaski krug kredom* dvije se žene bore za dijete. Jedna je za vrijeme rata dijete odbacila, druga ga je prihvatala, zaštićivala od pogibelji, okružila materinskom ljubavlju. Sada se te dvije žene bore da im se prizna dijete. U salomonском postupku sudac im nalaže da povuku dijete svaka sebi držeći ga za njegove tanahne ručice. Pomajka odustaje od toga rastezanja. Sudac dijete dodjeljuje njoj, jer je ona ta koja nije željela naudit dijetetu.

Komu danas u sporu dviju majki — one koja je dala jajačce i one koja ga je donijela na svijet — valja dodijeliti dijete? Ne bih želio biti sucem u tom sporu. □

Prevo: Mladen Marić

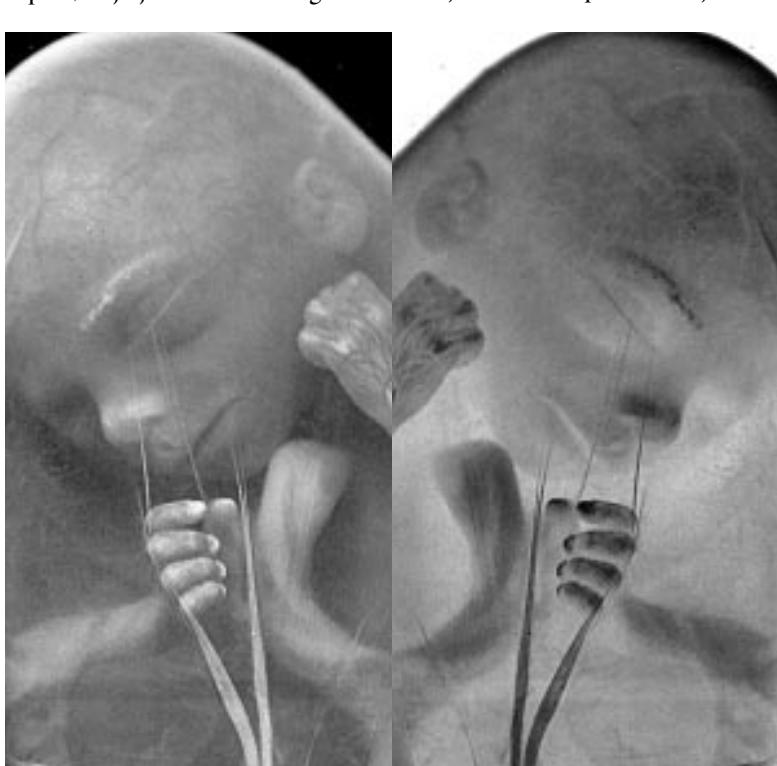
Umjetna oplodnja

Bjeloputi i tamnoputi blizanac

Stvarnost je još jednom nadmašila umjetnost

Jan Kott

Prošlo je nešto više od deset godina otkako je Eva Kureluk u New Yorku, u poluamaterskom-poluprofesionalnom kazalištu režirala Wiktiewicz komad *U malom dvorcu*. Bila je to Evina prva režija, ali je ona držala kako to nije ništa teško i da bi, bude li prilike, mogla ravnati i operom, iako jedva razlikuje mol od dura. Predstava je prošla bez odjeka, ali je stanovitu pozornost izazvala činjenica da je za uloge blizanaca angažirala jednog bjeloputog i jednog tamnoputog dječaka. Bilo je to dosta prije no što je postao popularan *race casting*, ali su čak i u ono vrijeme bjeloputi i tamnoputi blizanci pobudili stanovito iznenadnje. Eva se pokazala pretečom, ne samo u svojim seksualnim instalacijama već i s tim blizanicima, bjeloputim i tamnoputim.

Frederic Jameson i Harry Potter

Posljednji marksistički demagog susreće neman kapitalističkog književnog proizvoda

Nataša Govedić

Na pitanje Slobodana Šnajdera upućeno velikano marksizma i tridesetogodišnjem zagovorniku lijevih utopija Fredericu Jamesonu, pitanje koje je doslovce glasilo: *Ne mislite da je raspad Jugoslavije svojevrsna osveta lijeve utopije?*, Veliki Učitelj (glavom prisutan u atriju Klovićevih dvora), avaj, nije odgovorio. Umjesto odgovora, u maniri uigrane sveučilišne »neprisutnosti duha« te oportune »nagluhosti«, isprirovijedao nam je radije neobično reduciranu verziju povijesti ljevice u Americi te završio poklicem o socijalističkoj Jugoslaviji koja je ipak »nešto najbolje« što je na tržištu utopija ikad bilo ostvareno. Na tom je mjestu Jameson za mene postao onoliko trivijalan koliko je to i rabljena limenka Coca-cola: čovjek koji je svoj radni vijek potrošio na kritiku kasnog kapitalizma, postmodernizma i globalizacije, usput i na zagovaranje klasne revolucije, sada nam u revijalnom tonu *prodaje* rabljenu (ne i recikliranu) teoriju kako nad »historijski neugodnim« razvojem dogadaja u Jugoslaviji preferira vlastite iluzije o »idealnom« jugoslavenskom marksizmu. Toliki dogmatizam ne nalazim čak ni smiješnim. Tim više jer ga još uvijek, u ovoj specifičnoj zemlji, mogu pročitati po zaostalim izdanjima udžbenika zagrebačkih sociologa, politologa i filozofa, koji do devedesetih godina minulog nam stoljeća nisu »ni sanjali« da bi se ikad moglo dogoditi nešto tako »neobično« kao što je pad Berlinskog zida ili raspad Jugoslavije: njihova vjera u Marxa doslovce je sprječila da kritika institucija iz pera Maxa Webera ili Karla Poppera, neprimerno nekih od najvećih nemarksističkih socijalnih analitičara minulog stoljeća, ugleda svjetlo sveučilišnih učionica. Jugoslavija, podsjeća nas Jameson, kao miljenica lijevih »eksperimentatora«, ni danas nije ideologijski sustavno demistificirana: u Marxovu krugu kredom očito se još uvijek »ne smije« pomisliti kako nešto sa SFRJ-utopijicom ipak nije valjalo. Za lijeve filozofe Jugoslavija tako ostaje fetiš; objekt političke fikcionalizacije i/ili nostalгије.

Teorijski komunizam

Osim toga, u fantastičnom raskoraku između Jamesonove *prosvjedi* i Jamesonova *ponašanja* stisla se i zamašita činjenica kako veliki marksist nipošto nije toliko principijelan da bi, recimo, odbio novac (da ne velim marksistički nepoželjan izvor sviju zala iliti »kapital«), koji mu se tijekom karijere sustavno uručivao za knjige i predavanja, kao što nije odbio

cimo, kupaonica u hotelu sastoji od vodokotlića i kade, a ne blata oko septičke jame. Ljubav prema ponijenima i uvrijedenima Jameson nije pokazao ni, uzmimo, preseljenjem na Kubu: jest da je zapadni kapitalizam nešto »odvratno« hegemonističko, jest da je Amerika u stvari »kriva« za Castrov totalitarizam, ali nije Jameson ludih gljiva jeo pa da odbije posao na zapadnom sveučilištu u korist života i predavanja u kakvoj »utopiji« istočnog bloka. To pak ne: utopije svoje pokusne miševe regrutiraju iz redova naivaca i fanatika, a demagog Jameson nije ni jedno od navedenoga. Jameson, primjerice, odlično zna da nije ugodno kad društveni reformatori žive ono o čemu teoretičiraju: Che Guevara je upravo zbog sukladnosti riječi i djela izgubio glavu, Martin Luther King je ustrijeljen, Gandhi silom ušutkan. A Isus, uza sve opravdane pokušaje Terryja Eagletona i Slavoja Žižeka, još uvijek nije službeno uvršten u pale heroje ljevog pokreta. Čemu dakle riskirati golu kožu i živjeti prema načelima *Komunističkog manifesta*, čiji je pretisak ionako bio povodom Jamesonova dolaska u Zagreb? To bi bilo isto kao da netko zatraži od svećeničkog kadrada da se doista pridržava onih desetak odveć sahtjevnih biblijskih zapovijedi. Jameson je, pokazalo se, vlastita *kulturalna industrija*: putujuća menažerija prežvakanih pamfleta o »mahom negativnim posljedicama globalizacije« (nekako mu je promakao Internet) te o nužnosti kritike američke tržišne ekonomije (uz prešutno korištenje sveučilišnih učionica). Jugoslavija, podsjeća nas Jameson, kao miljenica lijevih »eksperimentatora«, ni danas nije ideologijski sustavno demistificirana: u Marxovu krugu kredom očito se još uvijek »ne smije« pomisliti kako nešto sa SFRJ-utopijicom ipak nije valjalo. Za lijeve filozofe Jugoslavija tako ostaje fetiš; objekt političke fikcionalizacije i/ili nostalgijske.

Gdje je moja ideologija?

Kao žena koja ne srče slatki med visokog standarda i komfora buržoazije, vjerojatno bih moralna pristati uz klasnu kritiku i emancipatorske rukohvate komunističke ideologije. Kao ekstremni individualist (do mučnine zgaden nad lakanovskom agitacijom »ukinutog« ili pasivnog subjekta, tobože »izbrisanih« od silnih utisnuća različitih kulturnih kodiranja) možda bih trebala prigrliti kakav radikalniji liberalizam. A kao stanovnik Hrvatske, nesumnjivo sam do sad trebala naučiti da lijevica ni desnica ne pokazuju nikakvih naznaka da vlastite elite zamijene inkluzivnijim parametrima vladanja. Politički identitet koji, *mutatio mutationem*, odabirem u oskudici svih spomenutih Crkve), k tome je prešućeno kako

potrošenih utopija, ima dinamičnu, pluralnu i stratešku funkciju: sigurna sam da istodobno mogu biti i cyber-feministkinja i citate-

Harry Potter predstavlja autentičnog heretika servilnih svjetova kako zbilje tako i fantastike. Nai-mje, Potterova centralna osobina nije ni nalik Jamesonovu teorijskom raspuhavanju filozofske balone od pjenušave utopije. Potterova je snaga u praktičnom i preciznom uvažavanju parametra raznorodnih *stvarnosti* (»daru zapažanja« rekli bi psiholozi) te u DJELATNOJ brabrosti. Opet, za razliku od naracije Fredrica Jamesona koji nam ima priopćiti

Jezikom Potterove škole za fantastičare rekli bismo da je Jameson »propali čarobnjak«; retorička mašina programirana na ponavljanje formula koje doduše pozivaju na »mijenjanje svijeta«, ali ne samo da ne uspijevaju u svojoj namjeri, nego nam još i demagoški tvrde kako ima »prečih« stvari od mijenjanja samog sebe

ljica Shakespearea, mogu proizvoditi »neslaganje« sa svim praksama eksploracije, mogu pisati poeziju i vjerovati u iracionalnu komunikaciju s uličnim mačkama. Ideologiski punjenje subjekta u svakom je slučaju *moj izbor*, učinjen pri punoj svijesti, a ne, kako tvrdi Jameson, posljedica »političkog nesvjesnog« u kombinaciji s *neminovnošću* »duha epohe« (koje epohe? primam poruke iz njih nekoliko) u kojoj sam rođena, dakle postmoderne. Što se pak tiče Jamesonove teze da »ne mogu« izaći iz »tamnice jezika«, ključ osporavanja ove teze pristaje uz danas uporabom dobrano izlizane brave jezičnih kovanica kao što je *difference* Jacquesa Derrida (od koje potječe i filozofija odmaka/razlike i postkolonijalizam te s njima vezana *nova jezična konceptacija svijeta*) ili uz ime, pa onda i događaj, književnog lika Harryja Pottera — još jednog od načina na koje se može učinkovito iščitati kroz vratnice navodnog jezičnog »determinizma«.

Dječja nepobjedivost

Ako ste u Zarezu u skorije vrijeme pročitali kako serijal o Harryju Potteru predstavlja svojevrsni — u fantastičnoj književnosti bezbroj puta okušan — kognitivni model katoličke propagande, »slatki destilat kršćanstva« (usp. tekst Nevena Jovanovića *Učilište kršćanske magije*, Zarez No. 34, str. 17), nemojte do kraja povjerovati recenzantu: za početak — sami pročitajte roman. Jer osim što je Jovanovićeva definicija kršćanstva izjednačena s »učenjem poslušnosti« (što pak za Isusove naputke, danas bismo rekli »ekstremistički« buntovne, nikako ne vrijedi, ali vrijedi za vjerouauk Crkve), k tome je prešućeno kako

Spol fantastike

Kada je filozofkinja Luce Irigaray protesno »procitala«, odnosno analizirala veleumne pravke falocentričkog Zapada, Jameson je još bio premlad za mjesto potpred Platona, Lacana i Heideggera. Gledano iz današnje perspektive izdašnog Jamesonova opusa, slavnog marksista žene (u književnosti, na filmu ili u politici) nikada nisu zanimale toliko da im posveti kakvu studiju. Jameson je muškarac koji piše o muškom svijetu »lišenom užitka«; dakle bilo kakva premisa feminističke debijerarhizacije poretku moći nije uhvatila njegovu pažnju. Opet u opreci Jamesonu, autorica serijala o Harryju Potteru bavi se upravo »slabim« subjektom koji unatoč svojoj nesigurnosti i nespretnosti, uspijeva uzdrmati stupove društva. Društvo je, naime, dovoljno kukavičko da ga hrabrost konstantno zatječe nespremnim. Direktor Potterove gimnazije ili najmoćniji čarobnjak »magičnog svijeta« je *lud* u onoj mjeri u kojoj je *Ludost* od Erazmovih vremena tradicionalno pripisivana »neukrotivom« ženskom spolu. Potter je feminističko štivo i po tome što ženski lik Potterove prijateljice Hermione pokazuje brillantnost racionalne logike tradicionalno pripisivane muškarcima, kao što je Potterovo *umijeće slušanja*, ne i govorenja, ponovno znak feminiziranog korpusa njegove autorice, J. K. Rowling. Spol fantastike Rowlingove i Jamesona oblikovatelj je također i njihovih mana ili konceptualnih licemjerja: dok Rowlingova ne može zamisliti »svijet ravnopravnih«, ali može zamisliti premoć najsrčanijih, Jameson može zamisliti jedino neki *budući* i *anti-empirijski* »svijet ravnopravnih«, ali za srčanost »sada i ovdje« kao da nema ni vremena ni adekvatnog prostora. Zato je Rowlingova i ideologiski i poetološki puno zanimljivija, a na novi (četvrti) nastavak serijala o Harryju Potteru ovog su tjedna čitatelji širom svijeta čekali u dugačkim redovima. Na Jamesonovu je pak zagrebačkom predavanju bilo stotinjak ljudi koji su na kraju s mukom procijedili slabašan pljesak. Još jednom parafrazirajmo Poperra: odzvonilo je determinističkom svijetu, svejedno pozivao se on na Marxa ili na nacionalističku retoriku Samuela Huntingtona. Odzvonilo je i njihovoj perverznoj sprezi, na koju upućuje činjenica da je Jameson u Zagrebu najopsežnije citirao upravo konzervativnog Huntingtona. Na kraju, upravo s polica svjetskog supermarketa pruža nam se *subverzivno* štivo Harryja Pottera (toliko o *smrti knjige* kao posljedici postmoderne po Jamesonu). Susret sa zadrtim marksistom potvrdio je kako XXI. stoljeće definitivno nije predvorje novog budenja »klasne svijesti«, već bitno vitalnijih ideologija postkolonijalizma, feminizma ili ekološke kritike multikorporacija. Što bi tek bilo da je Zagreb u čast reizdanja *Komunističkog manifesta* ugostio neke od beskryvnih duhova iz Potterova učilišta: zanima me bi li i Karl Marx, osobno upitan kako ga se doima bankrot utopije lijevog totalitarizma Sovjeta, Srba ili Kineza, »prečuo« krucijalno pitanje. □

Frederic Jameson, teoretičar

Smatram se ortodoksnim marksistom

O što bi se moglo nazvati građanskog ekonomijom sastoji se od vrlo specijaliziranih stvari koje se bave tvrtkama, transnacionalnim ulaganjima. Građanska ekonomija ne bavi se sistemima kao cjezinom. To čini samo marksizam

past:forward - Tomislav Medak i Tonči Valentić

Što mislite o raspravama o postmodernizmu danas, uvidate li i danas povezanost između postmoderne i kasnog kapitalizma? Jesu li procesi, kao što je globalizacija relevantniji danas negoli ikad prije ili gube svoju relevantnost?

— Nisam prvi koji je upotrijebio termin *postmodern*. Mislim da nitko nije utvrdio njegovu neprjeporno prvu upotrebu. Ona seže u dvadesete i ranije. Rekao bih da je knjiga Jean-François Lyotarda *Postmoderno stanje* bila ta koja je ustalila njegovu upotrebu. Ne znam kako se to poklopilo s mojim nastojanjima, ali ja sam napisao uvod njenom engleskom izdanju. Međutim, mislim da Lyotard kreće posve drugim smjerom. Moje je nastojanje išlo za tim da izloži kako se tu radilo o fundamentalnoj kulturnoj mijenjini, o modifikaciji u logici kulture, te da je ona onda morala odgovarati određenoj fundamentalnoj društvenoj mijeni, koja bi pak s mog stajališta uključivala i neku fundamentalnu mijenu u samoj ekonomiji. Mnogi postmoderni teoretičari tvrde da je to

potpuna mijena ili raskid s ranijim oblicima kapitalizma. No mislim da to valja sagledati dijalektički te se odvažiti na spekulaciju

razdoblje odgovara trećoj etapi tog procesa. No pitali ste više pitanja i ti odgovori se mogu razdvojiti...

Koja se pitanja nameću postmodernom mišljenju danas?

— Rekao bih da postoji nekoliko stvari koje bih izmijenio u knjizi koju ste spomenuli. Ponajprije, mislim da je važno razlučiti postmodernizam kao umjetnički stil ili stil mišljenja te postmodernu kao oblik svakodnevice. Danas ljudi govore, primjerice, da je u arhitekturi *postmoderno* prošlo, da smo imali to razdoblje, tog i tog arhitekta. Mogli bismo dakle reći da je to bio novi stil, ali to je bio čitav niz novih stilova, pop-

Marksizam danas

Vaša je filozofska pozicija svojevrsna mješavina kulturologije i katkada psihanalitičkog, katkada ekonomijskog i kritičkog pristupa temama kao što su književnost, arhitektura, itd. Smatrate li se kritičarom kulture, filozofom, kritičarom ideologije ili nečim drugim?

— Mislim da je ključno da je modernizam i raniju etapu kapitalizma odlikovala, rekao bih, prevlast jezika u svojevrsnom sustavu lijepih umjetnosti. U modernom razdoblju pjesnički je jezik smaran kvintesencijom moderne umjetnosti. Mijena koju pokušavam teorijski razmotriti jest ta da jezičke umjetnosti, čini

ranije. Zapravo, mislim da su knjige koje su danas značajne u većini zemalja knjige koje su prožete popularnom kulturom, koje više ne pokušavaju stvoriti zaseban prostor za visoku književnu kulturu. Tako da, primjerice, dominantni oblik vizualne umjetnosti danas nije slika, nego instalacija, a u instalacijama susrećete prostor, susrećete vizualne stvari, ponekad susrećete glazbu i auditivno, itd. To je posve drukčiji oblik. To više nije onaj oblik estetičke autonomije koji smo imali u modernom razdoblju. Ista je stvar s glazbom: ljudi mnogo govore o popularnoj glazbi. I čini mi se da je to ključno.

Frederic Jameson, rođen 1934. u Clevelandu, pročelnik studija komparativne književnosti na Sveučilištu Duke u Durhamu, po vlastitu iskazu »ortodoksnim marksist«. Svojim knjigama *Tamnica jezika: kritički prikaz strukturalizma i ruskog formalizma* (1972), *Političko nesvesno: narativ kao društveno simbolički čin* (1981) te napose *Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma* (1991) izdigao se među najistaknutije teoretičare kulture lijeve provenijencije. Posljednje knjige *Brecht i metoda* te zbirku eseja *Kulturalni obrat* objavio je 1998. godine. U Zagrebu je 5. srpnja u nizu predavanja u povodu izložbe *Što, kako i za koga održao izlaganje Globalizacija i političke strategije*. Podrobnije informacije o Jamesonu možete naći na <http://mama.mi2.hr/radioactive/past>.

— isto kao što je Lenjin utvrdio da postoje druge etape, imperijalne etape kapitalizma koji je dalje kapitalizam, no kapitalizam mnogo većeg reda veličine koji uključuje čitav skup novih procesa, ali i dalje uz dominaciju motiva profita i akumulacije kapitala — odvažiti, dakle, na spekulaciju da postoji i treća etapa, te da kulturni postmodernizam odgovara toj trećoj etapi. A ta, u ekonomskim okvirima, donosi daleko veću kolonizaciju svjetskih tržišta no bilo što se dogodilo u imperijalizmu, što uključuje čitav skup novih tehnologija: atomsku tehnologiju i nadasve informatičke tehnologije, ali i, vrlo važno, interes financijskog kapitala. Dakle, i dalje smo u jednoj etapi kapitalizma, pa marksistička objašnjenja i dalje vrijede. Riječ je o razlici u identitetu, o modifikaciji kapitalizma u kojoj osnovni sustav ostaje, no u kojoj se nalazimo u novoj situaciji, kako ekonomski tako i kulturno, s obzirom na imperijalno razdoblje. Sklon sam misliti da je razdobljem imperijalizma vladalo ono što nazivamo modernizam u umjetnostima i u mišljenju, u filozofiji, te da je to predstavljalo odlučan raskid s devetnaestostoljetnim oblicima kapitalizma. Na isti način sada to postmoderno

art, konceptualna umjetnost i postmoderna umjetnost, a sad ćemo imati nešto drugo, pa stoga nije prihvatljivo upotrebljavati pojam *postmodern* za cjelokupno razdoblje čiji kraj sada ne možemo predvidjeti, jer se ono i dalje razvija. Stoga smatram da se u užem smislu može govoriti o umjetničkim stilovima i nazivati ih potmodernizmima. Ali sama postmoderna po mom je mišljenju mnogo širi pojam koji još uvijek važi. Druga stvar koju bih želio istaknuti jest da je u mom opisu postojao vrlo ozbiljan propust, i to možda zato jer nam to nije bilo tako očigledno u osamdesetima, a radi se dakako o globalizaciji. Jer, danas bih rekao da su postmoderna i globalizacija jedno te isto. To su dva načina govorenja o jednoj te istoj stvari. Obje govore o njoj: jedna u pojmovima kulturnog fenomena, a druga u općim pojmovima na ekonomski, financijski ili politički način. No čini mi se da su one apsolutno srodne. Postmoderna je kultura globalizacije. A globalizacija je treća etapa kapitala. Mislim da su ovo tri pojma koje nam je u interesu učiniti sinonimima, jer onda se može preći s opisa jednog na opis drugoga te ih medusobno obogatiti. I mislim da upravo to danas valja činiti.

Smatram da je politička teorija koja zanemaruje ekonomiju pogubno pogrešna i osuđena na jalovost

no i prostorno, i to je druga stvar koju sam izložio u *Postmodernizmu*. Velik dio moje ranije kritike se okretao književnosti, jer ja sam bio književni kritičar, a književnost je bila temeljno mjesto gdje su se mogli očitati simptomi društvenog poretka. Čini mi se da to više nije slučaj i da danas o kulturi trebamo govoriti općenitije, tako da tu više ne budu u igri ranije estetičke kategorije i odvajanje različitih lijepih umjetnosti. Dakle, nisam se prestao zanimati za književnost i prešao na zanimanje za popularnu kulturu, već se nešto dogodilo književnosti i više ne postoji isti oblik visoke književnosti za razliku od zabavne kulture kao što je to bilo

Međutim, ja bih rekao da ona nema autonomiju koju je glazba imala u modernom razdoblju. Današnja glazba je prostorna. Ljudi šeću oko sa slušalicama. Glazba prožima prostor, primjerice, u plesu. On je dio glazbe, a istodobno je svojevrsni prostorni fenomen kao i tjelesni fenomen, te se stoga te stvari ne može odvajati na stare načine. To znači da ona vrst ideološke, formalne analize umjetničkih djela koju smo radili u modernom razdoblju, više nije u potpunosti primjerena postmodernom razdoblju. Ono što valja definirati i opisati prije je nešto što ja nazivam kulturnom logikom razdoblja — načina na koji se odvija kulturna proizvodnja. Smatram da je znakovito da ste, primjerice, u studijama koje su se radile u modernom razdoblju imali kao predmet jedno umjetničko djelo i ono se moglo proučavati imanentno. Mislim da danas prije svega imamo problem nači individualno umjetničko djelo. Ako proučavate popularne pjesme, ne proučavate jednu pjesmu: morate proučiti cjelokupni proces kojim se ta pjesma uvrštava u čitav niz prisjećanja na druge, povezuje s prošlim glazbenim vrstama, i tako dalje i tako dalje. Dakle, kad se pristupa postmoderni u kultu-

ri potrebna je, za razliku od prethodnog razdoblja, čitava ta novorazvijena metoda. I moje djelo je na neki način slijedilo taj obrat, a ne čini mi se da sam se ja izmijenio. Sama kultura se izmjenila pa su se predmeti mog proučavanja izmijenili.

Marksizam — znanost kapitalizma

Možete li opisati mjesto marksizma danas, to jest u recentnim raspravama o kapitalizmu i globalizaciji? Dakle, pitanje smjera na marksizam i kritički pristup danas.

— Mislim da valja kazati da je u trećoj etapi kapitalizma marksizam znanost kapitalizma. U trećoj etapi kapitalizma sam marksizam mora se, kako bih to kazao, ne revidirati, ne prilagoditi, nego mora razviti nove instrumente za suočavanje s novim društvenim oblicima, novim oblicima subjektivnosti, politike, novim pojavama unutar nacionalnih situacija, itd. Ne smatram se, kad upućujem taj zahtjev, postmarksistom. Smatram se ortodoksnim marksistom. Ali mislim da se sam predmet našeg proučavanja proširio, da je barem djelomice postao kulturni čak u svojim ekonomskim procesima te da marksizam to treba usvojiti. Mislim da je raniji marksizam, a to je slučaj čak i u povijesti komunističkih pokreta, predviđao klasnu borbu, dakako, kao globalni fenomen, ali u biti kao nešto što se odvija unutar pojedinačnih nacionalnih država. Tako su očigledno Sovjetska revolucija i druge revolucije slučajevi gdje je revolucionjska partija došla na vlast u pojedinačnoj državi i onda se suočila s protuslovljima tog procesa koji nam je, mislim, svima znan. Danas imamo ponešto složeniji problem, jer političko djelovanje mora se odvijati unutar okvira nacionalne države, dok su dinamika moći i dinamika politike transnacionalne. A mi još nismo iznašli političke čimbenike unutar dane nacionalne situacije, unutar danog nacionalnog okvira, koji bi nekako mogli raditi na međunarodnom okviru. Demonstracije u Seattle-u, naravno, prvi su primjer pokušaja da se razvidi kako bi se unutar jedne nacionalne države mogao imati nekakav utjecaj na te transnacionalne procese. Uvijek će biti političkih revolucija u pojedinačnim nacionalnim situacijama. Mislim da će biti kriza, da će biti borbi, neuspješnih revolucija, međutim, kapital je daleko više globalna stvar no što je bio prije, pa stoga politika koja se s tim želi uhvatiti u koštac mora iznaći nove vrste instrumenata, smisliti nove vrste čimbenika.

Nemoguće je da ne bude političkih borbi

Znamo da na strani kapitalizma postoje transnacionalni čimbenici. Mnoge od tih transnacionalnih tvrtki globalne su i djelatne u procesima moći i socio-ekonomskim procesima. Rad se, međutim, nije tako razvijao. Za sad postoje međunarodne organizacije poput Druge internacionale, raznorazni savezi radničkih sindikata diljem svijeta, ali to još uvijek nisu nove vrste čimbenika promjene na ljevici kakvu bi nužno trebalo zamisliti za, izgleda, tu novu stvarnost.

U jednoj drugoj knjizi, doduše također i u *Postmodernizmu*, govorim o *cognitive mapping*. To je pokušaj da se nekako *mapira* gdje su silnice tih stvari i da se razvidi

koji su to čimbenici koji bi u njima mogli biti učinkoviti. Mislim da smo u postmoderni još uviđek poprilično usred tog procesa, a povijesni se čimbenici u određenoj mjeri još nisu pojavili, još nisu razvili, tako da smo još uviđek uvelike u prijelaznom razdoblju, gdje je sve još istraživačko i spekulativno, pa ne možemo jednostavno dati analizu nekog dana skupa slabosti ili ekonomskih problema na, primjerice, Lenjinov način, te ponuditi jednostavna rješenja. To je, dakle, ono što mislim pod novim zadacima za marksizam.

S druge strane, moram reći da je današnji marksizam, proučavanje kapitalizma kao cjeline, njegove dinamike kao cjeline. Pogledate li današnju ekonomiju, viđet ćete da se ono što bi se moglo nazvati građanskom ekonomijom sastoji od redom vrlo specijaliziranih stvari koje se bave tvrtkama, transnacionalnim ulaganjima. Građanska ekonomija ne bavi se sistemima kao cjelinom. To čini samo marksizam. I rekao bih da marksistička ekonomija, kao polje proučavanja, nikada nije bila bogatija i zanimljivija no što je danas. Daleko od toga da bi bila mrtva ili na izdahu.

U nekoliko ste navrata govoreci o marksizmu spomenuli globalizaciju. Mislite li da živimo u postpolitičkoj eri kao što tvrde neki autori, da živimo u svijetu globalizacije koji više ne treba politiku i ideologiju?

— No to su dva zasebna pitanja, jer je problem ideologije zasebna stvar, i njemu ćemo se vratiti kasnije. No mislim da je očito nemoguće da ne bude političke borbe u situacijama u kojima se ljudi sve više izbacuju s posla, u kojima po cijelome svijetu nestaju sustavi sigurnosti, u kojima ima velikih zemalja poput zemalja Latinske Amerike, ali i poput Sjedinjenih Američkih Država, u kojima ljudi nikada nisu imali posla niti će ga imati, u kojima svekolike ranije metode stvaranja radnih mjeseta nisu uspjеле, u kojima raniji oblici proizvodnje iščezavaju. Mislim da ljudi, kada tako govore o politici, govore da se politički čimbenici, instrumenti i kategorije za tu novu vrstu borbe još nisu pojavili. Tako da bismo prije trebali reći da će politike apsolutno biti, ali da za sad još ne znamo kakva će ona biti, da je za sada ne možemo zamisliti kao djelatni proces.

Raskrinkavanje ideologija

A što se pak ideologije tiče, mislim da je tu stvar malo drukčija. Valja reći da se narav ideologije promijenila od prethodnog razdoblja. Dakako, absurdno je kazati da više ne postoji lijeva i desna ideologija. Uvijek možete reći kada je netko na ljevici, kada je netko na desnici, kada je liberal. Općenito ćete doći do točke kada se mora opredijeliti na kojoj je strani. I ta vrsta dinamike je prisutna, suvremena i nezaključena. Mislim da su nestale starije vrste ideologija koje prikrivaju te stvari i u koje ljudi vjeruju, te stoga mislim da također na nove načine moramo ispitati kako funkcionira ono što smo običavali nazivati ideologijom. Neki dan smo razgovarali o cinizmu u tranzicijskim društвima. Smatram da je Žižekova analiza tih stvari vrlo zanimljiva, jer on kazuje da u situaciji u kojoj je ideologije zamijenio cinizam stvari ideje više ne funkcioniraju na isti način kao prije. I mi moramo

iznaći načine da se s time suočimo.

Također bih rekao da raskrinkavanje ideologija, subverzija ili napad na ideologiju, kritika ideologije više ne djeluju na isti način. A ljevica je naslijedila čitavu kategoriju kritike ideologije koja baš i nisu primjerena ovom dobu. Ne tvrdim da je to kraj ideologije: ljudi misle i čine stvari te izmišljaju opravdanja i racionalizacije za sebe, a postoje dakako i stanovite kolektivne ideologije koje se čine arhaičnima, poput religije ili fundamentalizma, ali dinamika tih stvari drukčija je od one koja je bila u velikom gradanskem razdoblju, to jest razdoblju srednjih klasa u devetnaestom i ranom dvadesetom stoljeću. Dakle, to je također velik problem s kojim se suočavamo.

Vratimo se još jednom temi marksizma. U posljednje je vrijeme zamjetno njegovo kretanje prema temi novih političkih subjekata i procesa subjektivacije koji se uvelike oslanja na Althussera. Spomenut ću samo dva primjera. S jedne strane, pokušaj Alaina Badioua da iznova utemelji univerzalizam kao put do novog političkog subjekta koji ne bi bio ograničen liberalnim i parlamen-

Univerzalni okviri kakvi su nam bili ponuđeni, kao što su ljudska prava, u biti su ideje sred- nje klase

tarnim uvjetima modernih liberalnih demokracija te s druge, nešto suzdržaniji pokušaj, recimo, Étiennea Balibara da se politički subjekti promišljaju unutar uvjeta globalizacije, a s obzirom na transformaciju društvenoga. Mislite li da marksistička teorija ima mogućnost mišljenja u okvirima nadilaženja ekonomskih uvjeta ili je prisiljena misliti u okvirima transformacije?

— Smatram da je politička teorija koja zanemaruje ekonomiju pogubno pogrešna i osuđena na jalovost. Mislim da je klasa fundamentalno ekonomski stvar te će se svaka buduća politika dogoditi na temelju rekonstrukcije klase. No sjetite se da su klase koje su bile u igri u klasičnom marksističkom razdoblju, u modernom razdoblju, klase bazirane na teškoj industriji i tvornicama, dakle na uvjetima koji su posve drukčiji no što je slučaj danas.

Ali ne znamo koje će transnacionalne oblike zaodjenuti sama klasa. A tome treba dodati i jedan vrlo ozbiljan problem: mislim da je glavni problem klasne politike taj da je teško organizirati nezaposlene. A ako je jedna od odlika našeg vremena diljem svijeta masivna strukturalna nezaposlenost koju sam već spominjao, to već postavlja posve drukčije uvjete za političke organizacije i, doista, za samu klasnu svijest. Primjerice, govorimo li o američkoj sceni, ono što je imalo velik značaj proteklih dvadeset-trideset godina bile su teme rase i spola. I često se mislilo da je to nešto posve drukčije od klase te da je prema tome klasa zastarjela te da je smisljena tek lokalno. Ja, naprotiv, mislim da su sve te stvari među-

sobno povezane te da novi oblici subjektivnosti, to jest klasne svesti, uključuju šire shvaćanje klase u kojem rasa, etničnost, spol i dr., igraju integralnu ulogu ponešto drukčije vrste od one koju su imali u ranjem razdoblju. Tako ja i dalje govorim o pojavitivanju budućih uvjeta za klasnu politiku i to uključuje, kao što sam rekao, mnoštvo problema.

Oprezno s pojmom univerzalnog

U američkim je okolnostima zahtjev za univerzalizmom određen kritiziran od onih ljudi koji dolaze iz rasne ili spolne politike. Oni u njemu vide povratak patrijarhalnoj kombinaciji zastarjele klasne politike. Mislim da stoga valja biti vrlo oprezan s pojmovima univerzalnoga. S druge strane, čini se bjelodanim da, kako bi uopće došlo do nekakvog globalnog političkog pokreta, ti oblici partikularnosti i specifičnosti, na kojima se danas insistira, moraju biti integrirani u neki univerzalni okvir. A univerzalni okviri kakvi su nam bili ponuđeni, kao što su ljudska prava, u biti su ideje srednje klase. Mislim da se, stoga, apsolutno treba posvetiti problemu pomirenja tih specifičnosti unutar političke i društvene situacije, ali da one nekako moraju biti povezane s oblikom univerzalizma koji mi danas ne uvjamo. To je po mom mišljenju uloga barem intelektualaca u marksističkoj politici: podsjećati ljudi i ukazivati im na veze između tih lokalnih i pojedinačnih fenomena i univerzalnosti samog kapitalizma. Kada se napada totalitet, primjerice, i optužuje marksizam da vrijednost pridaje samo totalitetu, a ne pojedinačnim situacijama, ono što se propušta uvidjeti jest da je kapital taj koji totalizira. Kapitalizam je totalizirajući čimbenik. I politika koja je sposobna nositi se s kapitalizmom mora nekako riješiti univerzalno i to na nov način, ali nisam uvjeren da smo to već učinili u potpunosti.

Proteklih dvadeset godina s postmodernizmom i novim razvojima u politici uvidamo da je kulturna paradigma umnogome kolonizirala politiku. Danas prije govorimo o toleranciji prema kulturnim razlikama, a ne o klasnoj solidarnosti. Dok je u politici, dakle, na djelu kulturna paradigma, što onda preostaje kulturi, a napose umjetnosti, u pogledu artikulacije uvjeta društvene promjene danas? Možemo li u uvjetima, takoreći, kulturne politike imati kritičku umjetnost, odnosno kulturu?

— No to je opet pitanje o tome što je kritičko, postoji li svojevrsna djelatna negativna sila kritičkoga u kulturi, kao što se običavalo teoretičirati u prijašnjem razdoblju. Uzeti ću samo jedan mali primjer. U modernoj umjetnosti smatralo se da je didaktičko apsolutno neumjetničko, djela nisu ničemu trebala povećati i nisu trebala imati filozofski intelektualni sadržaj. Ta su djela također trebala opstojati autonomno. Čini mi se da je jedna od velikih prednosti postmoderne za noviju kulturu ta da postmoderna ne gaji takav osjećaj, takav antagonizam prema didaktičkom. Pa velik dio suvremenih kulturne proizvodnje uključuje dokumente, fotografije poput onih koje možete vidjeti na izložbi *Tko, kako i za koga?*

Ona je vrlo zanimljiva i složena. Jer tu imate situaciju u kojoj su nakon dolaska Gorbačova na vlast u Sovjetskom Savezu razvili soc-art koji je bio svojevrstan pop-art i koristio je gesla iz prethodnog doba, a to se vjerojatno dogodilo i na ovim prostorima. Ali sad ste prošli kroz vremena u kojima su se fantazije o kapitalizmu pokazale ne baš posve istinitima. Ovo je onda refleksivna vrsta umjetnosti. Izgleđa da se ismijavaju marksistički materijali, ali, s druge strane, te se materijale također zadržava na ironičan način, u situaciji u kojoj su sami umjetnici napadani od strane postojećeg kapitalističkog režima. Stoga mislim da su složene razine ironije u ovoj vrsti umjetnosti. Ona igra na upućenost u socijalističke oblike, ali i istodobno ironično sugerira da su ti oblici imali u sebi nečeg pozitivnog i da svi ne spadaju naprosto u ropotarnicu povijesti. Tako imate kutiju sa 65 kilograma *Komunističkih manifesta*. Dakle, oni su smješni, s njima je svršeno, oni pripadaju prošlosti, no oni su još uvijek u kutiji: može ih se otvoriti, može ih se koristiti. Stoga mislim da su stavovi tih umjetnika prema socijalističkoj povijesti vrlo složeni. To je vrlo zanimljivo. Posve različito od onoga što sam video u postsocijalističkim zemljama prije, recimo, deset godina. **z**

Domovinske mrvice povijesti

Tabui određene španjolske nacionalističke historiografije na znakovit se način odnose prema prisustvu Drugoga, na njegove seobe/protjerivanja itd. Ojačati istost i pripadnost identičnom za neku državu znači ojačati vlastitu povijest i oblikovati je u mitove

Juan Gotysolo

»Povijest, ako nije naša, ne mora postojati.«

(Radovan Karadžić)

Sociološka europeizacija — izbljedjela korupcijom političkog života — u našoj zemlji novih bogataša, novih slobodara i novih Evropljana, ponosnoj na ulogu kluba kerbera bogatih nacija i napuhanoj prijezidrom prema našim južnim susjedima, loše prikriva zabrinjavajući proces unutarnje balkanizacije, djelo nacionalizma koji se naziva *kvalitetnim* i čija frenetična potraga za povijesnim identitetom i za ekskluzivnom »biti« koje idu daleko u prošlost briše stoljeća povijesti i ispunjava prazne listove čarobnim pričama i čudnovatim geneologijama. Integracijska nemogućnost španjolskih monarhija Habsburgovaca i Borbóna raslijepila je tijekom XIX. stoljeća temelj na kojem je počivao jedinstveni model okupljen oko Kastilje. Karistički ratovi, ukidanje *fuerosa*,¹ industrijalizacija Katalonije i Baskije, kao i prodiranje nemačkih romantičarskih ideja u dušu narodā na Pirinejskom poluotoku ujedinili su svoje snage protiv te krhkog i zastarjele zgrade. Zakašnjeni nacionalizam generacije devedesetosmaša — koji je detaljno analizirao Francisco Ayala — namećuci svoju centrističko-kastiljsku viziju drugim povijesnim nacionalnostima i administrativnim regijama rastvorio je njihovu povijest, njihovu kulturu i jezik u retoričkoj us-

ključalosti *kasticizma* Ganiveta, Unamuna, Maeztua, Garcíje Morentea i mnogih drugih; retorici iz koje je proizašao rascvjetali

perspektive. Payneova točka gledišta na građanski rat ili na ono što je neutralizatorskim eufemizmom nazvano »Francovim razdo-

bljem« nije ista kao Prestonova, niti Ricarda de la Cerve, niti Juanine Pabla Fusija, niti pak Santosa Julie. Kako »dezideologizirati« i denacionalizirati tu blisku, ali tamnu prošlost koja ne prestaje služiti kao polazna točka domoljubima i ideoložima svake vrste? Je li moguće pronaći neku minimalnu suglasnost između suprostavljenih interpretacija? Ne treba li sumnja biti naša jedina sigurnost? Ne trebaju li kronike koje su napisali pobjednici također uključiti i verzije pobjednih, sa svojim nijansama i svojim odbijanjima?

Ekspanzija — osakačivanje

Španjolska povijest još od kataličkih kraljeva do Karla II. nije prestala pružati dva Janusova lica: s jedne strane imperijalna ekspanzija u Europi i u onome što je predstavljalo indijsku Ameriku na njezinu je aktivni činilo svijetle etape i neiscrpne kreacije i »nakon Luisa Cernude nametalo se kao veličanstveni paradoks«; s druge strane, niz katastrofa i sakačenja iscrpio je zemlju, lišio je inteligencije i rada stotina tisuća njezine djece, progresivno je uništilo znanost i znanje, ugrozio radanje buržoazije zasnovane na trudu i časti i utisao disidentske glasove duhovnosti novih kršćana do te mjere da je Španjolska krajem XVII. stoljeća postala fantazmagorijska pustinja: skučeni univerzum prikovan za svoju prošlost, autističan i žrtva grubog zatvaranja u sebe.

Može li se proučavati vladavina Izabele i Ferdinanda, a da ne spomenemo posljedice stvaranja suda Svetе službe, dekrete protjerivanja Židova i Cigana, ukidanja sekularnog statuta *mudejar*, *auto-da-fé* tisuća judaizanata, osuđivanje na lomaču bigamista i sodomita? Sramotna lista nije se prestala širiti čitavo XVII. stoljeće — da bi se proširila na crnomce, luterane, mistike, racionaliste i vidioc... — dok se u visokim sferama države raspravljalio i pripremalo *konačno rješenje* »maurskog problema«, posljedica specifičnog španjolskog ratničkog nacionalnog katolicizma koji je dijametralno suprotan službenoj doktrini Rima koja se odnosi na regeneratorsku vrlinu kršćanskog krštenja. Bilo koji teolog danas bi osudio kao ludilo mjerne brutalnog protjerivanja ili progone novih kršćana budući da su one dovodile u pitanje princip jednakosti koji proizlazi iz prvog crkvenog sakramenta.

Navodna *čistoća krvi* kojoj su se oprezno suprotstavili naši najbolji pisci i intelektualci (kao Fray Luis de León, Sveta Tereza Avilska, sveti Ivan na Križu, Matteo Alemán ili Cervantes) ideologija je koja je u svojim principima suprotstavljena doktrinarnom *korpusu* katoličke vjere pa bi je tako trebalo prosudjivati iz visine naše sadašnjosti, uvijek u stalnom pokretu. Ta povijest koja bi integrirala mnogobrojne povijesne istine trebala bi istodobno uključivati i verziju pobjedenih i *pokulturenib* Indijanaca koju je veličanstveno izrazio Carlos Fuentes u nekima od svojih romana, zatim i verziju španjolskih Židova i Hispanomaura koji su protjerani sa svoje zemlje, verziju frustrirane buržoazije zbog retrogradnih vrijednosti vjere, kulta časti i ideologije *čistoće krvi*, te, na kraju, i verziju predstavnika kršćanskog humanizma koji su suprotstavljeni strogosti službenog katoličanstva.

Čuvajmo se ponora koji su iskopale kategorije

Zaobići živi pjesak povijesti i izbjegći njezine prepreke predstavlja tešku zadaću, da ne kažem junačku, jer prepostavlja dovođenje u pitanje samih temelja naše nacionalne povijesti: od fantazmatske arapske invazije² gotovo nepostojeće Španjolske do uzroka i odgovornosti posljednjeg gradanskog rata. Bezbroj pitanja puno je dulji od onih ljubavnice Don Giovannija koje čita Leporello nesretnoj Doñi Elviri. Je li doista postojala bitka kod Guadalete?³ Postoji li povijesna dokumentacija u koju bismo mogli vjerovati glede bitke kod Covadonge?⁴ Je li tijelo apostola Svetog Ivana doista zakopano u grobnici Compostelle? Kako objasnit da je osvajanje Poluotoka od strane nekoliko tisuća loše opremljenih konjanika⁵ trajalo sve u svemu samo desetak godina, dok je navodna rekonkvista o kojoj još uvijek učimo u školama i gimnazijama, trajala deset stoljeća? Debeli talog legendi i mitova slab je otporan na kritičku analizu koja je sukladna kriterijima racionalnosti i napretku povijesnog istraživanja. Između mitološke verzije Menéndeza Pidala (kao i De Arzallusa i Ferrána Soldeville) i integrativnog projekta mnogih verzija glede povijesnog radanja kraljevstva koja su kasnije stvorila Španjolsku postoji dubok jaz koji treba prijeći strogo i oprezno.

Prelazeći s naših srednjovjekovnih korijena u XIX. stoljeće bilo bi me prilično strah da, promatrajući zbilju s unaprijed stvorenim stavovima Menéndeza i Pelaya, kao i retrogradnog *kasticizma* generacije osamdesetosmaša, epigrafi ministarskog projekta vide samo ogromno neobradeno polje u kojem neće biti najboljih pripadnika liberalne tradicije kao i djela egzilanata u Francuskoj i Engleskoj. Može li se još uvijek nekažnjeno promatrati središnja figura Blanca Whitea⁶ ili misličica poput Pija i Maragalla, a da odmah ne dovedemo u pitanje postupak koji želimo provesti?

Pitanja bez kraja i konca i teški odgovori. Zlokobno identificijsko »mi« radije ima tendenciju da izdubi jazove i patriotske rovove, da se okrene prema prošlosti i da njeguje samo ono što nam je svojstveno: drugim riječima, da nas odvoji od »drugih«. Da bi se dobro dovršila demistifikatorska misija trebalo bi u mogućoj mjeri otkloniti opasnosti koje pri-

jete ovom tipu projekta: apstrakte i bezvremenske kategorije, povratak metafizici i sekularnoj biti. Ne postoji nepromjenjivi španjolski karakter (kao ni baskijski ili katalonski). Španjolska i Španjolci danas nisu isti kao prije pedeset, sto ili petsto godina. Kao što ni Katalonija i Katalonci, Euskadi i Baski neće biti isti za jedno ili za nekoliko stoljeća. Ljudska društva oblikovana su poviješću; ona evoluiraju i transformiraju se paralelno sa svojom evolucijom, kao što i brzi proces ekonomске mondijalizacije više no ikad izaziva budenje starih fantoma identiteta. Aktualna teorijska balkanizacija može samo izazvati praktične odgovore autoritarnog tipa: pojava klika sudaca krajnje desnice dokazuje da se žeravica prekrivena pepelom u svakom trenutku može rasplamsati. To se moglo predvidjeti već neko vrijeme i željeno sredivanje glede razmrvljene i nelagodne povijesti zahtijeva strpljiv napor u razmišljanju i samokritici. Određena razdoblja povijesti mogu se naići ponoviti, ali s novim glumcima; i ako zemlju prepustimo u nedelikatne ruke spasitelja domovine, možda ćemo ući u neku drugu simfonisku varijaciju slavog Ravelova *Bolera*.

S francuskoga preveo Srdan Rahelić

* Juan Gotysolo, španjolski esejist i romantičar, redoviti suradnik dnevnika *El País*. Živi i radi u Marakešu i Parizu

¹

Skup pisanih ili jednostavno kodiranih zaka, institucija, običaji, praksi i privilegija koji uređuju odnose između suverena i raznih njegovih vlasništva ili kraljevstva. Mogu se razlikovati od jedne do druge historijske pokrajine, ali ipak s jednim konstantnim principom: vrhunski autoritet ne počiva toliko u monarhu koliko u vezi koja ga povezuje s prikazima kraljevstva. Za vrijeme Napoleone invazije taj je princip pozvan da organizira otpor francuskom okupatoru nasuprot abdikaciji i odstupu španjolske kraljevske obitelji.

² Znamo da Juan Gotysolo, inspiriran tezama Ignacija Olagine, već nekoliko godina intenzivno razmišlja o tom kako kontroverznom razdoblju španjolske historiografije. *Rastrojstvena lakoća* s kojom su arapsko-berberske trupe proširele svoju dominaciju na Poluotoku u rekordnom vremenu ne prestaje hraniti neodlučnost dobrog dijela povjesničara.

³ Arapske kronike donose vesti da se bitka *Wadi Barbate* (poznatija pod imenom Guadalete) odigrala na ušću rijeke Barbate prema današnjem gradiću Barbata, smještenog na nekoliko stotina metara od rta Trafalgar (Taraf al-Għar) južno od Cádiza, 19. srpnja 719. godine, između arapsko-berberskih snaga kojima je zapovijedao general Tarīq ben Ziyād i vizigotskih trupa kojima je na čelu bio Don Rodrigue (arapski *Lidhrik*). Trajala je više od osam dana tijekom kojih je Rodrigue poginuo (po *Kronikama Alfonso X-a* je pogbjegao). Tarīqova pobjeda stavila je točku na vizigotsku dominaciju.

⁴ Seoce u Asturiji, u planinskem masivu vrhova Europe, Covadonga je poznata zbog svoje gore Pelayo (na arapskom *Sakhrat Bālāy*) gdje se nalazi slavna kaputina u stjeni gdje se, prema arapskim i španjolskim izvorima (ovi posljednji napisani su deset stoljeća nakon događaja), sakrio Pelayo (kojeg su Arapi zvali Mařiq Jalīfīya, kralj Galicije), samoproglašeni kralj mikrodržave kojeg je arapski guverner sjevernih provincija Poluotoka Alqāmāt protjerao jer se pobunio protiv muslimanske prisutnosti. Kao što svi znamo Pelayo je, nakon što se odupro svojim progoniteljima za vrijeme pečinske epizode, povećao svoju državu i ujedinio sve nezadovoljnjike protiv osvajaja. Ušao je u legendu kao prvi Španjolac rekonkviste.

⁵ Godine 710. Mūsa Ibn Nūcaīr požurio je prema jugu Španjolske poslati misiju istraživača od 400 pješadijskih vojnika i 100 konjanika pod zapovjedništvom Tarīfa Ben Mālikī al-Nakhīja. Godine 711. guverner Tangera Tarīq ben Ziyād prošao je prolaz na čelu s ekspedicijom od sedam tisuća uglavu berberskih boraca. Nešto kasnije pridružio mu se Tarīf na čelu s drugih pet tisuća boraca. Godine 712. Mūsa Ibn Nūcaīr iskrcao se opet s 18.000 vojnika da bi dovršio osvajanje, što je sveukupno iznosilo 30.500 boraca koji su sudjelovali u osvajaju Al-Andalusa.

⁶ Egzilant u Engleskoj Blanco White — svojim pravim imenom José María Blanco y Crespo (Sevilla, 1775 — Liverpool, 1841) — najveći je dio svojih djela napisao na engleskom. Gotysolo je dio njih preveo na katalonski i napisao predgovor.

TRANSEUROPEENNES

Q d ovog broja Zarez u suradnji s organizacijom *Transeuropéennes* iz Pariza počinje objavljivati najzanimljivije tekstove objavljene na stranicama istoimenog francuskog časopisa.

Časopis *Transeuropéennes* izlazi od 1993. godine i do sada je pod uredničkom palicom Ghislaine Glasson Deschaumes objavljeno 17 brojeva. Ono što nam ovaj časopis čini posebno zanimljivim jest ustrajno praćenje i analiziranje događanja na području Balkana, kao i jasno profiliran stav o tim događajima. Uz pitanja koja su potakla ratna zbijanja u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, u časopisu su tematizirane političke, kulturne i društvene promjene u suvremenoj Europi i na području Mediterana, problemi koji se javljaju uz europske integracijske procese i »transcijsko« razdoblje nekadasnih socijalističkih zemalja te aktualna pitanja multikulturalizma, feminizma, egzila te odnosa jezika, kulture i politike. Na stranicama časopisa svoje su radove, između ostalih, objavljivali Jean-Luc Nancy, Jacques Rupnik, Massimo Cacciari, Adam Michnik, Fethi Benslama, Juan Goytisolo, György Konrad i Etienne Balibar, kao i Bogdan Bogdanović, Predrag Matvejević, Rada Ivezović, Ivan Čolović, Dragan Klaić, Dubravka Ugrešić, Ivo Goldstein, Boris Buden, Dževad Karahasan, Ugo Vlasiavljević i Dušan Jovanović. Kroz nekoliko godina postojanja organizacija *Transeuropéennes* razvila je vrlo aktivnu akademsku mrežu, u koju su uključeni desetine istraživača iz svih krajeva Europe kao i nekoliko stotina studenata.

Našu suradnju otvaramo tekstovima suvremenih teoretičara Fethija Benslame i Juana Goytisola. ■

Priredio Igor Štíks

Etnopsihijatrijska iluzija

Protiv onih koji utvrđuju traumu egzila u napuštanju izvorne kulture, radi se o analiziranju, bez odlaganja, teorijske povezanosti tog novog kulturnog fenomena s psihologijom migracijskog fenomena i promišljanju egzila kroz bolje poznavanje »bolesti premještanja i lutanja«

Fethi Benslama

Do koje će se mijere dopustiti da se spektakularan jezik dohvati ljudske patnje kako bi pokazao da su oni tek primjeri njihove zajednice i da je dostatno ubrzati im etnički identitet kako bi se postiglo njihovo ozdravljenje?

To si pitanje postavljaj već nekoliko godina, promatrajući doček koji neki mediji priređuju jednom pristupu poteškoćama psihičkog života migranata, izvedenom iz etnopsihijatrije.

Raširene bez ikakve kritičnosti te ideje su na dobrom tragu da si prokrče put prema duhovima.

Pred negiranjima ekstremne desnice, koja dovodi u pitanje jednakost svih ljudi ljudskoj rasi, napreduje potvrda diferencijalističkog priznavanja drugog.

No kako izbjegi da ta briga za poštovanje i dostojarstvo ne zaluta u novu pretpostavku Trećeg svijeta, koja usvaja logiku istovjetnosti kao rješenje za tugu i prihvaća integrizam drugih, što ga odbija svojim ekstremistima?

Je li kobno da se kritika etnocentrizma zduži s drugom vrstom negacije koja bi željela izbrisati složene podjele univerzalnog kako bi je zamijenila jednim pojednostavljenjem gdje su posebnosti podvrgnute narodnostima?

Među prestavnicima te struje Tobie Nathan zasigurno se najčešće javlja. Ne teži li on, ipak, uspješnom liječenju psiholoških poteškoća imigranata i njihove djece koristeći vjerovanja i običaje njihovih predaka iz iste kulture.

On opisuje metodu liječenja prema kojoj je on istovremenu psiholog, psihanalitičar, враћ, etnolog te se, kako bi otklonio nemir zbog te želje da bude istovremeno i on sam i netko drugi, prihvaća retrospektivne šamanizacije kod Freuda koji je, kaže Nathan u jednom razgovoru objavljenom u *Le Monde* od 22. listopada 1997. godine, »pomalno nalikovao nekom afričkom врачу«.

Radeći već dvanaestak godina u javnoj službi u predgrađu Seine-Saint-Denis s kolegama koji skrbe za iseljenike, ali i za Francuze među kojima žive — koji su ponекad isto tako lišeni imovine i protjerani iz institucionaliziranih oblika njihova društva — tvrdnje gospodina Nathana ne mogu nas zavarati.

One odgovaraju jednoj kulturnoj opциji koja je za svaku osudu na kliničkom planu, ali i s etičkog i političkog stajališta.

Kako sam i ja bio učenik G. Devereuxa (iako ja ne preuzimam etnopsihijatriju), čini mi se da je ono što gospodin Nathan predlaže etnicističko ublažavanje, suprotno duhu i djelu G. Devereuxa.

Za kliniku premještanja

Prema mojim pretpostavkama¹ patnja nekih migranata ne pronalazi odgovarajući tretman u odnosu na smisao i običaje koje simptomi imaju u izvornoj kulturi, što nikako ne znači i odbijanje ili nepoznavanje

te kulture. Naš rad s tom populacijom naučio nas je da prvo promatramo kritičnu situaciju *tranzicije migranata*, situaciju

No izbor gospodina Nathana drugačiji je i jasno je prikazan u jednoj njegovoj knjizi: *U društima s jakom emigracijom treba podupirati geta — da, kažem to jasno i glasno — kako se nikada ne bi prisililo neku obitelj da napusti svoj kulturni sistem.*²

Gospodin Nathan dobro zna da je posljedica tog pristupa žrtvovanje tih osoba kao gradana, no to nije ni važno, jer omogućava njegov ideal nove kulture: *Sigurno, mi ćemo tako izgubiti nekoliko gradana, no dobit ćemo sinove koji će doći u novu kulturu iz ljubavi i, dakle, učiniti sve kako bi je obogatili.*³

Gospodin Nathan ne plaši se prokazati dvije institucije koje, po njemu, uništavaju kulturu migranata: *Na individualnom planu, u Francuskoj strojevi trošenja kulturnih sistema su medicina i škola.* (op. cit.)

Slijedeći tu istu logiku on je opravdao i unakazujuće postupke koje su osudile međunarodne organizacije i vlasti zemalja iz kojih dolaze migranti.

Isto tako, u javnosti, ali i pred sudom, branio je obrezivanje djevojčica. On izjavljuje u časopisu *Science et nature: Bez tog obreda žena je nepotpuna, ona luta, vrti se i traži nadomjestak, poput prvog 'shoota' ili prve pljačke. Etnopsihijatri dobro znaju da obrezana djevojka nikad neće zabludjeti. Ona za to nema potrebe. Obrezivanje je, na neki način, mentalna prevencija, iznimna društvena povlastica koju bi francusko društvo trebalo pod bitno ponovno razmotriti.*⁴

U tom velikom nadmetanju došlo je do pomjutnje oko ozbiljnog problema spolnog iskoriščavanja i incesta te relativiziranja njegova značenja za stranu populaciju i općenito, u umanjivanju njegovih traumatskih učinaka na djecu koju su spolno iskoriščavali njihovi roditelji.

On piše: *Vidljive posljedice incestuoznog prijestupa nemaju puno veze s lepeza kojima nam rado mašu naši čuvare brama, uostalom, mitovi ga sadržavaju od davnina. Klinička promatrana pokazuju nam da djevojčica koja je bila u incestuoznoj situaciji ne postaje autistična ili psibiotična, ona je tek promijenjena ili radije — koristeći jezik mita — 'metamorfozirana'.*⁵

Taj bijeg u nestvarnu, izmišljenu nastranstvo mitova kako bi se zanijkala stvarnost je sistematičan kod gospodina Nathana, i po mojem mišljenju predstavlja najuznemiravajući dio njegove teorije i praksu s migrantima.

U citiranom članku koji je pretiskan u jednom od njegovih djela (*Si fier de n'avoir ni pays ni amis...*) gospodin Nathan proučava situaciju muslimanske djevojčice iz naroda Bambara koju je seksualno iskorišćavao njezin šogor (sestrin muž) i koja je smještena u Centar za pomoć djeci u Seine-Saint-Denis.

Osuđujući zatvaranje šogora i smještanje djevojke u Centar, on kao rješenje predlaže brak žrtve i njezina napadača kako bi ponovno ujedinio dvije sestre: *Posljedica sintone kulture bilo bi primoravanje šogora da uzme Khadijatou za drugu zakonitu ženu, tako njoj dodjeljujući određen status, a njemu omogućavajući da ostane u nježnoj vezi s Fatoumatom.*

No muslimska vjera strogo zabranjuje udruživanje dviju sestara kao supruga jer se radi o incestu...

Tako gospodina Nathana tjeraju na greške njegova nerazboritost i želja da se pokaže kako je u pravu u borbi protiv institucija.

Sveukupno gospodin Nathan želi da se povjeruje kako Afrikanci prihvataju incest i koriste ga za vlastito dobro, na primjer preko vraćanja: *U opreci sa zapadnom misli, afrička misao, koliko god bila obilježena ovom prvom, ne osuđuje incest kao izraz psibičkog poremećaja, već ga koristi na najusupljiviji način kako bi pomogla osobi da se psibički operavi sačuvavši vlastite korijene. Lijepa lekcija psiboterapijske tehnike. Dobrom slušatelju...*

Dolazi, dakle, do prijedloga za suludim oporavkom koji sije klicu nemira upravo kod onih za koje se pravi da ih štiti. Prevareni su suci i socijalni radnici, često brižni kako bi bolje razumjeli migrante i poštivali kulturne razlike.

Obmana grupne konzultacije

Misleći da se služi psihologijom, psihanalizom, šamanizmom i etnologijom, gospodin Nathan okupira sva područja znanja o drugom i njegovoj duši. Takvo držanje ukazuje na zbilju njegove etnopsihijatrije: radi se o totalitarnoj praksi, i — služeći se točnim izrazom G. Deborda — spektakulišćkoj prirodi, jer, pod izgovorom da obnavlja pacijentovo selo, grupna konzultacija koju je Nathan izmislio režira intimu subjekta, kulturološki teatralizira njegovu patnju pred pseudogrupom po pripadnosti. Mi se zapravo nalazimo pred *obmanom*, jer ako iscjeljitelj u tradicionalnim društvima izvršava svoju ulogu tek ako je prošao obred inicijacije, kako onda neki europski terapeut može preuzeti takvu ulogu, a da nije prošao kroz taj obred?

Ako si gospodin Nathan već dodjeljuje pravo da zauzme mjesto iscjeljitelja iz neke druge kulture doli njegove i da govori na mjestu i u ime šamana iz vlastite izvorne kulture, on pak zabranjuje pripadnicima tih kultura da se služe modernom mišlju i praksom: *bijelci psihanalitičari ili, što je još gore, afrički psihanalitičari koji su poprimili bjelacku obilježja na zapadnjačkim sveučilištima i institutima, čak i prije no što su naučili osnovna načela tradicionalnih terapeut-skih tehnika kojima se njihovi pacijenti uvijek obraćaju, vjerujući da se nalaze na pustoj zemlji, ti se psihanalitičari često smatraju pionirima ili misionarima. Time, i svi to znamo, oni pridonose prolaznoj i lako stečenoj slavi, te privučeni novcem sudjeluju u razaranju psiboterapijskih zdanja čiju harmoničnu složenost oni ne mogu ni zamisliti.*

Njegovo je klevetanje užasno, jer upravo su na tim osnovama fanatici u Alžиру ubili naše kolege, kao gospodina Boucibija.

Kakva preverzija, predstaviti Freuda kao iscjeljitelja!

Freud je kao znanstvenik koji se odvojio od pozitivističke misli svog vremena, otvorio nesvesno kao mjesto magije za svakog čovjeka a da nije uletio u područje vratžbine.

Ne zaboravimo podnaslov *Totema i tabua: Nekoliko sličnosti između psibičkog života divljaka i neurotičara*.

Otkud onda potreba da se objasne magijske koncepcije nekog seljaka iz sjeverne ili istočne Afrike, da se s njim podijeli vrijednost krajnje etničke istine, ako smo svi općinjeni, i ne odustajemo od magije želje i od našeg mučenja Drugim?

Jedna je od karakteristika tog vala poratatelja pokušaj brisanja likova velikih nadzornika podijeljenog univerzalnog, kao što je bio Freud.

To nije predočavanje arhaičke razlike koja će spasiti migranta od mržnje njemu sličnog; svodenje migranta na fetiš njegove praznovjerne patnje ne povećava izglede da će biti bolje prihvaćen. Migranti nisu samo različiti, kako se to zahtijeva u njihovo ime, oni su jednako različiti, univerzalno jednaki s drugima... s domaćinima.

Diferencijalističko priznavanje drugog treba biti usmjereno prema priznavanju njegove mogućnosti singularizacije koja izmiče identitetima. □

S francuskog prevela Nataša Polgar

* Fethi Benslama je psihanalitičar, pisac, urednik časopisa *Cahiers Intersignes*.

1 Ovdje upućujem na moje radevine nastale na tu temu, objavljene u *Les Cahiers Intersignes*, koje uredujem, a posebno na broj 3, naslovljen kao *Parcours d'exil* (Pariz, 1991). Potrebno je spomenuti i istraživanja Zohora Benchemsija, Oliviera Douvillea, Okba Natahija i Jean Michel Hirta u istom časopisu i drugdje.

2 T. Nathan, *Si fier de n'avoir ni pays ni amis...*, La Pensée sauvage, 1993, str. 38.

3 T. Nathan, *L'Influence qui guérit*, O. Jacob, 1994, str. 216.

4 T. Nathan, *Il y a quelque chose de pourri au royaume d'Oedipe*, u *Les enfants victimes d'abus sexuels*, PUF, 1995, str. 36.

5 T. Nathan, »Sorcier des banlieus«, *Sciences et Nature*, veljača 1995, str. 76-80. Nathan nije demantirao taj razgovor iz *Sciences et Nature* do 1997. godine. Isti stav je branio i u drugim člancima i pred sudovima. Progonila ga je udrugra afričkih žena zbog njegova zastupanja obrezivanja.

6 Il y a quelque chose de pourri au royaume d'Oedipe, *op. cit.*, str. 33.

7 *Si fier de n'avoir ni pays ni amis...*, op. cit.

Ines G. Županov, indologinja

U potrazi za mirodijama i kršćanima

Tema Sporne misije nacionalni je sukob ali još više klasni između dvojice isusovačkih misionara na jugu Indije na početku 17. stoljeća koji su se kao jedini Europljani istovremeno našli u dalekoj i vrlo opasnoj misiji u srcu tamilske zemlje, daleko od centra portugalske moći u Goi

Vesna Domany Hardy

U povodu knjige Sporna misija, Isusovački eksperimenti i bramanističko znanje u Indiji 17. stoljeća (Ines G. Županov, *Disputed Mission*, Oxford University Press, Oxford, 1999)

Vaša knjiga o ranim isusovačkim misijama u Indiji doživjela je velik uspjeh, prvo izdanje ubrzo je raspravljano nekoliko mjeseci nakon što ste dobili poziv da osmujete katedru portugalske povijesti na Sveučilištu Jawaharlal Nehru u New Delhiju. Po čemu je kršćanstvo važno u Indiji?

— Usudila bih se reći da je važno po tome što je obojilo ono što se danas naziva hinduizmom. Strategije proselitizma BJP-a, stranke hinduističnih fundamentalista koja je sada na vlasti, kao i političkih formacija koje su joj bliske, podsjećaju nas na kršćansku tradiciju. Zna se da su reformatori hinduizma u 19. stoljeću bili pod utjecajem ideja kršćanskih misionara koje su oni razvili u dijalogu s indijskom intelektualom. Danas je u modi tumačiti kulturne doticaje kao dijalog, hibridizaciju, sinkretizam, prego-

voranje i slično. U tom smislu kršćanstvo se može pronaći u nekim današnjim obilježjima hinduizma, a u isto vrijeme možemo

Goa je i danas vrlo katolička, a Goanci koji su migrirali u velike indijske gradove nastavljaju tradiciju svojih pokrštenih predaka.

što se tada često dogadalo. Priješao je bio jednostavan, ali je zanimljivo da je do njega došlo u dalekoj misiji, na Ribarskoj obali (na portugalskom Costa da Pescaria) na jugu Indije, gdje su se ribari u stvari bavili lovom na bisere. Biseri su zanimali Portugalce i arapske trgovce koji su se već bili nastanili na tom najjužnijem dijelu Indije, preko puta Sri Lanke, i ubirali profit od lova. Narančno da su Portugalci učinili sve da protjeraju omrznuće muslimane, zapravo ekonomsku konkureniju. Jedan od načina bio je preobratiti ribare/lovce bisera, klan ili kastu Parava da postanu portugalski vazali. Parave su prisiljani jer im je to odgovaralo.

Ukratko, od 1542. godine na Ribarskoj obali nalazila se najpoznatija i ujedno prva isusovačka misija u Indiji i uopće koju je osnovao Sv. Franjo Ksaverski. U to vrijeme cijela Europa bruji o toj fantastičnoj misiji među ribarima Parava (ili Bharatar) gdje se događaju čuda i u kojoj se vrlo uspješno ukorjenjuje kršćanstvo. Ujedno misija nadahnjuje mnogo europskih misionara da se uopće upute u Indiju, tj. na Istok, kao i na Zapad, sa ciljem pokrštavanja 'divljih' ili 'manje divljih' plemena. Oko 1595. godine Gonçalo se premješta u Madurai, poznati centar južnoindijske tamilske mudrosti, tj. dublje u indijski potkontinent. Oko stotinjak ribara preselilo se u Madurai u uglavnom zbog trgovine, a Gonçalo odlazi s njima kao njihov pastor.

Jesu li ribari Parave već bili pokršteni prije dolaska Franje Ksaverskog?

— Parave su pokrstili prvi portugalski svećenici, en masse, a nisu ih naučili ni Oče naš. Tek je Franjo Ksaverski — i Isusovci koji ostaju u tom dijelu Indije nakon njega — učinio sve da im se objasni što to znači vjerovati u kršćanskog Boga. To je priča za sebe: kako se u novu (u početku nametnutu) religiju uči vjerovati preko uzora etičnosti, slike, pisane riječi, obrazovanja mlađeži, pjesama, itd., Parave su i danas veliki katolici i vjernici, u to nema sumnje. Dapače, oni su se formirali u zajednici od nekoliko kasta upravo na principu pripadanja kršćanstvu. Kad su krajem 17. stoljeća Nizozemci preuzeli političku vlast nad Ribarskom obalom i pokušali ih preobratiti na protestantizam, Parave se nisu dali i ostali su katolici.

Tko je Nobili?

No da se vratimo dvojici misionara u Maduraju. Fernandes je bio pastor maloj grupi Parava i prije Nobilijeva dolaska? Tko je bio Nobili?

— Početkom 17. stoljeća stiže u Indiju, tj. prvo u Gou, mladi isusovački misionar Roberto Nobili nakon završenih studija na rimskom Kolegiju Romanumu. Premda potječe iz jedne toskanske aristokratske obitelji iz Montepulciana, odrastao je u Rimu gdje je studirao teologiju i također izuzetno dobro savladao sve potrebne jezike za svećeničku karijeru...

Sigurno je bio dobro opremljen naukom utemeljitelja isusovačkog reda Ignacija Lojole?

— Potrebno je naglasiti razlike u školovanjima Isusovaca u Italiji, osobito u Kolegiju Romanumu i onih u Portugalu. Oni koji dolaze iz Rima imaju daleko bolju humanističku naobrazbu renesansne kulture. Isusovci ško-

lovani u Coimbri, u Portugalu, osim humanističke naobrazbe, školovani su u duhu portugalskog nacionalizma, štoviše oni koji su školovani u portugalskoj Goi, nisu samo zadovjeni nacionalizmom, već i paranoičnim kolonijalnim, ratničkim mentalitetom. Jedni i drugi sa sobom donose kovčeve pune medusobno različitih ideja. Ovi iz Rima vrlo su često odgajani u univerzalnom duhu otvorenosti prema stranim kulturama; oni koji dolaze iz Italije ne smatraju se Portugalcima, a Portugalci im to zamjeraju jer ne rade u interesu portugalske kolonijalne vlasti.

Radi li se u korijenu različitosti pristupa indijskoj kulturi — o kojoj je riječ u vašoj knjizi — između Fernandesa i Nobilića o nacionalnom sukobu i razdoru među samim Isuscima?

— U ovom se slučaju radi i o nacionalnom, ali još određenije o klasnom sukobu. Dolaskom Nobilića u misiju u Madurai Gonçalo Fernandes, koji je do tada bio u neku ruku paravski plemenski šef, osjetio se direktno ugroženim. Nobili je bio bolje školovan i intelektualno »mobilniji«, to jest, brz i prilagodljiv, osim toga bio je aristokrat čiji je ujak bio papa i za razliku od Gonçala ubrzo se po svom dolasku u Madurai gotovo poistovjeđio s brahmanima, tj. s vrhunskom kastom lokalne inteligencije.

A Fernandes je očito bio čovjek iz puka, čije su stado sačinjavali ribari niže kaste?

— Tako je. U tom smislu odmah na početku Nobili u jednom svom pismu u Rim koristi citat iz Biblije i kaže: *Zelim postati brahman da bib ib mogao preobratiti, kao što je Sv. Parao rekao: Zelim postati Židov da bib preobratio Židove.* To je jedna od metoda primjenjivanih pri pokrštavanju svijeta od samog početka kršćanstva. Misionari su se vrlo često služili tim starim pravilom pokrštavanja: treba učiniti sve da te ljudi zavole. I Franjo Ksaverski, kao i Lojola, učili su da se samo ljubavlju može pokrštavati. Tu će »ljubav« protestantske sekte, ateisti i nekršćani demonizirati, s pravom donekle, jer kad se sjetimo inkvizicije... No to je druga i duga priča. No, samo da se zna, u Goi je inkvizicija bila grozna negoli na bilo kojem drugom dijelu svijeta, uključujući i Europu od 16. do 18. stoljeća.

Dakle, od samog početka Nobili nastoji impresionirati brahmane i dokazati im da je kršćanstvo jednak vrijedno kao i brahmanizam (ime 'hinduizam' izmišljeno je dva stoljeća kasnije). Nobili drži da su samo brahmani svećenici, a kasnije je uvidio da nisu jedini, da je hinduizam daleko kompleksniji, da to nije jedinstvena religija, da svećenika ima u svim kastama, da su unutar hinduizma moguće tisuće vjerovalja, a da pritom svi postoje pod jednom zajedničkom kapom, ali da ne postoji zajednički centar, crkvena struktura i hijerarhija i da nema jedinstvenog zemaljskog autoriteta kao što je to papa za katolike.

U tadašnjem svijetu trgovina biserima, kao općenito trgovina s Istokom, bila je unosna, ali i riskantna, a očito je da je strateška situacija juga Indije za moreplovstvo i trgovinu glavni razlog scib konverzija i osnivanja misija. No kako su se lokalni vladari odnosili prema strancima koji bi prolazili ili ostajali?

Hinduizam je samo ime iza kojeg se krije sve i svašta

Među požrtvovnim Isusovcima u Goi početkom 17. stoljeća bio je i naš Nikola Ratkaj. Keralski sirijski kršćani djelomice su prešli na katoličanstvo uz veliki otpor i tešku muku portugalskih misionara. Naš poznati misionar i erudit bosonogi karmeličan Ivan Filip Vesdin boravio je među njima.

Polazna točka vašeg dugogodišnjeg istraživanja pisma su dvojice isusovačkih misionara u južnoj Indiji početkom 17. stoljeća.

— Moja tema je spor između dvojice isusovačkih misionara na jugu Indije na samom početku 17. stoljeća koji su se stjecajem okolnosti kao jedini Europljani istovremeno našli u dalekoj i vrlo opasnoj misiji u srcu tamilske zemlje, daleko od centra portugalske moći u Goi. Jeden od njih, Gonçalo Fernandes Portugalac je od oko šezdeset godina, a drugi je Roberto Nobili, tridesetpetogodišnji Talijan. Gonçalo Fernandes smatran je neobrazovanim, a u to vrijeme to znači da ne zna latinski. Isusovcima je pristupio u Indiji u koju je došao kao vojnik 'soldado' da bi se obogatio u službi portugalskog *Estado da India*, kao uostalom i mnogi drugi Portugalci koji su se razmislili po kolonijama i utvrđama u Brazilu, Angoli, Indiji, Makau. U Indiji je portugalska vojska ili nastojala sama trgovati, legalno ili ilegalno, ili je — što joj je bila dužnost — štitila interes portugalske krune koja je u doba o kojem pišem u rukama španjolskih Habsburga.

Kao vojnik Gonçalo je bio povrijeđen, a kako je vjerojatno doživio neku svoju unutarnju konverziju, odlučio je zamijeniti vojnički način života religioznim,

Zagrepčanka Ines G. Županov diplomirala je komparativnu književnost i indologiju na Filozofском fakultetu u Zagrebu. Od 1980. do 1984. radi kao urednica u zagrebačkoj izdavačkoj kući Globus. Godine 1985. odlazi prvi put u Indiju u okviru studentskih razmjena kao jednogodišnji stipendist indijske vlade. Budući da je već bila formirana indolog, prvi boravak u Indiji definitivno je determinirao njen životni put, tako da se ozbiljno posvetila daljnjem proučavanju povijesti i kulture Indije u prvini značajnim novovjekovnim svedrom na Zapadom. Studirala je zatim na Sveučilištu Berkley u Kaliforniji gdje je magistrirala, a potom doktorirala na povijesti 16. i 17. stoljeća Indije i Europe temom *Rad misionara u Aziji i portugalsko carstvo*.

Oobjavila je mnogobrojne članke u engleskim, francuskim i američkim stručnim časopisima, a njezina prva knjiga *Sporna misija* (*Disputed Mission*) izašla je u izdanju Oxford University Pressa u prosincu 1999.

Svojim načinom života ona sama neprestano prebrođuje i savladava mnogobrojne lingvističke, kulturne, društvene i klimatske razlike. Trenutno živi i radi u Francuskoj i u južnoj Indiji, zaposlena je kao istraživač u Francuskom nacionalnom centru za znanstveno istraživanje (Centre National de la Recherche Scientifique) i predaje na Visokoj školi za društvene znanosti (Ecole des hautes études en sciences sociales) u Parizu.

— Trgovina je sigurno bila jako važna, premda o europskom udjelu u njoj nemam konkretnih podataka iz tog vremena. Svi lokalni mali kraljevi pokušali su staviti ruku na taj posao nametnjem poreza. Svake godine kad bi počinjala sezona lova na biseve, oni bi »upriličili« neki mali rat da se zna kome će pripasti veći dio poreza. Svatko je nešto dobivao, nešto Portugalci, nešto lokalni kraljevi, nešto plemenski poglavarji, a lovcima bisera ne bi ostalo gotovo ništa. Porez se hijerarhijski rasporedjavao i svi su nastojali dobiti što veći dio. Kasnije će tu granu privrede preuzeti Nizozemci, nakon njih Britanci, sve dok nisu potpuno opustošili morsko dno.

Koga i kako preobratiti

Vratimo se našim misionarima: u čemu je suština njihova sukoba?

— Nobili i Fernandes imaju potpuno različito mišljenje o tome koga i kako treba preobratiti. Fernandes je potpuno zadovoljan svojim životom predvodnika stotinjak Parava, ima svoju crkvu, malu bolnicu, ukratko ponosa se kao šef jedne lokalne kaste. On nije imao pravo otvoreno pokrštavati. Kralj, tj. Nayak od Maduraja, nije to dozvoljavao. Kako se u Indiji konji ne mogu razmnožavati, trgovina arapskim konjima bila je vrlo unosan posao koji su Portugalci oteli Arapima. Zbog nabavke konja madurački je Nayak Portugalcima dozvolio pristup pa i formiranje misija. Međutim, osim već postojećih misija nije im dozvoljavao daljnje pokrštavanje. Takvo se stanje jako dobro uklapalo u multi-religijsku situaciju kakva je endemična za Indiju u kojoj postoje različite sekte sa svojim guruima. Sekte se vrlo često grupiraju oko jedne ili dvije kaste, pa su tako Parave i postali kastom sa svojim guruom Fernandesom.

Sve se to komplikira dolaskom Nobilija koji odmah uvida da — nastavi li se tako — nikoga više neće pokrštiti. Uz to on je silno ambiciozan i opsjednut idejom o nekoj vlastitoj svetosti, vidi sebe kao budućeg Franju Ksaverskog. Čini mu se da se nije školovao u Rimu, samo da bi bio svećenik lokalnim ribarima i trgovcima biserima. Osjeća izazov kulture koja je sva prožeta duhovnošću i osim toga zna za stare priče, koje spominje još Ptolomej, po kojima su apostoli Sv. Tome i Sv. Bartolomeja širili kršćanstvo i u Indiji. Sve te apokrifne priče koristili su Portugalci kad su krenuli u Aziju. Tako su i »otkrili« grob Svetog Tome kojeg možete posjetiti u Čenajiju, gdje se još i sada mogu vidjeti ostaci njegovih »koštiju«. Ova legenda jedna je od tema moje sljedeće knjige. Nju su Portugalci jako dobro iskoristili kad su se tek počeli naseljavati u Mylaporu (predgradu Čenajija). Tvrdili su da, budući da se tu nalaze relikvije kršćanskog sveca, imaju pravo biti na tom mjestu.

Uza sve to Nobili ima osjećaj da su brahmani, ako ne biološki potomci tih starih kršćana, onda, kaže on, duhom potomci davnog kršćanstva. Stoga u svojim pismima tumači da je riječ brahman izvedena iz riječi Abraham ili da ime boginje Savitri dolazi od Sare itd. U prilog svojih tvrdnji koristi cijeli niz etimoloških sličnosti. On ne otkriva ništa novo, ali novo je da stvara sistem. Osim toga on se nalazi u poziciji etno-

grafa i — za razliku od Guillaume Postela, francuskog nadobudnog eruditu i osobenjaka koji je živio sredinom 16. stoljeća i koji je možda prvi izmislio ovu etimologiju — ne interpretira tuda viđenja, sam je na izvoru i sve što opisuje naglašava da je video vlastitim očima. I kaže: *Ja sam s tim ljudima razgovarao. Ja sam čitao njihove knjige!*

Pisma

Nobili je vrlo zanimljivo i iscrpo opisivao video budući da je pribavio Indiju bez demoniziranja njihove vjere i običaja. Kakve su reakcije na njegova pisma/izvještaje u Evropi? Ona su nastala gotovo na početku novovjekovnog poimanja drugih naroda i kultura?

— Može ih se smatrati početkom komparativne etnografije. U 16. i početkom 17. stoljeća Isusovci se razlikuju od svih drugih misionarskih redova tog doba, jer je, osim pokrštavanja, jedna od njihovih misija opisivanje onog što vide i čuju na licu mesta. Ignacije Lojola, koji je sam napisao nekoliko tisuća pisma, upućivao ih je da je sve što vide i čuju interesantno, da zapisuju sve od čega bi se moglo naučiti kako se prilagoditi tim kulturama. Njegovi napuci gotovo su kao upute za etnološke studije — premda još u to vrijeme o etnologiji ne možemo govoriti — pa se može reći da su Isusovci opisivali svijet kao etnografi, ali i kao geografi. Naime oni su pravili prve prave lokalne geografske karte. Slikari i graveri u Evropi često su pravili crteže i slike bazirane ili inspirirane njihovim opisima. Prema tome, jako važni dio njihove misije pisma su opisivanja svijeta. Izvještaji se redovito šalju u Europu, a vremenski razmaci njihova slanja ovise o udaljenosti misije. Iz Indije pišu jednom godišnje jer brod s pismima odlazi i dolazi jednom godišnje. Vrlo brzo ta se pisma počinju objavljivati kao propagandistički materijal. Tako je prvo pismo Franje Ksaverskog objavljeno u Parizu 1545. godine. On poziva ljude da dodu u Indiju gdje je fantastično! Možete umrijeti kao mučenik, možete biti mučeni, možete naučiti strane jezike što je isto vrsta mučenja! Ima jako puno mogućnosti za osobno po-svećivanje, a jedan je od idea svakog Isusovca postati svetac. Kad se sve na kraju zbroji, ispunjeni Isusovački život mora sadržavati dovoljno svetačkog materijala, o čemu se naravno odlučuje posthumno. U tome je i suština njihove religioznosti. Prema tome pisma su poziv, propaganda, animacija mladih ljudi da postanu Isusovci i misionari i podu u daleke »poganske« krajeve.

Drugi dio tih pisama opisi su same misije, prvenstveno povijest krajeva, koliko se može nazrijeti iz lokalnih izvora, koliko se može saznati o njihovoj kulturi, božanstvima, načinu života, vjeronaujima. Sve to dobar misionar treba upotrijebiti kako bi dokazao da su to stvari koje su ili slične kršćanstvu, pa ih treba dovesti na prav put ili su potpuno nemoralne, pa ih treba promjeniti uštrenovanjem kršćanstva.

Nobili u indijskom brahmanском društvu naslućuje latentno kršćanstvo i za njega su oni pogani u istom smislu u kakvom su kršćani koncipirali stare Rimljane. Smatra ih civilizacijom koja je spremna i zrela prihvati kršćanstvo. Za njega brahmani nisu neki obični idolopoklonici pa kad

objašnjava njihove običaje, dokazuju da su monoteisti, ali im zamjera da sve svoje istine taje od drugih Indijaca. Oni se predstavljaju kao svećenici Indijaca, ali im ne odaju svoje tajne knjige, Vede, o kojima Nobili već nešto zna, pa čak ima i pristup Vedanti, tj. bramanističkoj interpretaciji Veda koja je u to vrijeme popularna u Maduraju. On vidi brahmane kao lokalnu aristokraciju po rodu, duhu, pameti i znanju. Oni mu se čine slični njemu i njegovu pozivu. Fernandes ga optužuje (sve što znamo o Nobiliju znamo od njega samog ili od njegova protivnika) da je na drvo ispred svoje crkve, koja više sliči na hram nego na katoličku crkvu, zakucao biografiju, a u njoj posebno naglasio *Nisam Portugac*.

Ja nisam takav paranghi (sto je ksenofobično ime za sve strance koji dolaze sa Zapada) koji jede meso, uživa u alkoholnim pićima, po rođenju ja sam kšatrija (kasta ratnika/kraljeva), ja sam aristokrat, a po profesiji sam brahman. Tako je on sebi napravio krasni pedigree i na

I evocira neki sveopći hinduizam.

— A hinduizam je samo ime — dopustite mi ovu nominalističku definiciju — iza kojeg se krije sve i svašta. Ali ne ovo što se sada događa u Indiji, sa strankom BJP-a. Zapravo ovaj Hinduizam (s velikim slovom na početku) koji imamo sada, tj. koji se formira od kraja 18. stoljeća sve više liči na organiziranu religiju... samo im nedostaje papa.

A do tada je to bila vrlo tolerantna religija koja je sve upijala u sebe?

— Tako se to uči u školi. Ne znam nisu li to sve mitovi. Može se reći da je hinduizam mnogo manje polireligiozan, a više definiran regijom, klanom, kastom. Nema nekakvu centralnu vlast, ne postoji hijerarhija, ne priznaje naciju, svaka je sekta bila za sebe, a to je bilo moguće jer nije bilo nekog snažnog političkog sistema. Na primjer, u knjizi pokazujem kako je bilo moguće da u jednom momentu Isusovci u Indiji postanu nešto kao lokalni gurui. Tamo bi se zakačili za jednog od lokalnih malih kraljeva, postali njegovi savjetnici, a usput bi obavljali svoju misionarsku dužnost. U tome nisu bili jedini. Svaki kralj je imao svoga gurua koji bi onda napravio svoj krug među kojima bi on bio kao kralj, pa je mogao širiti svoj utjecaj. No zanimljivo je što se događalo kad takav guru umre; istog trena dolazi bi do raskola. Odmah bi se našla bar dvojica pretendenata za položaj. A takva se situacija stalno perpetuirala.

Isusovci u Indiji ipak nisu imali tako mnogo uspjeha kao recimo u Latinskoj Americi?

— Tamo je bila druga situacija jer su uvjek dolazili prije ili nakon osvajanja, zapravo ruku pod ruku. Premda je i tamo bilo puno adaptirajućih tehnika, one su korištene samo na lokalnoj razini. Europa se tamo demografski

Važnost hramova

Jedan od načina na koji se neka religijska sekta u Indiji lokalizira jest onaj kroz hramove. Ubrzo svaki uspješno izgrađeni hram postaje mjesto hodočašća. A čim to više nije neka ambulantna sekta koju okolo prodaje guru, sve se pretvara u nešto drugo. Počinju se grupirati, tražiti savezništvo s drugim hramovima, hodočasnici idu od jednog do drugog. Ako se radi o hramu posvećenom nekom lokalnom bogu, s vremenom će mu biti dano sanskrtsko ime Šiva ili Višnu, pa će se tako povezati s općindijskim božanstvom. Oko toga se stvara, naravno, trgovinska mreža sajmova...

Tako su i Isusovci sebe predstavljali kao dio jednog većeg okvira, a da nisu odmah shvatili da je strategija svakog malog hrama povezati se sa sanskrtskim idealom da bi se osigurao kako prestiž tako i opstanak. Jer teško je održati neki hram ako nema šire političke mreže.

Je li i na jugu Indije dolazilo do konverzija na Islam kao što je to bilo na sjeveru gdje je islamizacija bila daleko uspešnija nego recimo kristianizacija?

To je naravno bilo moguće zbog muslimanskih vladara koji su došli sa sjevera i vladali potkontinentom. No na istočnoj kao i na zapadnoj obali islamizaciju su prvo provodili arapski trgovci koji su stigli prije njih. Upravo kako su i Portugalci posvuda imali lokalne grupe svojih pokrštenih prijatelja. To su bile trgovачke kolonije ili baze. Recimo kao Parava, ronioci bisera. Među njima je bila jedna druga kasta koja se konvertirala na Islam, muslimi da se zovu Labbai muslimani. I oni su bili lovci na bisere, izravna konkurenca Paravama. To je i jedan od razloga da su Parave prešli na kršćanstvo da bi »zafrknuli« ove druge koji su se islamizirali. Jer muslimanske su zajednice imale svoje zaštitnike koji su dolazili iz Meke. Zato su Parave odlučili postati kršćani kako bi se mogli oduprijeti muslimanskim trgovcima. Svi su oni bili istog porijekla, premda se zna da narodi koji žive uz more lakše migriraju ili u smislu religije ili naprsto prelaska na neko drugo mjesto. Tako i kod nas stoljećima ljudi s mora odlaze u pečalbu i nastanjuju se u Americi, Australiji.

Ali ne odlaze samo u fizičku migraciju, nego je i u nekom religioznom smislu emigracija uz more najveća. Zato se tu na jugu Indije mogu naći sirijski kršćani, pokršteni Židovi... U Cochingu recimo ima Židova koji su potomci židovskih trgovaca još od dijaspora. Postoji razlika između »bijelih« i »crnih« Židova, zavisno od toga jesu li potomci lokalnih žena ili su stigli direktno sa Zapada, kao što ima bijelih i crnih muslimana. Tu su dolazili i Kinezi, no oni nisu ostavili svoje zajednice. Međutim i Muslimani su tu drukčiji, često ne znaju ni arapski ni urdu.

Kojim ste se sve jezicima morali služiti da biste mogli čitati mnoštvo izvornika i arhivskog materijala?

Ovakvo se istraživanje ne može poduzeti bez znanja latinskog, talijanskog, francuskog, španjolskog, portugalskog i lokalnih jezika. Ja se služim tamilskim. Kamo sreće da znam i malajalamski i konkani... □

**Cijela Europa
brujala je o fanta-
stičnoj misiji među
ribarima Parava u
kojoj se događaju
čuda i u kojoj se
vrlo uspješno ukor-
jenjuje kršćanstvo**

U susret 26. salonu mladih

Sabina Sabolović

Nije čudno što se na crvenoj prijavnici nedavno otvorenog natječaja Salona mladih ove godine spominju individualizam i/ili kolektivizam te frustracija kao poticaj. Naime, nakon svakog njegova izdanja razviju se polemike o tome što bi trebao biti tradicionalni Salon mladih koji se početkom sljedeće godine (8. 1.-28. 1. 2001) održava po dvadeset šesti put. Salon — uz diskutabilno ime — opterećuju činjenice da se ipak radi o referentnoj izložbi na kojoj mogu izlagati mlađi autori, a koja bi ujedno trebala nuditi i »pregled mlađe likovne scene u Hrvatskoj«, što god to značilo. Svaki od novih organizatora na različite načine pokušava od Salona praviti kvalitetnu i zanimljivu izložbu, pa čak i manifestaciju. Zadnji je salon postigao određeni pomak dodavanjem novih kategorija, činjenicom da je postao međunarodan te uključivanjem velikog broja raznolikih popratnih događanja. Organizacije se ponovo prihvatile Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, a u organizacijskom su odboru Olga Majcen, Sunčica Ostojić, Petar Paradžik, Božidar Raos i Boris Šincek. Novosti koncepta salona je nekoliko: ukidanje kategorija, predstavljanje stranih i domaćih umjetničkih centara, otvaranje natječaja za teoriju i premještanje većeg dijela aktivnosti izvan centra grada na Zagrebački velesajam. Natječaj je

otvoren samo za Hrvatsku, radoće će odabrati međunarodni žiri: Michal Kolaček (Češka), Jurij Krpan (Slovenija) te Slaven Tolj i Zoran Roško (Hrvatska) koji će ujedno na izložbu i pozvati određeni broj stranih umjetnika. Uveden je i savjet selektor-skog odbora, u kojem su Vuk Čosić (Slovenija), Lejla Hodžić (BiH), Janos Szobiszia (Madarska) i Darko Šimičić.

Ovaj niz imena zvuči obećavajuće jer ukazuje na prepoznavanje potrebe za kontekstualizacijom i internacionalizacijom, što je sasvim ugodna promjena ako se sjetimo činjenice koja je izazvala mnoge negativne reakcije, a ta je da je prije dvije godine na 2. salonu selektor bio Slovenec Igor Zabel.

Autori moraju sami producirati radove, a u jednoj od pozamašnih velesajmskih dvorana bit će uz izložbu pokazana i dokumentacija svih radova koji nisu prošli na natječaju. Na Velesajmu će info-pultove tijekom trajanja salona imati i raznoliki lokalni i strani umjetnički centri, koji će održati i prezentacije svojih aktivnosti. Posebno će zanimljivo biti vidjeti kakav će biti odaziv na natječaj za teorijske radove, u kojem se traži minimalnih pet kartica teksta, a organizatori, očigledno svjesni teorijske suše na ovim prostorima, nisu postavili dobro ograničenje. Tako ako imate i više od proizvoljnih 35 godina, za teoriju možete dobiti solidnih 10.000 kuna, jednakako kao i za prvu nagradu za umjetnost. Druga nagrada iznosi 4.000 kuna, a treća 2.000 kuna, što osim slave i nisu tako loši razlozi da kupujete prijavnicu u zagrebačkom Domu Hrvatskog društva likovnih umjetnika. Natječaj je otvoren do 18. rujna. □

Preuzmimo inicijativu!

Ako je jedini razlog za postojanje institucije Salona zadovoljavanje forme, a da pritom to nikoga ne obavezuje ni na što, zahvalimo se i pokušajmo istražiti druge mogućnosti

Slaven Tolj

U susret 26. salonu mladih u Zagrebu

Salon mladih na svoj 25. rođendan pretvorio se u kraljevski bal, priču o Pepejugu, s jednom razlikom što naši kraljevići kustosi nemaju snage obilaziti kraljevstvo, ni stvarne želje koja bi ih motivirala za tu akciju. Nema dostoјnjog kraljevića, Pepejuga je umorna, a opstaje i isprazno se šepuri samo epizodna ekipa tašnih i egocentričnih. Oni se manje troše, dulje traju i svugdje ih ima.

Ne zaboravimo pritom da je kraljevstvo siromašno, da je narod osjetljiv i da ga iritiraju isprazne priredbe.

Dovesti u pitanje instituciju Salona neizbjegna je i logična točka.

Salon koji simulira blag sedativ za smanjenje opće frustriranosti niko nije potreban. Zato, umjesto bogato dizajnirane bezidejnosti, ponudimo sadržaj ili istražimo što sadržaj jest.

Izbrišimo linearnu putanju Akademija — Salon — bespomoćno lutanje, pa pokušajmo u tom praznom prostoru pronaći dovoljno koncentracije, razloga i želje, preuzmimo inicijativu i pokušajmo promjeniti odnose, jer izgleda da stvarno nemamo ni koga ni što čekati. Pritom nemojmo biti nestreljivi.

Ako je jedini razlog za postojanje institucije Salona zadovoljavanje forme, kojom sistem cinično pruža šansu mlađem umjetniku da javno prezentira svoj stav, a da pritom i potom to nikoga ne obavezuje ni na što, zahvalimo se i pokušajmo istražiti druge mogućnosti.

Kako vratiti dignitet tekstu u vremenu u kojem riječ gubi svako značenje, kada će ono napisano i stvarno postati obavezujuće? Kada će se prestati ignorirati svaki ozbiljni pokušaj artikuliranja nove scene i novih odnosa za sve aktere?

Do kada će Akademija funkcioništati kao manufaktura za proizvodnju mediokriteta?

Možemo li priznati da ozbiljna scena ne postoji i da ne problematizira ništa, da u cijelom tom historičnom nastojanju nema previše smisla. U tom moru bezrazložnog događanja i koketiranja s estradom formom sadržaj prestaje biti važan i poželjan.

Tu više nema komunikacije, nitko nije zadovoljan. Predugo zatvoreni u svoj mali feud izgubili smo kriterije, glodemo se međusobno željni afirmacije, frustrirani smo i umorni, dosadni, neduhoviti, patetični...

Zato je nužan pogled sa strane, s distance, pa je stoga u pripremu izložbe uključen niz suradnika »stranaca«. Zajednički ćemo nastojati otvoriti prostor, kanale za primanje i davanje kako bismo mogli napraviti prvi korak k budućoj djelatnoj i sadržajnoj komunikaciji. U pomoć smo pozvali ljude koji su iz još neutvrđenog »unutarnjeg poremećaja« strasno inficirani životom, one koji su spremni vidjeti, čuti i prepoznati puls stvarnosti.

Ne nudimo model za budućnost Salona. Predstaviti ćemo različite modele organizacije koji nastaju mimo institucija i drže nas budnima i svjesnima konteksta. Ova manifestacija ne smije se iscrpljivati u bavljenju sobom i autističnom problematiziranju likovne situacije ili čega već ne. Odlukom da izbrišemo podjelu na kategorije utvrditi ćemo da smo samo ljudi, a ne slikari, kipari, dizajneri, glazbenici, arhitekti, itd. i da nas nikakva kategorija i ladica neće zaštiti od stvarnog života i stvarnih pitanja.

Ovo je poziv onima koji su s razlogom odustali ne samo od Salona, ništa zato, već i od ovih prostora. Pronadimo u sebi dovoljno razloga i dobre energije. Bez gorčine, zrelo i odgovorno prihvatićemo izazov. □

individualizam i /ili kolektivizam.
odgovornost.....
frustracija kao poticaj.....
humor.....→.....

Where is Penezic, who is Rogina?

Izložbu hrvatskih predstavnika na ovogodišnjem Bijenalu vidjet će znatno manji broj ljudi od onoga koji je prošao ili čak zalučao u paviljone zemalja smještenih na stalnim izložbenim lokacijama unutar Giardina

Mirko Petrić

Uz nastup hrvatskih arhitekata Krešimira Rogina i Vinka Penezića, na Bijenalu arhitekture u Veneciji

Tamo gdje postoji tako malo faktičnoga, sve lako postaje fiktionalno, izjavio je nedavno u intervjuu u Feral Tribuneu stvarima kulturne politike vrlo vični Vjeran Zuppa. Konstatacija je neosporno točna, ali zapravo nepotpuna. Najnoviji biseri »državne« kulturne politike pokazuju, nažalost, da u kulturi koja se dugotrajno napaja na kulturno-političkim fikcijama fikcijom postaje i ono malo faktičnoga i finansijski opipljivoga što u njoj postoji. Recimo: ovoljeno sudjelovanje Hrvatske na Bijenalnu arhitekture u Veneciji.

Tko je video hrvatski paviljon?

Kad se koncem listopada zatvori ta smotra, bit će u detalje poznati podaci o broju kupljenih ulaznica, dakle i broju posjetiteljica i posjetitelja koji su tijekom trajanja manifesta-

cije prošli venecijanskim Giardinom, Arsenalom i Corderiaom. Ono što nitko neće moći pouzdano reći (osim ako osoblje na ulazu ručno ne prebrojava posjetitelje) jest koliko je osoba s kupljenim ulaznicama prošlo kroz dislocirani hrvatski paviljoni.

No i bez preciznih statistika posve je jasno: izložbu hrvatskih predstavnika na ovogodišnjem Bijenalu vidjet će znatno manji broj ljudi od onoga koji je prošao ili čak zalutao u paviljone

radova vidjeti, ili ćete — usprkos novcu utučenom u postav i organizaciju izložbe — jednostavno biti preskočeni.

Svakome tko misli drukčije, valja postaviti jednostavno pitanje: koliko ste strukovno relevantni osoba, s putovnicom na kojoj nema predimenzioniranog hrvatskog grba, vidjeli na otvorenom hrvatskog doprinosa ovogodišnjem arhitektonskom Bijenal. Koliko je vaših, za umjetnost i arhitekturu zainteresiranih inozemnih poznanika, na izravan upit o tome jesu li posjetili hrvatski paviljon na Bijenalu odgovorilo nešto drukčije od: »Where is Penezic, who is Rogina?«

Istodobno, jugoslavenski paviljon tijekom cjelokupnoga trajanja izložbe pred brojnim posjetiteljima ostati prkosno zaključan (mnogi su upravo pred njegovim vratima, usprkos brojnim bijenalskim izletima, po prvi put vidjeli kako izgledaju zakračunana smeda vrata inače bijelih i tijekom dana uvijek otvorenih izložbenih prostora), kao da odnosi dvostruku pobedu nad zemljama sudionicama iz bivše Jugoslavije.

Ponajprije stoga što odluka o nesudjelovanju pokazuje drugima inače nedostajući smisao za realnost, odnosno adekvatnu procjenu propagandnog učinka nečije zastupljenosti ili nezastupljenosti na ovogodišnjom smotri. Zaključana vrata jugoslavenskog paviljona kao da su poručivala: »Naša situacija trenutno je takva kakva jest, te smo zaključili da ove godine nema smisla sudjelovati ili jednostavno nismo smogli sredstva koja bi bila dostatna za sudjelovanje.«

Squatterski »proboj« u jugoslavenski paviljon

Druga mala »pobjeda« (koja je zapravo pobjeda drugih postjugoslavenskih zemalja nad samima sobom) sastoji se u tome što ni Hrvatska ni Slovenija svoje izložbe nisu smjestile u jugoslavenskom paviljonu, odnosno što im je on ostao nedostupan. Svim mogućim postojecim i nepostojecim statistikama usprkos, jedno je posve izvjesno: broj osoba koje će tijekom ovoga ljeta proći Venecijom i iznad zakračunatih vrata jugoslavenskog paviljona primijetiti ime te zemlje, te se upitati o razlozima njegove zakračunatosti, neusporedivo je veći od broja osoba koje će posjetiti slovensku i hrvatsku bijenalu izložbu ili uopće registrirati njihovo sudjelovanje na smo-

tri. Iz ovakve situacije izlaza, naravno, ima, samo za njega »nositeljima kulturne politike« nedostaje ono čega i inače najmanje imaju: kozmopolitizma, duhovitosti i smjelosti. Jedan je nizozemski arhitekt na otvorenju ovogodišnjeg Bijenala bio začuđen time što hrvatska izložba nije »squatala« u praznom jugoslavenskom paviljonu. Njemu vjerojatno ne bi bio jasan ni zazor koji od ulaza u bilo kakvu »balkansku asocijaciju«, pa i prostornu, osjećaju ljudi koji se smatraju »bivšim Balkancima«. No, ni tim »bivšim Balkancima« vjerojatno ne bi bilo jasno da bi »squatterski »proboj« u jugoslavenski paviljon, s jasnim natpisom »squatters« nad ulazom, zapravo bolje svjedočio o »povijesnoj obespravljenoj« Hrvatske na koju se pozivaju, od referata čitanih (na hrvatskom, jer druge jezike ionako ne znaju) u uskim krugovima literata, književnici i drugih sijedišta i brkatih uljudbenika.

Drugu rješenje koje rijetko kome može pasti na pamet u zemlji u kojoj su omiljeni građevni materijali mramor i granit jest podizanje privremene konstrukcije od lakih materijala u prostoru Giardina. Gradnje takvih konstrukcija, kao komplementarnih izložaka, bile su odobrene nekim drugim zemljama sudionicama. Zašto jedna, vrijedna konstrukcija te vrste nije mogla biti hrvatski izložak/izložba na ovogodišnjem Bijenal, pitanje je koje će vjerojatno još zadugo ostati bez odgovora.

Konačno, treće rješenje, koje bi se zacijelo najmanje svjedjelo »kulturnim političarima«, ali i mnogim hrvatskim arhitektima, bilo je da se u (od Hrvatske zakupljenom) prostoru izvan Giardina postavi izložba nekog od »najrucihih« i najprovokativnijih imena aktualne svjetske arhitekture. To je, naime, jedini razlog zbog kojeg bi se i umorni i zasićeni posjetitelj ili posjetiteljica otečenih nogu ipak zaputili prema dislociranom paviljonu neke minorne zemlje sudionice, koji valja posebno tražiti na (ulaznici i bijenalom letku neprilogenim) mapama grada na lagunama.

Rečenice poput: »Da, da, odlčan je ovogodišnji Bijenale, svidio mi se najviše videowall u Arsenalam, ali moram još svakako vidjeti Watanabeovu instalaciju u hrvatskom paviljonu koji je smešten izvan Giardina« u našim će prilikama nažalost još prilično dugo ostati fikcija. No, valja možda napomenuti da je ta fikcija — u svrhe mentalne higijene — ipak korisnija od birokratske fikcije ovogodišnjeg »uspjeha« hrvatskog sudjelovanja na jednoj od središnjih svjetskih kulturno-umjetničkih smotri. □

ne zemalja smještenih na stalnim izložbenim lokacijama unutar Giardina. Hrvatska, naime, nema na tom prostoru vlastiti paviljon, pa se već u nekoliko navrata tijekom venecijanskih bijenala smješta u prostore više ili manje udaljene od središta događanja. To znatno umanjuje mogućnost da bilo tko, osim rodbine i strukovnih kolega izlagачa, nacionalno ponosnih sunarodnjaka ili, eventualno, vrlo temeljnih novinara, posveti doстоju pozornost izložbama smještenim na mjestima o čijoj se lokaciji valja raspitivati i do nje posebno putovati. Zakoni kulturnog turizma i biznisa vrlo su jasni, a u svojoj jasnoći također i okrutni. Ili ste smješteni na mjestu na kojem će vas netko u onih dan ili dva koje ima na raspaganju za pregled

Umjetnost je refleksija globalnih tendencija

Svojom temom, profilom dinamične, gotovo radne izložbe, tipom medijske otvorenosti i uočljivim odsustvom slikarskih radova ova je manifestacija jedan od jačih pokušaja naše integracije u širi umjetnički kontekst

Marijan Špoljar

Izložba *Što, kako i za koga*, u povodu 152. godišnjice komunističkog manifesta, Dom hrvatskog društva likovnih umjetnika, Zagreb, 16. lipnja-10. srpnja

N a suvremenoj umjetničkoj sceni teško je naći manifestaciju s uobičajnom količinom pretenzije koja u svojoj nakani ne bi obuhvaćala temu određivanja odnosa umjetnosti i širega društvenog konteksta. Govor o sebi samoj, o nekim partikularnim estetičkim problemima i o dominantnim vrijednostima na relaciji autor-djelo često se zamjenjuje pitanjima značajnim za relaciju autor-društvo. Propitivanje odnosa između naoko ili stvarno suprotstavljenih polova ili djelovanje umjetničkim sredstvima na tokove društvenih procesa nadomjestilo je donedavno zatvoreni krug pitanja o umjetnosti i proširilo strogo interiozirane relacije umjetničkih izložaba.

Dakako ovdje nije riječ o davno prevladanoj dilemi između larppurlartizma i društveno angažirane umjetnosti, budući da taj sklop pitanja proizlazi iz pretežno modernističkog vrijednosnog sistema. Riječ je, naprotiv, o funkciji umjetnosti unutar društvenog sistema koji pokazuje bitno drukčije karakteristike i odnose od onoga prije deset ili dvadeset godina, o umjetničkim tendencijama koje su u zavisnosti — da li kao produkt ili opozicija, svejedno — od sadašnjeg stupnja postindustrijskog društva. To je ta korelacija kulturnih fenomena s multinacionalnim kapitalizmom o kojoj govori Frederic Jameson, jedan od guru-a postmodernizma.

Izložbe kao velike društvene akcije

Velike izložbe suvremene umjetnosti ne pokazuju stoga neki posebni kompleks ako se u njima više govori, da ostanemo unutar aktualističkih sintagmi, o etici nego o estetici, o ideologiji nego o umjetnosti, o kontekstu nego o meritumu, o mediju nego o djelu. Razlog je posve jednostavan: protagonisti suvremene umjetničke scene uključeni su u sistem, apsorbirani unutar globalnog društva koje ne pokazuju volju za tetošnjem partikularnih vrijednosti. Svako djelovanje sa

Boris Cvitanović

Autori ove izložbe pokazali su visok stupanj svijesti u određivanju karaktera mogućih dijagnoza i senzibilitet za priželjkivanu novu ulogu umjetničkih manifestacija

kao dio sistema, ali i kao produkt tog sistema. Stoga je umjetničko djelovanje uvek povezano s društvenom praksom te u prvi plan izbijaju oni elementi prakse koji su po senzibiliziranu pojedinca najučinkovitiji svojom negativnom energijom. Pitanje estetike ne dominira pred psihološkim, političkim, ekonomskim i drugim kategorijama niti se vrijednosna dimenzija iščitava samo iz rakursa jedne jedine pozicije. Strukturiranje sadržaja, forme i karaktera umjetničkih manifestacija sasvim je u skladu s tim dekoncentriranim pristupom. One postaju prije velike akcije nego izložbe u klasičnom smislu riječi, otvorene svim interpretacijama, s nizom dogadaja koji traju, s predavanjima i radionicama koje središnju temu dekomponiraju na niz sastavnih dijelova, od kojih mnogi i nisu bili vidljivi u početnoj točki analize. Ukratko, ri-

ječ je o pravom *work-in-progress* u kome se tradicionalni galerijski postav i karakteristični izložbeni projekt razlaže na dijelove i kom-

iz kojega umjetničko djelo proizlazi uvek je bio prisutan, ali se taj odnos u umjetničkoj produkciji reflektirao tek kao potvrda poznatih principa. Tek krajem šezdesetih godina socijalna i ekonomski uvjetovanost funkcioniranja umjetničkog djela dolazi u središte pažnje. Pri tome se spominjani odnos tretira u širokom rasponu od propitivanja klasične uvjetovanosti nastanka djela u kontekstu globalne socijalne slike do određivanja sasvim konkretnih odnosa umjetnine i društva, umjetnine i kapitala. Najradikalniji dio išao je do samoga kraja: dematerijalizirajući umjetničko djelo autori su željeli dokuniti i svaki oblik komercijalizacije, odnosno isključiti tržišno i ideološko posredovanje u stvaranju i disseminaciji rada. Plemenita utopija u ukidanju one kategorije umjetnosti i kulture koja postoji tek kao jedan oblik cirkulacije kapitala završila je u najboljem slučaju kao »rječita šutnja« nekih umjetnika ili, kao paradoks, u transavangardističkoj slobodi da umjetnost bude izvan politike, ideologije, ekonomije i socijalnog miljea.

Od kritičkog aktivizma...

Što se događa s umjetnošću danas, kakvi su njezini odnosi prema kontekstu iz kojega proi-

ponira u cjelinu kakov je odredi svaki zainteresirani sudionik izložbe.

Umjetnički kontekst i ekonom-ska sfera

Projekt *Što, kako i za koga*, koji potpisuju tri mlade povjesničarke umjetnosti, upravo je takav rad u nastajanju, izložba koja pokušava doprinosom četrdesetak umjetnika iz petnaestak zemalja odgovoriti na ova temeljna pitanja svakog ekonomskog procesa. Kada se raščlaniti smisao i karakter tih upita, moguće je vidjeti da su u njima sadržane i druge dileme, od kojih je dilema svrhe i intencije umjetničkog rada najprisutnija. Odnos ekonomije i umjetnosti pojavljuje se tako na ovoj izložbi kao tema koja upućuje na niz intrigantnih podtema, od kojih su neke bliže području ekonomskih praksa, a neke području umjetnosti. Kustoski tim stoga je tri upita iz naziva izložbe koristio i kao isodište koncepta i kao orientir u metodi realizacije.

Odnos umjetničkog konteksta i ekonomskih sfere, odnosno u širem smislu društvenog ambijenta

Što, kako i za koga. Nataša Ilić, Ana Dević i Sabina Sabolović, tri, kako kažu, nezavisne kustosice, koje su u posljednje vrijeme najdosljednije zastupale načela nove kritike, pozvali su četrdesetak autora čiji se radovi s obzirom na karakter, strukturu i temu mogu svrstati u četiri-pet cjelina.

Nekoliko autora, mahom veterana umjetničkog aktivizma, nastavlja u okolnostima promjenjenih društvenih odnosa raditi kolazirane objekte koji u obliku plakata, proglaša, komentara i ironičnih paralela uspostavljaju tip kontekstualiziranog umjetničkog rada s visokom razinom društvene odgovornosti. Vlado Martek, Mladen Stilinović, Edi Muka, Grupa IRWIN, Yuri Leiderman i još neki autori, mada raznoliki u formi i u objektima interesa, uspostavljaju kritički aktivizam koji se najjasnije referira na socijalnu, političku i ideološku matricu. Ako su njihovi radovi spoj s pretodnim iskustvima, onda su fotografije i objekti autora poput Aleksandra Ilića ili Marka Peljhana veza s najaktualnijim oblicima umjetničkog djelovanja i s temama koje su u središtu interesa umjetnika visokoteknologiziranog, postindustrijskog društva.

...do prepoznavanja političke amnezije

Jezikom reklame i reklamnih poruka, ali kroz inverziju stvarnog značenja sadržaja služi se veliki broj autora, od Kurta i Plasta, Jean-Baptista Ganne, Matthieu Laurette, Rassima, Anele Šabić do Andreje Kulunčić.

Konačno, više je autora, poput Sanje Ivezović, Renate Poljak, Kristine Leko, Slavena Tolja, Nebojše Šarića-Sobe, Milice Tomić ili Igora Grubića, unutar ideološkog okvira koji proizlazi iz teme izložbe, prepoznao specifične odnose političke amnezije i živog sjećanja i, uopće, politike i života, na način krajnje efektivne pa i afektivne poruke.

Odnos društva i pojedinca, politike i ekonomije, prisile i slobode, robe i kupca ili vremena i novca, kao u sjajnoj akciji s tramvajem Darka Fritza, iščitan očima umjetnika ne pokazuje ništa više optimističkih znakova od stavova suvremenih teoretičara društva i kulture. Štoviše, moglo bi se reći da se teorija i umjetnička praksa savršeno poklapaju u signiranju uzroka moralne, intelektualne i političke erozije suvremenih društava i da je umjetnost tek intimna refleksija nekih općih, globalnih tendencija. U tom smislu autori ove izložbe pokazali su visok stupanj svijesti u određivanju karaktera mogućih dijagnoza i senzibilitet za priželjkivanu novu ulogu umjetničkih manifestacija.

Svojom temom — odnos ekonomije i društva, društva i umjetnosti — svojim profilom dinamične, gotovo radne izložbe, tipom medijske otvorenosti s uočljivim odsustvom slikarskih radova ova je manifestacija jedan od jačih pokušaja naše integracije u širi umjetnički kontekst. Ako je izložba *Što, kako i za koga*, kao što se pričalo, u početku, i zamišljena kao izazovni odgovor na blizinu ljubljanske Manifeste, u smislu da i mi, nakon godina restrikcije i arhaike, možemo dati svoj prilog suvremenosti, onda je realizacija daleko nadišla tu razinu prikrivenog inata. □

Viktor Viktorija

Za zagrebačku i hrvatsku arhitekturu s početka stoljeća Viktor Kovačić predstavlja izuzetni civilizacijski impuls pristigao izvana kao i mnogi drugi u hrvatskoj arhitekturi, ali je, za razliku od eklektičkog Bolléa, zato i ponajbolji arhitekt hrvatske predmoderne

Nikola Polak

»Sve one lažne fasade, ona imitacija svih mogućih stilova ne valja. Moderna arhitektura zabitiva logičnost i praktičnost...«

Viktor Kovačić,
Moderna arhitektura, 1900.

Mome nedavnom razgovoru za Zarez pod naslovom *Politika nas zloupotrebljava* s novinarkom Davorkom Vukov-Colić prišiven je u Vijencu rep u tekstu *U rasjecu između mita i neznanja* iz pera Krešimira Galovića. Rep koji je iskrojen dijelom iz prigodnog izvlačenja jedne moje rečenice iz konteksta, a dijelom mojom vlastitom napažnjom. Evo što se događa kada propustite autorizirati intervju, a nemate ni naviku čitati svoje otisnute razgovore.

Odnosni tekst u Zarezu u cijelosti kaže:

...Kada je riječ o imenima, nikada ne bih proglašio Viktora Kovačića najboljim arhitektom 20. stoljeća. Za mene je on ponajbolji arhitekt 19. stoljeća, jer zastupa modernu arhitekturu koja se nazivala secesija i ono što izlazi iz Wagnerove škole. Kovačićeve zasluge druge su prirode...«

Ali se Galoviću »funkcionalnim« učinio samo ovaj prethodno očigledno kontradiktorni nastavak:

...On nije velik zato što je napravio prvu modernu kuću 1927., nego zato što je kontinuirano radio izvanrednu arhitekturu...«

Što se naravno ne odnosi na iste godine dovršenu zgradu zagrebačke Burze, a još manje na njenog tada već pokojnog tvorca. Jer ovdje naime nedostaje čitav jedan pasus, upravo poenta moje teze da Kovačić nije arhitekt moderne, nego predmoderne. Ja naime govorim o kontinuitetu Antona Ulricha, kao prvog arhitekta moderne, te referirajući na zgradu Veslačkog kluba *Uskok* na Savi iz 1928. godine, podsjećam na njegovu bečku diplomu (1927) koja vremenski koincidira ne samo s posthumnim dovršenjem Kovačićeve Burze, nego i sa smrću Ise Kršnjavoga. Ovo potonje i doslovno označuje kraj jednog povijesno definiranog kulturnog perioda kojem je Kovačić do sljedno oponirao odigravši tako, uz osobnu žrtvu, pripremnu ulogu za novu doista modernu hrvatsku arhitekturu.

Ne zamjeram novinarki na ovom propustu prilikom kraćenja prepoštenog teksta, pa ni na prekrštanju arhitekta Albinija u Olbinija ili Fabrisa u Favrisa u dalnjem tekstu, jer vjerujem da je razgovor s vrpcem skidala *bona fide*.

Zahvaljujem stoga Galoviću što, u ime trenutne koristi, meni uskraćuje dobronamjernost jer mi je time pružen povod za pojašnjenje hereze o jednom obliku

Klement Crnčić, Viktor Kovačić, Robert Auer, Vjekoslav Bašti, Joso Bužan, Bela Csikos, Ferdo Kovačević, Fran Pavačić, Stjepan Podhorski, Edo Šen, Branko Še-

upotrebiti, za cijelo će naći u kompoziciji mjesta...«

Kontradikcija? Da, sav Kovačićev opus govori upravo suprotno. Kovačić ne poznaje moderni tlocrt, njega ne zanima Loosov *raum-plan*, presjeci njegovih građevina ustaljeno su klasični. Ni forma, a ni kompozicija njegovih djela ne upućuju na moderni senzibilitet dvadesetog stoljeća. Kada se Kovačića smješta u kontekst vremena, ne treba zaboraviti da o zagrebačku Burzu radi nakon Perreta, Irvinga Gilla i Behrensa, nakon paviljona Werkbund Gropiusa i Meyera, u vrijeme Dudoka i Ouda kada već djeluju De Stijl i Bauhaus u Weimar, Mies van der Rohe projektira stakleni neboder 1921. ili stambeni blok u staklu i betonu 1922., u koje vrijeme Le Corbusier već ima izvedene dvije protomoderne kuće *Citroban*, poimence kuću u Vaucressonu i kuću Ozenfant u Parizu. Ili, da se vratimo srednjoeuropskom miljeu, dvadeset godina nakon Plečnikove kuće Zacherl i, gledajući, baš u vrijeme prvi realizacija slovačkog modernista Bohuslava Fuchsa.

Štoviše, korak unazad koji Kovačić svjesno čini između natječajnog i realiziranog glavnog pročelja Burze potvrđuje da je on kao arhitekt doista krajnji izdanak devetnaestog stoljeća, oplemenjen doduše izuzetno savladanim suvremenim *metierom*. Naknadna aplikacija jonskih stupova govori nam naime o oslanjanju na provjerozno znakovlje, nasuprot strahu od moderne 'praznine'. Burza je umnogome paragama na kojoj gradim svoju tezu, jer je Kovačićev 'najmodernije' djelo. Izvedena iz siteovske concepcije Lenucićeve regulacije ona u tlocrtu ne pokazuje nikakve novine. U kompoziciji pročelja prije se oslanja na Wagnerov natječajni projekt za Burzu u Amsterdamu iz 1984. nego na kasniju bitno moderniju Berlageovu izvedbu iste zgrade dovršenu 1903. godine.

Kada Galović k tome Kovačićev natječajni rad za beogradsku zgradu banke *Rossia-Fonsier* iz 1905. pomiče u 1901. te istu apistrofira kao predložak za kasniju Burzu, i na temelju njega izvodi »Kovačićev genij... i njegovo mjesto u razvoju srednjoeuropske moderne arhitekture...«, onda nategnutost takvog stava dovodi do punog isčaćenja pravih Kovačićevih vrijednosti. Pogotovo kada se ovaj Kovačićev projekt za poslovnu zgradu pokuša pogrešno vezati na neposredni utjecaj Wagnerove realizacije Zemaljske banke u Beču iz 1883., koja je *nota bene* tlocrtno distordirano ugradena, a nikako ne samostojeca zgrada.

Naštrebana grada kunsthistoričarske manufakture

Pravo je čudo da slijedom takvih fragmentarnih i iskrivljenih »činjenica« Galović ne pripisuje Loosu da je, projektirajući 1909. godine zgradu na *Michaellerplatzu*, ovaj bio pod Kovačićevim utjecajem. Nema, naime, u Kovačićevu razvoju ove tipološke ideje nikakve bitne novine. A poslovne zgrade s kraja devetnaestog stoljeća ne analiziraju se bez poznavanja metodološkog instrumenta arhitektonskih tipologija *ottocenta* začetnih od Durranda.

Opće dakle jedno tipično likovno, a ne arhitektoničko motrište. Ali nije Galović to sam smislio — to je naštrebana grada iz poznate šlampave kunsthistoričarske manufakture.

Ovom nastojanju da se vidi čega nema ipak je djelomično krija trajna nelagoda koju je hrvatska arhitektonska kritika cijelo stoljeće osjećala od golemosti i europske relevantnosti Jože Plečnika. Istini za volju i sam je arhitekt Šegvić u svojim nadahnutim predavanjima naginjao ponešto napregnutim vrednovanjima Kovačića ne bi li ovaj nekako postao hrvatski pandan slovenskom velikanu koji doista ima relevantni srednjoeuropski opus (upravo sada hrvatskoj javnosti na uvid u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt). Kovačić i Plečnik, dva Wagnerova daka ni po dosezima ni po vlastitim stavovima nisu sumjerljivi, stoga se ne trebaju nasilno usporedavati po opusu ni po vrijednosti pojedinačnih objekata.

Tko doista poznaje genezu projekta za zagrebačku Burzu, mora se zamisliti nad nevoljom koju si je Kovačić priskrbio odlukom da u provedbenom projektu umjesto ranije jasne geometrije stupovlja aplicira citat jonskog reda, tipični arhitektonski simbol novčarstva iz vokabulara eklekticizma. Ulagno stubište u natječajnim skicama i varijantnim načrtima varira veličinom i visinom, ali uglavnom nema poteškoća s proporcijom, sve dok ga u izvedbenom projektu zadana visina prizemlja ne odredi kao plitko ležište stupovlja. Tko pak poznaje klasičnu arhitekturu vidi da su stube u funkciji baze jonskog reda ostale prignećene, izvan propozicije.

Ovo svjesno izobličenje pokazuje da, unatoč nesporne vještine i inače dokazanog osjećaja za sklad, Kovačiću bijaše snažnije urođeno trajno proturjeće između moderne ideje i klasičnog nasljeđa, između obrta i industrije, između znaka i simbola. Slično tome transponirane su u njegova djela ravenske lamentacije na Crkvi sv. Blažu, toskanske strehe na kući dr. Franka, ili evociranje renesansne palače na pročelju kuće Slaveks. Zato Viktor Kovačić nije moderni arhitekt. Kao uostalom ni Plečnik.

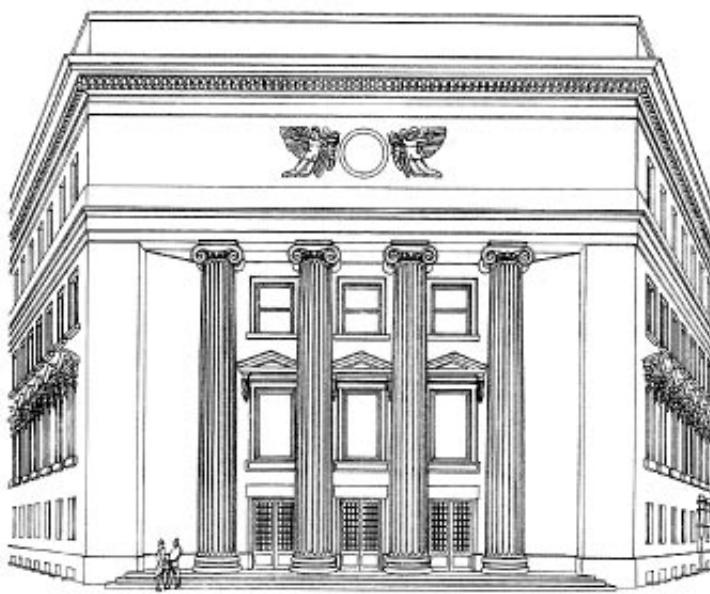
À propos mita i neznanja: ostavimo Kovačića tamo gdje mu je izuzetno mjesto, jer on, unatoč posthumnoj velikoj nagradi za arhitekturu u Parizu 1925. godine, nije relevantan za šire okruženje. A za one koji s današnje povijesne distance razumiju odrednice moderne arhitekture, ona u Hrvatskoj započinje odjednom, punom silinom, godine 1928.

Uostalom Krleža još 1924. godine posmrtno hvaleći Kovačića u članku *Slučaj arhitekta Iblera* piše:

»Kao što nas je dakle Kovačić vezao spram natrag sa baroknom epohom i u svojim regulatornim osnovama nastojao kako bi premostio barbarski neukus današnjice u stilsku jedinstvenost prošlog i minulog vremena, (te je kao takav značio reminiscencu i retrospektivu), tako Ibler danas znači našu graditeljsku vezu s budućnošću i perspektivu u vremenu što se tek odmatava pred očima...«

Možete i dalje iz Viktora radići Viktoriju. No njegovu djelu i osobi u čast ja ga, makar samo za svoju privatnu upotrebu, dok sredina kritički ne sazrije, vraćam u korpus kojem pripada i u kojem su njegove vrijednosti jasne, izrazite i nedvosmislene. Za zagrebačku i hrvatsku arhitekturu s početka stoljeća Viktor Kovačić predstavlja izuzetni civilizacijski impuls pristigao izvana kao i mnogi drugi u hrvatskoj arhitekturi, ali je, za razliku od eklektičkog Bolléa, zato i ponajbolji arhitekt hrvatske predmoderne.

I u tome je njegova viktorija. □

Viktor Kovačić: natječajni rad za palaču zagrebačke Burze, 1921.

nezaslužene apoteoze Viktora Kovačića, njemu samome i njegovu vrsnom djelu na štetu.

Sprega vladinih činovnika i građevinskih poduzetnika

Najprije o Kovačićevim zaslugama, pa onda o njegovoj arhitekturi.

...ja imam u četiri javna natječaja osvojene prve nagrade, u četiri ostala sam također dobio uspješne nagrade, radio sam od svoje četrnaeste godine, dakle dvadeset i jednu godinu na gradilištu, akademске studije su mi bile popraćene praktičnim aktivnostima u prvakalskim arhitektonskim ateljeima, trebam li unatoč uspjeha i prakse vegetirati? Ili trebam netalentiranim, propalim špekulantima koji se skrivaju pod okriljem visokog zaštitnika činiti usluge? Ili zaista trebam emigrirati...«

Ovo piše Kovačić u jeku žestokih polemika oko natječaja za izgradnju današnje zgrade Sabora, koje su se vodile 1907.-1908. godine, iznijevši zajedno s Lunačkom optužbe protiv korupcije i protiv ignorantsko špekulantiske sprege vladinih činovnika i građevinskih poduzetnika, koja je obezvrijedila kreativni pristup rješavanju osjetljive interpolacije na izuzetno vrijednome povijesnom trgu.

Ove njegove riječi rado citiram u cijelosti kao dio naše profesionalne intime posljednjih dvadesetak godina. Što samo potvrđuje da se odnos u proizvodnji arhitekture mijenja mnogo teže od njenih stilskih određenja i da se ljeni stav javnosti u korijenu na danas nije izmijenio.

Naime, kako piše kolega Jurić u jednom tekstu o toj temi, nakon što je Lunaček prozbrio o trgovaju nagradama i arhitektonskim natječajnim projektima, kao i o napuštanju diletantizmu i nekompetenciji tehničkih odsječaka zemaljske vlade, začela se nemilosrdna polemika između Lunačeka i Kovačića s jedne, te Ise Kršnjavoga i Dragutina Susaua, oktroiranog autora projekta, s druge strane. Premda su predstavku zemaljskoj vladu protiv meštanju arhitektonskim djelima te 1908. godine uputili Robert Frangeš Mihanović, Menci

no i Rudolf Valdec, sabornica ipak nastade nekom drugom volumnom, prema tlocrtnoj osnovi Dragutina Susaua i na nju nalijepljeno pročelja Lavoslava Kalde.

Braneći poziciju hrvatskih arhitekata u odnosu na kolonijalni stav Beča i Pešte izjavljuje Kovačić još mnogo ranije, povodom polemika oko izgradnje Crkve sv. Blaža, svoje hvalevrijedno zalaganje za institut:

...jednog otvorenenog natječaja i s time u vezi kontrole javnog mišljenja... taj način je tim pravilniji što nema protekcije... Pravi rezultat natječaja ovisi o brižljivo pripremljenom programu od strane sposobnih priredivača koji sami nose jamstvo za pravilno prosudivanje. U tom slučaju smiju biti na vrhu samo internacionalni stručnjaci, tako niti jedan naš arhitekt ne može biti spriječen da svoje mogućnosti stavi u službu nacionalne kulture...«

Mogućnost kreativne prelomnice

Pozovemo li se k tome na njegov članak *Moderna arhitektura* iz 1905., osnivanje Kluba hrvatskih arhitekata s njegovim moralnim kodeksom 1906., polemiku oko rušenja Bakačeve kule i kratki, ali fundamentalni pedagoški rad, zakružuje se skica osobe izuzetnog javnog angažmana. Ogromne su ove Kovačićeve zasluge, ali je iscrpljujuća borba za hrvatsku arhitekturu na tragu njegova pojmanja moderniteta vjerojatno najviše doprinijela njegovoj prečrnoj smrti.

Postavljam sada ovo prijeporno pitanje: upućuje li nešto u njegovu arhitektonskom opusu na mogućnost kreativne prelomnice, poput one koju su drugom polovicom dvadesetih doživjeli neki drugi hrvatski arhitekti starije generacije? Bojim se da ne.

U prilog tome govore ove njege daljnje riječi iz članka *Moderna arhitektura*:

»Novo oruđe, novi materijali, drugi način života upućuju nas — da se i forma građevine mora mijenjati. Time se ne zabacuju naprečac elementi pojedinih stilova, u koliko se dadu organički

mama

Utopija između...

Koncept političke hegemonije kod Chantal Mouffe i Ernesta Laclaua

zoe@mi2.hr

Figura

Gоворити о потреби филозофија (Hegel) знаћи у неку руку моći мислiti увјете који изискuju упрано такву врсту праксе. Постојећа два сттолећа, а искључиво о њима говори књига *Hegemonija i socijalistička strategija* Chantal Mouffe i Ernesta Laclaua, познају дјиве битне, супротстављене тендencije које управљају мишљењем.

Једна би тендencija била *konstruktivistička*, друга *realistička*. Конструктивизам у теорији предпоставља да не постоји непосредна referenca на реалност као такву, где је онда *ono neposredno zlo*, но нешто више специфично разумљено. Конструктивизам тјера спознјају да позиранje на једноставни идентитет или презенцију nije доволно учинковито и брзо да би могло доволно адекватно описати свет и догадања у њему. Филозофија као класични облик теорије у томе смислу јест већ увјек у кањењу, а тај би есцијални заостатак она можда једино могла надокнадити само дружијом и брзом врстом теоретизирања. Marxov imperativ из *Jedanaeste teze o Feuerbachu* иде упрано тим смјером како дијалектичко негирање hermeneutičke праксе заправо траји и изискује једну врсту *hiperteorije*. Dakle, само она теорија, која не пада испод рazine већ достигнуте рazine функционалне pluralnosti и која поред тога јест иновативна, може раčunati да ће бити узета ozbiljno u diskusijama.

S друге стране — реализам. Kontingentnost tj. konačnost сваког мишљења представља непрориви горизонт сваке могуће теорије, уколико се realistička motivacija не идентифицira sa striktno racionalističkom, што би се још донекле могло тврдiti за hegelijansku filozofiju. То да постоји нешто drugo teorije, које јој увјек измиče, а које ју битно увјетује, јест материјалистичка figura *par excellence*.

Фигура је то осцилирања које nije тек дијалектико-антитетички процес supstancijalnog subjektiviranja, већ повратно узаямни (*double bind*) однос dislociranja i transformiranja. I dok bi дијалектички процес још могao prepostaviti teleologisku shemu (стажао rezultat na почетку ili kraju, sve jedno), која онда описно може бесконачно тешти harmoniziranju snaga tj. уједнаčavanju komplemantnosti realističkog i konstruktivističkog приступа, логика

осцилирања (*fenomenološkim vokabularom*: treperenja) остaje bezувjetно imanentna односу истодobnog nastajanja/nestajanja, bez

Balibar — *egaliberte, jednaka sloboda/slobodna jednakost*. Demokratičnost модерне састојала би се у напетом односу слободе и једна-

krajnjeg razrješenja (У томе је смислу свака деkonstrukција akt generalne ekonomije).

Pogledа ли се пријерице на рад каноног De Mana, теорија се уканају у фигури својег властите отпора, где онда де-конструирајући сферу (у најширем смислу pojmljenog) естетичког преостаје индеонструктивног преводности тј. она етичко напосе. Да понош генерализам: увјет могућности сувременог материјализма данас је упрано njегова liminalna nominalističkošnost (qua деонструкуирање signifikacije), чија је темелјна figura (извorno изведена из традиције феноменологије) бесконачно осцилирање. Propita ли се осцилирање кроз пitanje njegove brzine/учесталости — *frekvencije* — singularni проблем nominalističkog материјализма остaje zadaća istraživanja tranzijentnosti svijeta. Stoga што таква догадајност, на чији изазов одговара теорија у својој ambivalentnoj, konstruktivističko-realističkoj ustrojenosti, у не-престаном треперенju свој smisla-

kosti који, за разлику од свих осталih dotad понуђених појмова, упрано не представља *temelj socijalnosti*. Утолико што се слобода и jednakost као divergentni polovi изискуju, а уједно и искључују, основном структуром постаје njihova *relacionalnost*, која у увјек изнова дружијим увјетима омогућава теште које су погодне за transformativnu artikulaciju poљa о којем се radi.

Kako se relationalnost socijalnosti konструира искључиво u diskurzivnom пољу (то је, како је већ познато, *conditio sine qua non lingvističkog obrata*, чије је појављивање simultano s demokratsком revolucionom), višedimenzijsionalnosti кријања silnica одговарају појам *naddeterminacija* тј. *simboličnost* као адекватан опис механизма међусобног увјетovanja, где се више не да говорити о razdjeljenima ravnima bitnoga i akcidentnoga.

Problem s diskurzivnošću јест само да она *sensu stricto* живи од своје neodređenosti i nefiksirane nedoslovnosti, па политичка пракса која је ekskluzivno diskurzivna ne познаје више direktnog критерија vlastite progresivnosti ili regresivnosti.

To да је демократска политика структурално отворено ambivalentna, поставља pred teoriju ozbiljne проблеме, утолико што питање operabilnosti takve deskripcije добива на težini. Naime, већ су doslovce истовремене intervencije u političko поље, које су срећемо код Adorna/Horkheimera i Heideggera 1940-ih, полазиле од тога да постоји таква sistemička distorzija socijalnoga која унatoč nikad razvijenijim produkcijskim snagama, произвodi,

latentno ili ne, виши stupanj represe-вије. S jedne strane, implozija со-циjalnih sistema, a s druge, pak eksces наслности — то је formula која је у својој objektivacijskoj težnji eliminirala svaku moguću racionalnu eksplikaciju povijesnih догађања (topos *Auschwitz* је tu bez premece najзначајнији primjer). No, kad se tako pozicionirana teorija pokuša revidirati — mislim tu na Nancyjeve i Lacoue-Labartheove analize — преко preciznije izrade *analitike neautentičnosti*, metafizika као filozofija још увјек опстоји као *residuum* који beziznimno покрива све конкретне феномене socijalnoga.

Nude ли у tome pogledu ме-đusobno suprotstavljenе *logika ekvivalencije* и *logika diferencije* izlaz iz stranputice, a koje Mouffe/Laclau uvode као одговор на пitanje одношења *univerzalnoga* и *partikularnoga*? Izjednačавање и naglašавање jednakosti пред re-presivnim mechanizmima сјечише су точке kondenziranja pluralnih socijalnih elemenata, које уопće i

о locira u indiferentnost/asignifikativnost paradoksalnosti, suvremenim socijalizam (sam se називајуći postmarksizmom) јест елементарна деонструкција sedimentata/kristalizacija društvenosti.

Revolucija

Mouffe i Laclau svoje су истраживање hegemonijskih logika локирале u ono што zajedno са Claudeom Lefortom називају *demokratskom revolucionom*. Metodski гledajuћи hegemonије u njenom moderno-demokratsком облику прије 1789. године по njima nije ни могло бити, уколико socijalni antagonizmi, који су prepostavljali absolutnu separaciju sukobljenih тaborа, не изискуju посредништво hegemonijske relacije, а ико се баš ћели, ради се tu o sivevrsnoj *populističkoj hegemoniji*.

У чему је специфичност doba demokratske revolucije? Nju se može најбоље описати terminom који је u raspravu uveo Etienne

omogućавају нешто што би се могло назвати *konstrukcijom univerzalnoga* u увјетима generalne disperziranosti. Staviti акцент на regularnost u raspršivanju da ono не постане oznaka za apsolutnu separaciju — apartheid. Logika diferencije pak omoguћава да се умноže точке које су погодне за transformativnu artikulaciju поља о којем се radi.

Управо стога што су razlike, које u tu vrst diskusije уносе Mouffe i Laclau, na prvi поглед, *minimalne* — posebno што се тиће могуће анализе moderne, пitanje потребе njihove teorije nije savsim nelegitimno. За тоје јест да би било доволно liberalno-demokratsкој političkoj paradigmii prepustiti rad na ekspanziji поља права i слобода, kad je то ona — унatoč искуству totalitarizma — ionako досад успјешно савладавала? Или из perspective samih autoru: је ли nužno da atritutima *radikalnog* (што u ovom kontekstu hoće reći: bestemeljnog) i *pluralnog* dodamo onaj *socijalističkog*?

Jest, ако прихватимо да autonомizacija društvenih сfera, поред oslobađanja različitih emanicipatornih potencijala, istodobno omogućава i distanciranje administrativnog aparata od подручја kolektivnog odlučivanja, te ако под socijalističkim imperativом прихватимо ponajprije zahtjev за promjenom kapitalskih увјета производње.

Hegemonija

Posljednjim se konstatacijama дошло до пitanja s obzirom на које prijedlog reartikulacije socijalističke teorije Mouffe i Laclaua

jest uistinu inovativan. Dekonstrukcija појмова *društvo, interes, subjekt i reprezentacija* putem поља društvenosti, artikulacije, subjektne pozicije i hegemonije, а у tome se сastoји dislokacijski efekt теорије — omogućila је да se napusti klasično modernistička (или populističko-popularna) концепција političkoga.

Hegemonија како су је, preuzevши је из Gramscijevog inventara, redeskribirali Mouffe i Laclau јест покушај opisivanja konstruiranja pozicije univerzalnoga u uvjetima potpune ispravnosti iste. To јест, hegemonija је trenutak u kojem partikularно (na inflatoran i kondenzirajući начин) artikulira antagonističke pozicije i na sebe preuzима улогу univerzalnog.

No, nije ли i klasična hobbesova концепција prepostavljala sukob као темелј društvenости, barem *ex negativo*? Nije ли u interesu за samoodržanjem, као onoj elementarnoj kategoriji која најтјера да moć буде distribuirana k suverenu (као могућем јамцу univerzalističke točke) također sadržan moment hegemonije?

Na ta i slična пitanja одговарио бих u tri koraka, чиме бих želio ocrtati упрано inovativnost hegemonijske logike.

a) *Politika interesa* prepostavlja да sukobi izviru из темелјне činjenice ograničenosti i manjkavosti (било subjektivno-antropološke било objektivno-materijalне). Sukobljeni su subjekti, који ма како god били ranjivi i krhki, cjeleviti, а интерес је reprezentacija neke nužne i fundamentalne потребе. Društvena se teleologija испunjava искључиво u figurama dominacije. *Politika artikulacije*, за разлику од тога, društvene uzajamne konačnosti i njima kognizantne antagonizme не konstruirа из било каквih drugih činjenica, осим оних логичких. Formaliziranje društvenе теорије тако потребу да се друге увери u nužnost kolektivne artikulације izvodi из логике самих političko-retoričkih strategija, чиме се политику не degradira искључivo u сферу управљања danim resursima. Што unutar marksističke традиције за posljedicu има потпуно напуштање klasnog esencijalizma.

b) Koju bi poziciju politika hegemonije zauzela с обзиrom на konkurirajuće teoretsке модели који исто тако naglašavaju antagonističku narav socijalnih odnosa? За разлику од Lyotardove pozicije која emfatički naglašava nesu-mjerljivost suprotstavljenih pozicija i nemogućnost posredovanja, stav Mouffe i Laclaua drastično je kompromisniji. No, за разлику од singularne sublimnosti hegemonijske je politika pluralno proliferantna. Honnethova je концепција pak zasigurno нормативно издаšnija, no nije joj u istoj mjeri могућe sagledati kontingenčnost konstitucije vrlo заhtjevne intersubjektivnosti, као што то Mouffe i Laclau polazi за руком.

c) Hegemonija је redeskripcija modernog појма solidarnosti (termina који се скоро bezuspješno tražи u *hegemoniji...*, за разлику од *slaboda, jednakost*). Solidarnost као hegemonija efekt је dekonstrukcija unutar različitih сfera socijalnog поља и као таква је главна motivacijska структура radikalne demokracије. A radikalna demokracija nije ništa друго do *utopija pluralnosti imanencije*. □

24 zarez II/36-37, 20. srpnja 2000.

Multimedijalni centar d.o.o., poduzeće u kulturi, Rijeka, Kružna bb
tel/fax: 051/21 50 63, www.okri.hr / ok@okri.hr
Galerija OK, Internet centar, Izdavaštvo-projekt Janus, Klub Palach, Film-foto-video

vlado martek kružna ulica

dan državnosti 2000.

Moderna galerija Rijeka
Muzej moderne i suvremene umjetnosti
Pozivamo Vas na otvorenje
u subotu, 22. srpnja u 20 sati

AMBIJENT 90

Sudjeluju: D. Babić, T. Buntak, A. Jerković, Z. Kopljarić,
A. Kulunčić, K. Mijatović, Z. Pavelić, S. Sterle, K. Turčić,
M. Vesović, (izbornik: Branko Franceschi, Galerija
Miroslav Kraljević-KUD INA-Zagreb)

Multimedijalni centar d.o.o. — Rijeka
Galerija O.K.
u subotu, 22. srpnja u 22 sata

Made in Sarajevo

Galerija Mali salon
u subotu 22. srpnja u 21 sat
Centar za savremenu umjetnost Sarajevo

Sarajevski novi video i performance

Sudjeluju: D. Dakić, N. Nerić Šoba, D. Vekić, M. Tvićo,
E. Zlatar&D. Vekić, T. Stroil, B. Fox, Dž. Jaganjac,
Kurt&Plasto, (izbornik: Dunja Blažević, SCCA-Sarajevo)

Godina 1785. ostat će zapamćena u godišnjacima plivanja, jer je tada na rijeci Seine u Parizu osnovana prva škola plivanja. Plutajuća kupališta — skučene, klimave naprave postavljene uz brodove — već su bila prisutna na Temzi i Seini nekoliko godina. Jedna je tenda potpuno prekrivala čamac, dok je druga bila postavljena iznad kupališne zone, kruga označenog daskama pričvršćenima na kolce ukopane u riječno dno. Blijedi, goli kupači — bilo je malo pravih plivača — pridržavali su se za bokove broda kao jegulje.

Plivanje prsno

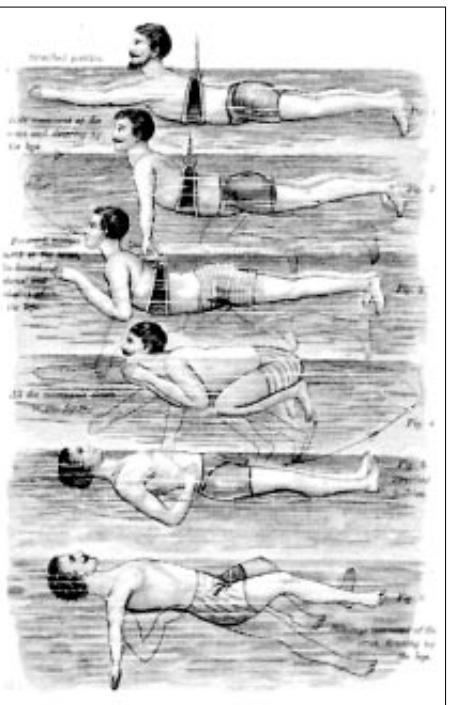
Francuzi su pokušali otvoriti školu plivanja 1777., pet godina nakon trećeg izdanja *Umjetnosti plivanja* Melchissédeca Thévenota koja je prvi put ugledala svjetlo dana 1696. godine. Iznimno cijenjeni orijentalist, osnivač Francuske akademije znanosti i kraljevski knjižničar Thévenot napisao je tu raspravu ne bi li popravio ono što je smatrao previdom u ponudi dostupnih tjelesnih aktivnosti. Plivanje je, ističe on, »drevni sport koji do sada nije istražen u mjeri potrebnoj da se poboljša njegova učinkovitost«. Njegov sveobuhvatni pristup ustoličio je prredni stil kao »znanstveno« ispravan način kretanja kroz vodu te ga je preporučivao mladim Parižanima. Opat Arnaud, preobraćenik na Thévenotove ideje, zatražio je 1777. godine potporu raznih akademija i dvorskih uglednika. Želio je pričvrstiti kupalište uz pilone mosta na Seini, ali nije uvjero vlasti u korisnost plana. Međutim,

Ispočetka je podučavanje plivanja tek povećalo raspon terapija hladnom vodom

bilo je dovoljno osam godina da se promijeni službena klima. Isti oni službenici koji su odbacili prijedlog opata Arnauda, podržali su 1785. g. pobornika plivanja J.-P. Turquina te mu čak i pomogli da dobije podršku iste one Francuske akademije znanosti koju je utemeljio Thévenot.

Terapija hladnom vodom

Turquin je bio promučurni taktičar. Razumio je važnost zalaganja za terapeutsko shvaćanje nad higijenskim. Njegova će škola, ne bi li povećala blagotvorne učinke hladne vode, podučavati plivanje kao dodatak rasponu terapija hladnom vodom. To se potpuno podudaralo s najnaprednijim raspravama. Diderotova *Enciklopedija* iz 1765. g. tvrdi: *Plivanje je u prednosti pred običnom kupkom, jer snažni, neprekidni pokreti da bi se nadvladao otpor vode dovode do prodiranja iste u unutrašnjost*

i daju gipkost mišićnoj aktivnosti svih dijelova tijela, potiču najlakše i najpovoljnije izlučivanje i izbacivanje tvari, jednom riječju, doveđe do utiskivanja pečata zdravlja na najizvrsnije konstitucije.

Turquinova škola bila je posvećena građanskom idealu moralne, mentalne i fizičke sposobnosti, a plivanje je bilo krunki dragulj terapije hladnom vodom.

brovoljni i od općinstva potpomognuti spasilački klubovi eksperimentirali su s tehnikama oživljavanja, ne bi li odgovorili porastu hitnih slučajeva. Australci, koji su preuzezeli inicijativu u razvoju daskaškoga spasilačkog pokreta, organizirali su brojne mjesne klubove za obučavanje muškaraca i žena u tehnikama spašavanja života te opremali svoje članove uočljivim odorama.

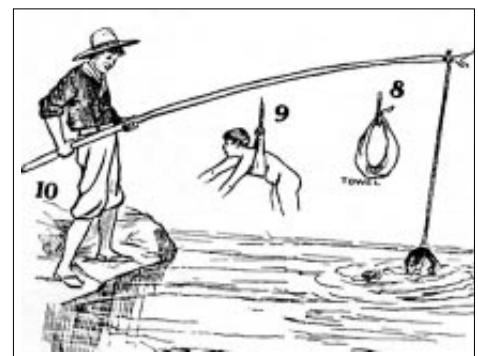
Plivanje uz sprave i naprave

Prva škola plivanja bila je tek ograđeni pravokutnik okružen brodovima čvrsto usidrenim u Seinu

Lena Lenček & Gideon Bosker

Podučavanje se imalo vršiti u ogradenom pravokutniku okruženom sa četiri broda s kabinama za presvlačenje i odmor čvrsto usidrena u Seinu. Učenici su svi bili iz najviših slojeva društva, jer si nitko drugi nije ni mogao priuštiti ovu poduku. U vrijeme kada su samo oni čiji je prihod premašivao 400 livri godišnje, dakle najbogatiji građani, bili obavezni plaćati poreze, prijava u Turquinovoj školi koštala

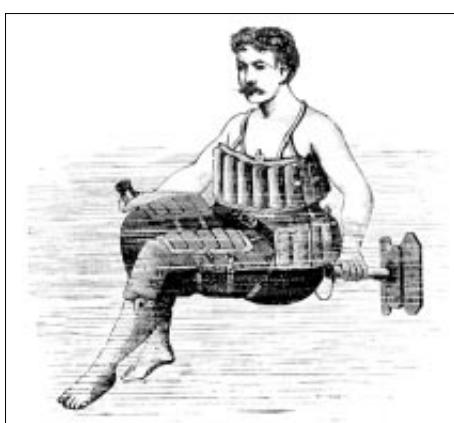
je 96 livri za najvišu klasu i 48 livri za drugu klasu.

Spasilačka služba

Jedna je stvar bila naučiti plivati u jezeru ili umjetnom bazenu, ali je to slabo pripremilo ljude na jedinstveni izazov oceana, gdje su ih mogli ukočiti grčevi, preplaviti valovi, zahvatiti struje, gdje su mogli naletjeti na stijene ili pretrpjeti napad morskih stvorova. S tim u skladu, kako je sve više posjetitelja plaža počinjalo plivati, ljetovališta, a potom i obalne gradske vlasti počeli su uvoditi spasilačke strategije za izvlačenje nesretnih ili onesposobljenih plivača. Promatrački tornjevi za spasioce, pojasevi za spašavanje punjeni plutom i navitak — ogromni kalem jaka užeta — postali su ustaljeni dio obalne opreme. Zastavice označene bojom postavljene su na plažama da upozore kupače na dnevne vodene parametre. U Australiji se aktiviralo veliko zvono kad god su zamjećeni morski psi, tako da su daskaši mogli pobjeći na obalu. Do-

Mjehuri i čarape

Nije nedostajalo naprava protiv utapanja ni plivačih proteza. Pojasevi pluta održavali su sirote plivače na površini još od rimskih vremena. Zračni pojasevi, napuhani mjehuri upitne uporabljivosti nalazili su put do kupačkih valjkastih vreća, kamo su, kako se često pokazalo, i pripadali. Bilo je također i raznih plivačih improvizacija napravljenih da osiguraju oslonac: sve od naprava s motkom i pet-

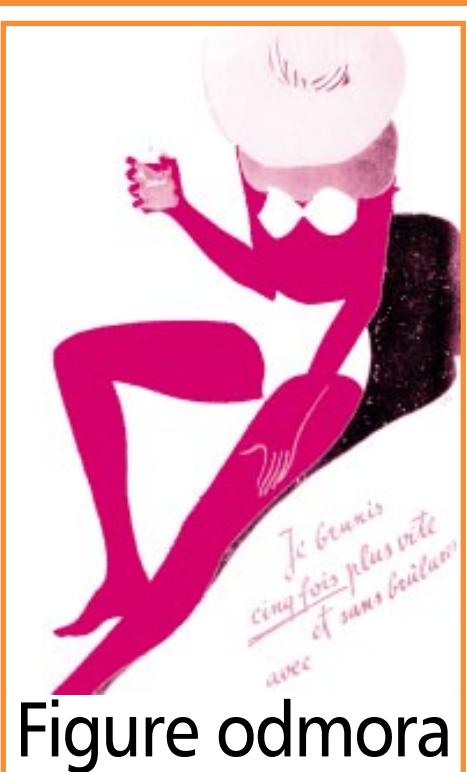

ljom do »tikvanove splavi«, pokretnе vodene ograde koja se sastojala od drvenog okvira površine nešto veće od pola metra kvadratnog gdje je plivač visio.

Brojni su patentni izdani za pronalaske kojima se plivanje učinilo učinkovitim. Jedna se takva naprava sastojala od tankih ploča, napravljenih od drveta, lima, kože ili vodootpornog materijala, a koje su se nosile na rukama i nogama. Ako se njima ispravno upravljalo, ploče su mogle gurati plivača kroz vodu zadivljujućom brzinom. Plivajuća čarapa — sklopiva, poput kišobrana neobična naprava nošena na gležnjevima — koristila je otpor za povećanje snage potiska.

Motocikl na skiji

Druge sprave pružale su dovitljive načine za kretanje tijela kroz vodu. Najjednostavniji je bio vodenii »mlađnjak« koji je prema patentnom podnesku osiguravao

Figure odmora

izvanredni osjećaj letenja kroz zrak i doticanja vodene površine. Sastojao se od oko tri metra duge daske s preokrenutom promovom i bio je, da se osigura održavanje na

Jedno je naučiti plivati u jezeru ili bazenu, a drugo pripremiti ljude na jedinstveni izazov oceana, gdje su ih mogli ukočiti grčevi, preplaviti valovi i zahvatiti struje

površini, opremljen bakrenim zračnim spremnikom na svakom kraju. Plivač bi opkoračili dasku i nogama pokretali pe-

dale nalik biciklističkim smještene iznad propeleru. Posjednut na ovu napravu, vozač je pedalirao izvan dosega velikih valova i jahao na valovima natrag do obale kao na dasci za surfanje.

U nekoliko je točaka taj »mlađnjak« izravni preteča vodenog skutera koji će se po prvi put pojavit 1970. godine u Kaliforniji. Tada je Amerikanac Clay Jackson došao na zamisao kombinacije motocikla s vodenom skijom u jedinstveni stroj na propellersko-mlazni pogon koji bi omogućio sigurnu i brzu pokretljivost na vodi. Svoj je načrt prodao Kawasakiju, japanskom proizvodaču motocikala, pa je 1973. g. pokrenuta masovna proizvodnja skutera. Morska tišina poremećena je na ljetovalištima obiju obala Sjedinjenih Država dok je stotine tisuća sjajno obojanih skutera sjeklo valove, rigajući odvratne ispušne plinove i nalijećući na nedužne kupače.

Prevela s engleskog Jelena Šesnić

* Iz knjige *The Beach: The History of Paradise on Earth*, Pilmico, London 1999.

Zvuk kupališnoga gonga

Najbolji dio privatnog života u Rimu odvijao se u javnim ustanovama.

Paul Veyne

U Rimu je osim žara i užitaka religijskog kalendara bilo i drugih užitaka koji nisu imali ništa sveto u sebi i koji su postojali samo u gradu: bili su dio prednosti (*commoda*) gradskog života za koje se pobrinuo evergetizam. Ti su užici bila javna kupališta i spektakli (kazalište, utrke kolima u Cirkusu, borbe gladijatora ili lovaca na zvijeri u areni amfiteatra, ili, kao u Grčkoj, u kazalištu). Za kupališta i spektakle se plaćalo, bar u Rimu

(o tome se malo zna i zasigurno je ovisilo o velikodušnosti mecenata), no cijena ulaznice bila je umjerena: štoviše, za spektakle su bila rezervirana besplatna mjesta, a redovi su se stvarali već noć uoči tih dogadaja. Slobodni, robovi, žene, djeca, svi su imali pristup spektaklima i kupalištima, uključujući i strance: dolazio se izdaleka u neki grad kada su tamno nastupali gladijatori. Najbolji dio privatnog života odvijao se u javnim ustanovama.

Kršćani i filozofi

Kupanje nije predstavljalo čin održavanja čistoće, već složen užitak, kao naš život na plaži. Misljenici i kršćani lišavali su se tog

užitka: oni nisu bili slabii na čistotu i odlazili su se kupati tek jednom ili dvaput na mjesec. Prljava brada jednog filozofa bila je dokaz strogosti na koju je bio ponosan. Nije bilo nijedne bogataške kuće (*domus*) gdje kupaonica nije obuhvaćala nekoliko posebno uređenih prostorija s podnim grijanjem. Nije bilo grada bez bare jednoga javnog kupališta i, ako je to bilo potrebno, bez akvadukta koji ih je napajao, kao i javne fontane. Gong (*discus*) koji je svakog dana oglašavao otvaranje javnih kupališta, bio je, kaže Ciceron, milozvučniji od glasa filozofa u njihovim školama.

Za sitan su novac siromašni provodili sate u raskošnom

okružju koje je bilo dar autoriteta, careva ili velikodostojnika. Osim komplikiranih instalacija za hladne i tople kupelji, postojala su i šetališta i sportski tereni ili igrališta (grčko-rimska kupelj bila je takoder i vježbalište — gimnazij, a u Grčkoj su sačuvali taj naziv). Muškarci i žene bili su razdvojeni, barem prema općem pravilu.

Gledaj i pokaži se

Iskopine Olimpije omogućavaju praćenje razvoja tih ustanova tijekom više od sedam stoljeća. Prvotno su to bile skromne funkcionalne građevine s hladnim bazenom, sjedalištem kadama za tople kupelji te parnom kupelji, a kasnije su terme postale ustanove užitka, jednom riječju, one su uz amfiteatre bile katedrale pogonstva. Od helenističke epohe njihova uloga nije bila samo održavanje čistoće, već ostvarenje jednog načina života, poželjnog svima. Velika novina (oko 100. godine pr. n. e. u Olimpiji, kasnije i u Gortini u Arkadiji) bilo je podno grijanje, pa čak i

grijanje zidova. Više se nije zadowljavalo grijanjem vode u kada-ma i bazenima, mnoštvu se osiguralo zatvoreno mjesto gdje je bilo toplo. U to doba kada se, kako god bilo hladno, u kućama raspolagalo samo grijalicama i kada su zimi ljudi bili kod kuće, kao i na ulici, u ogrećima, kupališta su bila mjesta gdje se odlazilo zagrijati. U Karakalinićima je termama to dovelo do »klimatizacije« čitavog zdanja konvekcijom zraka.

Slijedeći napredak: pretvaranje funkcionalne zgrade u palaču iz snova, u kojoj skulpture, mozaici, oslikani ukrasi i raskošna arhitektura pružaju svima sjaj kraljevske palače. U tom umjetnom ljetnom životu na plaži najveći je užitak bio ostati u gomili, vikati, susretati se, slušati razgovore, nalijeti na neobične slučajeve koji će postati predmeti anegdota i — pokazati se. □

Prevela s francuskog Nataša Polgar

* Iz knjige *Histoire de la vie privée. De l'Empire romain à l'an mil*, sv. I, ur. Philippe Ariès i Georges Duby, Seuil, Pariz 1985.

Pokretne slike s plaže

Brak između plaže i celuloidne vrpce upotrijebljen je tijekom desetljeća u filmovima koji su opisivali pjesak kao mjesto prijeступničke ljubavi

Lena Lenček & Gideon Boker

Između 1917. i 1925. godine kada je filmska industrija na istočnoj obali proživiljala teška vremena, producenti dolaze u Los Angeles s velikim očekivanjima. Čuli su da blaga klima čini snimanje filmova na vanjskim lokacijama jednostavnijim i jeftinijim. Sunce uvijek sija, tako da će biti manje problema oko rasvjete na setu. Povrh svega, zemljište se moglo dobiti gotovo u bescjenje, posebice u Hollywoodu, udaljenom od grada dvadeset minuta vožnje gradskim prijevozom.

Mack Sennett započeo je ono što će postati strastvena ljubavna veza između filma i plaže, snimajući svoje kupačice kako skakuju kroz najnategnutije zaplete na obali. Njegovi prizori s plaže obilato su iskoristavali erotika uzbudnja koja su pružali valovi i bili su tek neznatno udaljeni od ludorija koje su ispunjavale pozornice onodobnih burlesknih kazališta. Brak između plaže i celuloidne vrpce upotrijebljen je tijekom desetljeća u filmovima koji su opisivali pjesak kao mjesto prijeступničke ljubavi, kao u *Odvade do vječnosti* ili kao mjesto za pravu dobru zabavu. Tijekom četrdesetih godina ovog stoljeća, »vodeni« filmski žanr, posve nadahnut plivanjem, postao je glavnim holivudskim proizvodom. Vodenu predstavu uživo popularizirale su tridesetih godina plivačice poput Annette Kellerman, izvanserijske sirene, koja je zapanjila svijet svojim plivačkim rekordima i podvizima s plaže.

Esther u vodi

Žanr se ustalio kada je Billy Rose, poduzetnik i pisac popularnih stihova, kao »vodenu« junakuju uveo Eleanor Holm, svojevremeno slavljenu kao najljepšu sportašicu na svijetu. Spektakl je započeo u kopnom zarobljenom Clevelandu i otkrio formulu koja će se ponavljati sljedeće tri godine kako se predstava selila u New York te kasnije u San Francisco. Eleanor Holm izašla bi na dramatično osvijetljenu pozornicu u srebrnim potpeticama i pelerinama. Dok je orkestar svirao *Nalijepom plavom Dunavu*, ona je teatralno svlačila pelerinu, otkrivajući savršenu figuru odjevenu u srebrni trik, da bi zatim besprijekorno zaronila u tamnu vodu divovskoga bazena na pozornici. Tamo bi joj se pridružio Johnny Weissmuller, olimpijski pobjednik i filmski Tarzan, i oni bi zajedno izveli zamršeni podvodni balet.

Prvakinja u brzom plivanju Esther Williams zamijenila je Holmovu u seriji izvedaba u San Franciscu i izvela to tako dobro da je angažirana za nastup u nizu holivudskih filmova na vodi, počevši od *Neptunove kćeri*. Njezine raskošne obline, koje su se savršeno uklapale u erotiske zahtjeve prihvatljive vojnicima odgojenima na duplericama tijekom ratnih godina, dovedene su do savršenstva u grozničavoj poplavljajućim vodenim eskapističkim filmovima koje je proizvodio MGM. Odjevana u predivne kostime, visoka i bujna plivačica najbolje je dolazila do izražaja u bazenima ukrašenima u holivudskom baroknom stilu, gdje je izvodila balete na vodi prema ko-reografiji Busbyja Berkeleyja.

Ispunjeni bikini

Tek, međutim, sa žanrom »filma plaže« šezdesetih godina kalifornijska kultura plaže pronalazi svoj savršeni izraz. Započet 1960.

godine kada je MGM napravio *Tamo gdje su dečki*, Hollywood je uveo niz bezazlenih filmskih fantazija o studentima na plažama Kalifornije, Floride i Havaja. Slabu primljen od kritičara ovaj je film postigao ogromnu popularnost kod američkih tinejdžera i tako je rođen novi holivudski filmski podžanr. Označen kao »sunčan, seksu i skroz zabavan«

nicello koji odbijaju tipove poput Erica Von Zippera, velike valove i lošu glazbu? 1964. godine Frankie i Annette glume u *Mišićavoj zabavi na plaži*, koja predstavlja svijetu maloga Stevieja Wondera i diči se u oglasima: *Kada se 10.000 bicepsa mota oko 5.000 bikinija, onda znate što se sprema!* Zapravo, bilo je samo 4,999 bikinija, jer ugovor sa studijom Walt Disney nije dozvoljavao Funicello-vi, mački s plaže šezdesetih, da ogoli pupak. Disneyjeva zvijezda pojavljivala se samo u jednodijelnom i konzervativnim dvodijelnim kostimima u svim filmovima

Holivudski filmovi s plaže uspostavili su svijet mladih kao zasebnu kulturu nedužnoga hedonizma

s plaže. Ostali dio američke sek-sualno dozrele populacije nije bio vezan takvim uvjetima.

Svojom adolescentskom tematikom i polarizacijom karaktera kroz fobiju od odraslih holivudske rokerske vrpce s plaže pomogle su uspostavljanju svijeta mladih kao zasebne kulture nedužnog hedonizma, raja plemenitih divljaka, čija prostodušnost i dovitljivost služe kao štit protiv cinizma, samozadovoljstva i materijalizma njihovih starijih. Svojim sterilnim romansama, lagano ekscentričnim likovima i utopijom građanske mladosti ti su filmovi prethodnica TV-serijama iz devedesetih poput *Spasilice službe* i dražili su osjeće adolescentske publike koja je doživljavala plažu kao sigurno utočište u kojem su svjetovni društveni odnosi postavljeni kao komična suprotnost prigušenim erotskim porivima. Izlaganjem urnebesne zabave osigurane stanjem bliskom prirodomi te su filmovi pridonijeli etosu kontrakulture šezdesetih »manje je više«. □

Prevela s engleskog Jelena Šesnić

* Iz knjige *The Beach: The History of Paradise on Earth*, Pilmico, London 1999.

Skriti tijelo, odjenuti moral

Čednost nije odnijela konačnu pobjedu sve do šezdesetih godina 19. stoljeća, i to u liku formalnoga kupaćeg kostima koji je skrivaо svaki dio tijela

Lena Lenček & Gideon Bosker

Dugo su vremena zbrka i improvizacija obilježavale polje odjeće za kupanje u Engleskoj i na kontinentu. Kada se golotinja nije više činila prikladnom ili je pak hladnoća bila neizdrživa, dame su oblačile debele vunene haljine ne težeći za modom. Gospoda su se uglavnom ograničavala na Adamov kostim. Postupno se, međutim, pod medusobnim utjecajem morala, terapije i vježbi uobičio manjeviše standardizirani i jednoobražni kupaći kostim koji je, ovisno o nazoru, izazivao ili osnaživao standarde pristojnosti.

Kako odjenuti Adama

Što se tiče kupaćeg kostima, nijedna kategorija kupača nije bila toliko nepokorna kao britanski muškarci. Smolletov fikcijski junak Jerry Melford — a to se gotovo sigurno može pretpostaviti i za njegova tvorca — očitovao je sedamdesetih godina 18. stoljeća izrazitu preferenciju da se kupa gol. Gotovo stotinu godina kasnije dok se nijedna gola žena više nije mogla naći na javnim plažama, a ograničavajući je moral pomalo ugrožavao muške kupače na kontinentu, ostaci otpora mogli su se još pronaći među uglednim Britancima. U Margateu, na primjer, muška obnaženost još je bila pravilo, ali ostala britanska kupališta usvojila su kontinentalnu modu nošenja kupačih gaća nazvanih *caleçons*. Te je hlače, konopcem vezane u struku, dužine do koljena, uveo dr. Augustus Bozzi Granville, Talijan koji je promijenio ime i postao vodeći autoritet toga doba za terapeutsko kupanje zahvaljujući svojim višetomnim prikazima i vodičima kroz glavne toplice i morska kupališta Europe i Engleske. Još 1841. g. Granvillea je vrijedao prizor muškaraca koji se kupaju goli, odnosno »njihova tičela koja su posve izložena«. Osvudao je takvu praksu kao »mrlju na otmjenosti Brightona«.

Trideset je godina prošlo, ali je muška golotinja i dalje ostala, čak i kada su se na plažama zajedno kupali muškarci i žene. U većini kupališnih objekata kostimi su se mogli iznajmiti za malu cijenu. *Caleçons* su tako prilagodavali ne bi li očuvali pristojnost, barem dok kupač nije izišao iz vode. Za vrijeme većih valova, međutim, velika je vještina bila potrebna da taj komad odjeće ne bude otplavljen te su mnoga gospoda doživjela neugodnost da iz valova izrone u punom Adamovu sjaju.

Naposljetku, osamdesetih godina 19. stoljeća uvođenje novoga stila muškoga kupaćeg kostima oduzelo je kupanju neizvjesnost. Bio je to takozvani »sveučilišni

kostim«, nazvan tako prema plivačkim natjecanjima na kojima je nošen od 1517. godine, kada je podkancelar Sveučilišta Cambridge zabranio golačima kupanje u rijeci Cam. Prugasti, jednodijelni komad odjeće kratkih rukava obavijao je cijeli trup pokrivači bradavice, pupak i stidno mjesto, a završavao je udobno kod koljena. Obavijen takvim odijelom, kupač nije morao strahovati da će ga razgoliti valovi.

Čednost na kušnji

Žene su se suočavale s istom mogućnošću u svojim flanelskim košuljama do gležnjeva sve od začetka javnoga morskog kupanja, no osim što su se odvojile od muških kupača, nisu ništa konkretno činile za zaštitu pristojnosti. Situacija je 1856. godine, prema opisu koji je objavio *The Observer*, iziskivala odlučne mјere: *Voda lu Margateu i Ramsgateu/ se crni od kupača: ako je more prilično uzburkano, žene ne plivaju izvan dometa valova, leže na ledima čekajući nadolazeće valove dok su im kupače haljine u najnemarnijem stanju. Valovi dudu i u većini slučajeva ne samo što pokriju lijepje kupače, nego im doslovno digne haljinu do vrata, tako da bi, barem što se pristojnosti tiče, slobodno mogle biti i bez haljine... A sve se to odvija u prisutnosti tisuća promatrača.*

Novinar nadalje ističe kako se ovakve primorske ludorije *promatraju kao kakav prizor u predstavi, budući da su tamo gospoda s kazališ-*

Ženski kupaći kostim učinkovito je onesposobljavao viktorijanske žene da se održe na vodi

nim dalekozorom. Pita se kako se dame, koje u Londonu uživaju neokaljan ugled, mogu tako iznenaditi na plaži izopaćiti u voajeristice i ekshibicionistice. Njegovo je rješenje pragmatično: pokrijte dame pa će se vrlina sama pobrinuti za sebe. *Haljine dama trebale bi biti barem tako skrojene da sprječi posvemašnje otkrivanje njihovih prirodnih savršenstava ili nesavršenstava kakvo se trenutno događa.*

Doista, još četrdesetih godina 19. stoljeća neke su pomodne dame počele nositi gaćice pod svojim košuljama. Međutim, čednost nije odnijela konačnu pobjedu sve do šezdesetih godina, i to u liku formalnoga kupaćeg kostima koji je skrivaо svaki dio tijela.

Engleskinja Amelia Jenks Bloomer upravo je tada uvela podijeljenu suknu, ne bi li odjenula žene u skladu s novim sportom, biciklizmom. Obilale u struku, a čvrsto stisnute oko gležnjeva te novotarske hlače ili »bloomersice« (naziv pod kojim su kasnije poštale poznate) činile su se savršenima. Budući da su bile sigurno pričvršćene oko struka i gležnjeva, nije bilo izgleda da pogregnijegore. U tijeku samo jedne sezone *pumphlače* Amelie Bloomer

napravile su skok s biciklizma na plivanje. Obično skrivenе ispod suknje do koljena hlače su u ulozi čuvara pristojnosti nadomještale čednost dugo već odsutnu s britanskim plaža. Nekoliko desetljeća kasnije mlade žene počinju također nositi jednodijelne kostime dosta slične »sveučilišnima«, ali samo ako su mlađe i zgodne. Promišljene matrone iz provincije još su se uvijek odlučivale za »flanelске škrinje«, vezane oko vrata, struka i koljena ili za vrećaste haljine nošene preko »haremских« gaća koje su bile duge do gležnjeva, a donosili su ih putnici iz kolonijalnih posjeda.

Pripitomljavanje oblina

Elegantne dame bile su zamotane u nekih sedam metara vune, još sedam batistene podstave te u asortiman metalnih potpornja, spona i dijelova kitove usi. Krojači su radili kratke i lepršave suknje, tako da je glavnina tkanine služila da se pokrije stražnjica i prepone. Iznad struka škrobljena podstava dodana je bluzama i jaknama da sakrije istaknute bradavice. Ruke su nestale u rukavima nabranim na ramenima, a na

ravane u kostime koji su samo pojačavali medicinska stanja zbog kojih su se došle liječiti. Korzeti su dovodili do po život opasnih grčeva u vodi te su zbog hrde pucali i ubadali nositeljice. S vremenom je dobiven patent za »korzet za plažu«, koji reklama nametljivo ističe *kao otporan na brdu, lagani poput pera i otporan kao oni zimski*. Bez obzira na sve korzet je nastavio ograničavati kapacitet pluća. U kombinaciji s težinom nekih desetak kilograma namoćenog platna, ženski kupaći kostim učinkovito je onesposobljavao viktorijanske žene za održavanje na vodi.

Raj za voajere

Kada se nisu kupale nepokrivene glave, Britanke su među prvima nosile šešire ili kape od bijelog nepromočivog voštanog platna, što se uskoro proširilo po kontinentu. Francuskinje su, sa svoje strane, odjevale slamnate šešire širokoga oboda nadahnute »ladanjskim šeširima« seljaka. Ponekad su se svilene koprene za lice nosile kao zaštitu od sunca, kao i različite vrste platnenih štit-

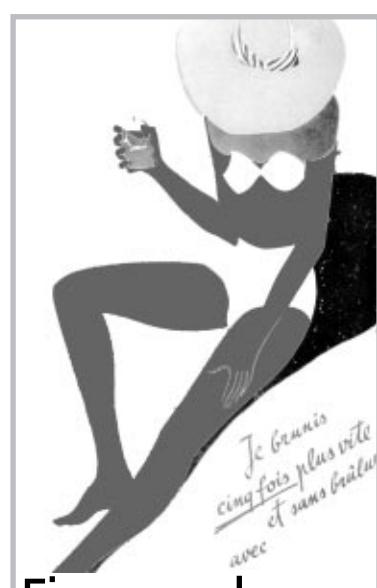
zglobu elegantno suženim. Noge su bile zarobljene u gaćama okićenim vrpčama od bijelog serža, nizovima gajtana i kaskadama volana.

Predma su se podsuknje i kri-noline odlagale za vrijeme kupanja, korzet se nosio i dalje, sve do devedesetih godina 19. stoljeća, namećući mehaničku uniformiranost najraznovrsnijim ženskim oblicima. Napravljen tako da učvrsti kralježnicu, suzi struk, a izbací grudi i stražnjicu, korzet je bio primjerni odjevni predmet doba koje je gorljivo vjerovalo kako čovjek ne samo da može, nego i mora poboljšati prirodu. To što je takvo poboljšanje prema riječima sociologa Thorsteina Veblea *snižavalo osobnu vitalnost i činilo ženu trajno i očigledno nesposobnom za rad, manje je brinulo viktorijance nego održavanje pristojnosti i njihove osobite vizije idealne ženske figure kao eksplozije poprsja i stražnjice u kombinaciji sa strukom poput ose.*

Predstavljujući muško viđenje stvari, prirodoslovac Charles

Darwin proglašio je nastale projekcije staklene figure *prekrasnim za gledanje*.

Koliko god prizor bio izvanredan za muške pripadnike vrste, za ženske je često bio smrtonosan. Ograničavajući slobodan dotok zraka, čvrsto vezanje i nošenje korzeta vodilo je do niza medicinskih poremećaja, posebno među za kuću vezanim damama. U rasponu od hemoroida i poremećene probave, raka i tuberkuloze, bolesti vezane uz korzet bile su i razlogom što su bezbrojne žene odlazile u lječilišta i ljetovališta na moru. Tamo su, da bi ironija bila veća, pacijentice ugu-

Figure odmora

Muški lijevo, žene desno

U mnogim mondenim ljetovalištima spolovi su bili razdvojeni prema mjestu i vremenu te je promatračima suprotnoga spola bio zabranjen pristup. Do 1865. godine dame u Balekpoolu bile su pozivane u vodu zvoncem koje se oglašavalо u vrijeme plime, a prema Anthonyju Hernu, povjesničaru britanskih ljetovališta, nakon toga nije se na šetalištu smio vidjeti nijedan muškarac pod prijetnjom kazne u obliku boce vina. U proljeće 1862. g. grad Margate propisao je udaljenost ne manju od 36 metara između kupačih sprava na kojima se kupaju žene i onih na kojima se kupaju muškarci. Motke obojane crveno za muškarce, a bijelo za žene omedivale su odjevljena područja. Dječaci iznad deset godina smatrani su muškarциma. Izletnički brodovi moralni su se držati na udaljenosti od barem jedan kilometar od kupačih sprava. Premda su slična pravila vrijedila i za ostala britanska ljetovališta, demografski pritisci one mogućavali su njihovu primjenu. Situacija na francuskim i belgijskim plažama bila je posve različita jer je tamo bila pravilo pustljivost što se tiče miješanja spolova.

U zadnjem desetljeću 19. stoljeća postupno poboljšanje standarda, koje je dovelo do smanjenja razlike između aristokracije i srednje klase, počelo se osjećati i na nižim društvenim slojevima. Karl Marx i Friedrich Engels formulirali su političku filozofiju koja je postavila osnove za budućnost u radničkim rukama. Charles Darwin potresao je vjeru više klase svojom teorijom evolucije koja je uočila promjenu umjesto mirovanja kao temelj organskog svijeta. Premještena izravno u prirodnji svijet i ljudska se povijest također mogla promatrati kroz neumoljivo natjecanje za opstanak. Sumnja i nesigurnost počele su nagrizati duboku srž vjere u »očitovanu sudbinu« na obje strane Atlantika. Umjetnici i mislioci poniru duboko u ovu usjeklinu nemira: neki, poput Fjodora Mihajlovića Dostojevskog, nalaze utjehu u predanoj religioznosti; drugi, poput Friedricha Nietzscha, u elitističkoj doktrini kulturne superiornosti; treći, poput Richarda Wagnera, koji je općinjavao tisuće svojim godišnjim festivalima u Bayreuthu, u multimedijskim uprizorenjima neepromjenjivih mitova. Za očaj je bilo prerano, ali je vrijeme bilo zrelo za neograničeni eskapizam. Z

Prevala s engleskog Jelena Šesnić

* Iz knjige *The Beach: The History of Paradise on Earth*, Pilmico, London 1999.

Iznalaženje ljetnoga odmora

Tijekom druge polovice 19. stoljeća pojmom odmora uvriježio se kao nužna promjena aktivnosti i načina života. Odmor i blagodati prirode čine suprotnost urbanom i industrijskom načinu života

Anne Martin-Fugier

Usvojoj poznatoj trilogiji *Villegiatura* (*Ladanje*), smještenoj u Veneciji 1761. godine, Goldoni osuđuje tu *nevinu razonodu odlaska na ladanje koja je danas postala strast, manja, nered*. Početkom 19. stoljeća u Francuskoj na ladanje odlazi tek jedna relativno uska elita. Sedamdesetih godina 19. stoljeća ta je riječ još uvijek smatrana neologizmom. Devetnaestostoljetni »Larousse definira je kao boravak na ladanju (selu) da bi se tamo odmorilo«.

Ladanje za građane

Aristokracija i općenito bogati rentijeri, koje poslovi ne zadržavaju u Parizu i velikim gradovima, provode svoje ljetne tromješće u dvorcima, na posjedima, na ladanju i ne vraćaju se u grad sve do listopada ili čak do studenog, nakon što su iskoristili sezonsku lovu. Godina se, dakle, dijeli na mondenu sezonu (zima i proljeće) i na ljetovanje (ljeto i dio jeseni).

Gradanstvo malo-pomoćno počinje oponašati aristokraciju. Auguste Villemot ruka se tomu u svojoj kronici u *Figaro* od 15. svibnja 1856. godine. Jer, kaže on, ono što je jednoj ženi ugodno, dakle, izigravati »rustikalnu jednostavnost« odlazeći od svibnja na ladanje u blizini Pariza, ta karikatura života u dvoru jednostavno je pakao za muškarca koji ima posla u Parizu. Novinar se zabavlja. Ipak, istina je da su građanske obitelji rado napuštale grad i odlazile u njegovu okolicu za vrijeme ljeta.

»Gradanin Grenoble nije cijjen ako nema kuću na ladanju«, piše Stendhal. Njegov otac posjeduje kuću u Chaixu, dvije milje udaljenom od grada. Obitelj tamo provodi ferije, to jest kolovoz i rujan. Većina gradana Rouena posjeduje ladanjsku kuću malo izvan grada, gdje provode više mjeseci godišnje s roditeljima i prijateljima. Koristili su taj boravak na ladanju da bi nadgledali svoje posjede u okolini.

Arrighijevi u vrtu

Gospoda G., rođena 1888. godine, kći bogatog trgovca iz Bordeauxa prisjeća se da je u djetinjstvu odlazila s roditeljima, braćom, sestrama i nekoliko članova posluge, od Uskrsa do Svih svetih, u lijepu obiteljsku kuću u Pontac, oko osam kilometara od Bordeauxa. Obitelj Antoinea Arrighija, pravnog savjetnika na dvoru Napoleona III., napuštala je u proljeće svoj pariški dom u ulici Rennes i odlazila u Auteuil, gdje je gospoda Arrighi sa svojom sestrom, gospodom Villertard

U ruralnom ili obrtničkom društvu vrijeme odmora imalo je svoje mjesto u okviru normalnih aktivnosti. U urbanom i industrijskom društvu odmor svima započinje određenog datuma, i to ljeti

de Prunières, unajmljivala kuću okruženu vrtom. Na primjer, godine 1878. napustili su Pariz 11. svibnja, a vratili se 26. listopada.

Taj odmor na ladanju nadomak Pariza treba razlikovati od boravka Arrighijevih sredinom ljeta na obalama La Manchea (Langrune 1876. i 1877. godine, Saint-Aubain od 1878. do 1884. godine, Mers 1885. i Beuzeval 1888. godine) te od boravka u toplicama (Challes 1882. godine, La Bourboule 1886. i Zeneva 1887. godine). Primjeri koje smo naveli pokazuju razliku između građanskog sloja iz provincije i onog pariškog: oni prvi borave na ladanjskim posjedima koji im pripadaju. Pariško gradanstvo nema puno posjeda. Oni, dakle, za praznike unajmljuju kuće na ladanju ili se smještaju u hotelima. Unajmljivanje omogućava da se na odmor odlazi na različita mjesta. Gospoda D., rođena 1876. godine, priča kako je njezin otac, ravnatelj na *École normale supérieure*, volio promjene i nikada nije vodio svoju obitelj dva ljeta za redom na isto mjesto. Unajmljivao bi velike posjede za 500 franaka za čitavo ljeto. Tako su jedno ljeto osamdesetih godina 19. stoljeća boravili u dvoru sa sedamnaest soba u Morbihanu.

Ako već i nisu imali vremena provesti šest mjeseci godišnje na ladanju, gradanstvo je običavalo

odlaziti tamo makar nedjeljom. Što se tiče *Ladanjske kuće*, uspješne knjige Aglaé Adansona, *La Gazette des ménages* od 10. veljače 1831. godine piše: »Otići subotom navečer, prošetati se nedjeljom (ako ne kiši) i vratiti se u grad ponedjeljkom izjutra, to je ono što većina Parizana naziva odlaskom na ladanje. S jednim vozačem, jednim vrtlarom i jednom kuharicom ti građani imaju sve što je potrebno za njihove izlete.«

Ljetna seoba

Auguste Villemot prisjeća se nesnosne vrućine i pustoga glavnog grada u *Figaro* od 6. kolovoza 1854. godine: *Cini se da je sav život pobegao na željezničke perone, kamo muževi prate svoje žene koje odlaze na more ili na ladanje. U Parizu ostaju tek vratari i pisi. To je samo šala. No stvarnost je drugačije začudujuća: novinar procjenjuje da je oko 30.000 Parizana otišlo iz grada na ljeto. Građani koji za to imaju sredstava postaju »turisti«. Riječ turist, sinonim za putnika, potječe iz 1816. godine, no Stendhal je taj koji je zaista uvodi 1838. godine u *Uspomena na jednog turista*.*

Larouse kaže za turista da on »putuje iz znatiželje i dokonosti«. Turisti nisu nužno izletnici ili putnici. Ponekad se odluče zaustatiti u nekoj vili u blizini mora i više se ne miču odande (rijec *estivant* /onaj koji ljetuje/ pojavljuje se tek 1920. godine). Tako *La Gazette des touristes et des étrangers*, pokrenuta 1877. godine, donosi najviše novosti o morskim kupalištima. Čitanje ljetnih brojeva modnih časopisa dokazuju značaj seoba: svatko ima svoju kroniku mondeneživota u »toplicama«. Ovaj pojam označava ponekad i morska kupališta, kao i toplice na kontinentu: »Toplice su ljeti ono što su saloni zimi«, piše *Le Journal des dames* od 5. lipnja 1846. godine.

Početak iskorištavanja mineralne vode datira s početka Prvog Carstva: u Aix-les-Bainsu 1809. godine bilo je tisuću dvjesto ljetilišnih gostiju, a otkriće morskih kupališta datira od vremena Restauracije. Grof de Brancas, zamjenik prefekta u Dieppeu, otvara prvo morsko kupalište 1822.

godine i uspijeva tamo dovesti vojvotkinju De Berry. Sve do 1830. svake se godine u srpnju dvor premješta u Dieppe. Nakon 1830. godine aristokracija iz predgrađa Saint-Germain čuva taj običaj. Dieppe je dakle jedino zaista organizirano morsko kupalište, iako se 1835. godine počinje govoriti o malenoj plaži u Biarritzu koja će pod Drugim Carstvom

Figure odmora

postala mondreno zimovalište: 1861. i 1862. godine primila je 1.850 obitelji, 5.000 obitelji 1874. i 1875. godine; 22.000 stranaca provelo je u Nici više mjeseci 1887. godine. Bez sumnje bili su privućeni blagom klimapom, no možda su ih i lječnici na to nagovorili. Promjena zraka bila je oko 1890. godine vrlo popularan lijek za pokušaj obuzdavanja tuberkuloze koja je tada harala: propisivali su se boravci u planinama, kao i boravci zimi na područjima s blagom klimapom. Na atlantskoj obali »zimski grad« Arcachon ekstremno je primjer zdrživanja medicinske skrbi i turizma. Izgraden u potpunosti za vrijeme Drugog Carstva kao lječilište za tuberkulozne bolesnike, imao je međutim i kasino.

Pravo na dokolicu

Tijekom druge polovice 19. stoljeća pojmom odmora uvriježio se kao nužna promjena aktivnosti i načina života. Odmor i blagodati prirode čine suprotnost urbanom i industrijskom načinu života. Ta sklonost prema prirodi nije nova. Njezin je razvoj u 18. stoljeću prikazao Robert Mauzi. Ali ono što je novo, što je Henri Boiraud vrlo točno primjetio u svojoj studiji o odmoru, »to je umetanje tih zaokupljenosti u vremensku organizaciju ljudskih aktivnosti«.

S razdobljima rada pravilno se izmjenjuju razdoblja odmora, odnosno vrijeme za uživanje u prirodi, putovanja, razonoda. U nekom ruralnom ili obrtničkom društvu vrijeme odmora imalo je svoje mjesto u okviru normalnih aktivnosti. U urbanom i industrijskom društvu odmor svima započinje određenog datuma, i to ljeti. Daleko od toga da, kao kod Rousseaua, predstavlja odbacivanje vremenskih prisila, sklonost prema prirodi, u mjeri u kojoj se širi novim društvenim slojevima, strukturira vrijeme na posve nov način.

Prizivanje odmora, koje se očituje sve više i više, dovodi do drugačije podjele godine. U jednom članku naslovljenom *Pitanje odmora iz La Revue hebdomadaire* od 6. srpnja 1912. godine stoji: »prije pedeset godina smatralo se čudnim ići na odmor, danas je čudno ne otici«. Odmor se shvaća kao potreba i zahtijeva ga se poput prava. Organizacija aktivnosti u slobodno vrijeme datira s kraja 19. stoljeća i to s *Touring Club de France* (1860), s *Guide Michelin* (1900) i turističkom zajednicom.

Školski praznici

Opći razvoj društva koji vodi od ladanjskoga odmora aristokracije do ideje o pravu na odmor — i, otisavši još dalje, do plaćenog

odmora 1936. godine — vidljiv je u povijesti odmora i školskih praznika. Sve do 19. stoljeća škole su imale praznike prilikom dviju prigoda: religijskih svečanosti, koje su uljepšavale godinu, te za vrijeme radova na polju koji su izazivali tako brojnu odsutnost da su osnovne škole bile zatvorene na neko vrijeme. Tijekom 19. stoljeća odmori i praznici odvojiti će se od Crkve i ruralnih utjecaja i postojati bez ikakva drugog razloga do li pružanja odmora učenicima i profesorima, te će se znatno produžiti, posebno za vrijeme Treće Republike. Ljetni praznici su tijekom čitavog stoljeća trajali najviše šest tjedana — završetak nastave bio je oko Velike Gospe, a

vode svojih šest tjedana ljetnih praznika u gimnazijama ili privatnim školama. Za vrijeme Restauracije, pa čak i za Drugog Carstva, djeca koja su ostajala čitavu godinu u internatima nisu bila rijetkost. Victor Duruy, ministar javnog školstva, govori u prilog te djece i njihova izlaska iz internata za vrijeme ljeta te izražava želju da oni budu primljeni u škole na moru. To je svakako vrlo moderno stajalište i zaslužuje da ga se izdvoji, baš kao i još jedan Duruyev san o organiziranju putovanja i školskih razmjena. Sve se više zamjera školskim aktivnostima na njihovo nedostatnoj otvorenosti prema životu, dok se otkriva edukativni, kao i higijenski aspekt odmo-

vio s njima čitav kolovoz. Zajedno su se vozili biciklima. U mladosti su gospođa R. i njezina braća odlazili u kasina na »obiteljskim plažama«. Svi su se poznavali i roditelji su ih puštali na miru da se nalaze kako bi naučili plesati. Obiteljski krugovi su se okupljali kako bi stvorili mrežu odnosa gdje su se mlađi mogli slobodnije kretati no u Parizu. Ta kasina, ostajući mjestima zabave, bili su laički hramovi druženja mlađih gradana koji su se nalazili na »obiteljskim plažama«. Bez ikakvog znanja mlađih koji su posjećivali kasina, oni su bili nalik onom što ga je obitelj Boileau sagradila za vlastite potrebe. Caroline Chotard-Lioret pri-

povratak u škole početkom listopada. Godine 1894. jedno je rješenje od 4. siječnja odlučilo da se praznicima u trajanju od šest tjedana mogu dodati još dva, i to u školama »gdje je organizirana ljetna nastava«. Produženje je prvotno odobreno kao nagrada osoblju »koje će sudjelovati u održavanju nastave za odrasle i mladež«, a zatim i učiteljima koji su osigurali uspjeh radova nastalih po završetku školske godine. Sve do 1900. godine Godišnje rješenje ponavljalo je ovu odluku. Tako to postaje uobičajeno: normalno trajanje praznika sada je osam tjedana, od 1. kolovoza do 1. listopada. Rješenje od 20. srpnja 1914. godine produžava srednjim školama trajanje ljetnih praznika na deset tjedana, od 14. srpnja do 1. listopada. Sve do 1935. godine to rješenje nije važilo i za osnovne škole.

Više nije bilo uobičajeno da učenici iz internata pro-

ra i dokolice. Ljetne se kolonije brzo razvijaju, a od 1911. godine u Francuskoj se pojavljuju i skauti.

Odmor i obitelj

»Vaše nagrade dobit ćete kada se vratite!«, potvrdila je majka gospoda R. kada je 1. srpnja došla odvesti svoje troje djece na praznike. Bili su u školi i željeli su pričekati podjelu nagrada. Gospoda R., Parižanka, rođena 1897. godine, odlazila je čitavo svoje djetinjstvo u Langruneu, na normandijsku obalu. Njezini su roditelji slali pismo za Uskrs kako bi im rezervirali vilu za koju su plaćali četiristo franaka. Unajmljivali su i klavir i kabinu na plaži (pedeset franaka svaki) te za petnaest franaka mjesečno zaposlili jednu djevojku kao sluškinju preko ljeta. Otac, inženjer u Službi za izgradnju i održavanje cesta, dolazio bi im se pridružiti na nekoliko dana između 15. srpnja i 15. rujna te pro-

Prevela s francuskog Nataša Polgar

* Iz knjige *Histoire de la vie privée. De la Révolution à la grande Guerre*, sv. 4, ur. Philippe Ariès i Georges Duby, Seuil, Pariz 1986.

Puno rada, malo zabave

Industrija zabave služi milijunima Japanaca da nadvladaju frustracije akumulirane na poslu ili pak da učvrste veze s kolegama

Franco Gatti

Kada ulazi u svijet rada, mlađi je Japanac posve svjestan vlastita identiteta. Međutim, kako mu je usađeno već u prvim godinama života, on se još ne može smatrati samostalnom osobom, ali se mora ponašati kao osviđeni dio cjeline. Trajna briga i napor imaju dužnost obuzdati njegovu osobnost, priлагoditi je u korist skupine ili skupina kojima pripada. On postoji ako je pripadnik skupine povezane na različitim razinama, bilo to poduzeće u kojem je zaposlen, ured u kojem započinje karijeru ili udružna navijača omiljena baseball kluba, teniski ili golf klub u koji je upisan. Svi su njegovi napor zapravo oblici složene potvrde skupine kojoj pripada zbog vlastita ili tuda izbora.

Frustacija na čašći

Ta se zamisao, koja još jednom privilegira suradnju iznutra novoga *uchi* (ili više njih), odražava i na slobodno vrijeme. U brojnim se prilikama Japanci, nakon svršetka radnoga vremena, zabavljaju u društvu kolega s posla, učvršćujući tako veze uspostavljene u uredu ili poduzeću. Tada najčešće odlaze u lokale u kojima je moguće druženje, u barove u kojima piju alkohol zapadnjačkoga podrijetla, u *sakaya* gdje kušaju liker od riže (*sake*), u restorane u kojima se služe tradicionalna jela ili specijaliteti istočnjačkih i europskih kuhinja. U Tokiju je poznata četvrt Shinjuku u kojoj su se na nekoliko kvadratnih kilometara koncentrirali svakovrsni lokalni u kojima se službenici, intelektualci, namještenici, sami ili češće u skupinama, mogu posvetiti najrazličitijim oblicima razbijbrige i svakoj vrsti ljubavne razonode. Industrija zabave, od one dopuštene preko one na rubu zakona do one posve nedopuštene, u iznimnome je zamahu zahvaljući milijunima koji žele nadvladati osobne frustracije akumulirane na poslu ili pak učvrstiti veze s kolegama.

U slobodno su vrijeme privilegirana djelatnost kolektivna putovanja. Cest je slučaj da poduzeće ili skupina kolega preko vikenda organizira odmor u toplicama ili u glavnim gradovima istočne Azije. U Japunu postoji mnoštvo toplica poznatih po gostoljubivosti uglavnom prema muškim gostima koji u ambijentalnom okružju sudjeluju u tradicionalnim ritualima, posvećuju se zajedničkim kupkama u ljekovitim vodama, šetnjama po naselju ili razdragani plesom i pjesmom gejši kušaju tipična jela koja im poslužuju konobarice prikladno odjevene u kimono.

Udaranje loptice

U Seul, Hong Kong i Taipei Japanci odlaze ili da bi proveli nekoliko dana u svakoj mogućoj zabavi ili zbog kupnje. Zapravo konvertibilna vrijednost jena i protekcionističke mjere čine kupnju u inozemstvu veoma povoljnom, pa su stoga na povratak u Japan vikendaški avioni natovareni svakovrsnom robom.

Baseball, golf i *sumo* nacionalni su sportovi. Potonji je tipično japanski, ostali su uvezeni sa Zapada. Četiri godišnja turnira u hrvanju *sumo*, glavna natjecanja u golfu, najvažnije utakmice dviju baseball liga, kao i susrete između pobjednika dvaju prvenstava u baseballu s tribina ili putem televizije gledaju milijuni navijača. *Sumo* uglavnom prate starije osobe, dok baseball i golf izazivaju živo zanimanje u čitavoj muškoj populaciji: prvi zato što je američkoga podrijetla, a drugi zbog elitističkoga karaktera sporta koji je na Zapadu tradicionalno rezerviran za više i visoke slojeve građanstva kojima teže svi Japanci. Popularnost golfa i baseballa urodila je posebnim tipom zabave: u velikim gradovima nisu rijetke višekatnice u kojima mnoštvo zaljubljenika vježba udarači lopticu za golf prema istoj rupi ili pak uzvraća svojom palicom za baseball na udarce stroja u suludu i ponovljivu ritmu.

Elektronika namijenjena slobodnom vremenu veoma je raširena preko igara ugrađenih u stolove u barovima i kavanama ili pak uredajima koji se mogu priključiti preko televizora. Međutim, još su uvjek uspješne i dvorane za *pachinko*, neku vrstu okomita flipera sa čijega se vrha, bez igračeva usmjeravanja, spuštaju željezne kuglice. Mnogi, posebice starci i samci, iskušavaju sreću i uz zaglušni se zveket posve usamljuju u nadi da će osvojiti malene nagrade.

Televizija u manjku zelenila

U televizijskom palimpsestu od dviju javnih mreža i šest privatnih na nacionalnoj razini nalaze se spektakli namijenjeni svim životnim dobima. Osim mnoštva crtanih filmova japanske proizvodnje, često obrazovnoga sadržaja, prično su gledani i ciklusi povijesnih televizijskih filmova s junacima iz samurajskih legendi te beskonačne sentimentalne sapunice, konfekcijski proizvedene i namijenjene kućanicama. Mnogo je televizijskih emisija s nagradnim igrama i zabavnoga sadržaja, u kojima sudjeluju afirmirane zvijezde i mlađi nadareni umjetnici u potrazi za uspjehom koji tako uživaju barem kratkotrajnu slavu.

Ako se izuzmu maleni centri, manjak javnih i privatnih zelenih površina u gradovima prijeći mogućnost kontemplacije i uživanja u prirodi. Stoga su u zadnje vrijeme sve češći izleti izvan grada, posebice popularni u obiteljima s malom djecom.

Naposljetku, godišnji odmori. Ako se izuzmu individualna putovanja, putovanja u manjim grupama prijateljâ ili pak obiteljska putovanja u Ameriku i Europu, dulji je odmor Japancima nepoznata praksa. Dani odmora uvijek su kratki, pa su i mesta namijenjena za ljetni turizam prava rijetkost. □

Preveo s talijanskog Dean Duda

* Iz knjige *La vita privata. Il novecento*, ur. Philippe Ariès i Georges Duby, Mondadori, Milano 1994.

Naseljavanje raja

Slikari i pisci bili su ti koji su pronašli najveći dio obalnih mesta koja će se razviti u odredišta za odmor

Lena Lenček & Gideon Bosker

Ako su u Engleskoj romantičari bili nositelji novoga pogleda na plažu, za Francuze su to bili psihotični impresionisti koji su podigli morski odmor na razinu dokolice, primjenjujući grumene i mrlje boje za stvaranje epifanije svjetla koja bi posramila i samu Božju dugu. Prema su kraljevske obitelji i aristokracija potvrđili kupališta i smjestili ih na društvenu kartu, zapravo su umjetnici i pisci bili ti koji su pronašli najveći dio obalnih mesta koja će se razviti u odredišta za odmor.

Duhovna obnova

Od tridesetih godina 19. stoljeća kultivirani Europljani mogli su složiti novu »pripovijest« o južnim plažama iz djela umjetnika poput Jean-Baptista Corota, George Sand, Frédérica Chopina, Johana Jongkinda, Jeana Coarbeta, Charles-François Dauibignya i Antoina Chintreuilja. Njihove su obale bile prožete idejom kako svatko može postati bolja i moralnija osoba kroz doticaj s izoliranom plažom. Nadahnuti njihovim primjerom, posjetitelji su od boravka na moru očekivali da će po povratku biti obnovljeni, očišćeni od taština i sitničavih briga, i što je najvažnije, duhovno preporođeni.

Sljedeći naraštaj umjetnika, pravi impresionisti, preradivali su tu ideju plaže i doradili je u mjesto za druženje namijenjeno uljudenim i organiziranim gradskim posjetiteljima, mjesto na kojem tijelo dolazi u promišljeno nadzirani dodir s valovima, a kućni i obiteljski rituali prevladavaju nad terapijskim. Njihova ideja plaže nije uključivala višesatno lutanje u potrazi za osamljenim motrištem s kojega bi se bilježila neukroćena priroda. Umjesto toga oni su se postavljavali baš usred ljetovališta već popunjenih ljudima i lako dostupnih vlakom ili parobrodom. Ukratko, njihova je plaža bila turistička, slaveći ideal braka između grada i prirode konzumiran u mondenom odmaralištu. Između 1874. i 1886. godine umjetnici poput Claudea Moneta, Alfreda Sisleyja, Camillea Pissarroa, Pierre-Augusta Renoira te Berthe Morisot posjećivali su i slikali obalni pojas od Deauvillea do Étretata uzduž La Manchea. Njihove slike plaže bile su prekrasni, jednostavni i uspješni rajevi jedrilica i nesputanih kupača, ribara, pralja i gradskih turista elegantno iskincih ili nemarno odjevenih koji dolaze zuriti u njih.

Saloni na plaži

Impresionistički slikari također su bili usredotočeni na prikaz hedonističke tjelesnosti plaže. Kao vrhunski promatrači oni navode svoje suvremenike da pro-

Pridajući prizorima obiteljske prisnosti estetski biljeg, impresionisti su učinili mnogo na uvjeravanju javnosti u legitimnost nove dokolice na plaži

matraju plažu kao izvor svježih tjelesnih senzacija. Njihova je plaža sjajno treperenje u svjetlosti neodredljivih, živućih, nestabilnih oblika punih boja. Istočno, aktivnosti na koje su ovi umjetnici usmjereni bile su inovatorske. Tema njihovih morskih pejzaža bila je nova vrsta obiteljske atmosfere koja se uspostavila na plaži. Njihove ljudske scenske postave prikazivale su skupine obitelji koje na moru ne rade ništa posebno od onoga što rade u svojim salonima kod kuće ili na pariškim bulevarima i kavanama. Pridajući prizorima obiteljske prisnosti takav estetski biljeg, impresionisti su učinili mnogo na uvjeravanju javnosti u legitimnost njihove nove dokolice na plaži.

Ono što je tamo dovelo Moneta sredinom 19. stoljeća bila je prigoda za slikanjem motiva iz prirode još nedotaknute industrializacijom, gdje su u sutor ribari još uvek isplavljavali u odjeći nošenoj kroz bezbrojne naraštaje i gdje je nova kultura dokolice brzo uzimala maha. Ipak su odredišta bijega, koja su impresionisti tako pomno bilježili, bile lokacije, drage građanima usmjerenima na pomodni Pariz, s nepogrešivim tragovima njegove civilizacije. Impresionistička plaža bila je isto onoliko strana romantičarskoj plaži koliko i »pobješnjela gomila« usamljenom šetaču.

Impresionistički slikari bili su samo vrhunac velike vojske crtača, grafičara i popularnih ilustratora koji su bilježili mijenu fizične francuske obale. Na neki su način radovi Moneta, Renoira i Degasa činili najdobjimljivije, ali i najskuplje putne priručnike u povijesti turizma. Ponukani vidnim slikama, posjetitelji su dolačili u Étretat da vide spektakularne geološke formacije: lukove koji nadsvoduju more, igle koje strče iz valova, vapneničke stijene što silaze prema modroj vodi.

Vodiči su ih pripremili tako da su točno znali koje ih staze vode do pogleda što su ga slikari učinili poznatima, što će vidjeti kada stignu tamo, pa čak i kakvi će ih osjećaji obuzeti. Na vrhu klisure u Porte d'Aval zastali bi da pogledaju dolje na ono što je Baedekerov priručnik opisivao kao »zjape ponore... iz kojih zapunjeno more rađa zvukove poput glasa barda koji pjeva o pomoru svoje rase«.

Simuliranje svakodnevice

Šezdesetih godina 19. stoljeća odmarališta su već bila posve uobičajena. Mjesni ribari prodavali su svoje nevelike domove poduzetnicima i graditeljima koji su podizali hotele, kockarnice, gostionice i vile. Neki ribari postali su poslužitelji plaže: njihove supruge i kćeri preuzele su poslove kuharica, čistačica i služavki. Zapravo, na plaži je službeno započinjalo razdoblje antroturizma. Od 18. stoljeća, kada su putnici počeli obraćati pažnju na seljake u mjesnim nošnjama, sela i zaseoci sve više u potrebi za novcem i potaknuti mjesnim trgovčkim komorama shvaćaju prednosti pretvaranja svojih stanovnika u manje folklorne zanimljivosti.

Ono što turisti smatraju izvornim ritualima svakodnevice, zapravo se često pokazalo kao pažljivo isplanirana izvedba — Disneyland prije samog Disneylanda. Kao promučurni poslovni ljudi mještani brzo shvaćaju kako gradski posjetitelji nalaze posebnu draž u »primitivnom«, pa je uprizorenje slikovitih i »staromodnih« običaja dobar znak poslovne mudrosti. Nesvesni prijevare posjetitelji bi odlazili na plažu da gledaju i crtaju pralje u mjesnoj nošnji, kako kleče pored slatkovodnog potoka peruci rublje. Na jednom kraju širokoga pješčanog pojasa, udaljenog od kupačih kabina i naslonjača, razgledavali su brodove za lov ha-

ringi, mreže koje se suše na pijesku, hrpe morske trave isprepletene s galebljim perjem i ribljim kostima, prepune muha. Za dušu turističkih promatrača koji su se divili snazi seljakinja ribar-

kojima se smedj šeširi nalaze u velikoj blizini crvenih beretki.

Ljeti se etretatska oblučasta plaža pretvarala u igralište opasano kabinama za presvlačenje po-dignutim na tri razine uzduž vanjske strane žala. Sama plaža zajedno sa svojim stjenovitim izbojcima i dramatičnim klisurama predstavljala je glavnu atrakciju za elegantne Parižane koji su tamo dolazili. Ta je klijentela slabu marila za anakronističke lokalne običaje, već je težila za svim modernim pogodnostima velike metropole. Mjesni graditelji željezničke kompanije modernizirali su grad, ruševi povijesne spomenike poput staroga okruglog tornja i podižući uobičajene sadržaje pomodnih ljetovališta: kockarnicu, atelje, gostionice, hotele i protestantsku crkvu. Rad na preuređenju raja za pariške posjetitelje čak je dosegnuo i do promjene topografije plaže. Općina je shvatila da, ukoliko želi iskoristiti rastuću popularnost plivanja, mora napraviti više obalnoga pojasa nego što je to priroda odredila. Odlučili su produžiti plažu na istok prodirući kroz stijenu koja joj je činila prirodnu granicu. Stepenice i ograde postavljene su da omoguće posjetiteljima lagani pristup do izuzetnih pogleda. Na vrhu vidi-kovca moglo se uvijek naći skupine izletnika na sklopivim bambusovim stolicama, ispod platnenih sunčobrana, priljubljenih na uski dio dvogleda upravljenog prema udaljenom obzoru.

Romance i utrke

Ovjejkovanjem francuskim impresionističkim slikarima *planches* ili drvena promenada u Trouvilleu protezala se oko 550 metara između plaže i velikih hotela. Opisujući proslavljeni Hôtel des Roches Noires i njegovo zemljiste, britanski putopisac Katherine Macquoid primjećuje kako nema ni prosjaka da poremeti iluziju. Zaista Trouville bi se doimao radem onome istočnom filozofu koji luta u potrazi za srećom, a raj bi možda trajao do trenutka kada treba platiti hotelski račun. Osamdesetih godina 19. stoljeća, na vrhuncu slave, plaža u Trouvilleu činila se promatračima poput Guya de Maupassanta kao pravi Babilon, *ljubavno tržiste na kojem neki prodaju, neki se nude — neki iznudju visoku cijenu za svoje poljupce, dok ih neki obećavaju za ljubav*. Topli zrak, ispunjen obalnim mirisima — borovicom, djetelinom, tamjanom, pomiješanim sa slanim mirisom stijena kod oseke — čini se da je osobito pogodovao ljubavnim vezama. Dogovarali su se brakovi, romance nastajale i propadale na promenadi, u elegantnim čajanicama i kockarnicama.

Osamdesetih godina pridodane su i konjske utrke kao zabava. Svakoga kolovoza, na tjedan dana, odvijale su se na plaži neke od najvećih konjskih utrka u Europi, privlačeći različite tipove, od playboya milijunaša do ambicioznih džokeja i proračunatih kockara koji su ispunjavali barove i klupske prostorije kontinentalnih hotela. Krajem stoljeća na plaži su se počele održavati i biciklističke utrke. U tim uzbudljivim nadmetanjima sudjelovali su i muškarci i žene, potonje u kratkim, uskim, bijelim hlačama pumpericama, mornarskim šeširima s gustim bijelim velovima i bijelim kožnim rukavicama od jačeće kože.

Prevela s engleskog Jelena Šesnić

* Iz knjige *The Beach: The History of Paradise on Earth*, Pilmico, London 1999.

ga je prozora mnogo puta slikao platna poznatih Porte d'Aval i Porte d'Amont. Posjetitelji su šetali gusto pošumljenim padinama La Passéea koji je 1868. godine britanski posjetitelj po imenu Anthony North Peat preporučio ozbiljnoj pažnji svih osoba zauzetih udvaranjem ili flertom bilo koje vrste. Romantične šume koje prekrivaju obronak obilju mjestima osobito pogodnim za takve razgovore u

Figure umora, oblici odmora

Prag napora mijenja se od pojedinca do pojedinca. Ako je posrijedi pretjerivanje u radu, u seksualnoj aktivnosti, u jelu i piću, izdržljivost prično varira, pa se može zaključiti da je različita i potreba za odmorom.

Alain Corbin

Između desetljeća koje za počinje 1870. g. i osvita tridesetih godina 20. stoljeća umor postaje temeljnim predmetom istraživanja, analiza i rasprava. Dotad smatran uglavnom neizbjegljivim pojavom, onom koja prati svaki rad, gotovo ugodnim osjećajem koji je povezan s ostvarenim poslovnim zadatkom, umor postaje bolno upozorenje o smanjenim radnih sposobnostima, alarm koji upućuje na prag tolerancije. Štoviše, oko 1870. godine umor su počeli smatrati bitno patogenom pojmom. Tako su štetu koja je nastala zbog iscrpljenosti pokušali zamijeniti neaktivnošću.

Kako izmjeriti umor

Od toga se trenutka umor pojavljuje kao parazitski, štetan čimbenik koji treba odstraniti po svaku cijenu. Dakle, važno ga je izmjeriti, izračunati otpornost i odrediti vrijeme odmora potrebno za obnovu energije.

To se znanstveno istraživanje odnosilo kako na fizički napor tako i na intelektualni. Istini za volju, razlika između tih dviju formi pokušala se smanjiti. Prva se pomalo oslobođala mehaničkih shema, činilo se da napokon manje računa treba voditi o mišićima, a više o osjećajima i glavi. Podređenost čovjeka stroju, ubrzavanje ritma rada i pozornost koja se pritom zahtijeva sugerirali su nužnost iznalaženja novih oblika odmora.

Veći dio studija iz područja eksperimentalne fiziologije i psihologije posvećenih ovoj temi odnosio se na teške poslove u industriji. Razvitak te nove znanosti proizšao je u nastojanju za smanjenjem smrtnosti i oboljenja u radničkoj populaciji, za suzbijanje nezgoda, grešaka u izvedbi i »gubitka vremena«. U tu su se svrhu preporučivali novi oblici odmora. S tim se znanstvenim pokretom pojavio, a zatim i raširo industrijski nemir, anglosaksonsko *industrial unrest*, prava i istinska društvena bolest koja se u radništvu manifestirala preko gnjeva, agitacija i štrajka. Misili su da analiza umora u svrhu njegova suzbijanja pridonosi zdravlju cijelokupnoga društvenog korpusa.

U osviti dvadesetoga stoljeća tema je na dnevnom redu međunarodnih kongresa posvećenih higijeni, demografiji i profesionalnim oboljenjima. Rat je do datno potaknuo pozornost posvećenu tegobama. U Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Državama, Kanadi i Francuskoj osnivali su za to posebne urede i sastavljeni povjerenstva koja su proučavala problem. Ni u desetljeću nakon rata problem nije izgubio svoju

aktualnost. Prepoznavanje i suzbijanje umora nalazili su se, uz organizaciju i trajanje radnoga vremena, proučavanje profesionalnih oboljenja i analizu posljedica mehanizacije, i na popisu zadataka Međunarodnoga ureda za rad (BIT).

Medicinski državni udar

Oko 1870. godine tradicijski su se razlikovala tri tipa umora. Prvi je onaj koji proizlazi iz tjelesnoga naporu i generira potrebu za oporavkom odmaranjem. Drugi, već prepoznat od doktora Tissota, nastaje zbog pretjerivanja u intelektualnoj djelatnosti. Posrijedi je višestruka slabost koju treba izlječiti čistim zrakom i tjelovježbom. Treći je tip muški seksualni umor, analiziran kao rezultat gubitka koji je prikladno nadomjestiti uzdržavanjem ili bar pažljivo proračunatim trošenjem. U pedeset su godina (1880-1930) fiziologija, znanost o radu i eksperimentalna psihologija tu trodilobu u potpunosti preoblikovale.

Mnogostruki su motivi ove intenzivne znanstvene djelatnosti. Želja da se znanstveno opravda zahtjev, a zatim i primjena pravila o *tri puta osam* (osam sati odmora, osam sati rada, osam sati sna), dakle upravo ono što nisu znali učiniti teoretičari socijalizma, potaknula je istraživanja. Sukob između čovjeka i stroja postao je više tjeskoban i nametnuto je nova pitanja. Stekao se dojam da je preopterećenje moguće razumjeti u mnoštvu poteškoća koje zatamnjuju sliku svršetka stoljeća. U to doba »medicinskoga državnog udara«, potpomognutoga uspjehom Pasteurovih teorija, fiziolozi i psiholozi nalaze u proučavanju tegoba sredstvo za potvrdu autoriteta njihovih poruka i povećanje utjecaja.

Eksperimentalna je fiziologija preuzeila vodeću ulogu. Dok su liječnici specijalisti za histeriju proučavali patologiju stezanja i ukočenosti mišića, Hugo Krongecker je u svom laboratoriju u

Leipzigu studirao kretnje životinja. Istraživanja provedena na

Jedna od najintimnijih karakteristika kojima se određuje neka osoba jest upravo način na koji se ona umara

žabi omogućila su mu određenje krivulje mišića koji se steže u pravilnim intervalima. Rad Hugo Kroneckera i njegovih kolega potvrden je i olakšan napretkom uredajem za snimanje što ih dugujemo Charlesu Ludwigu, Etienne-Julesu Mareyju i, posebice, talijanskog fiziologu Angelu Mossu. Potonji je konstruirao ergograf i, na temelju ergograma što ih je od 1884. g. bilježio tim instrumentom, mogao izračunati krivulje napora prstiju.

Unutarnji osjećaj umora

U međuvremenu su se zahvaljujući nizu radova promijenile predodžbe o umoru i uspjelo se dokazati da je posrijedi kemijski proces koji se odnosi na tijelo u cijelosti, a ne tek na zglob ili organ koji je zahvatio. Zamišljen kao nakupina štetnih ostataka u organizmu, tjelesni je umor izjednačen s trovanjem. Povjerenje u tu teoriju toksičnosti utjecalo je istodobno na razmišljanja o sportskim aktivnostima. Svaki veći i trajniji napor mišića mogao je izazvati samotrovanje. To je potaklo razvitak kritičkoga pogleda na zloupotrebu sporta, potkrapljenog nizom spirometrijskih i termometrijskih mjerjenja, analizom toksičnosti urina i proučavanjem ritma srca.

Dakle, pogrešno je tijelo razumjeti kao stroj. Za razliku od

stroja organizam je podložan zakonu iscrpljenja i obrnuto je proporcionalan u odnosu na posao koji je obavio. Isti je napor znatno tež za tijelo ako je ono već iscrpljeno. U tom je slučaju mišić dužan pozvati u pomoć snagu koju je držao u rezervi, a živčani sustav znatno aktivnije ulazi u igru. Uz to, važno je razlikovati mjerljivi umor, koji se očituje u smanjenju snazi

opravdava nova traženja i nove zahtjeve.

Ritam stroja, ritam umora

U trenutku mijene stoljeća, umor, »forma«, tjelovježba, odmor ulaze u vrlo složene odnose. Potvrđuje se uvjerenje da postoji tip odmora koji može naškoditi radu i sportskim pothvatima: to je onaj koji prekida vrijeme priprem. To je razlog zbog kojega stručnjaci nastoje odrediti potrebno vrijeme vježbanja da bi se postigla forma u različitim sporovima.

Istraživačka djelatnost u svojoj sveukupnosti znanstveno pokazuje nužnost periodičnoga jačanja snage. To opravdava specifično proučavanje naporu u industriji: »Ako radnik radi umoran, njegov je učinak minimalan«. Potreban mu je, dakle, odmor.

Stroj, primjećuju u razdoblju o kojem govorimo, ne koristi smanjenju čovjekova naporu kako se to dugo vremena mislio. Hod zamašnjaka i remenja, ritam čekića i klipova, često je u suprotnosti s ljudskim pokretom. Nepodudaranje između mehaničkoga i fiziološkoga vremena jedna je od opsesija zadnjeg desetljeća 19. stoljeća. Čovjek je osuđen na praćenje stroja, ali nemu predah nije potreban i zato se onome koji njime upravlja ili ga jednostavno nadzire nameće pozornost koja je tjesno povezana s njegovim tjelesnim stanjem. Na dulji rok, uz premorenost koju izaziva, mehanizacija može izazvati degeneraciju vrste. Tim perspektivama, proizili su iz fizioloških i psiholoških istraživanja, nisu mogli udovoljiti ni političari, ni teoretičari socijalizma, a čak ni filantropi.

Znanstvena djelatnost na prijelazu stoljeća istodobno slijedi i opravdava evoluciju u trajanju slobodnoga vremena i promjenu njegova sadržaja. Uskladila se s rastućom potrebom za razonom dom koja se ogleda u razvitku gradske zabave kao izraza najveće pozornosti spram zadovoljavanja individualnih želja.

Prokletstvo noćne smjene

Prvi je svjetski rat poslužio kao poticaj proučavanju umora u industriji, osobito u redovima sa veznika. Protokoli istraživanja precizirali su se tijekom sukoba, pa se neposredno porače pretvorili u zlatno doba novoga područja znanja, posebice preko Atlantika. Ozbiljna analiza nesreća na poslu, proučavanje »gubitka vremena«, kako onoga koji se mogao tako i onoga koji se nije mogao izbjegći, potvrdili su dostignuća eksperimentalne psihofiziologije. Izradeno je mnoštvo testova kojima su upotpunjena laboratorijska istraživanja. Philip Sargent Florence, primjerice, analizirao je tipove opterećenja i izmjerio rezultate rada u svakom danu u tjednu, narav radnih zadataka, spol, dob i rasu radnika, trajanje, intenzitet i uvjete radne aktivnosti. To proučavanje suodnosa postalo je ishodištem niza objavljenih radova u kojima su istaknute društvene prednosti zaštite od umora. Misili su da bi se dobrim poznavanjem praga izdržljivosti moralni izbjegći iscrpljivanje i rasipanje snage.

Ta su istraživanja u cijelosti osudila noćni rad. Njihovi su autori neprestano isticali prednosti kraćih oblika odmora: onoga u subotu poslijepodne i onoga usred radnoga dana. **Z**

Preveo s talijanskog Dean Duda

* Iz knjige *L'invenzione del tempo libero 1850 - 1960*, ur. Alain Corbin, Laterza, Roma & Bari 1996.

Penelope i prijestupnice

Gradanski moral nije u ženama video putnice, nego dobre supruge, majke i kućanice koje se točno pridržavaju pravila, što zapravo znači da su vezane uz kuću

Annegret Pelz

Od mitske prošlosti putovanje spada u najstarije i najopćenitije oblike muškog života. Muškarci su oduvijek putovali. Na svojim putovanjima muški su heroji u pravilu kretali ususret neuhvatljivom horizontu, koji u jednom pravcu predstavlja *domovinu*, a u drugom *tudinu*. Nasuprot tome, ženske su figure smještene na tim polovima putovanja i tako označene kao one koje uglavnom ne putuju. One su tu kao mamac i motiv putovanja, one iz daljine koja budi nadu izazivaju muški trošak i osvajanje. Ukratko, muški se putnik nalazi u poznatoj situaciji zeca koji na svakom kraju brazde sretne ježa »ženstvenosti« koji mu govori »ja sam svugdje.«

Ženi je mjesto doma

Oduvijek su bračno strpljenje i vjernost označavali čeznutljivu Penelopu kao temeljni primjer za dugotrajni motiv »muškarac povratnik i njegova žena«. U *Pismima russkog putnika* Nikolaj Karamzin opisuje susret sa suprugom francuskog putnika i ornitologa Le Vaillanta s kojom se susreo nasamo u srpnju 1790. godine u njezinoj kući u Parizu. Tijekom razgovora gospoda Le Vaillant učestalo je izbjivanje svog muža komentirala na sljedeći način: *Mi žene odredene smo da ostajemo na mjestu, a vi muškarci ste uvijek poput mušica koje putuju s jednog mesta na drugo, tražeći bogznašto, bez imalo brige za naše nemire.*

Predrasuda da žene nisu stvorene za putovanja vrijedi kao popratna pojava putopisnih tema sve do danas. Već u 18. stoljeću, u »starom dobu putovanja«, žena je izborila čvrsto mjesto u putopisnoj literaturi. Apodemici, pa čak i dječja literatura, upućivali su na opasnosti i besmislenost ženskog putovanja. Žene nisu ništa manje sposobne za istraživačka putovanja, samopouzdano je tvrdio 1785. g., za razliku od svoje sestre Jakobine, mali Fritz. Čovjek ne očekuje od »žena iz soba« ili od »kućanica«, koje žive ograničeno, nova otkrića i proširivanje horizonta.

Bludnice i lude

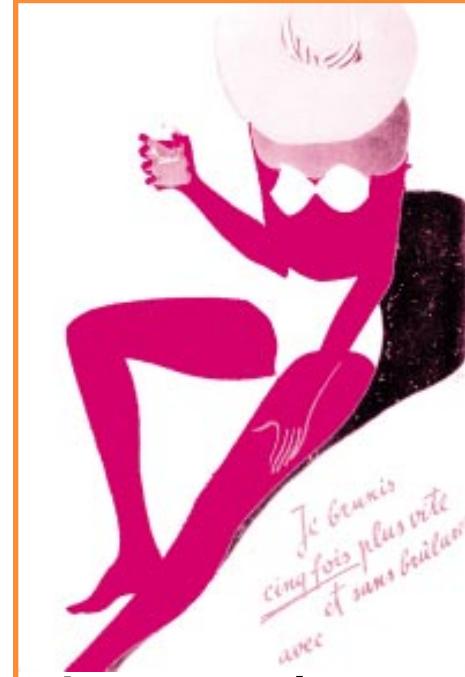
Ženama koje su putovale nametnule su se već u početku tipične ženske uloge: smatralo ih se putujućim majkama, putujućim suprugama, svecicama, ludakinjama ili prostitutkama. Tradiciju žena putnica možemo pratiti unatrag, sve do vremena Rimskog Carstva, gdje su kao članice većeg društva ili same, živeći kao bludnice, većinom odjevene u neprikladnu šarenu odjeću, tumarale uzduž i poprijeko po raznim zemljama. Zatim preko plaćenica i skitnica do prostitutki u kasnom srednjem vijeku, do *Tiroliki koje su proputovale cijeli svijet* u 18. stoljeću te do 20. stoljeća, gdje iz modernih skitnica prerastaju u »lude«. Također ih nalazimo i u raznim oblicima povjesnih i aktualnih priča o prodaji i pokretljivosti žena koje spadaju u povijest naseljavanja i kolonizacije.

Zbog drugih se putnike na putovanjima »pretvaraju« u muškarce i to je shva-

ćanje koje tradicionalno potječe od antičke. U tom su smislu, primjerice, izuzetno zanimljiva istraživačka putovanja Vikinginje Freydis, putovanje kraljice Christine, južnoameričko putovanje Španjolke Done Cataline De Erauso i putovanja američkih gusarki Anne Bonni i Mary Reed. Po tome je postala poznata pjesnikinja Sidonia Hedwig Zäunemann, putnica iz 18. stoljeća, kao i autorice iz 19. stoljeća — George Sand, Louise Aston i Mathilde Franziska Annecke. Te su žene nosile mušku odjeću i izgledale kao muškarci ne samo zbog pragmatičnih razloga ili provokativnosti. Njihovi tekstovi potvrđuju i to da su se na putovanjima oblačile svečano, prekoračujući granice slobode, sve dok se nisu vratile doma.

Slučaj Jeanne Baré

Takov pogled na putnike kao autsajderice i ekstremne pojave počeo se tijekom 18. stoljeća djelomično mijenjati, te se mogla navijestiti nova spoznaja o putnicama. Sigurna je bila promjena u omiljenim mnogobrojnim robinzonijadama u kojima heroine nisu samo otkrivačice i pustolovke, nego su kao preobučene ili slijepje putnici još uvijek potencijalni predmet otkrića. Primjer popularnosti takve tematike možemo naći kod Louis-Antoina Bougainvillea koji je na jednom od svojih brodova između 1766. i 1769. godine oplovio svijet, a suputnica mu je bila žena, prva svjetska putnica pod imenom Baré. Ona se iz znatiželje i osobne potrebe, preobučena u muškarca, ukrcala na brod, gdje je bila radišna i uvažena, čak i nakon otkrića da je žena. Koliko je

Figure odmora

važno bilo pitanje časti koja za putnicu nije bila na visokoj cijeni, možemo pronaći u Bougainvilleovim rukopisima: *Da su se oba broda, u ovom neizmjernom oceanu, nasukala na pusti otok, Baré bi zasigurno morala odigrati osobitu ulogu.* Da je istodobno za tu pikaresku vladalo veliko zanimanje, pokazuje nam i to što je Diderot potaknuo ironičnu primjedbu i ozbiljnu međunarodnu diskusiju na pitanje može li se Jeanne Baré opisati kao prva svjetska putnica.

Pod utjecajem te rasprave i pojmom novih prijevodnih izdanja orijentalnih pisma Lady Mary Montagu iz 1764. godine i *Pisama jedne putnice krozistočnu Indiju* iz 1787. g. moderna je slika putnice dobivala sve jasnije konture.

Kućanica na kotačima

Za razliku od tih izdanja, u kojima se putnici još uvijek nalaze na rubnim i egzotičnim mjestima, žene iz vremena prije Francuske revolucije suočile su se u vla-

stitoj zemlji s problemom kako da stvore sasvim novu sliku o sebi, prema kojoj bi se istodobno trebale prikazati i kao putnice i krepsone žene. Rastuća društvena pokretljivost zahtijevala je također da žene sve više putuju i da pritom usvoje znanje koje im dozvoljava da se mogu lako orijentirati tamo *gdje se govori o starim i novim svjetskim događajima*. To znači da je tome pridonijelo iskustvo, poznavanje svijeta i zemljopisno znanje žena. S druge strane, gradanski moral je zahtijevao da žene žive točno prema odredbama po kojima moraju biti dobre supruge, dobre majke i dobre predstavnice kućanstva, što zapravo znači da su vezane uz kuću. Estetski kao i pragmatično ti su se konflikti razriješili u doba tehničkog razvijanja, zahvaljujući jedinstvenoj mreži putova koja se s vremenom izgradila, kroz sveukupnost putovanja u 18. stoljeću. Ženama taj oblik putovanja »u dobro zatvorenim kavezima« i u ženskoj »mlitavosti i mirisima«, kako to naziva Rousseau, ne smije biti stran. Naprotiv, ne samo da su time osjetile gubitak zamijenivši

Predrasuda da žene nisu stvorene za putovanja traje sve do danas

konja za kola, već je u prvom redu bila stvorena materijalna osnova staromodnoga vozila namijenjenog ženskim iskustvima. Kočjom su krčile put u unutrašnjost otvorenih prostora. Kuća, pozornica žene, bila je sada pokretna, pa se sve što pripada gradanskom kućanstvu, od šivanja preko odgoja djece do društvenih razgovora, moglo uzeti sa sobom na put. Zajedno sa širenjem tih kuća na kotačima putnicama su se širili vidici i uspjele su prepoznati taj društveni paradoks.

Jednaki u kazalištu

Gotovo do prijelaza stoljeća putovanja nisu više bila pojedinačni poduhvati velikih putnica poput Sophie von La Roche ili Elise von der Recke. Talijanske i engleske putnice po riječi Rajni doslovce su postale putnice svog vremena. Za žene poput Dorothee Schlegel, Henriette Herz, Rahel Varnhagen, Fanny Mendelssohn, Angelike Kauffmann, Louise Seidler ili mlade Dorothee Schröder putovanja gradovima, kupalištima i Italijom bila su razlog njihova duševnog, umjetničkog i intelektualnog života. Ali i jedna »sobabarica« kao što je bila Sophie Becker, koja se nije »ubrajala medu iznimke svoje spole« i zbog toga vjerovala da se njezin pero ne smije »upotrijebiti za opisivanje gradova i njihovih znamenitosti«, mogla je na putovanju stići relevantna iskustva, iako je »svu svoju pažnju usmjerila na sredivanje unutrašnjosti kućanstva«.

Važno je istaknuti da su unutrašnja perspektiva i prikaz interijera vrijedile kao specifično žensko područje na putovanjima, primjerice, opis društva na brodu Johanne Schopenhauer prilikom njezina putovanja Rajnom 1828. godine, a to je i dan-danas posebna sposobnost putujućih spisateljica. Rasprave o putnim sposobnostima žena i porast izdanja tekstova autorica putnica od sredine 18. stoljeća ukazuju na to da njihova perspektiva poprima na trenutak zajedničko značenje, a kad su statika i dinamika zamjenile mjesto, u modernim putovanjima nastalo je sve više općih situacija nepokretljivosti. Putnici, muškarci i žene, spoznali su da su ih vozila uhvatila u »bezizlazni škripac«, da sve više imaju ulogu promatrača, i to ne samo kod događaja u interijeru (dolazak i odlazak novih gostiju), već i na otvorenoj pozornici. »Ulicu i sve što po njoj luta i što na njoj živi počeli su doživljavati kao«, kako je napisala Theresa Huber, »kazalište.«

Prevela s njemačkoga Silvia Golubić

* Iz izbornika *Reisekultur. Von der Pilgefahrt zum modernen Tourismus*, ur. H. Bausinger, K. Beyer & G. Korff, Verlag C. H. Beck, München 1999.

Mizantrop ili linija većeg otpora

Uz najbolju te na »Danima satire« nagrađenu predstavu *Mizantrop* slovenskog SNG-a u režiji Slobodana Unkovskog

Nataša Govedić

Počinimo od konsenzusne istine: *korisnost* Dana satire i ove je godine potvrđena u prvom redu primicanjem recepcijiski marginaliziranih kazališnih kuća k vječito privilegiranom »kulturnom oltaru« domovinske prijestolnice: repertoarna politika velikih zagrebačkih teatara tijekom ostatka godine ne potiče međugradsku razmjenu predstava, zbog čega je osječke, virovitičke ili čak splitske predstave u Zagrebu moguće vidjeti tek unutar festivalskog programa Dana satire (izbornik: Dalibor Foretić). To ne znači da je automatski riječ i o epohalnim ostvarenjima, ali do statusa »velike predstave« isto se tako ove godine nije probila ni većina prijestolničkih kazališnih favorita. Iz moje perspektive nekoliko je predstava uvršteno iz inercije ili kurtoazije, premda je riječ o slabijim ostvarenjima »vječno obećavajućih«, ali nikako ne i estetski sazrijevajućih redateljskih imena (mislim na *Grad u gradu* Bobe Jelčića) ili o predstavama koje upravo iscrpljuju publiku pogrešno usmjerenim naporom glumatanja te scenografskog, režijskog i glumačkog prezasladianja te kića (*Male komedije: Erotski san jedne lady Nine Kleflin*). Tragično je da su nagradu za kostimografiju i scenografiju ponijeli Zlatko Kauzarić Atač (scenograf *Malib komedija*) i Irena Sušac (kostimografska iste predstave), pohvaljeni za jeftini vizualni konformizam — šljokice i strojeve za maglu u stilu TV »glumura« iz sedamdesetih. Vidjeti Špiru Guberinu i Ivicu Vidoviću u Šoljanovu komadu *Starci* svakako bijaše primamljivo, ali ne razumijem zašto nisu pristali i na malo »trećeg oka« redateljske koordinacije, već su radile nedomišljatu režiju potpisali sami. Ipak, obojici vrsnih izvođača glumačke nagrade

Žiri i sponsorstvo

O nevidljivim kriterijima nagrada koje je žiri podijelio u sastavu glumice Marije Kohn, teatrologa Nikole Vončine i kritičara *Večernjeg lista* Željimira Ciglara moglo bi se nadugo raspredati, ali recimo da je nekoliko nagrada doista zasluženo: ljubljanski *Mizantrop* ponio je nagradu za najbolju režiju (dubitnik: Slobodan Unkovski), scenografiju (Meta Hočevar) i najbolju glumicu (Polona Juh). Nagradu publike svakako je zaslužio Boris Dvornik za emocionalno zaražnu izvedbu Smojina teksta *Ja i moj mali kumpanj*, a u kategoriji »pet ravnopravnih glumačkih nagrada« s razlogom su se našli Mladena Gavran, Adam Končić i Marko Torjanac (za uloge u *Cabaretu & TD* Borisa Senkera i režiji Zorana Mužića) te Dražen Čuček i Dubravka Ostojić (za uloge u *Nemočniku u pameti* redatelja Jirjija Menzela). Nagrada za najbolju kabaretsku predstavu pripala je Senkerovu *Cabaretu & TD*, što također smatram važnim priznanjem predstavi koja možda jedina na čitavom festivalu zaslužuje da bude opisana kao pun pogodak u žanru, odnosno kao smjehotvorna *satira* te predstava koja nastavlja njegovati zagrebačku tradiciju socijalnokritičkog cabareta. Tome nasuprot, nagradu Fadilu Hadžiću za katastrofalno klišejiziran i šovistički tekst *Ministrov sin* držim uvređljivo neprimjeronom, dok na gradu *Večernjeg lista* za »najbolju

vati površnu »dopadljivost«. Šteta je jedino što se u kolu protežiranih Menzelovih trivijalnosti *Nemočnika u pameti* našao i poslovno kvalitetan Pero Kvrgić; ovaj put neutemeljeno nagrađen za najbolju mušku ulogu festivala (ponovio je, nai-me, ulogu iz par godina starije Kunčevićeve režije Držićeva *Arkulina*). Ali recimo koju i o jamačno najinovativnijoj, najdoradnijoj, najbritkijoj i najsnažnijoj predstavi festivala, slovenskom *Mizantropu*.

Molière, živili i ženstveniji no ikada

Nakon dizanja zastora koji hotimice »zapinje« i »zastaje«, proizvođeci zvuk *struganja* (tako poštujći zaštitni znak početka Molièrovih predstava te onodobni oblik uštučavanja bučnog partera), predstava Slobodana Unkovskog otvara se pogledom na čvrste neoklasicističke stupove mramornih šara u čijem podnožju leluja plavičasta tkanina svilenkastog »mora«. Tu je odmah svijet antičke projekcije iz perspektive sedamnaestog stoljeća, Boileauvih ishitrenih, neohistoričnih »klasičnih pravila« stila i ponašanja, mediteranske (morske) kolijevke europskog teatra. Celimena izlazi na pozornicu u ruhu pernate, egzotične ptice fluorescentnih boja i obraća nam se slavujnim glasom poput slavuja na nepostojećem jeziku arapskog ritma, iz kojeg razaznajemo da je (prstom kruži dvoranom) upravo stigla u »ukimok Gavella«, inače je zaokupljena poslom »cmok cmok Alceste«, ali s njim isto tako postoji i dimenzija odnosa koja dovodi do »rrrrrgr« tonova te gestom prikazanog davljenja, što će nam uostalom sada i »perfoperformirati«, a kad priča završi, očekuje da ćemo joj koji put i »klap, klap-nuti«. Ova Celimena redatelja Unkovskog i glumice Polone Juh stranac je dvorskog svijeta, stranac europskog konteksta i strankinja (ironizator) patrijarhalnog poretku. Njezina moć uočavanja tudi Ahi洛vih pete objašnjena je gubitkom pretencija da se uklopi u ma koji od represivnih sustava koje promatra i komentira. Prolog ujedno transformira Celimenu u glavnu junakinju predstojće drame: publika je pozvana motriti događaje njezinim očima, točnije njezinim očudjenim jezikom, glasom i kliktvim reakcijama, često *otpjevušenima*

u stilu glasanja divljih životinja. Dvorska licemjerja u skladnim aleksandrincima (prevoditelja Aleša Bergera) započinju ulaskom Alcesta (»mizantropa« iz naziva komada), ali ovaj mrzitelj ljudi nije određivan ni odglumljen kao »ponosan« ili »simpatičan« ljubitelj Istine, kako smo navikli očekivati, već kao bahati i afektirani moralist, kruti djelitelj »lekcija« i rezoner. Doduše, njegova afektacija kao da je *dvaput uvećani* zrcalni odraz afektacije ostatka dvora, zbog čega Al-

ko važan Alcestu), kao što i otkrije želju da se »uklopi« u dvor kroz naizgled »malis buržujski plan o »dobroj udaji«, čime ujedno odbacuje i ideju ljubavi kao slobode te ljubavi mimo društvene kontrole, koju je, ne zaboravimo, zajedno s Alcestom propagirala u ostatku komada — Alcest u tom trenutku iz Celimenina ramena kao da izvuče sićušan čep, nakon čega se čuje zvuk ispuhanja zraka, Celimena kao ispuhena lutka »odleti« u dubinu pozornice, a gigantski stupovi društva ispušu se i potonu kao velika gušmena igračka pri dodiru oštreti sante leda. Prvi put ozbiljan, ali i ledeno mračan, Alcest ostaje usamljeno sjediti na plastičnim nakupinama ispuhane iluzije. Je li ipak preoštro njegovo *kažnjavanje* inače minimalno kolebljive i jedva jednom konformističke Celimene? Ne želete nesmiljeno suditi pa time preuzeti i masku samog Alcestea, odgovor prepustam čitateljima. Što se redatelje »presude« tiče, Alceste je pročitan u dvostrukom okviru: kao žrtva vlastite *patološke* beskompromisnosti, ali i kao jedina vrijednost koja na kraju drame ostane uspravna; ne završivši poput beživotne, skrhane olupine.

Moralizatorstvo i moral

Između ostalog *Mizantrop* je drama o licu i naličju etike; o tira-nima koji se skrivaju iza tobožnijih »moralnih apela« te nužnosti jedne druge etike, neobično nalik toleranciji estetike, to jest vještine koja se u stanju ničeanski nasmijati društvenom licemjeru i u isti mah uspostaviti granicu ne toliko između »dobra i zla«, koliko između ravnodušnosti i napora razumijevanja. Moralisti i moralizatori nisu jedno te isto: moralizatori ulaze u red osoba koje Ramon Fernandez, govoreći o Molièrevu *komici*, naziva »hipnotiziranim, izoliranim sljepcima« jedne jedine verzije istine i ili pravde, dok moralisti nastoje uvažiti čak i one glasove koji se nikako ne podudaraju s njihovim stajalištem. Kao i Molièrev lik Don Juana Alcest je veličanstveno kontroverzna figura; lik koji iskušava metafizičke granice, dozvoljavajući sebi luciferovsku obratinu osporavatelja svakoga poretku, ali ne dozvoljavajući drugima ni trenutak slabosti, zaostajanja za njim ili ostanka unutar jednog »ograđenog« značenja. Alcestova mjera nije ovozemaljska, pa samim time nije ni etična. Dojmljiv uspjeh redatelja Unkovskog upravo je u načinu na koji je zadržao i produbio molijerovsku »filozofiju prijestupa«, usput kao zadnji tračak sekularnog »humanizma« drame pozicionirajući ljudsku mjeru *feminizma* Celimene. Alcest je praktički *demon* ili lice destruktivno zaokupljeno bogoboštvo, prometejski tragička figura. Slovenska predstava, na kraju, unutar festivala satire i mimo njega, igra otrežnujuću i ohrabrujuću kulturnu ulogu: njezina je izvrsnost dokaz kako suvremenim teatar nije ni u kakvoj krizi reprezentacije (ili je u njoj od svoga rođenja), kao i da scenski eksperiment ne mora nužno uključivati odustajanje od problema koji, primjerice, predlaže sâm dramski tekst

cest zadržava i dimenziju duboke parodije socijalnih prenemaganja koje ipak i sam uredno provodi/izvodi. On je član mafije koji joj se istodobno i ruga (glumački ansambl odjeven je u hiperbolično raskošne kostime s početka XX. stoljeća; nalik kostimiranim holivudskim zabavama).

Dvor kao Titanic

Veći dio predstave Alcest je predstavljen kao jedna od monstruoznijih dvorskih »ptičica«, ali pod djelovanjem njegovih i Celimennih povremenih *istinoljubivih* komentara naizgled čvrsti stupovi »mramorne« palače otkrivaju se kao *savitljive* gumene strunjače koje se odbijaju uvrijedeni loši pjesnici, dvorski čankolizi i nasrljivo servilne dame. No kada na kraju drame Celimena Alcestu predloži brak — dakle prvi put otkrije kako ipak ne može podnijeti *distancu* od društvenih očekivanja (uzmak toliki

Abeceda kritike

Jasne formulacije

Bjeći se da ih se ne bi *odveć dobro* i precizno razumjelo, mnogi suvremeni kritičari najorijerno komplikiraju jezik svoje recenzije, izbjegavajući razriješiti potencirane verbalne dvosmislice, gomilaju retoričke ukrase do te mjere da više uopće nije jasno koja je temeljna, dakle *informativna* funkcija njihove rečenice. Razlozi za skrivanje vlastita mišljenja unutar žanra, koji je u prvom redu određen situacijom tekstovnog samootkrivanja, variraju od strukovnog neznanja do autocenzure, od uredničke cenzure do straha kritičara od javne reakcije, ali uvek upućuju na kritičara koji se nelagodno osjeća u svojoj profesionalnoj ulozi i nastoji je »zataškati«. Što je pak usporedivo s glumcem koji se na sceni posramljeno povlači u zakutak, tvrdeći da je boravak na pozornici neka vrsta »ekshibicionizma«. Problem igranja javne uloge, međutim, nije moguće riješiti skrivanjem od neizbjjeđnog susretanja tudi pogleda, svejedno gledateljskih ili čitateljskih. Matošev, Tenzerin ili Šoljanov primjer dokazuju da dobar kritičar ne zazire od toga da ga se što točnije shvati: cilj kritike je *claritas* ili jasno *doprijeti* do čitatelja, a ne »prevariti ga« za komunikaciju. Ako tražimo od glumaca da se »ogole«, ne možemo ni kritičaru dopustiti kukavički višak »distanciranj« (spomenimo i da retorička, kao disciplina, prva insistira na jezičnom ukusu radi *učinka razumljivosti*, a ne radi zamagljivanja). U krajnjoj liniji ja-snoća je oblik otvorenosti koji stvara i povjeruje, bez kojega pravo javne riječi postaje naprosti besmisleno.

Nataša Govedić

Branko Sušac, umjetnički direktor PUF-a

Kazalište kao baba vračara

To je jedan kontinuitet u Puli — od zabrana, ignoriranja, neshvaćanja ovoga grada kao grada alternative, grada gdje se stanovništvo strašno brzo mijenjalo

Suzana Marjanic

Razgovor povodom predstave Ružičasti sni kojoj je dodijeljena nagrada Oblak na 6. PUF-u

Koje značenje pridajete simbolu mačke kao zaštitnom znaku na plakatima PUF-a?

— Prije svega, ljubitelj sam mačaka. Međutim, stvarno baviti se alternativnim teatrom — premda zaista više nisam siguran što znači alternativni teatar — znači imati devet (mačjih) života, sve preživjeti i dalje raditi. U tom kontekstu stavljam simbol mačke za PUF. A postoju još jedna stvar: moj prijatelj Pavel Storek, direktor praškoga festivala 4+4 u pokretu koji je zapravo nastao u Puli — znači godinu dana je mladi od PUF-a — kao simbol svoga Festivala postavlja ptice, i onda jedna moja mačka svake godine pojede poneku pticu Pavel Storek, prijatelju iz Praga. (smijeh) Tako ostvarujemo suradnju biranjem predstava; ja odlazim u Prag i pronalazim predstave; a on, kao član Umjetničkoga savjeta PUF-a, dolazi u Pulu i eventualno bira predstavu. No, dobro, to je jedna havelovska kultura, mi smo nešto drugo. Sve ono što se odnosi na kulturu teže je ostvariti u Hrvatskoj nego u Pragu. Česi su u tome nevjerojatni; kao da nikada nisu bili pod Rusima, a Prag kao da je oduvijek bio u Parizu.

Listanje svijeća

U intervjuu s Bojanom Munjinom za Novi list (3. kolovoza 1997) navodite da i nakon petnaest godina rada Dr. INAT i dalje održava probe »u prostoru gdje izviru štakori, provlažu lopovi i prijete susedi«. Jesu li se od tada dogodile neke promjene?

— Ništa se nije promijenilo. Mislim da je situacija sve gora. Neke stvari su jednostavno stravične. Scene s djevojčicom u Ružičastim snima, kada lista knjige i nakon što ih odlaže na hrpu razbacanih knjiga pali svijetle, upravo korespondira sa situacijom u kulturi. Naime, prvo sam napravio tu scenu, a zatim je iskrsnula jedna afera kada je Gradsko poglavarstvo htjelo prostor Gradske čitaonica prodati jednoj banci, a čitaonicu prebaciti u prostor bivše vojarne Karlo Rojc. Inicirano je potpisivanje peticije. Bio sam užasnut činjenicom gdje su htjeli šiknuti Gradsku čitaonicu. Bacakati knjige je suludo.

Sada po prvi put Dr. INAT ima svoj prostor — simbolički bivšu vojarnu koju smo dobili prije dvije godine nakon odlaska izbjeglica, i to više kao rezultat toga što grad nije znao što da radi s tom vojarnom; pa da se spasi, oni su se nešto potrudili da nas smjesti u tako lijep prostor.

Kazališni kamenolom

Koliko je vaš rad na Ružičastim snima kao i rad Žana Loosea na festivalskom projektu Anno Domini 2000 u česko-hrvatskoj koprodukciji upisan u dosje projekta »site specific«

theatre» Griftheatrea, a koji je radio i na projektu Metaföe što ga je inicirao Labin Art Express gdje je odabran labinski rudnik kao prostor kazališta na posebnoj lokaciji?

Branko Sušac, umjetnički direktor PUF-a

— U radu Griftheatrea iz Nizozemske izvirov neki moji tragovi i tragi Žana Loosea. Impresionirani smo radom tog teatra. Sve je počelo u Pragu gdje sam razgovarao s Griftheatream koji je trebao raditi projekt Anno Domini 2000. Međutim, od Ministarstva sam dobio 20.000 kuna, ali nisam dobio od Grada i Županije, i projekt je u svojoj prvoj zamisli propao. Žao mi je bilo tih 20.000 kuna i onda sam zvao spomenute prijatelje iz Praga. Nitko od njih nije plaćen za realizaciju tog projekta. I ne može se reći da su ovdje došli na ljetovanje ako su deset sati dnevno provodili u pulskom kamenolomu Stoja, što je robija. Riječ je o nevjerojatnim ljudima. Tako je projekt ostvaren sasvim spontano, ali ne onako kako smo zamisljali.

Štakori bez cipela u balkanskoj oazi

Posljednja scena u vašoj predstavi Ružičasti sni prikazuje sablasti koje dolaze s pozdravima raznih političkih »izama«, nakon čega slijepac vodič treškom zatvara vrata vojarne. Kakva je utopija prostora iza vrata u koje odlazi slijepac vodič?

— Prolazili smo jedan užasan period u ovoj zemlji i svi ti »izmi« lupači su nas u glavu, te mislim da je sada još uvijek vrijeme kada izlaze zadnji štakori vremena koja su, nadam se, iz nas. Zalupili smo vrata sebi da budemo dio svijeta ako ti štakori pređu preko nas.

Kojim značenjima punite simbol cipela kada »starim« leševima lutkama pokušavate obući cipele koje simbolički istovremeno potenciraju i slobodu i vlast?

— Cipela je simbol putnika. To je, na kraju krajeva, Vergilije koji putuje svijetom. To smo svi mi kao jedna prolaznost koja ide, ide pa nestaje. Tim udavljenim štakorima pokušavamo obući cipele da bi krenuli dalje. (smijeh) Ne znam hoćemo li ići dalje ili ne. Ili ćemo biti normalni ljudi i biti normalan dio svijeta ili ćemo i dalje biti mali ograden zoologski vrt koji će prikazivati svijetu kao balkansku oazu. Ponekad se čovjek prema svijetu tako i osjeća. Primjerice, sa Sol Picom — koja okuplja veliki ansambl, a ove godine došla je na PUF s manjom predstavom

jer nisam mogao platiti kamion 16.000 DM — od siječnja ove godine traje dopisivanje kada gotovo da postavlja pitanje: »Imate li vodu i struju?« Imali smo grozna iskustva koja

nja svijeta vojarna je nametnula svoju temu i svoj ritam. Tu se smjenjivala vlast, smjenjivale su se vojske, a institucija je uvijek ostajala kao simbol moći na vlasti. Uvijek je ista priča kada je u pitanju institucija, institucija u prostoru grada, jer ona je sabiralište svih moći. *Ružičasti sni* kao naslov funkcioniра kao cinizam: krećemo se u svijetu politike koja je gomila laži gdje nam nude ružičaste snove.

Ono što je zanimljivo jest činjenica da Srednja Europa, Zapadna Evropa imaju stare tvornice koje se pretvaraju u kulturne prostore, muzeje... Međutim, kada sam u Puli tražio prostore starih tvornica, shvatio sam da ih nemamo, jer smo mi u to vrijeme gradili fortifikacije, tvrdave za vojsku. Mi smo sasvim jedna druga priča. Oko Pule nalazi se pedeset jedna tvrđava. Kod nas su se vojske smjenjivale, i to je ono što je obilježilo ovaj prostor. Mi nismo radili nešto što je humano, permanentno smo živjeli u jednom nehumanu-fortifikacijskom sistemu. Ali, pojavljuje se nešto što je možda bitno za teatar. U predstavama koje dolaze iz najciviliziranijeg Zapada — Švedske, Danske, Norveške koje izgledaju savršeno, koje su tehnički opremljene — smetame to što u takvim predstavama nema muda, za razliku od naših predstava gdje nam preostaju jedino muda jer ništa drugo nemamo. I mislim da je to dobra perspektiva za nas i da nas to drži i da tu možemo držati nešto što će jednoga dana biti značajno za svijet. Ja tako vjerujem u ovaj grad, u ove prostore, u Bosnu... To je jedno iskustvo koje će nas, u krajnjoj liniji ako budemo dovoljno pametni, ipak i oplemeniti. To je ono što bi moglo biti dobro nakon sve one strave koju smo preživjeli. Pravi teatri imaju predosjećanje vremena koja dolaze, a što se pokazivalo u višoko senzibilnim kazalištima. Ponekad je teatar kao baba vračara koja predosjeća provalu novoga vremena.

Redatelj kao zadnji čistač

Navedeno je kako ste snove odsanjući s Bojanom Šumonjom, a dosanjala ih je Dramska radionica. Koliko su glumci ostavili tragova u oblikovanju pojedinib oniričkih scena i prostornih instalacija?

— Predstavu smo relativno brzo napravili, najviše smo vremena potrošili na razgovore. Beskonačno smo mnogo razgovarali, tako da scene pripadaju glumcima onoliko koliko su i moje. I sto je najgorje u teatru — imam dvadesetak ljudi koje nekako treba integrirati u vrijeme, prostor i zajedničku ideju, i to je uglavnom kolektivni rad. Tu sam ja zapravo zadnji čistač, dok moji prijatelji slikari imaju samo dva problema — boje i platno. U Ružičastim snima vidljiv je rad slikara Bojana Šumonje. Mene je impresionirala njegova zadnja crna faza. I to je bio mrak od slike; i u tom jednom momentu smo se susreli, pričemu smo o samoj predstavi vrlo malo razgovarali.

Vojarna kao prostor moći

Koliko je bivša vojarna Karlo Rojc nametala povijest svoga prostora u nastanku predstave Ružičasti sni?

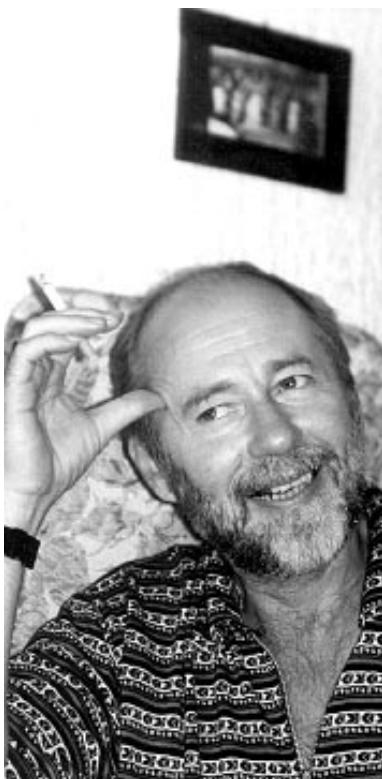
— Pred simbolikom institucija čovjek je bespomoćan. To je nešto što je stravično moćno. Pred vlašću je čovjek uvijek bespomoćan. A ta vojarna ima svoju povijest izmjene moći: sagradila ju je Austro-Ugarska poslije koje je došla talijanska vojska, pa Jugoslavenska armija i na kraju u njezine prostore bile su smještene izbjeglice kao tragovi svoga rata. A mi smo ušli u to vojarnu nakon odlaska izbjeglica. To je bio period kada su izbjeglice premještale s Jadranu negdje drugdje. Vidi se da su ti ljudi bili ogorčeni. Naletio sam na sobu gdje je dječji krevetac bio otkriven kao da je dijete sad otislo; tu su bile razbacane dječje igračke, suđe, tu je bilo intimnog rublja... Plus toga — tu je bila gomila otrova za štakore, jer nakon njihova odlaska na njihovim prostorima naselili su se štakori. Tako pored nekog intimnog poim-

ane. To je davana prošlost, prije beskonačno puno godina. Primjerice, predstava *Hodanje prugom* prema radiokomediji Slobodana Šembere 1975. godine skinuta je zbog napada na »kontinuitet naše revolucije«. Jedna totalna nebuloza. Poslije 1971. jednostavno je trebalo stvarati neprijatelje, pa smo mi kao slabiji bili na popisu. Bio sam na *ribanju* u Komitetu. *Start* je tada bio hit-tjednik i svu su, kada sam došao u Komitet, nosili *Start* pod pazuhom jer je Predrag Matvejević napisao tekst o zabrani *Hodanja prugom* u Puli. To je bila velika afera na razini Jugoslavije; uzbudili se duhovi. Taj tekst nalazi se u njegovoj knjizi *Te vjetrenjače* (33 'slučaja' i polemike) kao jedan od slučajeva gdje navodi kako je tekst obrane iz 1975. godine utočište mogao pronaći jedino u *Startu*, jer ne bi bio dobrodošao u nekim »ozbiljnijim« glasiliima. Takoder, u slijedu vremena kada su svi optuživani, zabranjen je i list naše autorske grupe *Trefilo* jer je jedan moj prijatelj napisao tekst o tulenu kroz Učku, *Starica stotinama godina maltretirana na kraju će biti deflorirana*, što je shvaćeno kao buđenje hrvatskoga nacionalizma. Te dvije godine u Puli nisam ništa radio i moji prijatelji prelazili su na drugu stranu ulice jer sam u principu bio zabranjen. Komunisti su to *pametno* radili, jednostavno su ignorirali ljudе. To je jedan kontinuitet u Puli — od zabrana, ignoriranja, neshvaćanja ovoga grada kao grada alternative, grada gdje se stanovništvo strašno brzo mijenjalo; ljudi su odlazili *što milom, što silom*. I sada su mnogi došli i napustili ovaj grad. Nikada Pula nije pristigla do onoga svjetloga trenutka kada bi mogla reći da je stvarno urbana sredina. Postoji i još jedna priča da ispod Pule prolazi gomila podzemnih voda, pa kažu da Puljani imaju u glavi jedan alternativni pomak. Kasnije smo se priključili Kulturno-umjetničkom društvu *Mate Balota*, gdje smo bili zajedno s folklornom skupinom. Bila je to moćnost da dobijemo svoj prostor.

Ipak i usprkos svemu

Koji su vas razlozi (iz marginalnih pozicija) potakli na osnivanje PUF-a?

— Lero, Daska, Pinklec i Dr. INAT obilježili su povijest hrvatskoga teatra. Međutim, nikada, osim sive nekoliko kritičara koji su zabilježili naše postojanje, nikakav status u ovoj zemlji nismo mogli izboriti. Primjerice, prošle godine na PUF-u *Daskina* predstava *Tri ljeva sata* bila je predstava, prema mom mišljenju, koja je označila kazališnu sezonu. Činjenica je da je u medijima prošla potpuno nezapaženo, nevidljivo. Cijeli ovaj festival nastao je iz pobune ta četiri kazališta spram i amaterizma i profesionalizma gdje nas više nitko ne želi: ne žele nas amateri jer smo postigli neki status, ne žele nas profesionalci jer je to jedna gusnna cehovska organizacija kojoj je bitna diploma Akademije dramske umjetnosti bez obzira na naš dugogodišnji rad. I ta marginalizacija potakla je ovaj alternativni četverac da pronađe utočište u PUF-u. Neki tragovi i *Daskinib* i *Lerovib* predstava primjećuju se i u »profesionalnom« teatru. Neki »profesionalci« dovoljno su pametni da su iskoristili neka naša iskustva. Mene nitko, na primjer, u posljednje vrijeme nije zvao u Zagreb. Posljednji put Dr. INAT bio je u Zagrebu na poziv Bojana Munjinu prije sto godina kada je bio direktor KIC-a. Svaka ponuda koja je pristigla bila je u najmanju ruku nečasna — čudni odnosi: platite si put, pa odigrajte predstavu, onda se odmah vratite natrag, a sve to *U Ime* brojke kazališnih izvedbi. Dr. INAT gostovao je od Južne Amerike do Azije. Volio bih igrati u Zagrebu jer vjerujem da *tamo* imamo prijatelje, ali sad sam se od te pomisli potpuno odvukao. Zagreb mi je dalje od Caracasa. □

Talište tijela i prostora

6. PUF (Međunarodni kazališni festival), Pula, 1-5. srpnja 2000.

Suzana Marjanović

Cetiri predstave ovogodišnjega PUF-a na koji su posred pufovske Hrvatske hrvatski »piñ-paf-pufnule« Češka, SAD, Slovenija, Španjolska, Švicarska, Švedska i Velika Britanija — mogu bi se podvesti pod zajednički nazivnik *kazališta na specifičnoj lokaciji* (site specific theatre) koje inspiraciju pronalazili u ambijentima ruinirane ili još uviđek potentne (industrijske) arhitekture, povijesti njezina prostora i moguće utopijске fantazije (*science fantasy*) o njezinim ambijentima.

Teatar u kamenolomu

Koncepciju festivalskoga projekta *Anno Domini 2000* u češko-hrvatskoj koprodukciji, kojom je otvoreno ovogodišnji PUF, potpisuje Žan Loose koji djeluje u okviru praške *Mamapape*, nezavisne i neprofitne umjetničke inicijative okupljene na izvedbama site specific projekata. Kao teatarski prostor odabran je arhitektura pulskoga kamenoloma Staja kroz čiji je duhovni *mundus* kao vodič postavljena figura vrtlara klauna koji je ispred svake pojedine postaje/mansije polijevanjem vode kao izvorišta obnove života, označavao početak animiranja kamenoloma. Primjerice, na posljednjoj postaji animiran je rovokopač u plesnoj izvedbi svoje grabilice sa zubima kojom je upravlja jedan od radnika kamenoloma, transformirajući industrijsko-funkcionalnu ulogu rovokopača u plesni stroj. Light-design učinio je arhitekturu kamenoloma bajkovitim krajolikom kojim su dominirale crveno osvijetljena ogromna drobilica za kamenje, bijelo osvijetljene lomljene stijene, kojima su puzala tijela izvodača, i prijenosne metalne konstrukcije za kamen.

Umorni prostori

I dok nas kroz pojedine postaje/mansije kamenoloma vodi figura živototvornoga vrtlara klauna, u predstavi *Ružičasti sni* u izvedbi Dr. INAT kao figura vodiča kroz *mundus subterraneus* bivše vojarne Karlo Rojc postavljena je figura oksimoronskoga slijepoga vodiča sa psom (za slijepo) kao proteznim okom/rukom. Ulaganju s glavnoga dvorišta/igrališta vojarne njezine podzemne prostore poetikom tuge i mrtvim životom pune neutješne sablasti. Svaka pojedina prostorija vojarne u koju je upisana povijest bivših moći na vlasti preuzima funkciju mansije u simbolizaciji Pakla i Čistilišta. Gledatelji hodači prolaze kroz vizualne metafore zlih posljedica života u izbjeglištvu koja su oduvijek bila određena odbačenim prostorima. Politika boli nije donijela politički nikakav smisao. Primjerice, prva mansija uprizorjuje suicidalan čin žene koja će se objesiti nakon što će mahnitno-ritmički skinuti komad po komad odjeće. Ophodni krug kroz vojarnu povijesti moći završava u njezinu unutarnjem dvori-

štu kada sablasti nastoje »starim« leševima lutkama bivših političkih »izama« obuci cipele kao simbol utopijске promjene. Završnokvirna scena označena je tre-

poletjeti jer je čvrsto racionalno prizemljen-uzemljen, uostalom kao i arhetipski maskulini princip (Adam u značenju čovjek načinjen od zemlje); žena/djevojka etričnom akrobatičkom na crvenom platnu u funkciji akrobatskoga konopca savršeno izvedenim akrobatskim rolama oblikuje etrične/astralne figure. Romantični rekвиem završit će u trenutku

skom dvorišnih vrata kroz koja prolazi jedino profetska figura vodiča slijepca, čiji prolaz kroz vrata upućuje da iza obećanih ružičastih snova provaljuje crna stravnost političkoga mrtvila.

TRAFIK (Tranzicijsko-fikcijsko kazalište) predstavom *Hodač* (*Hommage a Janko Polić Kamov*) autorice Magdalene Lopić, koja je premijerno izvedena 1998. godine, uprizorjuje Kamovljevu sudbinu pjesnika psovača hodača kroz nekoliko inicijacijskih postaja Kamovljevih djela i biografije, Umjetnosti i Života. Kako Pula (začudo) nema gradski pothodnik, izvodači hodači kao prostor izvedbe odabrali su plato Robne kuće kod Tržnice, čime je promjenjen prvotno zamišljen prostor izvedbe, a time i mogućnost da publike simbolički preuzme Kamovljevu opsjednutost bodanjem.

Kamion kao scena

I dok su strojevi zatvoreni u proizvodnom procesu i o njima se razmišlja tek u trenutku kada postanu dio arhivskoga sjećanja, SU-EN Butoh Company iz Švedske, točnije, plesačica i koreografinja *butoh* umjetnosti SU-EN u koreografskom i site specific performansi *Scarp — The Truck* kao »kolsku« scenu uključuje kamion s metalnom konstrukcijom hvataljke kojom upravlja radnik (ponovno *upad realnog*). Prisjetimo se srednjovjekovnih *pageants* izvedbi. Botticellihev školjku zamjenila je metalna hvataljka koja rasirena prilikom ispuštanja tijela u unutrašnjost kamiona nalikuje na rastvorene latice metalne ruže. Propitujući talište (*melting point*) između tijela i »produžene ruke« kamiona, tijelo se rada iz metalnoga pupoljka/hvataljke/utovariča i na kraju ponovno uranja u njegovu/njezinu unutrašnjost; hvataljka postaje slika utrobe (*regressus ad uterum*). Pritom, nije rijec o estetski rodenom tijelu Venere, već o tijelu koje iz metalne proviruje kao čist otpadak, otpadna ljepota, omotana larva u bijeloj odori djelomično mumificirane glave, pri čemu pokreti tijela privizavaju deformacijsku sliku tijela, savitljiv ostatak tjelesne krhotine.

Krotiteljske škare

Švicarska grupa Cie Andrayas predstavom *Requiem pour une Bequille* uprizorila je uz zvukove harmonike ljubavnu priču kroz komunikaciju dviju umjetnosti: »muške« mime i »ženske« akrobatičke. I dok muškarac/mladić mimskom igrom oživljava nežive predmete — štap za hodanje, stolicu, dvije štakce koje animira kao (andeoska) krila, ali ne uspijeva

kada će racionalni muški princip, popevši se na stol, ogromnim krotiteljskim škarama presjeći njezine dvije crvene eterične vrpce.

Kročenjem ženskoga eteričnoga tijela prekinuta je ljubavna komunikacija dajući ljubavnika, a vizija njihova zajedničkoga života s odsustvom ljubavi i povjerenja uprizorena je melankoličnom igrom sjena dviju staračkih figura medaljona.

Mentalna ubojstva

Londonska grupa *Spark International*, koja je osnovana ožujka ove godine sa ciljem približavanja kazališnoga repertoara filmu, izvela je Beckettov »komad za televiziju« *Eh, Joe* kojim se dokumentirala tehnika prenošenja glasa. »Ženin glas« iz Beckettova teksta izvedbeno je ipak utjelovila hrvatska glumica Lara Ritoša-Roberts, dok je Joea kao čovjeka na kraju svojih pedesetih godina, naravno, neverbalnom glumom i mimskom igrom odlično odglumio mladi glumac Oliver Pollak, ispisujući na tijelu utišavanja mravih što prodiru iz njegove svijesti. Saput Joeve svijesti kao »bezvrijednoga pakla« umirenje pronalazi jedino u/nakrebetu kao psihološkoj metafori za čije je mirne/umrtnljene svjetote prikovan probojima vlastitih mentalnih ubojstava.

Jedenje karanfila

Performans *Tanz šcapuni* (*Ples karanfila*) — romantični ljubavni Delavski pesem Pina Ivančića nastaje kao »homage onima koji kreću u 6 ujutru« dok satovi Drugima ne zvone. Angažirano-manifestnim fragmentom tvorničko-kolektivne slike svijeta kojom se solidalizira s onima kojima je rad sveden na automatizam pokreta, a ritam života na automatizaciju budenja, performans *Tanz šcapuni* može se upisati u (po)etiku (novoga) proleterskoga kazališta. Po red tvorničkih zvukova snimljenih u pulskom Brodogradilištu *Uljanik* korištena su njihova radna odijela i radni pribor (čekići, pil, aparati za zavarivanje: trojica radnika/izvodača doslovno rade na sceni, a nekoliko izvodača s Pinom Ivančićem pantomimski izvode moguće radove). Posljednja tvornička scena označena je trenutkom kada Pino Ivančić dijeli karanfile izvodačima/radnicima i njegovim završnim gastronomskim užitkom u jedenju (*samo jednoga karanfila*).

Naga, s tirom na licu u poetici ponavljanja

Vlasta Delimar autobiografskim performansom *Razgovor s*

ratnikom ili žena je nestala fragmentarnom dramaturgijom uprizoruje utišavanje vlastita ega pred iskustvima strašne smrti. I dok slušamo tonski snimak Ratnikove (Milan Božić) isповijedi, na videozidu projicirana je njihova zajednička šetnja Zrinjevcem, pri čemu se u zamislji pokušava poistovjećivanja uzajamnosti dvaju ega pojavljuje, Vlasti omiljen, erotski trenutak obuvanja cipela, naravno, tragom poetike ponavljanja Gertrude Stein (usp. intervju s Vlastom Delimar i Milanom Božićem. Zarez, 25. svibnja 2000). Uporedno s *Ratnikom* isповijedi ispred videozida Vlasta Delimar, naravno, naga s bijelim tilom na licu, promatra vlastito tijelo u okruglom zrcalu, pri čemu crvenim ružem iscrtava simboličke, potencirano erotičke i zaštitne krugove oko grudi i središta trbuha, jer razodijevanje kao oslobadanje i davanje sebe korespondira s ružičastim građanskim sada već votivnim Vlastinim kostimom kojim podcrtava snagu vlastite poetične erotike.

Ples nomada

Performer Milan Kohout iz Bostonia, inače češkoga podrijetla, poznat po edukativnim performansima za promicanje ljudskih prava, prava na etničku Drugost i suživot s Drugima, na Danteovu trgu ispred osnovne škole izveo je edukativni performans manifestnoga naslova *Ova zemlja pripada meni!* Značajno je pritom napomenuti da je Milan Kohout 1986. godine prognao iz Češke zbog tada nepoželjne političnosti u svojoj umjetničkoj aktivnosti, a prije dvije godine upravo Ministarstvo Republike Češke potiče ga na izvedbe edukativnih performansa na temu opasnosti od rasizma, ksenofobije i netrpeljivosti, kojima poput prosvjetiteljskoga i donikihotskoga performera obilazi češka selva/vjetrenjače. Navedeni performans, koji je započeo večernim dolaskom (*jedne nacije*) i čitanjem pravopisnih pravila iz *crno-žutog* Pravopisa, organiziran je s Udrugom Roma Istre. Nakon poziva upućenom publici kojim je izbrisao granicu između Umjetnosti i Života — »Ovo nije performans, ovo je život!«, performans je ubrzo prerastao u hepening. I mnogi/neki prihvatali su udio u scenskoj igri koja je bijelim štapovima cijevima simbolički označavala komunikaciju *Jadi drugi*: naime i pošiljalac i primač komunikacijskoga kanala (cijevi) trebali su staviti u usta krateve te cijevi, čime su simbolički ostvarivali komunikaciju nemuštim jezikom. Pozicija pošiljaoca i primaoca određivala se položajem *biti gore ili biti dolje* (na zemlji).

Središnji dio performansa obilježen je razbijanjem dviju staklenih kugli koje su obavijene metalnim žicama i ispunjene jedna bijelom, a druga crnom tekućinom: nakon njihova razbijanja i simboličkoga miješanja (pravo etničke Drugosti) *crnog i bijelog*, slijedilo je pranje bijelo obojanih prozorskih stakala na osnovnoj školi. Pri ispiranju bijele boje, pri čemu je Milan Kohout izgovarao utopijski sintagmatski niz *čista okna — čista duša — čist život*, naziralo se crno, simbolizirajući njezino solidarnost s nomadizmom Roma (*Rom* u značenju čovjek). Hepening je završio plesom romskih djevojčica iz folklornoga društva *Terne Luluda* (*Mladi cvjetovi*), i završnim utopijskim kolom solidarnosti brojnih okupljenih.

Bradate žene

Na Portarati izveden je ekološki performans *Planeta Smeća* španjolske redateljice i koreografinje Sol Pice protiv PVC-a koji je na programskoj cedulji, pored ostalog, opisan prosto-proširenom rečenicom: »Četiri čovjeka/žene upravo su se spustili/e na *Planetu Smeća*. Njihov koreografsko-glazbeni (bubnjevi + saksofon) performans uprizoruje čovjeka kao sliku smeća prema slijedu povijesne dogadjajnosti od nastanka svijeta: Bog je stvorio čovjeka, a čovjek kantu za smeće i sebe kao vlastiti civilizacijski otpadak. *Planeta Smeća* obilježena je tijelima dvojno-spolnih atributa: kratkim suknjama od crnih plastičnih vreća za smeće i grudnjacima povezima kojima su u potpunosti stegnute obline (naravno, ženskih) grudi, maskama s obrijanim glavama i dugim bradama te mačićko trokutastim položajem ruku/torza. Geste tijela kreću se između ratničko-muških pokreta u gladijatorskoj igri ili sumo-borbi koja završava medusobnim skidanjem »skalpova« maski bez pobednika. Jer svaka pobeda unutar svoje herojske izuzetnosti nosi skriveni cinizam gubitnika.

Akustično smeće

Deveteročlana slovenska grupa *The Stroj* glazbenim performansom *Ventilator*, koji se ipak i usprkos svemu ipak probija prema koncertnom nastupu, djele je grupa perkusionista koji zapravo, moram priznati, uveliko podsjećaju na jedno drugo urbano pleme — *Les Tambours Du Bronx*. Apsolutno ništa čudno, jer su pleme u glazbeno-plemenjskom zajedništvu u početku i supradivala. Međutim, u usporedbi s navedenim urbanim plemenom *The Stroj* je umontirao svoje bubnjeve/reciklirano smeće (odbačeni dijelovi strojeva, prazni kontejneri za gorivo i kemikalije...) u zvučnu instalaciju skulpturu. (Za one koji žele usporediti glazbene tragove i razlike između navedenih grupa navodim podatak s njihove Web-stranice www.thestroy.com da je grupa objavila CD *Ventilator*.) Kao totem svoga urbanoga pleme postavljaju spomenutu auditorijsku zvučnu skulpturu, a koja se može njihovom manifestnom rečenicom *Najnoviji stroj je ventilator!* upisati (ali i ne mora) u stvarna predviđanja procesa globalnoga zagrijavanja kada će se voditi (*jedino*) ekološki ratovi, a ventilator/klimatizacijski uređaj doista će postati (*jedini*) totem erozivnoga doba.

Meteorološke nagrade

I kao što su nekoć neki mitolozi mitove svodili na meteorološke pojave, tako je i PUF nastojao izbrisati granicu između nagradnih i nenagranih izvedbi, postavljajući eterične nagrade »Kazališnoga neba PUF-a« koje podržavaju tri ravnopravne nagrade imenovanim nebeskim diničnim »elementima«, *Ružičasti sni* natkriveni su nagradom *Oblak*, nagrada *Vjetar dovetrilja* je festivalskog projektu *Anno Domini 2000*, *Kaplja* se ravnomjerno raspršila Miljanu Kohoutu i trupi *SU-EN Butoh Company*, a ljučljanski *The Stroj* dobitnik je »Specijalne nagrade izvan konkurenčije«. Da je doista riječ o pomicanju nekih nagradnih granica, svjedoči podjela ovdje redom spomenute »treće« nagrade i uvođenje specijalne nagrade, koju bi možda trebalo u slijedu ostajanja među nebeskim elementima imenovati *Grom* ili *Munja* kako bi se izbjegla vrlo umorna značenja *Bljesak* ili *Oluja*.

Duhovi iz garaže

Za razliku od ogovaranja, glamura i skupoča druge vrste festival u Šibeniku skloniji je prijateljskim odnosima festivalaca: domaćina, gostiju, novinara, stručnjaka i svih koji se oko njega motaju

Grozdana Cvitan

Uz 40. međunarodni dječji festival u Šibeniku

Diktat televizije nije svemoćan toliko da bi sve strane ansamble sabio u prvi tje dan pa su stranci i u drugom dijelu festivala imali koju reći, točnije ponešto za pokazati. Ipak, činjenica jest da se TV-diktaturi malo tko na ovim prostorima uspijeva oduprijeti. Žato riječi TV-snimatelja za okruglim stolom *40. međunarodnog dječjeg festivala u Šibeniku* o tome kako bi napuštanje ovog festivala od strane televizije značilo i pokapanje festivala izgledaju točno, sve dok se stvari ne postave sasvim obrnuto. Jer nisu li to interesi i zadaće televizije? Posjećena televizija s koje su istjerani analitičari sela kao Ivo Lončar da bi cvjetali analitičari novokomponiranog duha precizno detektira što je, a što nije festival kulture i tako odrađuje negativnu selekciju interesa. Uz to idu i oni koji se pozivaju na opću sklonost Šibenskom festivalu i to tako da jedni tvrde kako im je to osobno stajalište, dok drugi stalna visoka pokroviteljstva čitaju kroz novac. Sreću su ovogodišnjem festivalu pođednako poželjeli Stipe Mesić, Mickey Rooney, Jim Halsey (počasni predsjednik FIDOFA) i još poneki, ali to je materijalno vrijedilo koliko je vrijedila vijest o tomu. Jer što se visokih pokrovitelja festivala tiče, oni su zadnji koji osobni odlazak u Šibenik smatraju zanimljivim. To je u

redu jer na taj način prišede nešto festivalskih novaca i, poznato je, ne dolazi iz pokroviteljstva. Šibenski je festival vijest i za

Naša djeca sa Črnomerca garniran jednim moćnijim telefonskim pozivom i jedna proba na kojoj su iz kuće bivšeg župana letjele

Šibeniku. Tim načinom angažirali su se i Goethe institut, Talijanski kulturni institut i drugi, omogućujući dolazak kazališta iz svojih zemalja.

Nastup društva *Naša djeca* s naslovom *Pepeljuga* bio je blamaža ekskluzivitet pozornice i termina, a djeca koja tek uče hodati na sceni od svojih su pedagoška upućena u rad na način da usred bala Pepeljuge na dvoru izvode domaći folklor u narodnim nošnjama. Uz taj nastup spominjan je telefonski poziv Naime Babić, a završilo je smirivanjem strasti za okruglim stolom. Selektori su se ogradiili od programa koji nikad nisu vidjeli, čuli i pozvali, a njegovo uvrštanje u ukupnost festivala možda bi prošlo nezapaženo (što je i najbolji odnos pre-

CNN, ali vjerojatno ne zbog pokrovitelja. O odnosu ostalih medija prema festivalu u Šibeniku, posebice tisku, bilo je govora i u širem kontekstu onih koji su se prihvatali medijskog pokroviteljstva, a onda nisu uspijevali objavljivati ni dnevni program festivala. Drugi su uspijevali objaviti samo veće ili manje skandale. Za tekstove o progra-

kvačice i vodene najlonske vrećice zaprijetile su postati najbitnijim temama festivala na kojem je više od sto stranih i domaćih programa izvedenih i osmišljenih tijekom dva tjedna u Šibeniku zaslужilo drukčiji omjer posvećenih im prostora. U prvom slučaju (nastup kazališta *Mala scena* s predstavom *Roda i lisac* u režiji Ivice Šimića) zamjerke su išle fe-

Kako je Tahir Mujičić vido 40. MDF

mima nije bilo mesta. Možda su to pitanja i za neke studije nužne Hrvatskoj čim prije. Tko će i gdje raspraviti našu *svjetskost* ili našu zatvorenost, tko će između shematzizma i prakse prepoznavati naš (ne)uspjeh da budemo bolji i drukčiji nego jučer? Profitabilnost skandala prijeti jedinom medijskom otvorenošću prema kulturi bez obzira što ona doista bila.

Kvačice bivšeg župana

U tom smislu zamjerke Vito mire Lončar festivalskoj upravi, nemušti nastup članova društva

festivalskoj upravi da nitko s festivala nije dočekao ansambl, da u garderoobi kina *Odeon* nije bilo svjetla, da glumcima nitko nije ponudio ni čašu vode nakon predstave u prostoru u kojem klima do toga dana nije radila. Činjenica jest da je dvorana već sutradan klimatizirana, a tko je prekasno podviknuo i je li to napravio netko tko je morao ili netko tko je bio izazvan ostaje tajna. Čini se da je preuzimanje obvezna festivalu stvar osobnog izbora, a ne radnih zadataka pa je u tom smislu teško i reći tko je zapravo prozvan, te onda zamjenica glasi festival ili uprava festivala. Vitomira Lončar govorila je i o anonimnom telefonskom pozivu koji je tražio smanjenje ansambla (pa je umjesto šest u Šibenik doputovalo pet ljudi, a to znači da je izostao redatelj predstave Ivica Šimić) za što nitko u upravi festivala nije znao (ili se barem tako tvrdilo). Uprava festivala zamjerila je Vitomiri Lončar (ali uglavnom tih i puno privatnije) poziv sa scene upućen publici za kupovinu materijala (kasetu, knjigu i lutaka) iz predstave i Malog kazališta, što na (ovom) festivalu nije praksa, iako je ove godine sličan poziv uputio još jedan ansambl (A kad je o novcima riječ, postoje razne reakcije, pa je tako umjetnica iz Poljske koja već godinama prati festival u Šibeniku prosvjedujući napustila jedno predstavljanje knjiga za djecu zbog njihove preterane skupoće). Lončarićne zamjerke festivalu proširele su se i na brojnost dječjih zborova, a zbog pravde vrijedi zabilježiti kako su se gradski odbori za kulturu, odnosno privrednici Slavonskog Broda i Varaždina angažirali i sami da bi njihovi dječiji ansambl stigli do 40. MDF-a u

ma tom programu) da nije ponuđeno na Ljetnoj pozornici u 22 sata.

Popunjene sheme

Kvačice s probe nisu letjele i na predstavi pa bi nabrojeno bilo i krajnji značaj ovogodišnjih Šibenskih skandala. Jasno je kako MDF ipak proizvodi neke druge vrijednosti, jer od skandala on ne bi živio nijedan dan. Za razliku od ogovaranja, glamura i skupoča druge vrste festival u Šibeniku skloniji je prijateljskim odnosima festivalaca: domaćina, gostiju, novinara, stručnjaka i svih koji se oko njega motaju. Ali taj odnos stvara i onu dugotrajnu nazočnost na festivalima ljudi čiji su festivalski razlozi za to nepoznati ili su uglavnom prošli. Dvojbeno je pitanje zauzimaju li oni mjesto nekom mlađem ili čine dio grupe koja bi njihovim odsustvom jednostavno bila manja?

Za svoje mjesto za okruglim stolom i ove su se godine založili članovi *Nore*, novinarske radionice, i svakodnevno ispisuju festivalski Bilten. Iako njihova mišljenja zapaze odrasli, oni zasad svojim dvojbama i različitim razmišljanjima nemaju šansu razgovarati. Franka mi kaže: *Nama se ponekad svidaju predstave koje sudionici okruglog stola izgrde. Ili nam se ne svidaju neke koje se tamo isvrše. Možemo li i mi sudjelovati s našim razmišljanjima?* Savjetujem joj da zatraže svojih pet minuta za tim stolom. U protivnom, neka naprave alternativni. Šibenik je već prošao fazu alternativnog biltena, pa bi možda i alternativni okrugli stol mladih izazvao potpornost.

Možda svođenje takvih računa nije slučajno budući da je festival u Šibeniku svojim četrdesetim

dogadanjem popunio okvire koji su zadani u neka bogatija vremena grada. Protekli su se godina oni kao zadana shema s manje ili više uspjeha ukidali da bi ove godine broj programa, radionica, ansambla i sudionika dostigao te davno zadane sheme. Upravo zato možda je došlo vrijeme da neki novi festivalski odbor (jer ove godine istječe mandat sadašnjeg) razmisli o inovacijama koje mogu biti raznovrsne (od sadržaja do termina i pozornica), ali nisu ni luke ni jednostavne.

Okrugli stolovi

Festival koji u sebi uključuje sve umjetnosti (s različitim naglascima koje diktiraju vrijeme moda, poduzetnost selektora, ponuđena produkcija i novci — ne nužno tim redoslijedom) već je davno viđen kao onaj koji je dosegao svoje granice. Jasno je da festival koji udari granice guši festival jednako kao što ga uništava i nedostatak novca. Sve ostalo moguće je razmotriti i mijenjati. Primjerice, svakodnevni okrugli stolovi koji raspravljaju predstave iz prethodnog dana i ostala festivalna događanja dio su posebne predstave u kojoj izostanak stalnih posjetitelja itekako zadire u neke osobne politike i interese ljudi od kazališta prema određenim ansamblima i kazalištima. Završne riječi na kraju festivala bile su da bi možda trebalo odustat od tog dana kad tapšanje po ramenima prelazi mjeru u korist prijedloga što sljedeće godine promjeniti. Na pitanje zašto se ne objavljuju zapisi sa stola odgovoreno mi je da je težak posao skidanje tih razgovora s vrpcu. Do prije sedam godina bio je jednak težak, ili? Studijski razgovori (u organizaciji UNIMA) sašvima su nestali s festivala, ali ne i iz Šibenika pa o njima sudionici okruglog stola doznaju tek iz izješča koja najčešće Edi Majaron po njihovu završetku ukratko prikaže kao gost na raspravi. Ove godine oni su održani o lutkarstvu. Istom prigodom, a u povodu 45 godina lutkarstva u Šibeniku, susreli su se (1. i 2. srpnja) lutkarji nekadašnjeg Kazališta lutaka Šibenik čiji je rad završen 60-ih godina. Kad će li ponovno lutkarstvo i dječje kazalište uopće zaživjeti u Šibeniku, teško je čitati iz budućnosti, a hoće li popravak kazališta i dugo godišnja nazočnost festivala u gradu ostaviti i drukčije tragove, tek će se vidjeti.

Zasada, inicijativu drže djeca i urednik programa radionica Pavao Roca čiji su suradnici u likovnim radionicama i osnovnim školama uspjeli napraviti veliku sliku Šibenika koja je bila obješena s vanjske strane kazališne zgrade. Nakon završetka to bi djelo trebalo postati svečani zastor kazališta. Bio je to transparentan trenutak dvadesetogodišnjeg rada radionica, koje su ove godine djelovale u jedanaest sekcija i čiji su voditelji izložbama i predstavama pokazali produkciju koja je okupljala Šibensku djecu na kreativnim početničkim koracima snimatelja, novinara, slikara, kipara, graditelja, glazbenika, lutkara... Nesporazum koji je završio istim terminom predstave jednog poznatog lutkarskog kazališta i prezentacijom rada lutkarske (voditeljica Vanda Šestak) i glazbene (voditelj Bill Connor) radionice više se ne bi trebao ponoviti jer zadire u bitna pitanja smisla dječjeg festivala i festivala za djecu. Radionicu Darka Macana

Festivalne izložbe

1. Da sam ja arhitekt..., Krešimirov dom
2. Boris Podrecca, Galerija sv. Krševana
3. Arhitekti djeci, Studio Galerije sv. Krševana Šibenik, 24. lipnja-8. srpnja 2000.

Šibenski festival uvijek prate tri izložbe koje veže tema, a spajaju radove odraslih za djecu s dječjim promišljanjem istih tema. I dok oni prvi ove godine u Šibeniku pokazuju svoje realizacije u arhitekturi i graditeljstvu, djeca su *odmataša* što ona žele u toj arhitekturi i graditeljstvu.

A da su oni arhitekti, u škole bi išli stvarni i izmišljeni likovi, bio bi obavezani bazan na nekom od katova, bilo bi teško biti gradvinarom tih zgrada, ali u njima je puno od onog što je Hundertwasser ne samo zamislio, nego i ostvario u nekim bogatijim sredinama. I kod njih na drugom ili nekom već katu rastu stabla, skulptaju se školjke u muzeju, slijede helikopterom, ali škole ima i za zemljane i za svemirce. Svoje su umišljaje izložili u Krešimirov domu. Na arhitektima je da uvaže njihove snove.

Izložba arhitekta Borisa Podrecca u Galeriji svetog Krševana kombinacija je zidnih kubusa i središnje postave otvorenog korita kroz koje kao da teku arhitektonска rješenja. Autor ih je zamislio kao dijalog sakralnog i profanog, a realizirao na raznim svjetskim destinacijama.

Arhitekti djeci naslov je izložbe fotografija s rješenjima prostora namijenjenih boravku i edukaciji djece. Autori su hrvatski arhitekti, dok su prostori realizirani u zemlji i inozemstvu. A riječ je o autorskim i timskim rješenjima Mladena Andela, Hildegard Auf-Frančić, Ivana Crnkovića, Igora Frančića, Miroslava Genga, Dinka Kovačića, Ante Kuzmanića, Borisa Magaša, Miloša Pecotića, Radovana Tajdera, Vlaste i Ante Vulin te Tončija Žarnića.

i Štefa Bartolića zato nije omeo nikto jer oni su svoju produkciju dječjih stripova realizirali u fanzinu *Halo, ludnica*.

Festivalske radionice možda su put u sutrašnji izbor, ili kao što reče Šime Strikoman (uz Antu Granika voditelj snimateljske radionice) tako je i on jednom počeo u *Granikovoj radionici*.

Alica u pubertetu

Koliko je predstava zadarskog Kazališta lutaka *Aladinova čarobna svjetiljka* (režija i dramaturgija Sunny Sunninsky, scenografija Sunninsky i Mojmir Mihatov) doista lutkarska i je li izvrsni duh iz predstave lutka, raspravljalo se predugo da bi se došlo do očigledne usporedbe s Medveškovim *Nadpodstolarom Martinom*. Tim više što su izvanestetski problemi (padanje dijela scenografije) pratili predstavu koju su umjetnici izdržali do kraja. U oskudnoj produkciji ostalih lutkarskih kazališta urednik Jakša Fiamengo izabrao je suhu *Šumu Striborovu* Ivane Brlić Mažuranić u izvedbi istoimene (I. B. M.) zagrebačke Lutkarske scene u režiji Zvonka Festinija, za razliku od *Trnoružice* istog redatelja (scenografija i lutke Vesna Balabanić) u Zagrebačkom kazalištu lutaka čija su lirska i scenska rješenja odnjeli puno više pohvala. Sretnom likovnom i lirkom trenutku Vesna Balabanić dala je ton i u kreaciji i izradi lutaka i scenografije za predstavu *Vodencijetov let* autorice Zdenke Mišura u režiji Dunje Adam i izvedbi Gradskog kazališta lutaka iz Splita. Iako pripada vrhuncima festivalskih programa, djeca i kritičari teško bi se složili oko završetka te predstave. Jer dok su odrasli govorili zamjerke dramaturgiji predstave, dijete na izlazu iz još jednog crnog teatra plačljivo je

pitalo majku *Zašto vodencijet živi samo jedan dan?* Tako počinju spoznaje senzibilnih limaća na životnom putu.

Medu lutkarskim programima našao se i jedan iz Sofije u kojem je Rosita Velimov s marionetama završila na Ljetnoj pozornici u predstavi *Cirkus*. U tako pogrešnom izboru scene publići bi trebalo savjetovati da uz slušne aparate (jer čujnost se smanjuje u sredini gledališta zbog lošeg stanja tehničke) ponesu i dalekozore ne bi li zaista vidjeli domete animacije umjetnice s lutkama. Ove godine izvan službenog programa s lutkama i bez njih dvama programima (produžujući put prema Dubrovniku) nastupilo je učilišno kazalište *Maskaras* iz Budimpešte. Predstavama na trgovima oni su pridonosili općoj živosti grada kad susret s umjetnicima na cesti ostvaruje atmosferu i upućuje na vrijeme Alicine zemlje.

Kako su strani programi uglavnom privilegij prvog tjedna festivala i izbor iz ponuđenih videozapisa (opet neimaština) te dosadašnjih festivalskih susreta (ponekad uspješnih, ponekad atraktivnih), to vrijedi nastaviti na zapis iz prošlog broja i zapisati kako su se spomenutim nastupima umjetnika iz Beča, Freiburga, Umbertide i Tokija pridružili (publici atraktivni) plesni kič iz Kaira te prošle godine zbog kiše neizvedena *Voćna opera* Ple-snog foruma iz Celja u režiji i koreografiji Gordane Stefanović-Erjavec. To je i onaj prostor na festivalu u kojem se kriteriji s profesionalizma pomiču na amaterizam scenskih ostvarenja, a najčešći su u glazbeno-scenskim programima festivala. Uz *Voćnu operu* u tom pomaku našli su se i *Veliki bal* Mladena Kušeca u režiji Ladislava Vindakijevića i pro-

duciji karlovačkog *Zorin doma* te Carollijeva *Alica u zemlji čuda* u režiji Roberta Raponje i izvedbi dramskog studija Istarskog narodnog kazališta iz Pule. I dok je prva predstava Šibeniku pokazala odraz u zrcalu (rađena režijski, scenografski i konceptualno za razrušenu scenu *Zorin doma* u Karlovcu), Dramski studio Istarskog narodnog kazališta doveo je vrata kao zrcala u kojem nije samo četiri-pet scenskih Alica tražilo (i nalazilo) svoju zemlju čuda. Bio je to primjer ansambla koji nije samo briga nekolicine entuzijasta amatera, nego vrlo promišljena baza o kojoj brigu pokazuju i oni koji raspoređuju novce, pa već danas mlađi i talentirani ljudi, koji su scenske korake počeli u tom dramskom studiju, studiraju umjetničke akademije u Hrvatskoj i drugdje po Europi, a čiji se povratak i kreativni rad uskoro očekuje u gradu iz kojeg su krenuli.

Badnjak u zemlji čuda

Kao i obično prehvaljeno kazalište iz Virovitice svojevrsni je hrvatski fenomen u izdržljivosti scenskih umjetnika u malim sredinama, a njihova *Noć dubova* pokazala je najmanje od dosad viđenog iz tog kazališta. Redatelj Dražen Ferenčina i scenograf Tomica Hrupelj uredno su pročitali tekst Lade Martinac za razliku od, primjerice, Saše Anočića koji kao da još čita svoj i tekst Davora Špišića *Badnjak u garaži*. Predstava s ponešto pretjerivanja u glumi (koje je u dijelu ansambla završavalo u glumatanju) i buci bila je ipak najsuvremeniji program ponuđen na ovogodišnjem festivalu u Šibeniku. Zbog stanja u stvaralaštvu za djecu *Medunarodni dječji festival* često je novo iščitavanje poznatih tekstova i zato znači puno svaki napor

da se iz literarne prepoznatljivosti prijede u prepoznatljivost srećnosti. S predstavom *Badnjak u garaži* na Šibenskom festivalu pojavila se tema hrvatske suvremenosti, njezine tajkunizacije, rasprodaje, korupcije, ponizanja i napokon prkosu koji upravo traje. Kako dostojanstveno proslaviti Badnjak u staroj garaži i sa starim automobilom u okruženju koje nameće i prijeti drukčijim porukama? Ako ne može veselo, može prkosno. U Dječjem kazalištu u Osijeku možda se još uvijek igraju tražeći pravu mjeru predstave koja uz elemente osjećenja doraduje one kroz koje je to osjećenje scenski ponudeno.

Za razliku od ansambala čiji je dolazak uspješan po sebi, pa oni s više ili manje mjere kombinacijom egzotike i kiča ostvare kolaže kojima će razveseliti publiku i uglavnom ohladiti kritiku, postoje i oni koji ne odstupaju od strogih pravila da na poziv odgovore vrijednošću kojom ne kupuju jef-tino.

Među onima čiji je uspjeh unaprijed prihvaćen od publike, ma što rekla kritika, redoviti je nastup Šibenskog dječjeg zaborava, *Badnjak, maleni* koji je ove godine uči festivalskog nastupa predstavio novi CD i kasetu *Šibenice, budi dijete*. Prihvatajući zbor u krizi kadrova mlada dirigentica Mira Grujić uspjela ga je ne samo održati, nego i uvježbati novi repertoar nastao posljednjih godina. Ovogodišnji nastup na festivalu odigrao je ležernošću. Jakša Fiamengo jednako je tako odmumla zaboravljeni tekst koji je napisao za zbor. Djeca obučena u svakodnevnu odjeću na kraj su pojačana svim članovima zaborava koji su se iz njegove 42. povijesti našli u publici. U tom trenutku nestalo je scene ili gle-

dališta, teško je reći, a na Ljetnoj pozornici svih su pjevali podignuti na noge. Iako menadžer zaborava Branko Viljac ostaje, hoće li biti teško prebroditi odlazak dirigentice Grujić u *Kolo*, ostaje zasad neriješeno kadrovsко pitanje. Činjenica je da se u Šibeniku poslije ovogodišnjeg nastupa zaborava, *maleni* među gostima čulo dugo zaobilaženo pitanje: *Može li Šibenik svojim snagama otvoriti festival?*

Darovi: ruže i trnje

Nije lako razmatrati sve razine festivala u Šibeniku ni po vrstama programa što ih izbornici dovode na šibenske pozornice ni po ukupno viđenom što ih obaveznim program i neobaveznim entuzijazam uspijevaju ostvariti u 14 festivalskih dana. Mjere novca i estetike još se nisu srele na ovom festivalu pa možda o propagandi festivala treba sanjati u budućnosti, kao i o stvarnoj selekciji inozemnih programa. O sretnom trenutku u stvaralaštvu za djecu da se koji ne govori. Iako i dalje privlači publiku, filmski program festivala mogući je izbor stvaralaštva za djecu iz povijesti filma i poneke nove produkcije, a rješenje za one koji eto preferiraju film, i to bez ulaznica na jednom od šibenskih trgovaca sa skalinama kao gledalištem.

I, da se vratim onom naslovu s CD-a zaborava *Zdravo, maleni* a glasi *Šibenice, budi dijete*. To nije teška kategorija za Šibenik jer njemu potvrduju šibenska djeca. Nešto je teže biti odrastao ili kao što primjećuje Dubravko Jelačić-Bužimski (urednik dramskog programa): *oni koji dolaze u Šibenik više vole taj grad od onih koji u njemu žive i rade*. Možda će ta primjedba izostati kad postane lakše živjeti i raditi u Šibeniku. □

Nabavite Prometejeve knjige po najpovoljnijoj cijeni!

* 20% jeftinije knjige u preplati
* plaćanje čekovima građana u dvije rate za iznos veći od 500 kn
* za pravne osobe plaćanje preko računa

Dostavljamo knjige pouzećem, poštarnina nije uključena.

Knjige možete kupiti na Kaptolu 25 u Zagrebu i u svim većim knjižarama u Hrvatskoj.

Dragutin Kiš: *Hrvatski perivoji i vrtovi*

* Format 24 x 28 cm, 362 str., 290 kolor reprodukcija, tvrdi uvez, šivanje, kolor ovtak.
* Cijena: 390 kn.

Gjuro Baglivi: De fibra motrice et morbosa (O zdravom životu...)

* Format 17 x 24 cm, 434 str., 35 ilustracija. Dubrovački lječnik svjetske slavne piše o zdravom životu, lječenju biljem, glazbom, meditacijom...
* Cijena: 200 kn.

Dušan Kalogjera: Korčulanska brodogradnja (Shipbuilding in Korčula)

* Nagrada Josip Juraj Strossmayer za najuspješniji izdavački pothvat s područja prirodnih znanosti.
* Cijena: 398 kn.

Stjepan Kožul: Martirologij Crkve zagrebačke (I. svezak), Terra combusta — Spaljena zemlja (II. svezak)

* Povijest stradanja KC i ostalih vjerskih zajednica od svih totalitarnih režima XX st.
* Format 17 x 24 cm; tvrdi uvez, šivanje; kolor ovtak. *Martirologij:* 830 str., 55 fotografija i faksimila.

Terra combusta: 424 str., 3 arka fotografija i reprodukcija.
* Cijena: Komplet (oba sveska u zaštitnoj kutiji) — 395 kn.

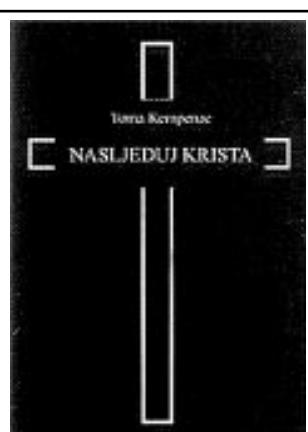

Stjepan Kožul: Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja

* Format 21,5 x 27,5 cm, 868 str., tvrdi uvez, šivanje, kolor ovtak.
* Cijena: 498 kn.

Toma Kempenac: Naslijed Krista

* poslije Biblije najčitanija i najprevođenija knjiga svih vremena.
* Format 12,5 x 19 cm; opseg 254 str., dvobojni tisk; tvrdi uvez sa zlatotiskom; šivanje.

U pripremi:

Ivo Dragičević: Kina

* Povijest kineske kulture i civilizacije od prvih dinastija do naših dana.
* Format 21,5 x 27,5 cm; opseg: oko 800 str., 300 ilustracija, tablica i karata; šivanje, tvrdi uvez, kolor ovtak.

* U preplati: 400 kn.

Hotimir Burger: Sfere ljudskoga (Kant, Hegel i suvremene diskusije)

* Format 17 x 24 cm.

Mijo Mirković — Homage uz stotu godišnjicu rođenja

* Format 17 x 24 cm

Papa Ivan Pavao II: Testament za treće tisućljeće

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.
* U preplati: 165 kn.

Jasper Ridley: Tito

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 450 str.
* U preplati: 300 kn.

Dara Janečković: Susreti s povješću

Razgovori s najvećim državnicima XX. stoljeća

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

Način plaćanja:

Virmanom — pouzećem
Narudžbe slati na adresu:

Zarez
Hebrangova 21
10000 Zagreb
tel: 4855449, 4855451
fax: 4856459

Jan Švankmajer, dobitnik nagrade za životno djelo na Animafestu 2000.

Nisam profesionalac

Svi su moji filmovi imaginarni, što znači da su višežnačni. Ja u principu ne tumačim svoje filmove jer računam na gledateljevu interpretaciju. Kada bih interpretirao svoj film, time bih naznačio da postoji jedno ispravno značenje tog filma

Juraj Kukoč

Jan Švankmajer rođen je 4. rujna 1934. u Pragu, a završio je studij scenografije i lutkarske režije na Kazališnoj akademiji. Strast prema lutkama prenio je i u svoje filmove koji mu ostaju glavnom preokupacijom premda se bavi i kazalištem, slikarstvom te pisanjem poezije i teorije. Sam sebe naziva nadrealistom i pripada nadrealističkoj skupini koja je vladavinu komunizma u Češkoj provela stvarajući u ilegalu, budući da se vlastima slobodna, nekontrolirana, imaginativna umjetnost nikako nije svidala. Švankmajer u svojim lutkarsko-igranim radovima likovima lutaka razotkriva mnoge niske, destruktivne strasti ljudskog roda, njegovu ograničenost i pohlepnu ambiciju, što je posebice primjetno u njegovim prvim filmovima *Posljednji trik*, *Punch i Judy*, *Et cetera*, *Don Juan*. Isto koliko i pokretanjem lutaka Švankmajer je opsjednut animacijom predmeta i u tome je gotovo fetišist. Njegov stan u Češkoj pun je starudija i otpadaka koje je tko zna kad i gdje pokupio s ulice ili iskopao na nekom tavanu. Mnóstvo tih predmeta doživjelo je slavu postavši glavnim glumcem u nekom od njegovih filmove. Kod Švankmajera svaki predmet ima svoje skriveno značenje koje se otkriva uspostavljanjem podsvjestsnih veza s njegovim karakterom, dok gledatelju ostaje da doneše svoj zaključak. Omiljeni su mu predmeti preparirane životinje, kosturi, dječje igračke, namještaj, voće i povrće, matematički pribor, alat... Obožava Poea, a za ekrанизacije njegovih djela odbrao je dvije novele koje se bave upravo predmetima — *Jama i njihalo* (čiji naslov pretvara u *Jama, njihalo i nada*, a nadu tretira prilično ironično jer njegov osudenik na kraju ne uspijeva izbjegi raljama Inkvizicije) i *Pad kuće Usher*, u kojoj kuća konačno dobiva glavnu ulogu (ni u jednom od filmove ne vide se lica glavnih junaka, već samo njihovi subjektivni kadrovi prostora). Radi i dva dugometražna filma — *Alice*, ekrанизaciju bajke u kojoj nalazi idealni poligon za dodavanje mračnih implikacija nevinom svijetu lutaka i *Faust*, u kojem se cira jednu od svojih omiljenih tema — nasilje nad prirodom stvari i pohlepnu ambiciju. U 80-ima na impresivan način eksperimentira glinom, najbolje u proslavljenom filmu *Mogućnosti dijaloga* u kojem upotrebljena simbolika pokazuje kuda vodi netolerancija i nerazumijevanje u ljudskim odnosima. Pri susretu Švankma-

jer smo doživjeli kao simpatičnog, dobrodušnog djedcu koji ne izgleda kao autor tako mračnih filmova. Ali on ih radi, još

nim filmom, no većina mojih filmova kombinacija je igranog filma i animacije. Tako je moj posljednji film gotovo cijeli igrani,

— Jedna od tema kojom se bavim u svojim filmovima jest manipulacija zato što smo manipulirani tijekom cijelog života. To se događa već pri samom rođenju i nastavlja se utjecajem društva, škole, roditelja, policije... Tih represivnih sredstava je gomila. Tu je ta lutka na koncu koja je evidentni simbol te manipulacije. Temom manipulacije bavio sam se u filmu *Faust*.

O filmu Urotnici strasti, jednom od vaših rijetkih ostvarenja koje smo imali prilike vidjeti u Zagrebu i prije ove retrospektive, nitko ne govori.

— Pravi naziv tog filma jest *Urotnici slasti*. Prvo, svi moji filmovi su imaginarni, što znači da su višežnačni. Ja u principu ne tumačim svoje filmove jer računam na gledateljevu interpretaciju. Kada bih interpretirao svoj film, time bih naznačio da postoji jedno ispravno značenje tog filma. Iz tog razloga ih ne tumačim. Ali mogu ponuditi ključ mojeg filma. Taj film govori o slobodi jer preferira princip slasti nauštrb principu realnosti. Princip realnosti prezentira se na televiziji sa svojim problemima kao što je rat, demonstracije, itd. Princip slasti je prelaženje graniča tih represija i realizacija bizarnе predstave o slasti. Kada te represije, videne na televiziji, pređu granice moralnosti, pretvaraju se u slasti. Međutim, sve te slasti su i autoseksualne. Autoseksualnost je nekomunikacija. To je zatvaranje pred partnerskim odnosom. Zato se u tom filmu ne govori, jer npr. pri masturbaciji također ne govorite, nemate s kim.

Kakvi su danas uvjeti proizvodnje animiranih filmova u Češkoj?

— Česi su dijelili sudbinu s većinom evropskih naroda koji su bili u sovjetskom bloku. Postojaо je državni monopol. Filmove su stvarani samo u državnim studijima. Tada niste mogli kupiti kamenu, niti ste film imali gdje razviti. Nije tada bilo moguće stvoriti film bez države. Ja nikad nisam bio zaposlen, radio sam kao slobodnjak, pa nisam bio u dobroj poziciji. Većina redatelja bila je zaposlena na filmu, a kada su bili otpušteni, morali su se brinuti sami o sebi na što uopće nisu bili naviknuti. Mi smo napravili svoj studio, kupili stare kamere itd. Odmah nakon 1989. kupili smo staro kino, te smo tako napravili svoj studio. U tom novom studiju nastali su *Faust* i *Urotnici slasti*. Danas država ne podupire film u Češkoj, ne daje ni krune za kinematografiju. Ne postoji fond u kojem bi sjedila nezavisna komisija kojoj trebate priložiti scenarij i ako im se svidi, dodjeljuju vam novce. Te filmove otkupljuje televizija koja daje novac fondu iz kojeg se opet ulaže u nove filmove. Mi smo bili pripremljeni brinuti se sami o sebi budući da nikada nismo bili zaposleni u državnom studiju.

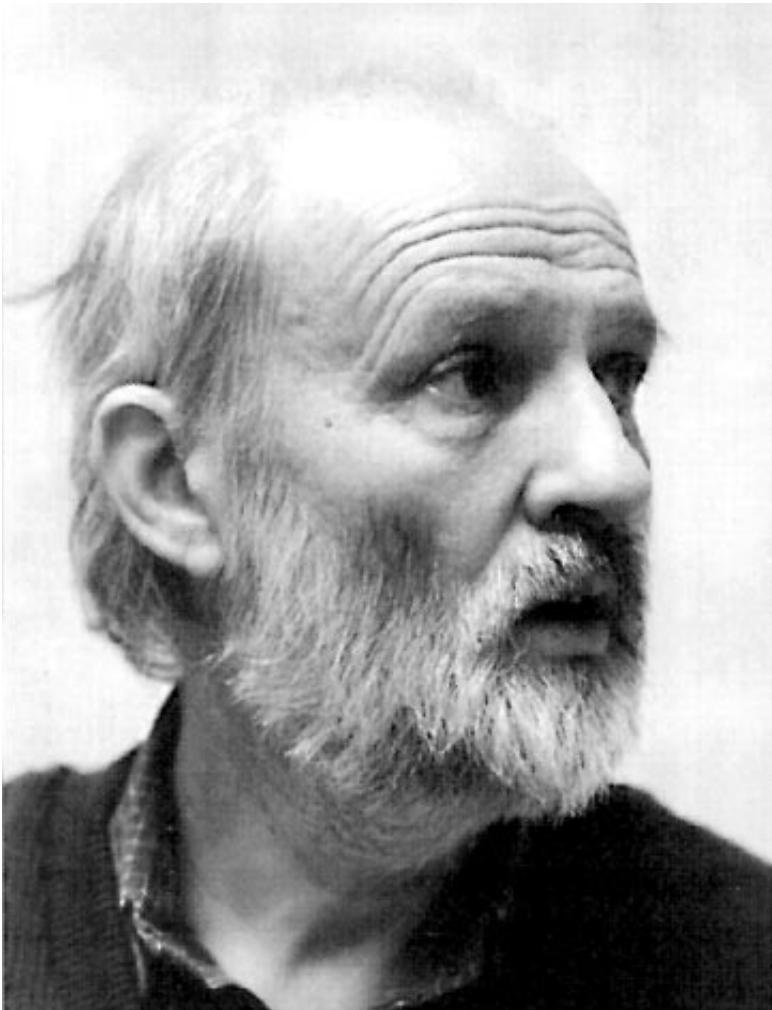
Što vas inspirira kod E. A. Poea?

— Svi imamo nekog gurua. To mogu biti ljudi koje poznajemo, ljudi oko nas, a mogu biti također i pisci, umjetnici koji vas na neki način inspiriraju svojim pristupom životu. Takve stvari erpite od djetinjstva. Dva filma sam napravio inspiriran Poeom (*Pad kuće Usher; Jama, njihalo i nada*), a pripremam još jedan za koji pišem scenarij.

Kako je prošla postava izložbe vaših radova i radova vaše žene Eve u galeriji Lotričak?

— Ta izložba je fragment velike izložbe koju smo napravili u Češkoj i koja je prošle i pretprije godine putovala po zemlji, a zvala se *Anima, Animus, Animaca*. U Zagrebu je predstavljena desetina te izložbe. Tu su slike, grafičke, keramika, kolaž, filmovi.

Preveo s češkog: Goran Kovač

Autoseksualnost je nekomunikacija. To je zatvaranje pred partnerskim odnosom. Zato se u mom filmu *Urotnici strasti* ne govori, jer npr. pri masturbaciji također ne govorite, nemate s kim

uvijek jednako revno i sa 64 godine.

Je li neki od vaših filmova bio u službenoj konkurenčiji festivala animiranih filmova u Zagrebu?

— Ne, nikada. U Zagrebu sam prvi put.

Bavite li se animacijom zbog toga što smatraste da vam igrani film ograničava maštu?

— Ja se ne bavim samo animiranim filmom, već i čistim igra-

li postoe i animirani dijelovi. Animaciju uzimam kao jedno od izražajnih sredstava koje upotrebjavam, zato se ne smatram samo redateljem animiranih filmove. Animacija je samo jedno od sredstava. Kada nekim sredstvima izražavate nekakve osjećaje ili nekakva mišljenja, svejedno je kojim sredstvima se izražavate. Tako nije moguće izražavati neki osjećaj ili neko mišljenje animacijom, a neko drugo mišljenje i neki drugi osjećaj igranim filmom. To naprosto ne ide. Svaki autor koji je autentičan ima, u biti, jednu, dvije teme koje ne prekidno provlači kroz cijeli život. Kod mene je to npr. tema manipulacije, represije ili opseseja hranom. Ne vjerujem da su umjetnici sposobni imati široku paletu tema te da su sposobni stvarati i muzikle i detektivske filmove i ljubavne drame i stogod.

To su za mene profesionalci, ja nisam profesionalac.

Volite isticati da su vaši likovi samo lutke koje posjeduju čovjeka koji njima upravlja. Je li to vaš komentar ljudskoga roda?

RADNO VRIJEME
PON-PET 8-16 h
SUB 8-14 h

DEVIN
d.o.o. 10000 ZAGREB
A. HEBRANGA 23
TEL (01) 4856-252

DEVIN
d.o.o. 10000 ZAGREB
A. HEBRANGA 23
TEL (01) 4856-252

Pršut cijeli i rezani
Sirevi paški i livanjski

Komično i nastrano

Juraj Kukoc

Uz 14. svjetski festival animiranih filmova — Zagreb 2000; 21.-25. lipnja, Zagreb: programi, nagrade, popratna zbiranja i prognoze

Nekoliko dana nakon konkurenčnog festivala u Annecyju započeo je 14. svjetski festival animiranih filmova u Zagrebu, popularno nazvan *Animafest*. Krivnja zbog blizine datuma održavanja dva najveća festivala animiranih filmova u Europi sigurno nije na Zagrebu, jer su se ove dvije manifestacije do sada izmjenjivale u dvogodišnjem ritmu dok Annecy nije odlučio postati jednogodišnjom manifestacijom. Mnogi autori jednostavno nisu mogli izdržati ritam od dva festivala u 15 dana što je rezultiralo malim brojem gostiju u Zagrebu, ali nije prijetno naudilo programu prijavljenih filmova koji je bio bogat kao i svake godine. Međutim, u uvijek opsežnom dodatnom programu dvije su stvari svakako nedostajale. Nije bilo nagrada publike, što je direktor festivala Dragan Švaco priznao kao propust organizatora. Također nije bilo radionica za koje je vladalo po prilično zanimanje među studentima studija animacije i medijskog studija u Zagrebu, čija su dva studenta Ana Hušman i Ivan Roca kreirali špicu festivala.

Anglicacija animacije

I u ovogodišnjim radovima konkurenčije uočava se raširena pojавa anglicizacije animiranog filma. Većina filmova potječe iz zemalja engleskog govornog područja (čak 76% — 20 iz Velike Britanije, 9 iz SAD-a, 7 iz Kanade i 2 iz Australije), a od filmova iz drugih zemalja koji upotrebljavaju govor u svom izrazu, samo korejski film nije na engleskom. Usljed nedostatka kvalitetnih studija i potpore proizvodnji animiranih filmova u svojoj zemlji, autori dolaze tražiti priliku da stvore svoj prvi film u zemlje koje im to omogućuju

(*Ring of Fire*, dobitnik druge nagrade u kategoriji od 15 do 30 min.) crnobijelim crtežom prikazuje dva kauča koji pokušavaju naći ravnotežu između pohote i ljubavi, a poligone te borbe čini nadrealistički bordel u kojemu se nižu poluapstraktne oblice koji sugeriraju nastrane seksualne igrice i jedna prelijepa nevinica djevojka. Morbidni lutkarski film *Stanley* Britanke Suzie Templeton prikazuje muža koji zbog svoje strašno ružne žene (sjajno napravljen lik) poklanja ljubav glavici kupusa iz svog vrtića, a vrlo je moguće da bi osvojio i nagradu publike da je postojala. To je neizmjerno komična priča, napravljena

Od filmova koji upotrebljavaju govor u svom izrazu, samo korejski film nije na engleskom. Usljed nedostatka kvalitetnih studija i potpore proizvodnji animiranih filmova u svojoj zemlji, autori dolaze tražiti priliku da stvore svoj prvi film u zemlje koje im to omogućuju

voljstvo (ne konzumirajuće je, već pogodite kako). Sljedeća dva filma nepravedno su ostala bez nagrade. *Mjesec* (*La Luna*) Vere Neubauer (Velika Britanija) bizaran je i upečatljiv film u kojem se paralelno odvijaigrana priča o jednoj ljudskoj obitelji i lutkarska priča o jednoj štakorskoj obitelji, pri čemu se štakori i ljudi potpuno izjednačuju po količini pothlepe, egoizma, mržnje i destrukcije. Najistaknutije bizarnosti vezane su za seksualni život štakora u kojem muž jede svoje potomke nakon njihova rođenja, a njegova ga družica noću sadistički zadovoljava. Spolne bizarnosti vidljive su u još jednom sjajnom filmu animacijskog klasičnika Phila Mulloya pod nazivom *Netolerancija* (*Intolerance*) koji mračnim crno-bijelim crtežom prikazuje ograničenost ljudske tolerancije u susretu s vanzemaljskom rasom Zogova koji se razlikuje od ljudi potome što su im glava i spolovito zamjenili mjesta. Zgađeni i revoltirani Zemljani na kraju odlučuju uništiti Zogove zbog gusnusne različitosti njihovih tjelesnih i društvenih rituala. Unatoč komičnoj noti koja neutralizira tendencioznost djela, ostaje osjećaj mučnine zbog prepoznavanja samog sebe u netolerantnim likovima ovog impresivnog ostvarenja.

Kalkulantske nagrade

Nagrade su pokupili, uglavnom opravdano, ali i dosta kalkulantski, puno bezopasniji filmovi od kojih su se mnogi ionako već proslavili po prošlim festivalima (čitaj: Annecy). Pobjednik festivala (*Grand Prix*) je film *Zora novog dana* (*When the Day Breaks*) kanadskih autora Wendy Tilby i Amande Forbis čiji su junaci antropomorfizirani likovi životinja. Pijevac (sa šeširom prilagođenim kresti) pogine u automobilskoj nesreći vraćajući se iz dućana, a prasica, indirektna uzročnica njegove smrti, ostaje šokirana tim dogadajem.

Seksualne nastranosti

Osim uobičajene podjele na radove koji nagnju komičnosti (neuništiva osobina crtanog filma) i one koji nagnju (često vrlo mračnoj) ozbiljnosti te još uobičajenje podjele po tehnikama animacije, teško je bilo napraviti neku smislenu stilsku klasiifikaciju filmova konkurenčije. Moguće je istaknuti raširenu tendenciju prema bizarnosti u filmovima, posebno prema prikazivanju seksualne nastranosti, koja nije novost u animaciji, ali je ovde imala istaknuto mjesto. Seksualne perverzije najista-

jem. Virtuoznom animacijom, koja dinamično oživljava ljudsku svakodnevnicu u likovima životinja, autori će ne žele proizvesti komičan efekt,

već stvoriti sjetan i sentimentalni prikaz ljudskih sudbina. Ovaj riskantni zadatak uspješno su realizirale stvorivši malo animirano remekdjelo postmodernističkog eklekticizma. Ipak, pravi trijumf na festivalu postigao je film *Na kraju svijeta* (*Au Bout du Monde*) Konstantina Bronzita (Francuska) koji je osvojio prvu nagradu u kategoriji filmova od 6 do 15 minuta, nagradu hrvatskih filmskih kritičara, nagradu studentskog žirija, a vrlo je moguće da bi osvojio i nagradu publike da je postojala. To je neizmjerno komična priča, napravljena

Andreas Hykade, *Vatreni krug*, Njemačka, 2000.

ljena klasičnom animacijom, o kući na vrhu šiljastog brijega koja se stalno nagnje na jednu ili drugu stranu, stvarajući velike neugodnosti svojim stanovnicima. Maštovitim rješenjima, sjajno nacrtanim likovima ljudi i životinja i uspješnom gradacijom komike pokazuje koliko karikirana duhovitost može biti visoka estetska kategorija i činiti sjajan film. U kategoriji od 30 sekundi do 6 minuta pobjednik je bio vizualno zanimljiv, ali, bar meni, teško shvatljiv film *Festival* (*La Sagra*) Talijana Roberta Catanija. Oskarovac i pobjednik Annecyja, *Starac i more* (*The Old Man and the Sea*), kanadski film Rusa Aleksandra Petrova koji je filmom *Rusalka* osvojio *Grand Prix* prošlog *Animafesta*, na svu sreću nije i ovaj put pokupio to priznanje, već »samo« prvu nagradu u kategoriji filmova od 15 do 30 minuta. Petrov je poznat po prekrasnoj likovnoj strukturi svojih filmova nacrtanih uljem na staklu, ali sižeji tih ostvarenja neizmjerno su tradicionalni, klasični, često dosadni i nemaštovit. *Starac i more* također je prelijepa, ali i vrlo kalkulantska prevara Hemingwayeva romana koja je vrlo malo novoga dodala značenjima književnog djela i igranog filma smisljenog po tom romanu. Sračunatost je i karakteristika filma *Vlasuljar* (*The Periwig-maker*) Steffena Schäfflera, dobitnika nagrade za debitantski film *Zlatko Grgić*, koji inspirirani motivima Daniela Defoea rekreira sedamnaestostoljetni London u kojem vlada kuga. Razočaravajuće je što kopira igrano-filmski izražaj i ne čini ništa da iskoristi mogućnosti koje mu animacija pruža. Od radova koji su dobili posebne diplome treba spomenuti film *Fuga* Georges-a Schwizgebelia (Švicarska), zreo rad bez fabule i likova, ali i bez predmetnih apstrakcija, koji se u potpunosti temelji na likovnosti koristeći utjecajem metafizičkog slikarstva, te *Europa i Italija* Brune Bozzeta (Italija), prošlogodišnjeg dobitnika nagrade za životno djelo, film koji ingeniozno i duhovito kroz kratke gegove efektno i jednostavno progovara o razlikama između Talijana i ostalih Europskih (krug sa zastavom Italije ili Europe predstavlja ljudski lik, a kvadrat sa zastavom automobil). Žiri je priznao da se prilikom dodjele ove diplome rukovodio reakcijom publike koja je bila oduševljena.

Grijeh bi bio ne spomenuti i dva hrvatska filma koja su u konkurenčiju ušla potpuno zasluzeno (zagrebač-

ki festival, poznat po strogosti kriterija, nikad nije dopuštao lokal-patriotsku popustljivost, pa je čak jednom moralu intervenirati ASIFA, *Međunarodno udruženje animiranih filmova*, dajući Zagrebu dopuštenje da bude popustljiviji prema domaćim filmovima).

Film s djevojčicom Danijela Šuljija, koji nas je prošle godine oduševio sjajnim *Kolačem*, manje je kvalitetnih filmova u Hrvatskoj, pa je to bio razlog da se film prikaže i na njegovoj projekciji okupe preživjeli autori. Film je nastao u redakciji humorističnog časopisa *Kerempuh*, a najzaslužniji su za njegovo stvaranje direktor lista Fadi Hadžić i autor filma Walter Neugebauer. Film zglob svoje dnevnopolitičke pamfletnosti (sukob Jugoslavije i ostalih komunističkih zemalja), predočene kroz životinjsku metaforu, možemo, pomažemo ironično, usporediti s *Rodenjem jedne nacije*, pamfletističkim ostvarenjem koje je utemeljilo dugometražni film, jer *Veliki miting* ipak plijeni maštovitostu motiva i profesionalnostu izvedbe. Prikazana su i četiri dugometražna filma. Uz dva Švankmajerova vidjeli smo dosadno i razvučeno ostvarenje *Socijalizacija bika* Zvonka Čoha i Milana Erića koje predstavlja prvi slovenski dugometražni crtic te francuski film *Kirikou i čarobnica* predsjednika ASIFA-e Michela Ocelota. Zabavna i uzbudljiva

Aleksandar Petrov, *Starac i more*, Kanada, 1999.

priča o afričkom plemenu koje ugropava moćna čarobnica, kojoj se može suprotstaviti samo vunderkind Kirikou, obrađena je klasičnim crtežom i maštovitom mješavina etnografsku povijest Afrike i orlovenski svijet robota, čarobničnih pomoćnika. Film je otkupljen za Hrvatsku, možda čak i za kinotržiste, iako nam se to čini malo vjerojatno.

Budućnost animacije

Steve Montal održao je predavanje *Nove ideje, nove tehnologije — budućnost animiranih filma i Interneta* na kojem je upozorio da virtualni festivali Interneta, zbog svoje jednostavnosti i jeftinoće, postaju sve jača konkurenca stvarnim festivalima. Njegov savjet velikim festivalima jest da odgovore na taj izazov organiziranjem svojeg paralelnog festivala, čije bi ugledno imo moglo potući novostvorene virtualne manifestacije.

Zbog bojazni da bi konkurenčni Annecy mogao i trajnije nauditi Zagreb radi blizine datuma održavanja, organizatori su sljedeći put oduševili pomaknuti festival u neki proljetni mjesec, što je prednost i zbog toga što će Zagreb sad imati prilike ugostiti neke filmove prije Annecya, ali o tome ovaj festival i ne treba previše brinuti jer, po rječima člana žirija Tsvike Orena, on ionako ne može konkurirati Annecyu koji je iznimno jak komercijalan festival. Međutim, po svojoj umjetničkoj kvaliteti Zagreb je potpuno ravnopravno s ostalim festivalima i čini nam se da poslijeratna kriza *Animafesta*, koju mnogi spominju, više ne postoji, već je jedino možemo odrediti kao pokaz realnih mogućnosti ovog festivala i, animacije danas.

Frano Parać, skladatelj

Vokalnost kao osnova svjetonazora

Marulićev tekst je polazište moje glazbene ideje

Zrinka Matić

U povodu prizvedbe *Judite* u Hrvatskom narodnom kazalištu u Splitu

Kako se danas — u vrijeme kada više nema principa prema kojem bi se umjetničko djelo moralno oblikovati i kada avangarda već sasvim sigurno više nije u punoj snazi, već se na neki način teži «ugodnijem» zvuku — pristupa pisanju kompleksnog djela kao što je opera?

— Zanimljivo je to što se danas i tonalitet ponovo vraća osim što avangardna opera postaje bliža čovjeku. Važan moment postaje razvoj tehnologije, prvenstveno televizije. To odgovara operi kao formi — mogućnost spektakla doveća je do ponovnog *boom-a* opere u svijetu. Opera će uvjek živjeti, naravno s usponima i padovima, jer spoj različitih umjetnosti integrira ljude, i autore, i izvodače, i publiku. Treba dati prostora i razvoju opere kod nas, jer je tehnička razina spektakla u Europi postala normalna, a kod nas bi to trebalo postati nešto što je prihvatljivo prvenstveno u smislu ekonomske situacije naših kazališta.

ristim ravnopravno i sve tekovine avangarde onda kada mi zatrebaju. Moram priznati da je u *Juditu*, koja je plod izrazito mediteranskog okružja (svi autori djela su Mediteranci, od Marulića, čija je *Judita* predložak libretu, do svih autora i suradnika u predstavi), jasna primjena tonaliteta.

*Koji su glazbeni postupci bitni u izgradnji glazbenosti *Judite*? Što vam je bilo važnije kao polazište: vo-*

kalnost ili orkestar koji je mnogo više od podloge vokalnosti?

— Ona je nastavak mog rada. Tonalitet sam već koristio, ali ko-

polazište je bilo kakve glazbene ideje. S druge strane, kad promotrimo priču, to je pravi operni siže, dobro i zlo na opernoj razi-

prema glazbi i entuzijazam kojim pokazuju da zaista i mogu kad nešto iskreno žele napraviti. Najveća je zasluga dirigenta Nikše

stavna i ne znači mnogo. Karakteristična je sažetost, koncentriranost, nema viška materijala. Ne može se reći što je važnije, vokalnost ili orkestar, jer je izraz toliko sažet da nužno čini cjelinu. Orkestar je značajan, ima orkestralnu sola, ali vrlo brzo popusti utjecajima sa scene, zboru i solistima. Iz toga proizlazi kratkoca djela. Opera, uklopivši i pauzu između dva čina, traje točno koliko i jedan film, a trajanje filma ugrađeno je u podsvijest generacije koja poznaje film.

*Zbog čega ste odabrali upravo tematiku *Judite*?*

— Prvenstveno radi Marulića odabrao sam

Juditu. To djelo ima ogromno značenje za Dalmaciju i Hrvatsku. I ne samo značenje, to je ljeputa Marulićeva stihia. Prvi put sam se susreo s tim stihom radeci *Missu Marulianu* za stogodišnjicu zgrade splitskog HNK 1993. godine. Već onda sam shvatio da je taj stih toliko muzikalni i inspirativan, da sam se u tom trenutku odlučio za primjenu starohrvatskog jezika u *Juditu*. Taj tekst

ni. Zato funkcioniра i danas i jučer i zauvijek. Posebno mi je draga da je moje oslikavanje Holoferne armade uspjelo i glazbeno i u ostalim aspektima. Holoferna sam doživio kao nešto elementarno, arhetipski. Kao glazbeni zborski element upotrijebio sam rječicu *ča-ka* koja proizlazi iz Marulićevih stihova (*ča ti jime, kud greš i kamo*). *Ča-ka* fantastično funkcioniira u smislu asocijacije na odredene obredne situacije, vrlo agresivne. Bitan je odnos urbane civilizacije, grada i armade koja je napala grad. Upravo iz razloga što me zanima grad, opera započinje motivom Betuljana u gradu, a ne s Marulićevim početkom koji se odnosi na Holofernu. Glavni su protagonisti *Judita* i zbor.

Kako je uspjela suradnja sa split-skim HNK i izvodačima?

— Iznimno sam zadovoljan s ansamblima zbora i orkestra. Zbor je sjajan. Imaju profesionalan pristup radu, ali i nešto karakteristično za Split — ljubav

Bareze, ali i dviju vrlo marljivih asistentica Anc Šabašov i Vere Pavasović u tome što su sjajno pripremile zbor i orkestar. Režija, kostimografija i scenografija također su vrlo uspješno riješene na način da su podcrtale upravo one stvari koje sam zamislio u libretu i kreiranju *Judite*. Režija Petra Selema vrlo je uspješna, a scenografija Matka Trebotića i kostimi Irene Sušac i Rute Knežević upravo su idealni za *Juditu*. Sve odgovara mojoj ideji, ali ona je i u tome da dam prostora interpretima.

*Smatrate li *Juditu* vrbuncem svoga dosadašnjeg rada?*

— Vokalnost je osnova mog svjetonazora, pa se čak i u instrumentalnim djelima, tako da je opera, sigurno vrhunac kada je netko tako orientiran. Izazov kompleksne forme i raznih parametara traži odvajanje vremena. Rad je započeo prije osamnaest godina, ali sam na djelu neposredno radio zadnje četiri godine. ■

Igra na sigurno

Možda je Gall trebao izbjegći knjigu *opće prakse* i krenuti u obradu pojedinih žanrova

Branko Kostelnik

Zlatko Gall, Enciklopedijski CD vodič (esencijalni albumi rocka 1954-2000), Mozaik knjiga, Zagreb 2000.

Objeđovanjivanje autorskih knjiga o rocku i popularnoj kulturi u nas je nažlost rijedak dogadjaj, pa je posljednjih desetljeća izdano tek nekoliko takvih djela i djelca. Ta činjenica svakako podrazumijeva da svako novo pop i/ili rock učinkovanje dobromjerno pozdravimo gotovo kao događaj *par excellence*. No, to naravno ni u kojem slučaju ne znači da svako takvo izdanje trebamo prihvati euforično i nekritički, kao da je objavljuvanje istog samo sebi cilj i svrha. A upravo smo, u poslijednje vrijeme, svjedoci sličnog trenda, prateci recenzije Gallova *CD vodiča*. Pristupajući u većini slučajeva materiji površno i jednodimenzionalno, domaća rock i kako li se sve ne naziva kritika, prepuna je hvalospjeva kojima je glavni argument sama pojava ove »enciklopedije« u Hrvata ili podatak kako ona sadrži obradu čak petsto autora i tisuću naslova! Dakako je domaća rock kritika time, po tko zna koji put, više progovorila o sebi i svojim »dometima«, radeći svoj posao iz kolegialno-prijateljskog rakursa prepunog površnosti i nerazumijevanja, te je Gallova knjiga samo potvrdila situaciju na sceni

domaće rock kritike. A ona je gotovo crno-bijeli svijet: u rasponu od ugodnog glavnostručnog životarenja većine, do radikalne isključivosti i »pljuvačnice« manjine (jednog Nomada npr.).

Da se razumijemo: Zlatko Gall jedan je od nekolicine rock kritičara u nas koji sustavno i kontinuirano (pone 22 godine!) prati zbivanja na rock sceni, uz to i jedan od rijetkih iz te branše koji poslu pristupa ozbiljno, potkovom brojnim informacijama iz inozemnog tiska, posljednjih godina i preko Interneta, čija rečenica vrckava stilima, a razlikuje od brojnih mediokriteta, i glavu i rep. No, tim više čude pojedini, rekao bih krupni i nedopustivi, propusti učinjeni u *CD vodiču*. Krenimo redom.

Možda je bedasto

Na početku ono što ponajviše smeta i upada u oči jest pretenciozan i, po mom sudu, ne samo nepotreban, već i samoj djelomično točan naziv knjige. Očigledno je toga bio svjestan i autor, pa je tim čudnije zašto je na tom naslovu insistirao. Naime, u uvodnom slovu tj. pismu o namjerama Gall sumnja u svaku riječ naslova, ali ih, nakon zaključnog »možda i nije bedasto«, ipak prihvata! Naslov koji je, kao i brojne druge stvari, očigledno preuzet od sličnih inozemnih izdanja (primjerice *CD vodič esencijalnih izdanja rocka* britanskog kritičara Davida Sinclaira) jednostavno ne drži vodu. Podsjetimo se, enciklopedija je »priročnik koji u nizu članaka, najčešće svrstanih abecednim redom prema ključnoj riječi (zvanoj natuknica ili odrednica), daje sistemski prikaz bilo cijelokupne ljudske teorijske i praktične djelatnosti (opća) bilo pojedine njene grane (specijalna)« (Opća enciklopedija, JLZ, Zg, 1977). Za razliku od leksikona koji raščlanjuje građu na najmanje moguće jedinice i ograniči

ničuje se na lapidarne definicije i osnovne činjenice, »enciklopedija nastoji sintetizirati ljudska znanja i umijeća u obliku kompleksnih, zaokruženih cjelina u kojima je, osim iscrpnih faktografskih podataka, detaljnih stvarnih objašnjenja i historijskog pregleda, najčešće sadržana kritička analiza i idejna ocjena obrađenih pojava i ličnosti«. A Gallova »enciklopedija« niti daje kompletne faktografske podatke niti potpuno historijski pregled i po svemu pročitanom kudikamo je blize leksikonu no enciklopediji. *CD vodič!* I taj naziv je upitan (to u uđivo priznaje i autor!). Naime, svi slični zbornici, a pogotovo oni nazvani enciklopedijama jednostavno moraju imati navedenu ukupnu diskografiju svakog autora, dakle, »iscrpe faktografske podatke«, a tek onda pisac knjige može sebi uzeti za pravo i subjektivno izdvajati, prema vlastitu ukusu, pojedinu izdanja. I na koncu, Gall propituje (ne)sretno odabran termin *rock* te se, nakon obrazloženja da je to još uvijek najsjestniji i najširi pojam za popularnu glazbu i njene brojne žanrove i podžanrove od pedesetih do danas, odlučuje za isti. U načelu nemam ništa protiv, premda mi je osobno bliži termin *pop* u širem smislu i/ili *popularna glazba*, a koji je rabila generacija kritičara *Poleta* iz 80-ih predvođena Wrussom, Kršićem i Borovečkim. No, upravo tu Gall upada u zamku. Jer, ako se prihvatio termina rock u širem smislu, u koji Gall ubraja i *soul*, *progressivni rock*, *punk*, *novi val*, *heavy metal*, *krautrock*, *blues* i *ritam and blues*, tada ne vidim razloga zašto tu ne uvrstiti i najkurentnije proizvode rocka (!) posljednjeg desetljeća, *hip hop*, *rap*, *techno* ili *house*, a njihovi najrelevantniji predstavnici u knjizi nisu ni spomenuti! Znači li to da nisu, po Gallu, dovoljno kvalitetni ili nisu dovoljno rock ili on prešutno priznaje nepoznavanje tih žanrova?

Metodološke greške

Od krupnijih metodoloških grešaka svakako je jedna od ključnih ona koja je rezultirala time

da su pojedini izuzetno relevantni autori, čiji se brojni albumi preporučuju, dobili nedopustivo malo redaka, dok su za to vrijeme cijeloviti profili autora koji su pak predstavljeni s manje izdanja. S tim u vezi jest i činjenica koju nikako ne mogu prihvati. Naime, robujući uglavnom provodnom motivu knjige inkorporiranom u naslovu — *CD vodič*, autor daje prikaze ponajvećih imena pionira rocka, poput Chucka Berryja, Little Richarda ili B. B. Kinga npr., u nedopustivo malom opsegu, samo zato što ovi nemaju veliki broj CD-izdanja, budući da je poznato da je CD izmišljotina novijeg vremena te da su u vrijeme kada su carevali pioniri rocka izdavani singlovi i LP ploče. Trebalо je dakle ipak dati temeljiti prikaz karijere velikana i utemeljitelja rocka te njihov utjecaj i značenje, a naravno preporučiti CD koji postoji. Jer, značaj i kvaliteta pojedinog autora, upravo u enciklopedijskim natuknicama, ne mjeri se samo vrednovanjem kvalitete i ocjenom unutar natuknice, već i kvantitetom, odnosno prostorom koji je posvećen određenom autoru.

Ne sporeći pravo autoru na njegov subjektivan izbor, ne mogu ne spomenuti nekoliko, pričati, većih *gafova* neuvrštavanja pojedinih relevantnih imena svjetskog rocka. Tako si ozbiljan autor poput Gall-a ne bi smio dopustiti izostavljanje Allisan Morissette koja, uz neprijeponan talent, slovi kao jedna od većih pojava u rocku posljednjih godina, te koja, ako baš hoće, ima i komercijalnu potvrdu u 40 milijuna prodanih ploča, a koja je, gle ironije, upravo ovih dana nastupala u Puli. U knjizi ni slova — spomenimo samo neke — o velikima *hip hopu* i *rapu* poput Tupaca i brojnih drugih heroja zapadne i istočne obale, zatim, izuzetno utjecajnim *Fugees*, pa Lauryn Hill (nositeljice brojnih Grammyja) ili pak velikima europskog avangardnog rocka *Einstürzende Neubauten*, predvođenim legendarnim Blixom, perjanicama *alter rocka Swans*, svjetski priznatom *Laibach*, pa čak i gitarističkim rockerima *The Cult*. Jer,

priznat ćete jedno je ona stara »o ukusima se ne raspravlja«, a drugo uvrštavanje barem najznačajnijih imena iz svakog žanra rocka, budući da je sve autore razumljivo nemoguće spomenuti.

Nerazumljivo ideološko rješenje

Jedna od zamjerki jest i nepostojanje kazala imena (indeksa autora) što svako ozbiljno izdaje, na što bez sumnje pretindira i *CD vodič*, mora imati. Glede solidnog grafičkog rješenja moram spomenuti i atraktivnu naslovnicu u kojoj je pak do kraja nerazumljivo ne idejno, već »ideološko« rješenje, rekao bih. Naime, ako sam dobro shvatio, na njoj su izbačena najznačajnija imena rocka. I naravno, mnogi poput Dylana, Hendrix-a, Stonesa, Beatlesa i drugih drže vodu. No, gdje su onda izuzetno značajni i utjecajni poput Jamesa Browna, Elvisa Presleyja, Chucka Berryja ili Kraftverka na primjer?

Ukratko, Zlatko se Gall prihvatio velikog i opsežnog posla kakav je pisanje enciklopedije i neke je radnje odradio doista profesionalno, bacći brojne izvore iz inozemnog rock tiska koje, *by the way*, dosta često koristi bilo kao citate bilo u »poetici brisanih navodnika«. Međutim, ne mogu se oteti dojmu da je — uz davanje drugog, s(p)retnjije odabranog imena svome čedu, izbjegavanjem nabrojenih metodoloških pogrešaka kao i eventualnim angažiranjem nekog suradnika za pojedine natuknice ili područja (napose u posljednjih 10 godina) — mogao polučiti puno bolji rezultat. Nažalost nastojao jeigrati na sigurno računajući na publiku glavne struje. Možda je ipak trebao izbjegći knjigu »opće prakse« i krenuti, poput sjajnog Charlesa Shaar Murraya i njegove odlične specijalističke *Essential Guide* u kojem pedantno secira odabrani žanr bluesa, u obradu pojedinih žanrova. Ako ništa drugo, imao bi posla do kraja života. U svakom slučaju nadam se da će se ispraviti, u eventualnim novim izdanjima *CD vodiča*, neki od gore navedenih, a dobromjerno ukažanih propusta. ■

Teorija zvuči poznato

Ironično je da je generaciji kritičara koji vjeruju da umjetnik nije ni samostalan ni smrtno ozbiljan teško primijeniti istu vrst mudrosti na sebe same

Perry Meisel

Ne vjerujete u sve što pročitate u novinama. U kritici je revolucija završila. Odjeci za književnosti nisu više u rasulu. Naravno, kasnih sedamdesetih i ranih osamdesetih bilo je dosta krvi. Ta je krv bila danak prethodne generacije za današnje intelektualno izobilje i ponekad upitne slobode. Stariji momci, a pogotovo biografi, nisu željeli progutati ništa s francuskim nazivom ni sa sufiksom -ologija. Čovjek se trebao dobro pripaziti. Ali već sredinom osamdesetih moglo se za večerom zaustiti »Jacques Derrida« ili pak »Harold Bloom« bez da kolegama proradi čir. Umjesto toga, *ufurali* su se u trend. Jučerašnje su prestupnike zaposlili. Kad se bolje pogleda, studij književnosti u Americi nije nikad bolje izgledao. Od ranih je osamdesetih obogaćen nizom evropskih metodologija, stasao u ogroman sintetički potuhvat gdje su više presudni jaki kontinuiteti nego razdori. Feminizam, dekonstrukcija, »čitateljski odgovor«, »novi historizam«, »postkolonijalizam« dijele slične ciljeve i slične načine njihova postizanja surađujući jedni s drugima.

Francuski mirisi

Priča je započela u Parizu 1968. ogledom Rolanda Barthesa *Smrt autora*. Barthes, duhovit izvodač u stilu Oscara Wildea, nije bio baš tako glup da bi stvarno vjerovao da ljudi (Woolf, Shakespeare, Kathy Acker), čija su imena krasila korice knjiga, te knjige nisu napisali. Zapravo je mislio da pisci rade nesvesno i da na njih i njihov rad djeluju veće sile. Michel Foucault u esaju iz 1969. *Što je autor?* otisao je korak dalje s Barthesovim strukturalističkim argumentom pokazavši kako čitava povijesna razdoblja stječu svoj imaginarni prostor kroz odredene ključne tekstove koji definiraju ta razdoblja i njihove pretpostavke.

Ipak, francuski utjecaj ne treba precjenjivati. Američka kritika ima vlastitu povijest. Unutar bojnih redova krije se tajna da su, puno prije no što su strukturalizam, dekonstrukcija i lakanovska psihanaliza ušli u trend, tri knjige, napisane u sedamdesetima, probile put: *Is There a Text in This Class?* (Ima li teksta u ovom razredu?) Stanleyja Fisha (1980), *Orijentalizam* Edwarda Said-a (1978) i *Anxiety of Influence* (Strah od utjecaja) Harolda Bloom-a (1973). Te su knjige zapravo oblikovale isto područje, bez obzira na ono što ste možda čuli na jutarnjem kapučinu u Starbucksu (McDonald's američkih kafića, op. prev.). Knjiga Stanleyja Fish-

ha, zbirka eseja u stilu *čitateljsko odgovora*, čini isto što i Barthesov esej, ali sistematičnije. Znamenito Fishevo pitanje zapravo

stao u samom biću djeteta kao posljedica suprotstavljenih roditeljskih identifikacija s kojima se djeca susreću u životu obitelji.

je dramatičan primjer američkog shvaćanja da postoje prepreke »objektivnoj« vizuri u samom činu čitanja. Čitatelj ili čitateljica iščitavaju ili krivo iščitavaju zajedno sa svojim mjerilima i pretpostavkama, najčešće bez imalo svijesti o tome. Ali čitatelj nije u tome sam. On ili ona uvijek je član nečega što Fish naziva »interpretativnom zajednicom« koja svakome određuje svoje mjesto.

Zarobljena publike

Implikacije Fisheve metode i ontološke su i političke naravi. Ono što nas omeđuje istodobno nas ovlašćuje. Paradoks je dekonstrukcijski. Opis čitatelja *Izgubljenog raja* koji nam Fish nudi u svojoj knjizi *Iznadenen grijebom* (*Surprised by Sin*) iz 1967. godine odličan je primjer toga paradoksa. Fish upozorava da su Evini »razuzdani uvojci« (»wanton tresses«) i »sramežljiva podatnost« (»coy submission«) potpuno neprimjereni Edenskome vrtu. U ono doba nije se moglo biti »sramežljivim« ili »razuzdanim«. No, u ironiji i jest poenta: baš poput pjesnika, ali ne poput Adama i Eve, čitatelj je nečist, pripada vremenu nakon čovjekova pada. Ni čitatelj ni Milton ne mogu zamisliti situaciju ikako drugačije.

Ako je Fish bio taj koji je dao moć čitatelju, Edward Said je svojim *Orijentalizmom* — tekstom koji je, ako mi je dopušteno upotrijebiti ironiju, postao ocem postkolonijalizma — dao moć *drugome*, marginaliziranim i potlačenima. Doseg *Orijentalizma* je ogroman, i ta je knjiga da tako kažemo kolonizirala i konsolidirala jedno cijelo novo područje proučavanja. Ipak, interesni postkolonijalni studija zvuče poznato, pogotovo u načinu na koji shvaćaju sami sebe. Dodavši psihanalizu Saidovu pogledu, kritičar Homi Bhabha pokazao je da je »kolonijalni subjekt«, baš kao i Fishev čitatelj, »konstruiran« u ovom slučaju nizom psiholoških »identifikacija« koje je ponudila spretna ruka političke opresije čija je ideologija često puno efikasnija od pušaka. Politički potlačeni su traumatska verzija interpretativne zajednice, neka vrsta zarobljene publike.

Podijeljenost u korijenu

Feminizam i afroamerička kritika našli su se još ranije na istom tragu. I jedan i drugi smjer proučavaju opresiju tamo gdje se ona zaista nastanila — u skrivenim jezicima srca. Puno prije »teorije« ideja W. E. B. Du Boisa o afroameričkoj »dvostrukoj svijesti« (double consciousness) u *Dušama crnaca* (*The Souls of Black Folk*) iz 1903. godine, opisanoj kao »osjećaj da sebe uvijek promatramo očima drugih«, našla je kasnije na kritičare Roberta Stepta i Houstona Bakera Jr. koji su njome osmisili model gdje je »ja« podijeljeno u samom nastanku.

Kao i kolonijalnim identitetom i spolom upravlja razdor na

Medu prvima koji su na to ukazali anglofonim čitateljima bila je Juliet Mitchell u *Psichoanalizi i feminismu* (*Psychoanalysis and Feminism*, 1974) istaknuvši da obitelj nije privatna stvar, već mikrokozmos većih društvenih snaga koje osobnost razdiru u trenutku dok je stvaraju.

Zapravo već i imamo naziv za ovakvo shvaćanje osobnosti u melankoličnoj anglofonoj pjesničkoj tradiciji, a narav te tradicije takođe je politička tako da je čak stoljeće prije Francuza odsjeckla glavu kralja. Radi se o romantizmu, a od onih dana kad je T. S. Eliot pokušao zatajiti njegovu pravu narav njen je glavni kritički tumač Harold Bloom. Bloom je preimenovao romantizam terminom »strah od utjecaja« i locirao njegove početke u Miltonu, Cromwellovu tajniku i istovremeno vizionaru i proroku *Izgubljenog raja*. Dr. Johnson se kasnije pribjavao Miltona jer je ovaj bio, po Johnsonu, crkva jednog čovjeka. Ali i romantičarska »jednina« je zapravo podijeljeno »ja«, »ja« koje je kao i Miltonov Sotona

podijeljen u svome korijenu, djelomično preslika prethodnog autoriteta, a djelomično samotvorni desperado u potrazi za slobodom od svoga usuda. Poput »smrti autora« ili »postoji li tekst u ovom razredu?«, i »strah od utjecaja« je trop za način na koji je pretpostavljiva originalnost ili posebnost određena autora zapravo nusproizvod represije prijašnjih autora, njihovih krivih iščitavanja koja istovremeno i služe i kompromitiraju kasnijeg pisca u nečem nalik ubojitoj intrigbi. Kao Miltonov Sotona, svi smo mi kolonijalni subjekti u našoj želji da pobijedimo strah od utjecaja interpretativnih zajednica koje nas ovlašćuju.

Ironija političke korektnosti

I zašto nisu svi zadovoljni ako sintetička akademska kritika već ima toliko alata na raspolažanju? Djelomično se to može objasniti time da su rivalstva neizbjegna i da su neki kritičari još uvijek ustrajni u negaciji očitih kontinuiteta. Foucaultovo američko dijete, novi historizam, izgubilo je na respektabilnosti 1997. godine kada je Stephen Greenblatt, jedan od njegovih utemeljitelja, odbio prihvati izazov Suzanne Gearhart da progovori o Foucaultovu složenu i potisnutu odnosu prema Freudu. U tome ima i odredene ironije, jer se novi historisti prikazuju kao politički korektni frajeri. Želja za osvaja-

njem novog teritorija posebno je izražena u *Imperialnoj koži* (*Imperial Leather*) Anne McClintock (1995), znanstvenom radu koji prednjači u sintetičnosti, ali i teži originalnosti, nemoguće sad kad su bitke koje vodi već dobivene. Njezini su zaključci neosporivi i zbog toga više nisu avangardni. Ona koristi lacanovski feminizam, postkolonijalizam i foucaultovsko pomno čitanje da pokaže kako je imperijalizam kroz metafore viktorijanskih romana, ali i viktorijanske znanosti »seksualizirao«, da iskoristim McClintockin termin, objekte svojeg osvajanja, i one ljudske i one geografske. Zbog toga je i vlast bila tako privlačna.

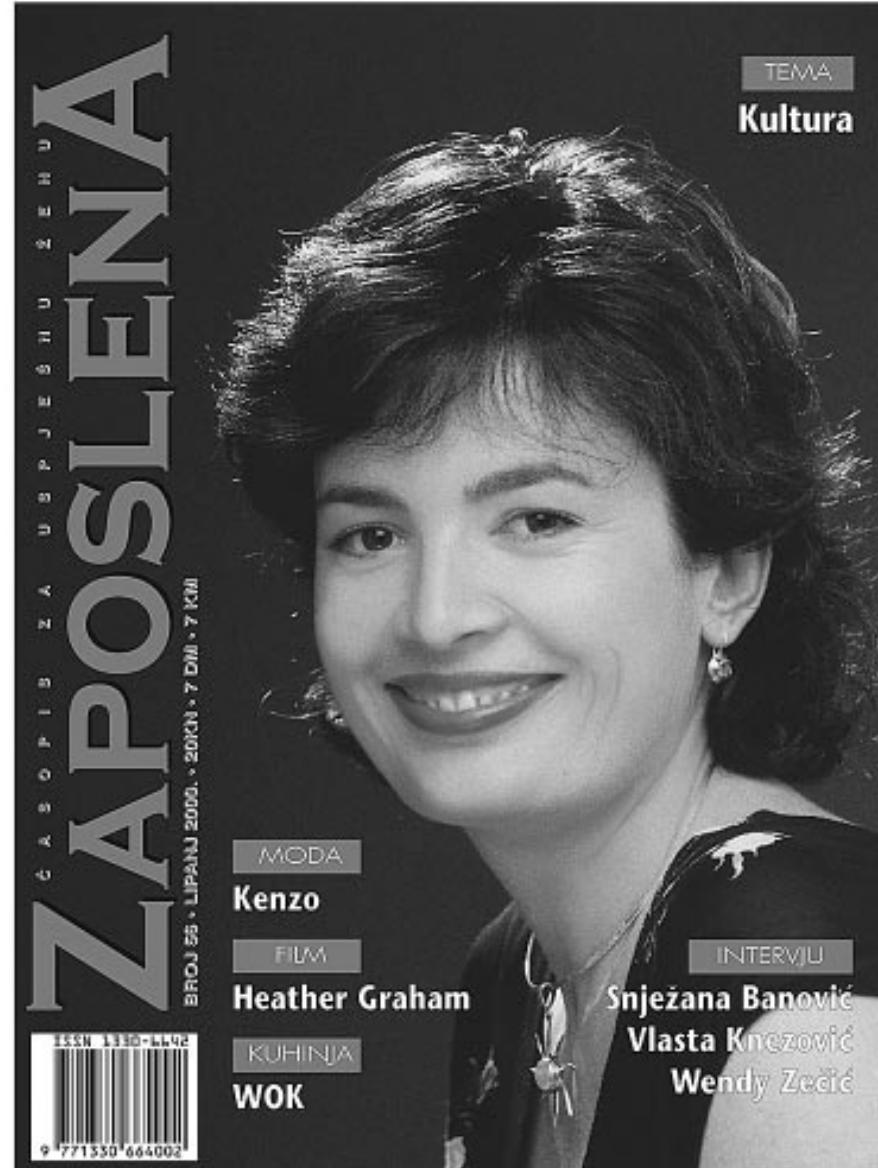
Ironično je da je generaciji kritičara koji vjeruju da umjetnik nije ni samostalan ni smrtno ozbiljan teško primijeniti istu vrst mudrosti na sebe same. Ne pišu onako dobro kako bi trebali, a drugi pak uspijevaju u tome da jednostavne stvari prikažu zamršenima. Čak bi se moglo reći da je jedini manjak postrevolucionarnih kritičara taj da ne mogu prepoznati dobru stvar ni kad im je pred nosom.

Perry Meisel profesor je engleske književnosti na Sveučilištu New York.

Prevela s engleskog Maja Starčević

* New York Times Book Review, 28. svibnja, 2000.

Za žene koje hoće više

NOVI BROJ U PRODAJI

Dvostruki pogled iznutra

Orijentalizam je dokinuo iluzije o znanstvenoj neutralnosti orijentalizma, pokazujući da je taj, kao i svaki drugi diskurs, ideološki obojen

Ljiljana Ina Gjurgjan

Edward W. Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 2000, prevela Biljana Romić

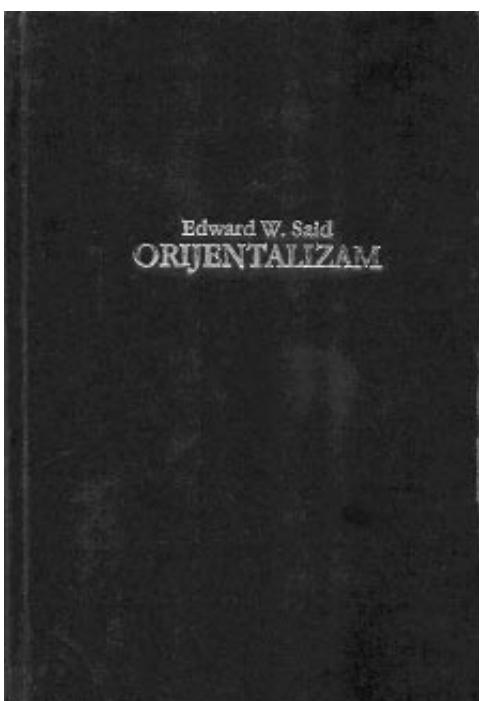
Kada bi se neka druga književno-teorijska knjiga pojavila u prijevodu više od dvadeset godina nakon njezina objavljivanja, vjerojatno bi se radilo o izdavačkom promašaju. No, činjenica da je Saidov *Orijentalizam* prošle godine objavljen u Bosni, a sada i u Hrvatskoj, u profesionalno odraćenom prijevodu Biljane Romić, pokazuje da izdavački odabir nije slučajan. Radi se o djelu koje je tijekom godina dobivalo na važnosti, postavši temeljnom knjigom postkolonijalne kritike.

No, pojava Saidova na američkoj akademskoj sceni znači i više od toga. Ona je znakovito obilježila promjenu u akademskoj klimi koncem sedamdesetih. Edward Said, svojim neobičnim imenom u kojem se spaja ime engleske etimologije i arapsko prezime, kao i svojom karizmatičnom, orijentalnom pojmom, obilježio je prvi korak u raznorodnijoj i raznobojnijoj zastupljenosti spolova i rasa u američkom akademskom svijetu.

Inferiornost kao prednost

Ranih osamdesetih, kada sam susrela Saidova na znanstvenom skupu u Chicagu, već je bio slavan. Nisam ga, međutim, doživjela kao zvijezdu. Ono što pamtim iz tog prvog susreta profinjena je sjeta kojom je spomenuto činjenicu svoje ekspatrijacije. »Ja nisam iz Libanona«, ispravio je svog sugovornika, »ja sam iz zemlje koje više nema — Palestine«. Naglašavajući tako svoju razmještenost, a time i svoju marginalnost u odnosu na dominantnu kulturu, Said je tom uvjetno inferiornom položaju u odnosu na svoje kolege suprotstavljao svoju ležernost. Ona je proizlazila iz njegova položaja profesora s prestižnog američkog Sveučilišta Columbia, sigurnosti nekoga tko je uvijek bio dobro situiran, izuzetne oštchine uma i muževnog šarma. Time je ležernost uspjela u gotovo nemogućem: narušila je hijerarhijski odnos između WASP-a (bijelog anglosaksonskog protestanta) koji je okosnica američke intelektualne i političke elite i WOG-a (*Westernized Oriental Gentleman*) pozapadnjačenog džentlementa s Orijentom, superiornog u odnosu na Arape, ali inferiornog prema Britancima, što je bila ideološka okosnica odgoja kojem je Said kao Arap bio podvrnut u engleskim školama. Međutim, kod Saidova ne-pripadanje *mainstreamu* nije više bilo znak inferiornosti, već je postalo prednost. Nikada, doista nikada nisam susrela nekoga tko se u svojoj različitosti osjećao tako sigurno, tako superiorno kao Said. A opet, ta superiornost nije bila površna ni bezbolna. Ona je proizlazila iz stalnog i intenzivnog propitivanja vlastita mesta i identiteta u sustavu kulturnih vrijednosti Zapada. Ambivalentnost Saidove pozicije možda simbolički najbolje prikazuje opreka između položaja američkog sveučilišnog profesora, dakle čovjeka kooptiranog u zapadnjački su-

stav, i glasnogovornika PLO-a, dakle nekoga tko se suprotstavlja političkim rješenjima tog sustava.

Derridu i Lacana, učinili su kopernianski obrat u teorijskoj misli, ustanovivši primat jezika nad govorom, ističući činjenicu da je jastvo subjekta ograničeno jezikom sa svim njegovim ideološkim implikacijama koje su uvijek već zadane. Istovremeno, neomarksistički teoretičari, Jameson i Chomsky, zastupali su sofistirano verziju marksističkog poimanja književnosti kao sprege jezika, vlasti i ideologije.

Said ne pripada nijednoj od tih dviju škola. U dekonstrukciji odbacuje proizvoljni i frivolni liberalizam koji oslobađa pojedinca moralne odgovornosti za vlastite ideološke stavove temeljem ide-

zadivljenost različitošću Orijenta, kao kulturološkog Drugog i diskurzivne strategije kojima se ta različitost prikazuje inferiornom. Izučavajući kroz različita razdoblja različite načine prikazivanja Orijenta ali uvijek kao nečeg iracionalnog, neorganiziranog, intuitivnog za razliku od zapadnjačke prosvjećenosti, racionalnosti i potrebe za redom, Said prikazuje logocentrski koncept znanja kao epistemološkog uvida. Znanje, smatra Said, može biti i zavodljiva degradacija objekta o kojem se spoznaje, i zato takvo znanje treba prokazati, analizirajući njegovu strategiju reprezentacije.

Dolazimo tako do ključnog pojma koji je ustanovio Saidov *Orijentalizam*. Riječ reprezentacija u njegovu tekstu ima značenje ponovnog predstavljanja koje nije pokušaj što vjernijeg oslikavanja objekta istraživanja, već njegova reinterpretacija. Stoga je ona u većoj mjeri slika spoznajnih ograničenja, pred-rasuda, pa i materijalnih interesa onog tko predstavlja vrši nego objekta samog. U tom smislu reprezentacija je slična njegovoj koncepciji »prostora« koju razlaže u studiji *Kultura i materijalizam*: »Imperializam je«, kaže Said, »čin zemljopisnog nasilja na temelju kojeg je gotovo svaki djelič Zemlje istražen, kartografiiran i doveden pod kontrolu.« Iako što je, zbog prisustva pridošlog kolonizatora, »Zemlju isprva moguće povratiti samo imaginativno« (*Culture and Imperialism*, str. 271) i hegemonistički pristup Orijentu moguće je isprva mijenjati samo imaginativno — uspostavljanjem drukčijeg sustava vrijednosti od onog na koji se poziva Zapad u svom podčinjavanju Orijenta.

Knjiga i život

Političke implikacije ove knjige još su uvijek zapravo nesagledive. No, razvidno je da je homogenu naraciju orijentalističke razbilje ne samo time što je svojim iskošenim načinom gledanja ponudila drukčiju mogućnost promišljanja Orijenta i orijentalistike. Važnije od toga, ova je knjiga, dekonstruirajući ideološke implikacije orijentalističkog diskursa, jednom zauvijek dokinula iluziju o njegovoj znanstvenoj neutralnosti, pokazujući da je i taj diskurs, kao i svaki drugi, ideološki obojen. Stoga će ubuduće, prije izricanja neke prosudbe, biti potrebno jasno definirati poziciju s koje se ta prosudba donosi. Na taj način Said je svojim *Orijentalizmom* utemeljio metodologiju postkolonijalnog promišljanja zapadnjačkog diskursa o »trećem svijetu«. Poslije nje, doista, u kolonijalnim studijima više ništa ne može biti isto.

No osobno mi se još važnijima čine emocionalne implikacije ove studije. Potvrđene na neki način i Saidovim osobnim životom, njegovim svjedočenjima o stalnom kreativnom porivu u sebi, čak i u trenutku spoznaje o blizini smrti, njegova snažna emocionalna vezanost uz majku, ljubav prema vlastitoj obitelji koja ga bodri u borbi s leukemijom, sve to predstavlja obrazac odnosa atipičan za individualiziran i emocionalno sterilan svijet kasnog dvadesetog stoljeća. Emocionalna punina jednog stila života, koji je manje opterećen nekim kvazivrijednostima koje nam nameće imperijalistička hegemonija Zapada, puti na spoznaju da preokret u promatranju Istoka može značiti i preokret u važnosti koje pridajemo pojedinim ljudskim osobinama. Ako shvatimo da je osjećaj važniji od znanja, osobni integritet od predstave koju projiciramo u odnosu na druge, onda još imamo nade u ovom otuđenom i otuđujućem svijetu. Zadača multikulturalizma jest upravo da to pokaže. A to pokazati, može samo ako se odbije osjećati inferiornim u odnosu na kulturu primateljicu, dakle zapadnjačku kulturu. Za to nam je Said dao potvrdu ovom svojom knjigom, ali i svojim životom.

Orijent nije mjesto, već koncept

trebi za osobnim angažmanom u smislu intelektualne opozicijske kritike. Taj koncept o odgovornosti intelektualca za svijet u kojem živi na tragu je egzistencijske, sartreovske ideje o angažiranom intelektualcu. No, Saidova pozicija je manje neutralna. On ne polazi s aspekta općih humanističkih načela, već s pozicije specifične kulturne zadaniosti. Njegova ideja angažmana znači i preuzimanje osobne odgovornosti za izrečeno isticanjem pozicije s koje govornik govori. O toj obvezni Said je uvijek bio eloquentan i jednoznačan.

Povijest ideje

Potkraj sedamdesetih, kada se *Orijentalizam* pojavio na američkoj književnoj sceni, u Sjedinjenim Američkim Državama utjecajna novokritičarska književna teorija počela je gubiti na zamahu. Njezino mjesto preuzeo je poststrukturalizam. Profesori sa Sveučilišta Yale, Paul de Man, Harold Bloom, Geoffrey Hartman, Hillis Miller i dr. oslanjajući se na francuske teoretičare, prvenstveno

Pornografska orijentalistica

Orijentalizam dakle treba sagledati kao pokušaj da se znanstveno utemeljeno objasni i razumije jedan svijet koji je drukčiji, koji se drži i treba držati u pokornosti i koji je po svojoj vjeri, kulturi, pa i po preplanulosti kože drukčiji od zapadnjačkog, prvenstveno francusko-englenskog kolonijalizatorskog poretka. Drugim riječima, orijentalizam je pokušaj znanstvene racionalizacije kulturološkog Drugog, pokušaj da se riječima ovlađa onim srećem tame ljudske svijesti pred kojom se inače uspješni kolonijalizator u Conradovu romanu slomio, sažimaljući svoje iskustvo riječju »Užas, užas«. Taj užasan strah pred Orijentom koji je za zapadnjačku civilizaciju njezinu Drugu, ali istovremeno i zrcalo u kojem se sagledava u svojoj ogoljeloj ljudskosti, onoj nakon što su pale sve brane civilizacijskog poretka, poticaj je reprezentaciji Orijenta kao nečeg mračnog, divljeg, ali istovremeno i inferiornog. Na koji način ta mračna strana istovremeno privlači i odbija, Said će demonstrirati na obimnom korpusu zapadnjačkih tekstova od Nervala, Flauberta do W. B. Yeatsa. No, koliko je homogenizirajuća ideološka konцепцијa Orijenta, možda najbolje ističe njegova tvrdnja da ideje dvaju utjecajnih orijentalista, Renana i Gobineaua, »imaju isti poticaj kao i velik dio viktorijanskih pornografskih romana« (str. 15), dokazujući tako da pornografija nije zadržljivo stvarno fizičko i duhovno obezvređivanje objekta žudnje. U tom smislu čitavu bismo orijentalističku uvjetno mogli nazvati pornografskom, jer u njoj se sustavno nadovezuju

U potrazi za izgubljenim prostorom

Cinjenice lišenosti materinskog jezika, matične kulture i zavičaja, kao prostora kojem se »prirodno« pripada, upisale su se i u Saidov život i u zapis o ponovnom proživljavanju vlastita života

David Sporer

Edward W. Said, *Out of Place: A Memoir*, Granta Books, London, 1999.

Suvremene teorije u humanističkim disciplinama na stote, u osporavanju logike koja počiva na binarnim opozicijama, pokazati kako su parovi binarnih opozicija međuvisni, kako jedan element opozicije nastaje intervencijom onog drugog. Tako je i u slučaju jedne od temeljnih, ako ne i temeljne opreke prirode i kulture. Priroda je — da bi nam izgledala tako »prirodno« — već prije toga stvorena procesima mišljenja i djelovanja koji pripadaju čovjeku i stoga kulturi. Hortikultura je obrazac ili metafora takvog shvaćanja prirode kao proizvoda čovjekove — pa time i kulturne — intervencije u prirodu. U skladu s tim, sve ono što nam se čini *prirodnim*, treba zapravo staviti u navodnike jer je predodžba o »prirodnim« plod konvencionalne, kulturne i socijalne konstrukcije.

Identitet

Dakako to nije lišeno opasnosti. Jer u osporavanju logike binarizma opasnost predstavlja zavodljiva mogućnost jednostavnog preokretanja uobičajene ili tradicionalne hijerarhijske opoziciju i pukog premještanja naglaska na stranu, primjerice, kulturu. Tačkim stavovima koji, u paničnom bijegu od prirode i prosvjetiteljstva, glorificiraju specifičnost konvencija i njihovu relativnost od kulture do kulture mogu se — a moglo bi se reći i da su nužni — suprotstaviti argumenti koji ističu pogubne konzekvensije kulturnog relativizma u koji vodi takav model »prirode kao kulturi«. Jer nije stvar u pukom izvrtaju i isticanju prethodno potisnutog para binarne opozicije, već u tome da se pokaže kako je u binarizmu nemoguće biti do kraja konzervantan zbog toga što se uvijek nađe nešto što potpuno izlazi iz okvira logike binarnih suprotnosti. Memoare Edwarda Said-a moguće je, upravo kroz takvu prizmu, čitati kao priču o stvaranju identiteta koji izlazi iz okvira logike binarnih opozicija i koji naročito naglašeno potvrđuje teze o mehanizmima socijalne i kulturne konstrukcije identiteta. Dok osobama koje odrastaju u vlastitoj kulturi, na svojem, materinskom jeziku treba vremena i odrastanja da shvate kako njihova

kultura nije univerzalna, »prirodna« i jedina »prava«, ljudima koji nemaju »svoj« jezik ni »svoju« kulturu to je jasno gotovo od rođenja. Njima je sasvim *prirodno*

ja. Glavni protagonisti te priče su, pored Said-a, naravno otac i majka uz koju je Edward neobično jako vezan, dok su sestre tek lateralni likovi koji tokom cijelih memoara gotovo uopće ne dolaze do izražaja stojeci, poput brojne ostale rodbine, bezglasno u pozadini.

Prve riječi

Edward Said, poznati književni teoretičar i jedan od začetnika teorijske prakse postkolonijalne kritike, čije je temelje među prvima položio knjigom *Orientalizam* iz 1978., rođen je 1935. godine u Jeruzalemu. No, kako sam kaže, već na prvima stranicama memoara nije siguran je li prve riječi izgovorio na engleskom ili arapskom jeziku (a u jednom pasusu pri kraju knjige govori i o tome kako i dan-danas miješa jezike — engleski, francuski i arapski — koji su obilježili njegovu ranu mladost u okružju babilonske zbrke narječja, konfesija i običaja na Bliskom istoku). Njegovi su pak roditelji porijeklom Palestinci, ali, za razliku od većine Palestincata, iz kršćanskih (anglikanskih), a ne muslimanskih obitelji. Saidov je otac — pa onda i Edward i njegove četiri sestre — bio američki državljanin budući da je neposredno prije Prvog

gled doslovce namontiran od sa- stojaka različitih kultura. Palestinska obitelj koja živi izvan domovine (a nakon uspostave Izraela doista i ostaje bez domovine), dječak koji ne zna koji mu je jezik materinski, u obitelji protestantskih kršćana među većinskim muslimanskim stanovništvom, a koja pripada imućnoj, višoj klasi bogatih i prozapadnjački raspoloženih privatnih poduzetnika. Stoga nije čudno što je Said, za svoje bijele, anglo-američke školske kolege i učitelje, unatoč državljanstvu, uvijek bio »urođenik« i Arap, nikada »pravi« Amerikanac.

Jaz

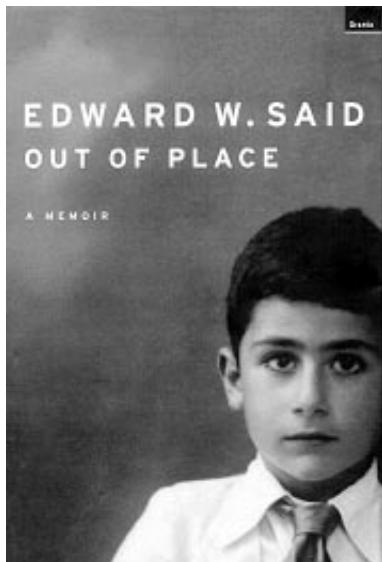
Primjerice, pri prelasku iz britanske u američku školu u Kairu Said opisuje kako je doživio svojevrsni kulturni šok u sudaru s nečim potpuno novim: dok su britanske škole — a dotad se školovao isključivo u njima — bile u svakom pogledu konzervativne, tradicionalističke i suhoperne, američka je škola bila obilježena suvremenijim nastavnim pomačilima i pristupima, animiranjem i motiviranjem učenika i naizgled većom slobodom. No i u jednom i u drugom slučaju djelovala je moć bijelog čovjeka: u američkoj školi ona je bila tek suptilnija i

pektu svoga identiteta. Kao što za Angloamerikance nije bio njihov, ni za Arape nikada nije bio »pravi« Arap. Ili kako sam kaže: »Unatoč činjenici da sam govorio — i mislio da izgledam — poput rođenih Egipćana, izgleda da me nešto odavalо. Odbijao sam posmisao da sam na neki način stranac, premda sam duboko u sebi znao da za njih to jesam, unatoč tome što sam Arap.« (195). Zbog toga, zaključuje Said na drugom mjestu: »Shvatio sam da sam bio unaprijed osuden na to da ostanem outsider, bez obzira što učinim.« (248).

Lišenosti

Ono što je naročito zanimljivo jest da je obiteljsko prezime Said doslovce izmišljeno. Stoga su njegovi memoari — kao zapis o ponovnom proživljavanju vlastite životne priče — doista život kao priča, s naglaskom na ovaj fikcionalni moment u toj sintagmi. To je priča o dva Edwarda, kako na nebrojenim mjestima govori Said, jednome koji pripada kulturi kolonizatora, drugome koji pripada kulturi koloniziranih; jednome koji je Palestinar i drugome koji je Amerikanac. O jednome koji je snažan, pobunjenički i antiautoritarno raspoložen od najranije mladosti i o drugom koji je slab, stidljiv, povučen i smušen. Ali taj je život fikcionalan i zbog toga što su Kairo i Bliski istok njegove mladosti doslovci izgubili svoju doslovnost, denotate koje imaju u Saidovim sjećanjima, jer je svijet u kojem je odrastao doista nestao i time, bar u jednoj dimenziji, njegov život dodatno transformirao u priču. I napokon, fikcionalan je u još jednom smislu, a to je — kako pri kraju memoara ističe — netipičnost, ekskluzivnost i privilegiranost njegove sudsbine koja mu je omogućila idiličan (kako sam kaže gotovo pastoralan) život u ne pretjerano idiličnom okruženju. Na određen način sve su se te činjenice — lišenosti materinskog jezika, matične kulture i domovine ili zavičaja kao mjesta i prostora kojem se »prirodno« i trajno pripada — upisale i u njegov život, *bios* i u zapis, *grafiju* o ponovnom proživljavanju vlastite života i tako stvorile autobiografske memoare kao nerazlučivu mješavinu priče i života. Života koji je priča o vlastitu nastajanju, konstruiranju identiteta i priče koja je nastala, konstruirana upravo proživljavanjem različitih lišenosti.

Zbog toga nije slučajno što knjiga nosi naslov *Out of Place* koji nije lako prevesti tako da sačuva i referenciju na doslovnu lišenost prostornog mjeseta, geografskih referenci, i konotacije na prenesenu uskraćenost lokacije u duhovnoj topografiji. Edward Said doista živi život izvan »pravog« mjeseta u oba ta smisla, jer on naprosto nema »pravog« mjeseta kojem bi pripadao: on živi bez »pravog« mjeseta na karti svijeta koje bi označio kao svoje i isto tako živi lišen svojeg mjeseta na karti kulturnog identiteta. Lišenost zavičaja — i konkretnog i kulturnog — jedina je prisutnost, spona, šav blizine i prisnosti sa svim odsutnim mjestima i nestalim ljudima koji su nastanjivali taj njegov u zbilji izgubljeni, a u fikcionalnoj priči ponovno pronađeni prostor odrastanja. □

Ono što je naročito zanimljivo jest da je obiteljsko prezime Said doslovce izmišljeno

da nemaju svoju pravu »prirodu«. A u sudsibini Edwarda Said-a činjenice lišenosti »prave« prirode i nepripadnosti »svojoj« kulturi obilježile su čitav njegov život, a vjerojatno i opus.

Memoari

Kao što je poznato ovakva memoarska proza, koja u tradicionalnim kanonima velike književnosti pripada graničnim ili rubnim žanrovima, počiva na prešutnom ugovoru između autora, prijavjedača i čitatelja koji unaprijed pristaje na to da autora poštovjeti s prijavjedačem. Dakle, ono što je inače u fikcionalnom prijavjednom tekstu najčešće prekršaj — i najčešći prekršaj — koda narativne komunikacije, ovdje je, u određenom smislu, uvjet komunikacije i recepcije djela. Kao prijavjedni tekst pisan u prvome licu koji — premda je čisto fikcionalna kategorija, funkcija narativnog teksta — prešutno pristajemo izjednačiti sa zbiljskom, biološkom osobom čije je ime istaknuto na koricama, memoari su po definiciji smješteniiza događaja koje iznose. Priču o svom životu Edward Said također prijavjeda držeći se, manjeviše, kronološkog slijeda koji započinje rođenjem i objašnjavanjem obiteljskog podrijetla. I većinom su isprijavljani događaji prezentirani u retrospektivnom modusu, uz povremene anticipacije unutar tih retrospekcija koje su potaknute naknadnim razmišljanjima i usporednim projiciranjem različitih vremenskih perspekiva (vremena priče i vremena prijavljivanja), ondašnjih i današnjih videnja nekog dogadaja.

Kada se razmotre svi faktori koji oblikuju identitet — obitelj, jezik, etnička pripadnost, školanje, religija, državljanstvo, zavičaj — saldo se u Saidovu slučaju pokazuje kao doista kompleksan, heterogen i već na prvi po-

manje očita, puštena u optjecaj medju klupe, za razliku od britanske škole u kojoj je moć imala stabilno mjesto za katedrom. U američkoj školi moć je doista bila disperzirana posvuda, i to je mlađog Palestincu s američkom putovnicom natjeralo da se muči sa svojim identitetom, da se nastoji uklopiti, premda je bio neuklopiv, da prikriva i odbacuje arapski prizvuk u svojem prezimenu. Kako će reći na jednom mjestu: »uvijek sam osjećao jaz između bijelog čovjeka i Arapa koji nas je na kraju svega razdvajao, možda zbog toga jer je on bio u poziciji autoriteta i zato što je to bio *njezin* jezik, ne moj.« (144).

No Said nije »pravi«, »čistokrvni« ni u drugom važnom as-

Zavodljivost cyber-svijeta

Osim što je beskrajno zavodljivo sudjelovati u alternativnom svijetu bez nekih velikih i »teških« moralnih obveza, beskrajno je pametno zboriti o tom svijetu s ostalim dubokoumnim virtualnim teoretičarima virtualnosti; sa simulantima

Marijan Krivak

Knjževna smotra, godište XXXI/broj 114 (4), posvećena cyber-kulturi

Usvojcoj zasićenosti omniprezentnim i, izgleda, omnipotentnim teorijskim i praktičkim trendom globalizacije, u kojem termini politike i gospodarstva dominiraju općenitom diskursom što opisuje promjene u svijetu s kraja milenija — *prostor rasprave o fenomenu prijenosa informacija i kompjutorske komunikacije u istom je milenijskom prijelomu izmješten na područje kulture*.

Govoreći zajedno s ovdašnjim poklonicima i sljedbenicima velikog gurua popularne filozofije Slavo Žižeka moglo bi se reći da je politika bezbolno nadomještena kulturom, da je radikalno preispitivanje političke globalizacije nadomješteno multikulturalizmom, multikulturalizmom kao azilom, oazom, sedativom, alibijem... virtualnim utočištem bijegu od dosadne i ionako nepromjenjive globalne paradigmne liberalne demokracije i mlađeg joj brata, liberalnog kapitalizma.

No, dobro. Dakle, *cyber-kultura* je *cyber-područje par excellence*. Jer, stvar je dobrog ukusa i pravog cool-senzibiliteta biti prisutan u *cyber-prostoru* — bilo kao njegov aktivni, svakodnevni, surfer-sudionik ili, pak, teorijski promisljati mnoga važna pitanja poput *stvarnog i virtualnog identiteta, ontologije cyberspacea, spolne i rodne definicije kiborga, permanentne precesije simulacruma (stalnog prethodenja simulacije)* &t;c.

U tom je kontekstu pojavljivanje tematskog broja časopisa *Knjževna smotra o cyber-kulturi* samo logičan posljedak globalnih trendova i na ovom, zavodljivim teorijskim konstruktima još poprilično siromašnom hrvatskom tlu. Ako izuzmemo teorijski provokativan pokušaj ljudi skupljenih oko *Arkzina* da afirmiraju otvorenost pristupa fenomenima novih tehnologija na području umjetnosti, ali i teorijskog društvenog diskursa (primjer je pilot-broj časopisa *Bastard*) na ovim se prostorima tek vrlo sporadično i nesustavno pojavljuju zavodljivi teorijski sadržaji najsvremenije provenijencije.

Njegova knjiga *Cyberfeminizam*, priređivača Igora Markovića, iz već spomenutog kruga ljudi oko *Arkzina* primjer je kako partizanska teorijska gerila i na ovim prostorima može biti ispred svjetskih trendova. Naime, ovo je prvi zbornik ove vrste u svijetu. Unikat. Teorijski *hype* prve vrste.

No, da se vratimo tematskom broju *Knjževne smotre*. U doba Interneta i WWW-a sasvim se ozbiljno mora u obzir uzeti fenomen alternativnog (ili, možda, jedinog stvarnog?) svijeta što ga nudi *cyber-prostor*.

Već u naslovu uvodnog teksta što ozbiljno ocrtava kontekst u kojem se prezentirani tekstovi pojavljuju (parafrasi čuvenog Benjaminova teksta — »Cyberkultur@:/evolucija_zbilje_u_doba_njezine_digitalne_simulacije/uvod«) pojavljuje se okvir za isčitavanje značenja, ili značenja, fenomena *cyber-kulture* u kojoj se, uopće, ne ispituju značenja!

Komunikacija istiskuje značenja.

Cyber-prostor potire Istину.

Kompjutori zabacuju pitanja o Istini, Pravednosti, Dobru... Esteretika potire Etiku.

Dizajn Web-sitema zanemaruje cjelokupni korpus moralno-etičke dimenzije ljudskosti.

Temu djela smatra njegovim glavnim adutom, i stoga se knjiga s nekadašnjom tabu-temom ili izrazito aktualnom tematikom automatski objavljuje, dok su njene knjževne kvalitete u

sumnjičivo korisno i hvalevrijedno, pogotovo, primjerice, objavljivanje većeg broja romana koje objedinjuje tematsku odrednicu *Daleke zemlje i Treći svijet*, no uza sve to, bez obzira na velik broj iznimaka, sama činjenica da se autor/ica u nekom dječjem ili omladinskom proznom djelu bavi plemenitom i općeljudskom

tematikom ne garantira ujedno i dobar knjževni rezultat (a najbolje se u to imala prilike uvjeriti i hrvatska publike prilikom prijevoda romana švicarske autorice Federice de Cesco *Daleko od Tibeta* koji govori o tužnoj tibetanskoj slobodi — čija je tema dakle vrlo vrijedna i humana — no koji je kao roman slab).

Slučajno manekenka

U takav se izdavački pogled na čitateljski svijet sasvim uklapa roman Susanne Fülscher *Lijepe djevojke ne padaju s neba* i govori o životu jedne srednjoškolke i to upravo od trenutka kada sasvim slučajno postaje manekenka i počinje se snalaziti u svijetu mode, pa sve do trenutka kada se prvi put uspije suprotstaviti zahtjevima svojeg agenta i šefice agencije. Tema je, dakle, vrlo aktualna; sedamnaestogodišnja Karen nam u prvom licu prijevoda o svijetu manekenkih agencija, agenata i klijenata, o njihovih manipulacijama djevojačkim tijelima, licima i životima, o napastovanjima poznatih modnih fotografija, o strogim i vrlo rigidnim pravilima koja određuju život djevojaka, o samim djevojkama koje preživljavaju ili ne preživljavaju u tom sjajnom okruženju, a najviše o tome kako se ona sama snalazi u tom svijetu. Tematski krugovi koje autorica pritom dotiče redom su zahtjevni i aktualni — od samog smještanja radnje u svijet mode, manekenkih agencija i pohotnih svjetskih poznatih modnih fotografija, preko neželjenih mladenačkih trudnoća i pobačaja, tinejdžerske ljubavi i problema povezanih s time, nerealiziranih umjetničkih ambicija, pa sve do odnosa u

obitelji i problema odrastanja i samorientacije, kao nepobitnih top-tema suvremene omladinske knjževnosti. I sve to, dakako, nije ništa loše, jednako kao ni izdavački pokušaji senzibiliziranja mlađog čitateljstva na probleme njihovih manje sretnih vršnjaka. Problem je jedino u tome što se ponekad događa da u ova slučaja ispašta knjževnost.

Svijet mode

Roman *Lijepe djevojke ne padaju s neba* osim pobrojanih motiva koristi sve stereotipe koje prosječno zainteresiran čitatelj posjeduje o svijetu mode i modnih agencija: dečko mlađe Karen želi postati glumac, a njihova veza triju krizne situacije ne samo zbog Karenina manekenkog angažmana i njegova omaložavanja tog posla, nego i zbog njene nemogućnosti da se suprotstavi svojem agentu i šefici agencije koji od nje zahtijevaju radikalne promjene izgleda i odnose se prema njoj kao prema lijepoj lutki bez pameti; Karen se kratko i egzaltirano zaljubljuje u jednog od fotografa, dok joj drugi, znatno stariji, sasvim izravno predlaže seks premda je maloljetna; njene školske prijateljice je izbjegavaju, napuštaju i ogovaraju; premda je u početku sigurna u odluci da neće dopustiti da joj manekenki posao ugrozi školovanje, Karen ipak izostaje s nastave i dovodi u pitanje nastavak školovanja; jedna se od njenih novih prijateljica manekenki odlučuje na pobačaj kako je dijete ne bi omelo u nastavku karijere, a pritom joj je otac djeteta, dakako, nepoznat i tako dalje. Sama Karen pritom je obična djevojka i ni po čemu se ne izdvaja od svojih vršnjakinja, uvjerenja je da nije privlačna i nezadovoljna je svojim izgledom kao bilo koja tinejdžerka, a njenje prijedbe na vlastito tijelo (male grudi, loša kosa i nemoguć ten) tri su najčešće zamjerke koje srednjoškolke imaju na vlastiti izgled. Od samog početka Karen nije sigurna u svoje odluke i postupke, tijekom cijele priče dozvoljava agentu i šefici agencije za koju radi da donose odluke za nju da bi na samom kraju njena pobuna bila u biti nemotivirana, jer novi zahtjevi logično slijedi nakon svih prethodnih

usustavljenjem i njemu prikladnom znanstveno-teorijskom paradigmatom.

Umjetnost i um nalaze se u emergenciji, kako bi rekao Roy Ascott, te su stoga otvorene beskrajne *dynamis* različitih interpretativnih modela stvarnosti s onu stranu teorijske i filozofske hermeneutike.

Zbiljsko i virtualno

Posebno je pak zahvalan u ovome kontekstu fenomen *hyperteksta* kojemu je u tematiziranom bloku posvećeno nekoliko tekstova. Nakon što Donna Haraway govori o »Kiborškom manifestu o znanosti, tehnologiji i socijalističkom feminismu krajem dvadesetog stoljeća«, *metatekstovi o hypertekstu*, posebice onaj Marka Amerike, stvar radikaliziraju do njezina logična ekstrema. »Hiperintenzualna svijest« služi prije svega dereguliranju kompozicijskog polja. Nakon postmoderne dekonstrukcije, slijedi tzv. »avant-pop«-de-evolucija u kojoj više ne vrijedi ni okvirni referencijski obrazac što bi pružao barem neko čvrsto teorijsko uporište. Radikalni zaokret sadran je u »činjenici« da »umjetno nametnuta paginacija« (u tradicionalnom uknjiženom i uvezanom tekstu, op. aut.) sada može ustupiti mjestu »organski širenoj vaginaciji«, kako bi spretno ubličio Mark Amerika u svojoj glorifikaciji hyperteksta kao kompjutorski ubličene asymptotske tekstualnosti on-kraj potrebe da ova bude uknjižena).

Heureka, Hura, Bravo, i na koncu — kao šlag na tortu — zašto pitati zašto?

Kultne osobnosti poput Amerike — stvarno *hyper-turbo-mega-cyber-cool* ime! — samo su indikativ konačne besmislenosti simulacije kao metode virtualnog teorijskog teksta.

No, konačno, »zbiljsko je upravo ono što je u samom diskurzu virtualno«. »U svijetu koji je krcat protezama«, »reklama prethodi svakom značenju«. Tekst urednika ovoga tematskog bloka, Zorana Roška — derivirani *patchwork* post-lacanovske ţilekovske teorijske škole i suvremenih diskurza medijskih teorija — konačno otkriva istinu (sada s malim i) o stvarnosti kao medijskom fenomenu.

Zavodljivost ove pozicije upravo je proporcionalna njezinoj proizvodljivosti!

Jer, raskol između teorije i življennog iskustva (o tome po-nešto govori i Sherry Turkle) upravo zjapi svom svojom prazninom. Jer, ako svijet doista nije metafizički već medijski feniomen, zašto osjećamo upravo (meta-)fizičku bol pri dodiru sa svakodnevnim nasiljem na ulicama? Nasiljem koje je, valjda, nažlost, jedini opipljivi odgovor na bijeg u virtualnost kompjutorski generiranih svjetova. No, mi znamo da je Ožujko puno bolje od slatkastog Karlovačkog, premda je možda ovo drugo medijski »stvarnije«. Ili u ukusima ipak (ne) treba raspravljati? □

na koje je pristala. Njena podložnost, nesigurnost i neodlučnost sugeriraju njenu mladost i nezrelost; s druge strane, ton pripovijedanja, brbljavost i nagli skokovi dinamike pripovijedanja, a posebno komentari pripovijedачice zvuče starmalo i upravo je to jedna od najvećih mana ovog romana. Njegova se uvjerljivost na tematskoj razini ponistišta docirajućom pripovjednom perspektivom. Uz to, klišeiziranost i predvidljivost fabule lomi se u nemotiviranom obratu i otvorenom završetku, što je jedno od bitnih obilježja suvremene dječje i omladinske knjževnosti, ali u ovom slučaju ne funkcioniра baš najbolje zbog osnovne poučne ideje cijele priče i posebno pretenciozne završne scene.

Priručnik ili knjževnost?

Svakako, tema je aktualna i roman će biti zanimljiv djevojkama koje eventualno razmišljaju o takvom životu ili ga prizeljkuju. Ali problem je u tome što *Lijepe djevojke ne padaju s neba* pomalo zvuči kao sve što ste željeli da vaša kći tinejdžerka zna o opasnom svijetu mode i manekenki, odnosno što više nalikuje priručniku o životu modela i orijentiru kako se u njemu najbolje snaći nego knjževnom djelu. Po tome i odgovara suvremenom trendu u omladinskoj knjževnosti — zahtjevu, naime, da treba postavljati i rješavati probleme, a ne pisati knjževnost. S druge pak strane, bez obzira na nezadovljstvo knjževnih kritičara, taj je trend koristan mlađom čitatelju: iako ga ne odgaja za knjževno osjetljivog čitatelja, ipak preuzima dio odgovornosti za njegov socijalni odgoj i orijentaciju. A kompletan povijest dječje knjževnosti svjedoči da je brak dječje (i omladinske) knjževnosti i pedagogije ionako nemoguće do kraja razvrgnuti, osim u razmjerno rijetkim slučajevima knjževnih »klasika«.

Što se, dakle, knjževnosti tiče, ovaj roman nije najsjajniji izbor u dosada sjajnoj omladinskoj biblioteci *Puls* zagrebačkog nakladnika Sysprint; što se pak čitatelske recepcije tiče, jasno je da se potencijalne čitateljice neće obazirati na slabu knjževnu uvjerenljivost romana. □

Brak omladinske knjževnosti i pedagogije

Naslov romana *Lijepe djevojke ne padaju s neba*, s njemačkoga preveo Roman Habunek, Sysprint, Zagreb, 2000.

Njemačka je dječja i omladinska knjževnost u devedesetim godinama doživjela nekoliko velikih promjena: nakon emancipacije od pedagoškog funkcionaliziranja početak sedamdesetih godina u dječjoj knjževnosti njemačkog govornog područja donosi niz tematskih i značajnih novosti da bi osamdesete, a pogotovo devedesete donijele pravi tematski boom na području dječje i omladinske knjževnosti i čime se cijela priča ustalila u legalnoj situaciji laganog zanemarivanja knjževne vrijednosti na račun, uvjetno rečeno, pedagoške. Suvremeni je trend dječje i omladinske knjževnosti u svakom slučaju širenje tematskog opsega te popularnost donedavnih tabu-tema, kao što su, primjerice, raspad obitelji (što je, doduše, započeo još Erich Kästner davnih tridesetih godina), fizičko ili psihičko nasilje nad djeecom, invalidnost i izdvojenost iz društva po rasnoj, spolnoj ili nekoj drugoj osnovi te, najnovije, ovisnosti. Jasno je da takva uređivačka politika

drugom planu. Da se takvog koncepta izdavači dosljedno drže, pokazuju katalozi i izdavački planovi većine značajnijih nakladničkih kuća: knjige su razvrstane tematski, i to usko podijeljene na tematske odjeljke poput skupine pustolovnih djela namijenjenih osnovnoškolcima, zatim proznih djela koja se bave problematikom starijih ljudi, tugovanja i smrti ili snalženjem stranaca u novoj, često neprijateljski raspoloženoj sredini itd. Poseban tematski krug čine knjige o bolesti i hendikepiranosti, o ljudavim i ranoj seksualnosti, te knjige s ekstremnim temama poput ovisnosti, droge, alkoholizma, raznih oblika zlostavljanja i slično. Sve je to ne-

Osmijeh s onoga sveta

Luković izvrće naglavačke sve svetosti srpstva, uskrsle ili stvorene posljednjih godina, nastojeći u toj tvornici užasa sačuvati bistrú glavu

Katarina Luketić

Petar Luković, *Godine raspada, Hronika srpske propasti, Feral Tribune, Split, 2000.*

Postoji knjige o kojima je posebno teško pisati, knjige koje smislenost kritičarskog posla na neki način dovode u pitanje. One su rijetke, dapače dosta rijetke, ali ipak postoje. O takvim knjigama bi, pouzdano znam, pojedini kritičar/ka najradije rekli tek — dragi moji, kupite ih, čitajte, vrtite po rukama, stalno iznova iščitavajte...

Godine raspada Petra Lukovića upravo je jedna takva, posebna, izvrsno napisana, *mahnito* potresna i *mahnito* duhovita knjiga. Riječ je o nekoj vrsti *totalne* knjige, sumi srpske desetogodišnje propasti, u kojoj je, koliko mi je poznato, izražen dosada vjerojatno najjači otpor miloševićevoj osvajačkoj politici i uopće nacionalističkoj/ideološkoj/mitološkoj matrići po kojoj je srpski režim posljednjih deset godina stvarao ikonu ugroženog i pravednog *nebeskog naroda*. Stoviše, sve što karakterizira Lukovićovo pisanje, od toga što *misli* i o čemu piše, do njegova stila i jezika, dijametralno je različito od onoga što je svih ovih godina nudilo srpsko vladajuće biće. Na opću histeriju patriotizma Luković odgovara ravnodušnoću/bijesom/smijehom spram *otadžbinskih dužnosti*. Palačkom i mitingaškom mentalitetu te ideji kolektivizma nadređuje vlastitu urbanost, građansku svijest i individualizam, a obnovi pravoslavlja, povjesnih mitova i plemensko-patrijarhalnog vladajućeg duha pak rock'n' roll, sveopću parodizaciju i literarnu fikciju. Ukratko, desetogodišnjoj Miloševićevoj tiraniji i nacionalnoj euforiji, podjednako srpskoj i hrvatskoj, Luković suprotstavlja *zdrav razum* i *zdrav humor*.

Svijet naglavačke

Godine raspada, podnaslovljene kao *Hronika srpske propasti*, sastoje se od tekstova koje je ovaj kulturni glazbeni kritičar i novinar objavljivao od 1993. do kraja 1999. godine u raznim novinama, od beogradskih nezavisnih tjednika *Vreme* i *Nedeljne Naše Borbe*, slovenske *Mladine*, sarajevskih *Dana* i splitskog *Feral Tribunea* do Interneta. Tome je pridodan, za ovu knjigu posebno sastavljen, *Informativni vodič* (ili *The Hall Of Fame*), u kojem su likom i djelom predstavljeni glavni »junaci« *Godina raspada*, od folk zvijezda, žena mistika, nebeskih ratnika, nazovinovinara (među kojima su i Maja Freundlich, Milan Ivković, Josip Jović...), književnika i du-

hovnih obnovitelja srpstva do raznih ministara i političara — onih režimskih i onih nazoviopozicijskih — pa supruga tih politi-

kao što su Bulgakov, Iljif i Petrov, Harms, Orwell...

Ipak, smijeh Pere s onoga sveda smijeh je koji oslobada; on je istovremeno *heretičan*, pobunjenički te visoko etičan i humanišak protiv stvarnosti koja ga okružuje. Sa Zvezdare, iz srca Beograda, Luković tako već gotovo deset godina bespošteđeno kritizira ratna osvajanja, ruga se srpskoj podatnosti mitovima, ratnič-

ve, prvenstveno parodije tudihi dnevnika i pisama te one s jačim odmakom k fikcionalnome, Luković gradi na fantazijama na teme — privatnog života bračnog para Milošević, Karadžićeve nešanice i zabrinutosti nad *kozmičkim* pitanjima ili jednog dana u životu Riste Đoge (po zanimanju novinar-rasist koji je u jeku rata poginuo *nesretnim* slučajem).

U izvrsnom satiričkom romanu *Psibo*, koji je prije objavljanja u ovoj knjizi u nastavcima izlazio u tjedniku *Vreme* (1995), ta svakodnevica je sasvim literarizirana, i to na vješt, narrativno zahtjevan i kompozicijski dinamičan način. Tako je u trilerovskom zapletu romana najprije otet Zoran Lilić, predsjednik SRJ, zatim Branku Kostiću, nekadašnjem potpredsjedniku »zaklanog SRJ«, *izgori ognjište*, nakon čega on nestane, tj. doživi nesreću, izgubi pamćenje i na kraju se zaljubi u kćer Albancu koju ga je spasio. U međuvremenu odvija se jurnjava po Beogradu i Palama, sazivaju se *raporti* kod Miloševića, Milo (Đukanović) i Momo (Bulatović) tajno se sastaju u čamcu nasred mora, pojavljuju se pjesnik Karadžić, pop mistik Amfilohije, neizbjježna Mira, *vic maker* lord Owen, duhovni preporoditelj srpskog Dobrica Čosić, nekoliko aktivista-ča-uspaljenica JUL-a, američki špijun John Kennedy iliti Edvard Kardelj... U općoj strci gotovo se više ne zna tko koga traži, tko koga prisluškuje, tko koga zavodi... A najnapetije scene akcije i razrješenje *misterioznih događaja*, pogadate, odvija se na Zvezdari, tamo negdje oko narančastog (piščeva?) nebodera.

Spomenut će još da na taj lik *filozofa-dvorske lude*, humorista i tragičara koji ispisuje kroniku gluposti i propasti asocira i fotografija na naslovnicu knjige, na kojoj vidimo piscu Lukovića, ozbiljnog, u crnoj majici *Otpora* kako stoji na ruševinama neke zgrade (na ruševinama Srbije?), pa onda crnu mačku kako mu se plete oko nogu (istovremeno i *zlobi* i pratiteljica *fantastičara i čarobnjaka*; Pocov *Crni mačak* i Bulgakovljev *Behemot...*), zatim jedan stari, razlupani šporet na drva (vanvremensko stanje u zemlji...). Na poledini knjige pak stoji dijete u prevelikoj sportskoj majici; ono ne simbolizira ništa; ono tek ukazuje na činjenicu na koju će nas i Luković često podsjećati, da su njegovi vršnjaci i djeca koja u Srbiji već idu u školu cijeli svoj život provela pod sankcijama, s osjećajem da je cijeli vanjski svijet nešto prijeteće i neprijateljsko.

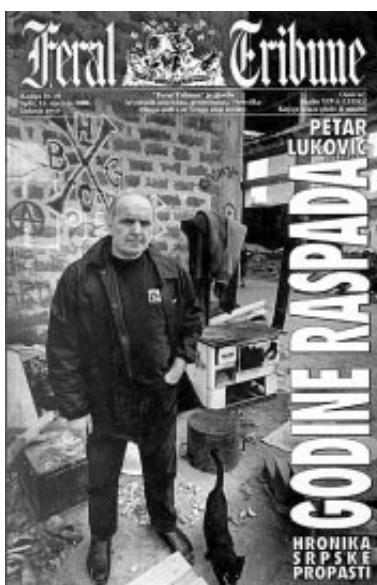
Triler na Zvezdari

Ispisujući kroniku propasti jednog naroda i utvrđujući granice ludila na prostorima bivše Jugoslavije Lukovića ne zanima ozbiljna politička analiza, logička razlaganja situacije i predviđanja. Sadržaj većine njegovih tekstova zapravo je svakodnevica, bizarna i shizofrena svakodnevica, ispunjena gledanjem *Dnevnika Radio Televizije Srbije*, čitanjem *Politike*, čekanjem vode, benzina, struje..., uopće registriranjem bezumlja u kojem živi. Jasno, to bezumlje se sastoji od *Nepravednih*, *Nezasluženih*, *Ničim Izazvanih* *Sankcija*, zatim istupa *Našeg Predsjednika*, Mirjaninih kolumni o *proleći i pticama*, izlazaka na ujek regularne izbore, stalne predsjednikove *brige* za Kosovo, laži i obmana Novog svetskog poretku i tako redom. Neke svoje teksto-

ve, vidljivi su u gotovo svim njegovim dijelovima, u ideji jedinstvene nacionalne države *über alles*, falsificiranju povijesti, mitu o izabranima i *vazda* pravednima narodima, patrijarhalno-plemenskoj strukturi, guslar-skoj/turbofolk kulturi... U tom smislu knjiga *Godine raspada* svojevrsna je kritika mentaliteta, neobična i urnebesno smiješna filozofska studija o stanju duha u Srbiji, ali — da se ne bi povesili domoljubljem podgrijani čitatelji — i u Hrvatskoj i drugim državama bivše Jugoslavije. Tako ova knjiga, iako pisana drukčijim jezikom, iz drugog povijesnog konteksta i s drukčijom svijeću o tekstu zapravo govori o istim *ponorima duba* o kojima je primjerice pisao i Radomir Konstantinović u svojoj *Filosofiji palanke*. (Tako su Konstantinovićeve riječi da je »osnovna pretpostavka duha palanke negdje je u tome: da je to duh koji, zaboravljen od istorije, pokušava sada ovaj udes da preobrazi u svoju privilegiju, time što će i sam da zaboravi istoriju, ovim zaboravom da se ovekoveči u samom sebi, zaveren trajanju, s onu stranu vremena. Vreme je s druge strane brda, tamo gdje počinje svetski haos, ili haos apolutno-otvorenog sveta« zapravo na ozbiljan i znanstveno sistematiziran način ispisana poruka/potraga Pere s onoga sveta.)

Iz mnoštva aluzija i skrivenih semantičkih znakova koje nude Lukovićevi tekstovi izdvojiti će još njegovo insistiranje na erotskome/pornografskom (upravo zato što se neki nad tom dimenzijom njegova pisanja svesrdno zgražaju). Naime, to erotsko i pornografsko u tekstu vrlo često ima funkciju konkretiziranja, odnosno spuštanja na parodijsku razinu istine koja glasi — *vlast/moć uzbuduje*. Jer, nije slučajno da su u *Godinama raspada* glavni/e seksualni/e pohotljivci/ice uglavnom pristalice ili simpatizeri/ke režima, kao recimo Margit Savović, bivša ministrica za ljudske slobode i prava manjina, u romanu *Psibo*, zatim Milorad Komrakov, *cyber-patriota* i novinar, u vlastitim dnevničkim bilješkama ili pak voditeljica Dnevnika RTS-a koja je vidno uzbudena dok čita Miloševićevu novogodišnju čestitku. Sam Milošević, kao mračni predmet želje svojega naroda, kao bespolno božanstvo, božanstvo smrti, uglavnom ne pokazuje svoje seksualne apetite prema drugima, odnosno samo onima u Srbiji koji su u hijerarhiji moći ispod njega, dok je njegova *fatalna privlačnost* naspram drugih naroda i prostora potpuno patološka. Vrhunski erotsko/patriotski doživljaj za Lukovića je pak gledanje Dnevnika RTS-a i čitanje *Politike*, pri čemu će on, u samorugalačkom stilu, postati glavna žrtva tih *sirovih strasti* režima.

Godine raspada tako su najsveobuhvatnija, najsmješnija i najpotresnija kronika ludila jednog režima, ali i opća povijest gluposti koja se posljednjih deset godina proizvodila na ovim prostorima. Riječ je o oštroy kritici, vrhunskoj satiri kakvu gotovo nećemo naći među suvremenijim autorima i koja, što je itekako važno, pretpostavlja priličnu hrabrost i osobni angažman da se odatre odakle se piše, piše upravo na ovakav način... Smijeh i pisanje tako su možda posljednje, ali i beskrajne mogućnosti razuma. □

O lijepoj, dragoj i slatkoj slobodi

Sloboda je sloboda, a ne jednakost, ni poštenost, ni pravednost, ni kultura, ni čovjekova sreća ni čista savjest, piše Isaiah Berlin

Nenad Miščević

Isaiah Berlin, Četiri eseja o slobodi, Feral Tribune, Split, 2000.

Feral Tribune se pokazuje kao vrlo promišljen i vješt izdavač, između ostalog i knjiga iz političke teorije. Nakon Bobbia na redu je Isaiah Berlin, kojeg je znalački preveo i vrlo jezgrovit predstavio Neven Petrović. Berlin (1909-1997) je jedan od najznačajnijih liberalnih misilaca našeg stoljeća, a djelo koje prikazujemo sigurno je najpoznatije njegovo djelo sada končno u cijelini dostupno domaćem čitatelju (centralni esej *Dva poimanja slobode* bio je preveden prije petnaestak godina u riječkim *Dometima*). Za početak, kratak biografski detalj. Djelo je posvećeno književniku Stephenu Spenderu, rođenom iste godine kad i Berlin, i jednom od njegovih najboljih prijatelja. Njihovo je prijateljstvo rođeno početkom tridesetih, sa zajedničkim interesom za književnost, ukusom u glazbi, posebno u prilog Beethovenu, i umjerenim te lijevim centrističkim političkim pogledima. Od drugih Berlinovih pjesničkih kontakata svakako je najdramatičniji bio onaj s Anom Ahmatovom: upoznali su se u Lenjingradu, proveli noć u hotelu, između ostalog, raspravljavajući; Berlin se bio zaljubio i posvetio Ahmatovoj jedan svoj prijevod Turgenjeva, a Ahmatova je završila u Sibiru, gdje su joj natrpali na vrat vezu s britanskim špijunom Berlinom.

Pozitivna i negativna sloboda

Tema koja je Četiri eseja učinila čuvenima suprotstavljanje je dvaju poimanja slobode iz istoimenog esaja nastalog početkom pedesetih. Na jednoj je strani sloboda od ograničenja, takozvana negativna sloboda, koju Berlin smatra posebno važnom. Na drugoj su strani različita shvaćanja slobode. Jedno, koje Berlin strastveno odbacuje, jest ono po kojem sloboda obuhvaća cijelu gomilu vrijednosti. Sjetite se Gundulića, sloboda je *dar u kom sva blaga višnji nam Bog je d(a)o*. Protiv toga stajališta Berlin piše: *Sloboda je sloboda, a ne jednakost, ni poštenost, ni pravednost ni kultura, ni čovjekova sreća ni čista savjest*. Bliska tomu drugom stajalištu jest ideja »pozitivne slobode«: sloboda za realiziranje različitih ciljeva i ostvarivanje potisnutih ili zapretanih mogućnosti. Berlinovo je srce više na strani negativne slobode i on spočitava marksizmu da je negativnu slobodu podredio pozitivnoj. Vrlo često se to isticanje negativne slobode

uzima kao temelj liberalističke kritike marksizma općenito. Isto tako, Berlin je protiv brkanja slo-

ona, u vidu autonomije, i sama jedna od vrhovnih vrijednosti? Je li sloboda da se čini zlo sama po sebi vrijedna ili je vrijedna samo sloboda za dobro, kao što među poznatim liberalnim teoretičima misli J. Raz? Velik dio ove rasprave u engleskom govornom području vodi svoje porijeklo iz djela koje prikazujemo.

Je li sloboda spojiva s determinizmom?

Filosofski zainteresirani čitatelj načiće u esecu *Povijesna nemovnost* i odgovarajućem dijelu *Uvoda* zanimljivu obranu teze o nespojivosti slobode s determinizmom. Berlin se prije svega koncentriра na povijesnu nemovnost, kakvu poznajemo iz marksizma, radije negoli na psihološku. On počinje time da deterministu pripisuje uvjerenje da je moguće otkriti velike obrase ili pravilnosti u toku povijesnih dogadaja (str. 126). No, iznenadenje sledi: izvor vjerovanja u povijesne zakone proizlazi iz predodžbe o svrhovitosti povijesti. Berlin

bode s nacionalističkim ili patriotskim dobrima. On odbacuje ideju po kojoj se »porobljeni narodi bore za slobodu: to što oni hoće jest nacionalna emancipacija, samostalnost i slično, u čemu nema ništa lošega, ali ne sloboda u doslovnom smislu. Zanimljivo je napomenuti da je Stjepan Radić bio anticipirao problem početkom stoljeća i na njega odgovorio na sljedeći način: Demokratska je misao rodila modernu narodnu /tj. nacionalnu/ misao... Ako narod boće da bude slobodan prema vani, nužno je da bude prije slobodan u kući svojoj, nužno je da svaki njegov član bude svjestan da mu pripada i boće da i njegova volja dove do izražaja (Obzor, 1902, pretisnuto u Politički spisi, govor i dokumenti, Narodne Novine, 1995, str. 148). Prevedeno u Berlinovu terminologiju, pozitivna sloboda za cijelinu ima za svoj uvjet negativnu slobodu svakog člana u kući svojoj. Slično stajalište kasnije uzima Masaryk u Borbi za samoodređenje naroda.

Mnogi Berlinovi tumači i kritičari, uključivši slavne učenike poput Charlesa Taylora, prenalažavaju Berlinovu kritiku pozitivne slobode, kao da je ovu Berlin posve odbacivao. Tekst njegova esaja zvuči drugačije, kao da je negativna sloboda nužan uvjet i korektiv, bez kojeg su sva druga »Božja blaga« poput pravednosti ili čiste savjesti nepotpuna. Citati Berlina kao da on prihvata raznovrsne vrijednosti i samo traži da ih se nadopuni nužnim uvjetom, negativnom slobodom, u skladu je s dubokom Berlinovom motivacijom: obranom pluralizma vrijednosti. Vrijednosti se ne mogu svesti jedna na drugu i opasno ih je brkati ili silom tjerati u jedinstveni kalup: takvo nasilno ili konfuzno izjednačavanje čini nas nesposobnima da shvatimo dramatičnost stvarnih izbora među suprotstavljenim vrijednostima.

Berlinov zahtjev da se sloboda razumije razgovijetno i sama u sebi te da se odvoji od drugih vrijednosti, čini gorućim pitanje o čemu sloboda. Je li ona samo vanjski uvjet za realizaciju drugih vrijednosti, kao što misle neki suvremenici liberali (Dworkin)? Ili je

lištu koje jednostavno tvrdi da su determinizam i sloboda spojivi, ne izvodeći nikakve ambiciozne i problematične sudove o povijesnim zakonima. Ta teorija spojivosti ili kompatibilizam polazi od toga da slobodni postupci nisu ne-determinirani, već su jednostavno determinirani »iznutra« i na pravi način. Birač koji glasa protiv vladajuće stranke jer ga je ova opljačkala i ponizila sigurno je u svojem postupku određen, vjerovatno posve, svojim osjećajima i vjerovanjima, no to ne znači da nije glasao slobodno. Znanstvenik koji bi imao uvid u osjećaje svakog od nekoliko milijuna glasača lako bi predvidio ishod izbora; to ne znači da izbori nisu bili slobodni. Teoretičari spojivosti, kompatibilisti, onda nastoje precizirati koje vrste određenja ne isključuju slobodu. Isto tako, oni smatraju da je razumno hvaliti ljude za njihove postupke: kad bismo držali da svi postupci pojedinca s potpunom preciznošću proizlaze iz njegovog karaktera, i dalje bismo hvalili, odnosno kudili taj karakter, i u tome ne bi bilo ničeg neobičnog. (Sličnu raspravu nudi Strawson u *Analiza i metafizika*, u izdanju Kruzaka, Zagreb; za cjelokupnu problematiku dobro je pogledati Sesardićev *Fizikalizam*).

Iz nemoći slijedi nesloboda

Berlinov odgovor jest da na pohvale ili pokude ne odgovaram »takav sam« ni *ne mogu si pomoći da se tako ne ponašam* (str. 12). Kao primjedba o klišnjima u razgovoru taj argument ne nosi mnogo; ako netko pohvali vašu ljepotu ili visinu, isto tako nećete reći »takav sam« ni »ne mogu si pomoći« (Isto tako, za teško promjenjiva svojstva kao što je debljina, jednako kao i za odluke koje je teško ne donijeti, tražimo determinističke izlike: »što mogu, stalno sam gladan«, odnosno »što sam mogao, bio sam zaljubljen do ušiju...«). Zanimljivo je da Berlin ne razmatra puno bolju liniju argumentacije koja mu stoji na raspolaganju i koju su razvili drugi teoretičari nespojivosti (inkompatibilisti). Ta se linija usredotočuje na faktore koji prethode odluci. Na primjer, odluka našeg birača bila je određena njegovim bijesom i željom za promjenom. Taj bijes i želja nastali su zbog ponasanja vladajuće stranke. Ali stranka se ponašala na taj način zbog uvjeta u kojima se formirala i u kojima se formirao karakter njezinih voda. Ti daleki uvjeti sigurno nisu u moći našeg glasača. Ali oni su posredno u potpunosti odredili njegovu odluku. Dakle, ni njegova odluka nije bila u njegovoj moći. Naš se glasač ipak nije odlučio slobodno. Nemoć se, takoreći, prenosi preko lanca događaja: početni događaji (formiranje vladajuće stranke, prevlast beskarakternih gadova u njoj i slično) nisu nikad bili u glasačevoj moći. Oni su doveli do njegovih frustracija, a ove do odluke. Nijedna karika u lancu nije bila u glasačevoj moći. No iz nemoći slijedi nesloboda, tako da on očito ni u jednom trenutku nije slobodno odlučio ni postupio. U novijoj je literaturi ovu liniju najpotpunije razvio američki filozof Peter van Inwagen.

Pristaša spojivosti slobode i determinizma, kompatibilist, od- bacit će prepostavku da se ne moći prenosi tijekom lanca događaja. To što početni, daleki uzroci nisu u glasačevoj moći, ne glasi da njegovo glasanje nije u njegovoj moći. Rasprava se onda usložnjava i razgranava, tako da je nećemo dalje pratiti.

Ostaje otvoreno pitanje koliko je *Povijesna nemovnost* vezana uz teze o negativnoj slobodi. Retorika svakako jest patos autonomnosti, naglašavanje individualne odgovornosti i odbacivanje filozofske sustave koji bi mogli podržavati autoritarno ograničavanje slobode zajednički su obojim esejima. No, negativna sloboda zapravo ne prepostavlja indeterminizam. Ona se tiče pitanja da li je našem glasaču omogućeno da dođe do glasačkog mesta, da li mu netko prijeti ili ga ucjenjuje i sličnih. Problem dalekih uzročnih preduvjeta koji »iznutra« određuju njegovu odluku čini se da ne ulazi u razmatranje negativne slobode. Negativna je sloboda spojiva s determinizmom. Netko bi mogao prigovoriti da negativna sloboda »ima smisla«, samo ako su ljudi iznutra ne-determinirani. Unutarnja determiniranost je jednako kobna, drži prigovarač, kao i vanjska, prema tome ako nemamo unutarnje nedeterminističke slobode, jedine prave slobode, onda nam ni negativna vanjska sloboda neće mnogo pomoći. No, u samom Berlinovu tekstu nema puno oslonca za ovakav prigovor.

Radovi o nacionalizmu

Toliko o knjizi. Možemo se nadati da će uskoro biti prevedeni i njegovi kasni radovi o nacionalizmu koji bi sigurno bili zanimljivi za naše čitateljstvo. Berlin je, naime, u svojim kasnim godinama pristupio analizi nacionalizma sa stanovitim simpatijama za njegove umjerene i liberalne oblike. Po njegovoj je dijagnozi razaranje tradicionalnih zajednica *lišilo velik broj ljudi društvene i emocionalne sigurnosti, ...i dovelo do potrebe da se svjesnom društvenom akcijom stvari psihološki nadomjestak za izgubljene kulturne, političke i religijske vrijednosti*. Za većinu ljudi čuvstvenu su prazninu ispunile stare, tradicionalne veze, jezik, tlo, stvarne i zamisljene povijesne uspomene, kao i ustanova i vode koji funkcioniraju kao otjelovljenje zamisljenih ljudi o sebi kao o članovima zajednice. Po njegovu sudu, niti jedan današnji politički pokret... nema šanse da uspije ako se ne veže uz nacionalni osjećaj (esej *Nacionalizam: previden u prošlosti, moćan u sadašnjosti* iz ranih sedamdesetih).

Budući će povjesničari ideja vjerovatno odgovoriti na pitanje o izvorima Berlinova ogromnog utjecaja. Sigurno je da je on, poput Poperra i Hayeka, uspješno kombinirao srednjoevropsko i istočnoevropsko, njemačko, rusko i židovsko kulturno nasljeđe s britanskom političkom i filozофskom kulturom. Britanskim je čitateljima približio Vica i Herdera, političke ideje romantike i ranog evropskog liberalizma, a mnogim je zanimljivim starim srednjoevropskim idejama dao precizan, više analitičan i racionalniji oblik. Takvim ga predstavljaju i njegovi eseji o slobodi. ■

Ljepotica i zvijer

Kao što knjiga ima dva žarišta u dvije junakinje, ona ima i dva tematska žarišta — jedan je lezbijačka ljubav a drugi tema nacizma

Andrea Zlatar

Erika Fischer: *Aimée & Jaguar, Ljubavna priča, Berlin 1943*, prijevod Jasna Dukić, Ženska infoteka Press, Zagreb, 2000.

Na prošlogodišnjem Berlinском festivalu neočekivano je velik uspjeh postigao film *Aimée & Jaguar*, film koji nije imao naročitu propagandnu kampanju niti su ga potpisivala vodeća imena filmske industrije. Najčešće obrazloženje glasilo je: to je izuzetna priča, one (misli se: glavne junakinje) su fantastične. I dok čekamo da se taj film eventualno distribuiira u domaćim kinaima (a postoje glasine o njegovu otkupu), pojavila se u hrvatskom prijevodu Jasne Dukić knjiga od koje je sve poteklo: *Aimée & Jaguar*, njemačke spisateljice, novinarke i feministkinje Erike Fischer. Sam naslov *Aimée & Jaguar*, sklopljen od ljubavničkih nadimaka glavnih junakinja, nije teško razumjeti u kontekstu knjige. Besmisleno ga je, pak, doslovno prevoditi — prijevod bi glasio, na primjer, »Voljena i jaguar«, no u pozadini naslova, kako se dade tumačiti iz priče, negdje odjekuje bajkovita matrica »Ljepotice i zvijeri«.

Tko je u *Aimée & Jaguar* ljepotica, a tko zvijer? »Ljepotica« je, uvjetno rečeno, Njemačka Elisabeth Wust, majka četvoro djece, žena nacističkog oficira, koja na početku priče ima dvadeset devet godina. »Zvijer« je Židovka imenom Felice Schragenheim, neudata i mlada. One su se upoznale u Berlinu za vrijeme nacističke vlasti u proljeće 1943., i njihova ljubavna veza trajala je tek nešto više od godine dana, do konca kolovoza 1944. godine. Ti datumi čine vremenski okvir priče: u prvoj poglavljju upoznajemo Elisabeth Wust na vratima njezina gradanskog berlinskog stana; na posljednjim stranicama saznajemo da se Felice Schragenheim nikada nije vratila iz koncentracijskog logora. Između te dvije vremenske točke razvija se dvostruka biografska priča: središnji dio pripada razdoblju kada su se njihovi životi ukrstili, ali prijevijedanje i jedan i drugi životopis odvija prema njihovu početku. Vrijeme »prije« poznanstva vrijeme je njihova osobnog formiranja; vrijeme »poslije« vrijeme u kojem se taloži priča, u sjećanjima onih koji su ostali živi. Ne samo za Felice, u doslovnom, grubom smislu, već i za Elisabeth vrijeme je stalo prekidom njihove veze i proći će gotovo

pola stoljeća dok ona bude obnovljena putem moći pripovijedanja.

Ljubav i biografija

Dok sam o knjizi slušala samo iz »druge ruke«, smatrala sam je biografijom, knjigom nastalom na temelju stvarnih dogadaja, dokumenata i svjedočanstava te usmjerenom da pruži »istinu«, da dosegne »samu stvarnost«. Nakon čitanja, međutim, dojmovi su drugačiji. Jer, u *Aimée & Jaguar* ne radi se o objektiviziranoj biografiji, o poredanim činjenicama, kronologiji uzroka i posljedica, u *Aimée & Jaguar* ponajviše se radi o ljubavi — dakle, o fenomenu koji je sam po sebi ne-stvaran, jer je u osnovi relacijski. Ljubav je odnos među osobama, ne faktični dio njihovih života. Može li biografski poduhvat iz pera treće osobe, u ovome slučaju autorice Erike Fischer, uopće dohvati taj osjećaj, dade li se on rekonstruirati i kako? Erica Fischer u *Aimée & Jaguar* ne ispisuje klasičnu biografiju jedne osobe ni nekakve »paralelne životopise«. Ona se ne postavlja kao sveznajući autor koji svojom spoznajnom i prijevijenom moći razastire cijelu istinu tudiž života, već svoj prijevredni postupak gradi na razvedenom polifonijskom sustavu. Erica Fischer, naime, ne govori »u svoje ime«, a još manje želi govoriti »u ime drugih«, već pušta druge da govore sami.

Aimée & Jaguar knjiga je sastavljena od mnoštva samostalnih diskursa, od kojih su dva temeljni diskursi glavnih junakinja. Elizabeth Wust (*Aimée*) govori i iz vremena prošlosti (dnevnički zapisi 1944/45) i u vremenu sadašnjosti o onome što se dogodilo prije, o svojim stavovima, svojoj obitelji, svojemu ponašanju prije pedeset godina. Felice (*Jaguar*), ona koja nije preživjela, govori iz vremena prošlosti, u svojim pismima, pjesmama. I jedna i druga predstavljene su, zatim, i iz perspektiva drugih osoba, Lillynih sinova, njihovih rođaka, prijateljica i prijatelja, poznanika. Oni koji su za vrijeme rada na knjizi bili još živi, davali su Eriici Fischer svoja svjedočanstva u obliku razgovora i istraživačkih intervjuja, oni mrtvi oblikovali su se iz dokumenata koji su za njima ostali. Sve te dokumente i svjedočanstva Erike Fischer obradila je vrlo pomno i pažljivo odmjerila odnose prijevijednih dijelova i

autentičnih iskaza, na način da i jedni i drugi elementi polako grade priču. Ne upavši u zamku da se dokumenti iskoriste kao »ilustracija« biografske priče, Erika Fischer je u prijevijednom dijelu sama izgradila svoje likove, situirala ih u prostor i vrijeme, dala im tijela, osjećaje i moć govora, a dalje su govorili sami. Među svim formama dokumenata koji se koriste u biografskim knjigama fotografije su vjerojatno najjače, najsnažnije sredstvo, gledano prema kriteriju stvaranja dojma autentičnosti, vjerodostojnosti, snage, životnosti. Knjiga *Aimée & Jaguar* isprepletena je fotografijama Felice i Elizabeth, najviše upravo iz razdoblja njihove veze. Zagrljene, nasmijane, mlade iako malo starinske. U demodiranim kupaćim kostimima, s trajnama, malo štrkljaste, beskrajno žive.

Lezbijstvo i nacizam

U podnaslovu *Aimée & Jaguar* piše: *Ljubavna priča, Berlin 1943*. Jednako kao što knjiga ima dva

ljubavnoj priči koja nije imala mogućnosti otocati se u svakodnevici i koja u svojoj tragičnosti poziva na projekcije. Među članovima šire obitelji na obje strane, pak, knjiga je često izazivala nesporazume, podijeljene reakcije, od odbacivanja i šutnje do pokušaja da se sklope slike obiteljskih povijesti. Od četiri sina Elisabeth Wust jedan tvrdi da se ničega ne sjeća, a jedan je prešao na židovstvo i odselio se kao vjeroučitelj u Izrael. Preživjela Feliceina obitelj prošla je pakao izgnanstva: ovo je bila prilika da se on prekine, da se nadu berlinski kojreni osobnih povijesti. S druge strane, mnogi Židovi i Feliceine prijateljice, piše Erika Fischer, nisu htjeli »sklopiti mir« s Lilly Wust, opterećujući je sukrivenjom, odgovornošću za tako tipičnu »njemačku šutnju« nad temom nacizma.

Povijesni paradoks leži i u tome da je Elisabeth Wust kao majka četvoro djece (dakako, snova) bila od 1942. godine nositeljica brončanog majčinskog od-

žarišta u dvije junakinje, ona ima i dva tematska žarišta. Jedan je lezbijška ljubav, a drugi tema nacizma: obje teme i dan-danas predstavljaju tabuizirana mjesta njemačke prošlosti i sadašnjosti. Paradoks do kojega je Erika Fischer došla u analizi glasi: arijevka Elisabeth Wust nije stradala za vrijeme nacizma zbog lezbijstva; Židovka Felice Schragenheim stradala je zbog svoga rasnog porijekla, ne zbog lezbijstva. Koji je tabu danas jači? Koja je krivnja jača? U predgovoru Erike Fischer komentira kontekst rečepcije knjige, naglašavajući kako su se Lilly Wust, nakon njezina pojavljivanja na televizijskom talk-shawu, javile mnoge žene koje žive lezbijskim životom i koje su se poistovjetile s pričom »Voljene i Jaguara«. Uspjeh knjige, smatra autorica, proistekao je iz toga što »govori o neobičnoj

lekture i načine života. U trenutku kada se upoznaju, Lilly i Felice zapravo su nesumjerljive: prva je situirana, majka četvrtiju sinova i supruga nacističkog oficira, potpuno nesvesna političkog konteksta i prilično nesvesna svoje ženskosti. Premalo ljubavnih aferra da bi se razbila monotonija uređenog i odgovornog života majke, odgojiteljice i kućanice. Intimno nezadovoljstvo jedini je element nemira u njezinu životu. Nasuprot tom pasivnom, Felice nudi aktivni model življnenja: ona ima prijatelje, ideje, želje. Ona čita, misli, sprema se za budućnost. Samo spletom nesretnih okolnosti, nekoliko dana zakašnjenja u papirologiji, Felice ne uspijeva emigrirati. Ima *landing permit* i vizu za Australiju, ali njezin brod otkazuje putovanje. Bila je to 1939. godina. Koji mjesec kasnije, 1940. propada i pokušaj iseljenja u Sjedinjene Američke Države koje ograničavaju broj useljenika. Ponavlja se administrativni košmar izdavanja viza i rezervacija za brodske linije koje se otkazuju. Uzalud je spakirala knjige koje će ponijeti sa sobom: Kaleko, biografija Karla Maya, veliki atlas svijeta, Rilke, Wilde... Zaludan je i popis (napravljen na tankom papiru sa crtama) predmeta koje nosi sa sobom na put: *vrećice za kruh, 3 spužve za kupanje, glaćalo, 5 pidžama, tuce maramica i tuce čarapa, par bijelih blačica, 5 kompleta donjeg bijelog rublja, zimski kostim, 9 vješalice, 5 zimskih baljina...* Zauzvrat upoznaje Elisabeth.

Iz središta tih nekoliko mjeseci intenzivne ljubavi Erika Fischer razvija prijevijedanje u analitičku studiju koja vrlo jasnim i preciznim, ali teorijski ne-opterećenim jezikom govori o političkim, ekonomskim i socijalnim okolnostima »ljubavi dviju žena u Berlinu 1943.« Kombinirajući elemente historiografske »mikrostorije«, sociološkog istraživanja, feminističke i političke povijesti, Erika Fischer ispunjava prijevijednu romanesku mrežu sadržajima koji nisu nimalo »romantični«. Istovremeno nježna i strastvena ljubavna priča postaje tužna i gorka, jednom riječju, na prostu tragična. Mi pratimo Elisabeth Wust kako, kao rastavljenje žena, ostavlja djecu i u jesen 1944. godine, usprkos svim zabranama kretanja, s lažnim papirima i kršeći sva pravila, kreće u Theresienstadt da bi vidjela Felice i dala joj paket s hranom i odjećom. Po povratku u Berlin Lilly ima osjećaj krivnje da je svojim dolaskom u logor mogla samo naštetići Felice. Zatim slijedi uzaludno čekanje, uzaludna potraga, lažne nade i krive informacije koje odgadaju trenutak prihvatanja Feliceine smrti. Za Elisabeth nikad više prava socijalizacija u poslijeratnoj Njemačkoj. Zbog sukrivenje za rastavu braka nije dobila mirovinu kao ratna udovica. Dva pokušaja samoubojstva, drugi i još lošiji brak, siromaštvo. 1986. godine potražio ju je jedan američki novinar koji je htio pisati knjigu o »Dobrim Nijemcima«. »Prvi put je Lilly rekla istinu o Aimée i Jaguaru, da Židovka Schragenheim nije bila samo njezina prijateljica, nego čitav njezin život. Katkad sam tužna, kazala je Lilly, sada to više nije samo moja priča.«

Neljubavni roman

S patetičnim podnaslovom *neljubavni roman* situacija je nešto jednostavnija. Ljubav Jane i Petra

Odgovornost autora

Romanom se želi poništiti mit na kojem počiva ljubić, mit koji kaže da se velika ljubav, vjernost i odanost vraćaju onim i sretno su živjeli do kraja života

Dušanka Profeta

Julijana Matanović, Bilješka o piscu.
Neljubavni roman, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000.

Roman *Bilješka o piscu* Julijane Matanović već je nekoliko tjedana prvi na top-listama najčitanijih domaćih autora. Izvjesno je da će se ponoviti uspjeh njezina prozognog prvijenca *Žašto sam vam lagala* koji bilježi nekoliko ponovljenih izdanja. U čemu je tajna, pitaju se kritičari koji u njezinu prozi ne nalaze kvalitete koje jamči, ili bi trebalo jamčiti, prvo mjesto na top-listama. Julijana Matanović jedini je hrvatski pisac koji je dva puta krasio naslovnicu tjednika za žene *Glorija*. Njezin privatni život postao je općepoznata činjenica čitateljicama koje su, pretpostavljajući, našle niz paralela između njezina i svojih života. Djetinje traume, razvodi i nesretne ljubavi mjesta su u biografiji s kojima se lako identificirati. S druge strane, Julijana Matanović posjeduje i znanstvenu bibliografiju jer je već dugi niz godina dio akademске zajednice koja se bavi proučavanjem književnosti. Tako htjela-ne htjela dolazi u poziciju da se njezine proze čitaju unutar najmanje dva čitateljska kruga, što ne bi predstavljalo problem da svaki od tih krugova ne prepostavlja potpuno različit horizont očekivanja. Time se možda može objasniti jaz između prvoga mesta na top-listama čitanosti i prilično negativnih ocjena njezina romana od strane književnih kritičara.

Bilješka o piscu može se shvatiti kao dvostruko kodiran naslov. Bilješka o piscu stoji na kraju knjige, ispisuje je najčešće urednik ili izdavač. Obično sadrži najnužnije podatke o autoru, poput godine i mesta rođenja, popis objavljenih djela, uže područje kojim se autor bavi (prozaik, eseist, prevoditelj...), nagrade koje je dobio. Naslov je tako moguće iščitati kao posredan autobiografski signal — bilješka o ovom piscu, o autoru ove knjige. Ime glavne junakinje Jana moglo bi biti skraćeno od autoričina imena, pripovijedanje teče u prvome licu, Jana je Slavonka — dovoljno da ne isključimo mogućnost da je riječ o zamaskiranoj autobiografiji. Nije, jer ćemo ubrzo upoznati Petru, glavni muški lik, pravi »predmet« autoričine bilješke. Vezu potvrđuje i to što je naslov jedinog Petrova romana upravo *Bilješka o piscu*. Riječ je o ironiji — tristo stranica bilješke o piscu tek jedne knjige. Treće moguće tumačenje naslova proizlazi iz jedne citatne aluzije. Naslov knjige identičan je onome koji je napisao Petar, a o njemu znamo tek da nudi pet mogućih završetaka. Odmah pomisljamo na najpoznatiji roman s pet mogućih završetaka — na *Ženu francuskog poručnika*. Možda se cijeli smisao naslova i knjige pred nama iščitava iz jednostavne jednadžbe: Jana je Sarah.

Prsti sudbine

Matanovičkina Jana od ranog djetinjstva zna da joj je Petar suden. O tome svjedoči niz, po momu mišljenju, nevažnih detalja i simpatičnih praznovjerja. Rođeni su istoga dana (Petar je sedam godina stariji, na što će nas autorka podsjetiti svako toliko), oboje vole koh od riže, svaki put kad junakinja razmišlja o voljenom, poklapaju se kazaljke na satu... Petar sa studija na ljetne praznike dolazi s đevojkom koja ubrzo postaje zaručnica pa supruga. Mala Jana uhodi ih skrivena u vinogradu i pati. Nekoliko godina kasnije slučajan susret u Splitu završava tako da odrasla Jana silazi u Petrovu hotelsku sobu, nalazi vrata otključana, vide ljubav, a ona na odlasku kaže: *Petre, pogledaj me u oči i obećaj mi da ćemo jednoga dana nas dvoje živjeti skupa — skupila sam dlanove u molitvu i pogledala ga kao osudenik koji traži milost. Nije mogao ponuditi*

nijednu riječ nade. Petar, kako vidite dragi čitatelju, Jana nije obećao ništa, ali bismo mu ipak trebali pripisati sve kvalitete klasičnog negativ-

taj lik postoji. Matanovičkini likovi moraju snositi neku univerzalnu odgovornost, i to u crno-bijelom odnosu: Jana je univerzalna žrtva prevrljiva i zla Petra. Petar je kriv za sve, pa čak i za njezinu bolest: *Pitam se i noćas, kao što sam se pitala i onda kada sam prvi put napipala krvicu na lijevoj dojci, bi li se one pojavile da je Petar bio uz njib. Jer moje su mu grudi vjerovale više od mene.*

Tijelo

Odgovoran autor osim o postupcima brine i o tijelu svojih likova. Janino tijelo najtočnije bismo opisali kao *tijelo koje proizvodi suze* — ona jeca, grca u suzama, suze joj se nijemo slijevaju niz lice. Suziti počinje već u ranom djetinjstvu da bi plač kasnije razvila kao univerzalno sredstvo reakcije na podražaj iz okoline. Jana ponekad žudi i za Petrovim tijelom, pa se samozađovoljava, ali u snu. Moram priznati da za snovito samozadovoljavanje u žena još nisam čula, no i taj detalj služi tek kao potvrda Janine bezgrešnosti: *Stidjela sam se pred samom sobom kad sam iz donjeg dijela pidžame izvlačila desnu ruku, svačajući da je ugoda, koja mi je podigla sve dlačice na tijelu, naježila bradavice i laganim grčevima prošetala sve do velikih nožnih palaca, ponovno djelo mog srednjeg prsta.* Nakon tog neugodnog otkrića, odlazi na temeljito tuširanje da bi što jačim mlazom isprala svu unutrašnjost i premazivala prst (...) debelim slojem Nivea kreme, no i poslije toga, dok se još bijelio i sjajio, prema mojim nosnicama strujio je neugodan miris mojih sokova. Recimo da bi ovaj opis i postupak prilično obili ljubavnika da je kojim slučajem mogao promatrati scenu. Jer osnova toga prizora nije žudnja, već potvrda prethodno nagovijestenog mazohizma lika, ali i autorkice. Julijana Matanović osjeća odgovornost za sve što njezini likovi čine na javi i u snu, pa ako im malo i popusti dok sanjaju, moraju okajati grijeh kad se probude.

Roman započinje epizodom s tečaja švedskog za strance, kada Jana odbija izvesti imperativ glagola *zaboraviti* tvrdjeći da taj glagol ne podnosi imperativ. Njezina životna priča ispričavljana je u prvom licu, u fragmentima okupljenima oko pojedinog događaja iz djetinjstva koji ima nastavak ili kontrapunkt u događaju iz kasnijih godina. Pomalo je čudna tehnika u kojoj pripovjedačica, u besanoj noći nakon povratka u domovinu, odlučuje sama sebi ispričati najvažnije događaje iz svoga života. Čudno je zato što autorka na nekoliko mješta napominje da Jana o ničemu drugom nije ni razmišljala, osim o onome što sada sebi (još jednom) i nama pripovjeda. Organizacija sjećanja prema najvažnijim događajima bila bi logična kada se negdje u sredini teksta pripovjedačica ne bi sjetila da zapisi na papiri događaje o kojima mora nešto reći da ih ne zaboravi. *Riješila sam Janu, abortus, Tvrta, ostale su još dvije nepokrivene riječi: prekid i bolest — zaključila sam uspoređujući bilješke sa sjećanjem na ono o čemu sam razmišljala.* Moju čitateljsku inteligenciju doista vrijeda činjenica da lik, koji uglavnom lamentira o svom životu, koji odbija zaboraviti i najmanji nevažni detalj, koji se vraća istim događajima po nekoliko puta, mora na papir zapisati natuknice, a jedna od njih je ni manje ni više nego *bolest* koja motivira njezin povratak u domovinu.

Stil

Čitanje otežava prilično nezgrapna rečenica. Čula sam na pred-

stavljanju knjige da je riječ o složenoj rečenici sa čime se mogu složiti, ukoliko govorimo o gramatičkoj razini, no ovdje je u pitanju stil. Složena rečenica je (uzmimo primjer iz lektire) sljedeća: *Dvadeset i tri godine su prošle od onog jutra, kada se dovukao pod ova vrata kao izgubljeni sin: sedmogimnazijac, koji je ukrao svojog majci stotinjarku, tri dana i tri noći pio i lumpao s javnim ženama i kelnericama, a onda se vratio i našao zaključana vrata i ostao na ulici, te otada živi na ulici već mnogo godina, a ništa se nije promijenilo uglavnom.* A ovo je gramatički složena, no stilski vrlo neuspjela rečenica: *U tom trenutku mogla sam se, tako je barem bivalo u romanima koje mi je Petar davao i koje sam slagala na zidnu polici na koju sam, čitajući, voljela naslatnjati noge, osjećati ponizenom.* Čitanje iziskuje često vraćanje na početak da bi se utvrdilo što je subjekt, a što predikat. Tekst je opterećen suvišnim detaljima, opisuje se zamorno i dugo, a pojavljuje se i recidiv epski *stalni* epiteta. Ruka je, na primjer, ili *lijeva ili desna — Lijevom je rukom nategnula pojas, a desnom je još snažnije obgrnila prazno mjesto; ...izgovorila je tibo uvatiti svojom desnom rukom, niz koju su padala drvena zrnca, moju lijevu; ...svojim je desnim laktom dodirivala slavljenikov ljevi;* potrebno je uvijek navesti točan sat i minutu nekog događaja, lokalizmi su uvijek u kurzivu... Na nekoliko se mesta pokušava opnašati zagrebački i splitski govor. Koliko je u tome autorka uspješna, svjedoči sljedeći primjer: *Ne čini to, pred tobom je, zanimala sam se kod svojih kolegica, tam u tajništvu na tvojem faksu, velika karijera, ne.* Rečenica konfuzijom odaje autorku, ne lik koji govoriti, a zagrebačka milostiva prije bi rekla *ne delaj nego ne čini* i ne bi umetala dvije rečenice prije subjekta koji stoji na kraju rečenice.

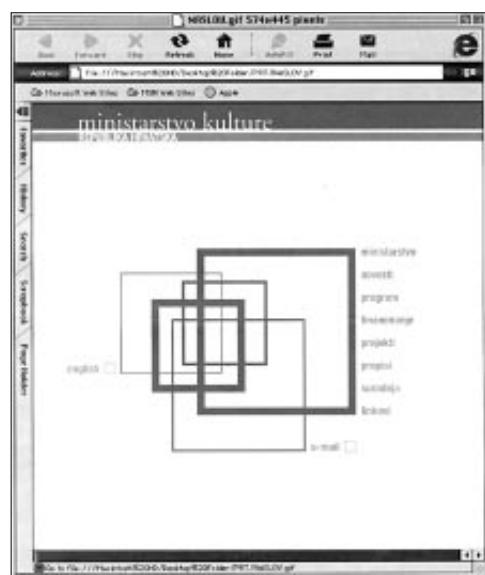
Dva morala

Janina gazdarica ne vjeruje u razloge njezina dolaska u Švedsku, bila joj je *nepriznatljiva pomisao da se zbog jednog muškarca napušta rodnu zemlju.* Često joj je postavljala isto pitanje, vjerujući *sve dok mene (Janu, op. a) nije upoznala, da zakonima književnog teksta vlada jedan, a stvarnim životom drugi moral.* Tako bi se moral *stvarnog života* i neki imaginarni *književni moral* trebali sresti u Janinu liku. Moram sa žaljenjem konstatirati da nisam uspjela shvatiti što bi to bio moral književnog teksta i gdje se on u ovoj priči preklapa s moralom *stvarnog života.* Tu opet dolazimo do problema odgovornosti autora u tekstu i za tekst. Autorica potpisuje da je i u stvarnom i u romanescnom svijetu preljub grijeh, od kojeg je njezina junakinja očišćena zbog čistoće ljubavi prema Petru. Sa stajališta *stvarnog moral* Petar se vratio obitelji i time počinio dvostruki grijeh: povrijedene su i žena i ljubavnica. Janu, koja objedinjuje i *stvarni i književni moral*, ne zanjamaju osjećaji Petrove supruge, jer ona je, podsjetimo, uštoogljeni gnjavatorica s pondžom. Neka stvarna Jana možda bi razmišljala o tome, no ako možemo govoriti o *književnom moralu*, onda bi citatelja zanimalo što osjećaju Petrova supruga i kći, pate li one eventualno, imaju li one koju ljudsku osobinu osim plošnosti i stereotipa. U rubriku tog *književnog moralu* (a taj nije drugo nego *umijeće oblikovanja teksta*) upisujem stoga *grijeh* poput lošeg stila, nelogičnih postupaka u modusu realističnog pripovijedanja, loše psihologizacije i klišeziranosti. Za to likovi doista ne snose nikakvu odgovornost.

Časopisi

Kulturni razvitetak, glasilo Ministarstva kulture Republike Hrvatske, godina I, broj I, lipanj, 2000.

Katarina Luketić

Glasnik Ministarstva kulture pod nazivom *Kulturni razvitetak* pokrenut je, kako se navodi u uvodniku prvoga broja, s namjerom da se uspostavi otvorenost rada Ministarstva te uopće ostvari izravnija komunikacija sa svima koji s njime organizacijski, materijalno i na mnoge druge načine suraduju. Uz ovaj inače vrlo dobro i pregledno dizajnirani bilten o novim konceptualnim i organizacijskim promjenama u Ministarstvu kulture možete odnedavno saznati i na Web-stranici Ministarstva s adresom www.min-kultura.hr.

Prvi broj *Kulturnog razvitetka* donosi tako tekstove ministra Vujića o njegovih prvih 100 dana ministrovanja, zatim priloge o kulturnom proračunu za 2000. godinu, novom ustrojstvu Ministarstva i strategiji kulturnog razvoja. Poseban dio časopisa čini još i prilog o donacijama i sponsorstvu u kulturi. Kada je riječ o promjenama Vujićeva Ministarstva u odnosu na ono koje je vodio Biškupić, zanimljivim se čini tekst o promjeni shvaćanja prioriteta razvjeta u kojem su ključne riječi — »decentralizacija, decentralizacija, demonopolizacija«. □

Oris, časopis za arhitekturu i kulturu, broj 6, odgovorni urednik Andrija Rusan

Aleksandra Orlić

Najnoviji broj *Orisa* — časopisa za arhitekturu i kulturu, sasvim opravданo svoje uvodne stranice posvećuje velikom intervjuu s uglednim slovenskim arhitektom i predavačem na Arhitektonskom fakultetu u Ljubljani Vojtehom Ravnikarom. Ravnikar, koji je bio jedan

od članova uredništva časopisa *AB — Arhitektov bilten* te utežljitelj časopisa *Piranesi*, govori o slovenskoj arhitekturi danas, o svojim vlastitim projektima, o grupi *Kras*, generaciji arhitekata koja ne želi crtati te o poziciji arhitekture između tehnologije i umjetnosti.

A upravo je to temeljna odrednica šestog broja — prikazati arhitekturu unutar drugih disciplina, otkriti njihove utjecaje te međudjelovanje od tiska do elektronike. Prema riječima Vojteha Ravnikara arhitekutra uvijek ovisi o nečemu, ona nikad nije samostalna. Kad ponostaje unutarnje energije, vraćamo se artu, jer se art uvijek ponovo vraća askezi, misli i konceptualizmu.

Nakon predstavljanja aktualnih suvremenih objekata, kao što su trgovačko-poslovni centar *Kaptol* gdje je i održana promocija najnovijeg broja, vrednovanja i interpretacija izgrađenih objekata u Splitu (kuća *Bucal*), Zagrebu (objekti Boševskog & Fiolića, te Doklestića & Pedrišića), Italiji i Austriji, posebnu pažnju zaslužuju problematski tekstovi koji se približavaju kratkom eseju: članak o estetici bijelog koji potpisuje arhitekt Ante Nikša Bilić te onaj povjesničarke umjetnosti Nade Beroš *Kročenje tame* a proučava fenomen akcionalizma, *body arta* i Balkana u hrvatskoj umjetnosti.

Na kraju postmoderne kada se možda jedino arhitektura može približiti tezi o življenju umjetnosti i njenom jednačenju, izdvojiti ćemo i članke koji tematiziraju arhitekturu u drugim kontekstima kao što je kazalište, o čemu piše Petar Selem povodom postavljanja scene za Bartokovu operu *Dvorac Modrobradog*, zatim predstavljanje dizajnerskog tandem Brucketa & Žinić te članak američkog profesora arhitekture Stephen Paula Perella intrigantnog naslova *Elektronski barok 2000.* u kojem autor iznosi najnovije teorije o hiperplasti, *cyber-spaceu* te postkartežijanskem doživljavanju arhitekture. □

Vizija, magazin za kulturu i kritiku vremena, godina I, broj 1; glavni urednik Nenad Veličković, Sarajevo, 2000.

Dušanka Profeta

Prvi broj nekoga časopisa ima nešto od novorođenčeta — dugo iščekivano dijete konačno dobije lice, prestaje biti mutna slika s ultrazvučnog ekra na. Put od ideje do ukoričenog lista traje, kako nam iskustva s naših prostora govor, duže od trajanja trudnoće i pokazuje neke sličnosti s nedoumnicama buduće majke — u nekoj od faz projekta majka nužno pada u sumnju, pita se *što mi je to trebalo?* Kad se beba rodi, sve umne i fizičke snage odlaze u pravcu smotuljka koji uglavnom spava i jede, povremeno plače. Časopis *Vizija* pokazuje sve što od svoje bebe očekuje već na koricama. Naslovnicu krasiti petokraka ispunjena kolažem fotografija na kojima su Marlboro, Coca-cola, Kodak film... Iznad toga piše *Vizija*, desno tema broja: *A Šta sada 2000. — strabovi, nade očekivanja.* Dodamo li tome da je na stražnjim koricama fotografija Zemlje snimljene iz svemira, možemo naslutiti da se kao jedino mirno mjesto nadaje prostor

između potrošačkog društva i ideologiziranog društva — a takvog, znamo, nema. Ostaje svermir i *vizija* svijeta u kakvom bismo željeli živjeti. Sadržaj časopisa velikim dijelom potvrđuje poruku odaslanu s korica: časopis otvara tekst Dubravka Lovrenovića *Na brisanom prostoru kaosa*, slijedi *Nasljedstvo stoljeća* Görana Rosenberg, tekst preuzet iz *Lettre Internationale*, časopisa s kojim *Vizija* suraduje. Slijede tekstovi o genetskom inženeringu, efektu staklenika, reportaža iz Azerbajdžana. Pažnju privlače i paralelni intervju, prelomljeni tako da na *lijevim* stranama teče razgovor sa Stipom Suvarom na latiniči, a s *desne* razgovor s Ijubišom Ristićem na cirilici. Veliki prostor zauzima prikaz ovo-godišnjeg Filmskog festivala u Cannesu te presjek glazbenih scena zemalja bivše Jugoslavije. Hrvatskog čitatelja, kojem nekim slučajem *Vizija* dospije u ruke, mogao bi nasmijati, iako bi gorak smijeh to bio, tekst Dubravke Ugrešić čiji engleski naslov glasi *The Ten Top Reasons For Being A Croatian Writer*. Razlozi su sljedeći: zbog jezika, fleksibilnosti, inovativnosti, alpinizma, morala, važnosti, seksa, pa ponovo zbog seksa i zbog razlike. Slijede tekstovi Bore Cosića, Svetislava Basare i niz drugih. Što bi se reklo — za svakog ponešto.

Pa poželimo sarajevskom medijskom novorođenčetu dobro zdravlje i dug život. □

mjetnice Sanje Iveković, dok u bloku o novim knjigama nalazimo recenzije knjiga *O boji na filmu i srodnim medijima* Nikole Tanhofera te *Škole animiranog filma Čakovec 1975-2000.* Mire Kermek-Sredanović. Diana Nenadić i Dražen Ilinčić ispisuju posvetu prerano preminulom Darku Verniću Bundiju, a među ostalim prilozima izdvajali bismo i zanimljiv prijedlog Slavice Kovač za raspored gradiva iz *Izborne nastave književnosti, filmske kulture i jezičnog izražavanja.* □

Arheologija

Danilo, Aheološki vodič, Županijski muzej Šibenik, 2000.

Grozdana Cvitan

Gradskoj vijećnici u Šibeniku nedavno je predstavljen arheološki vodič *Danilo* — knjiga posvećena nalazištu Danilo pored Šibenika. Autori Željko Krnčević, Marko Mendošić i Ivan Pedišić knjigu su posvetili uspomeni profesora Duje Rendića-Miočevića, čovjeka koji je prije skoro pedesetak godina vodio arheološka istraživanja na lokalitetu Danilo Bitinj. I dok su predmeti materijalne kulture prikupljeni, a prva nalazišta istražena i ponovno zatrpana, kasnija istraživanja pokazala su da selo Danilo i njegova okolica čuvaju više nalazišta iz različitih razdoblja, pa su istraživanja nastavljena sljedećih desetljeća, a diktirala su ih, naravno, sredstva. Danilo u prapovijesti (autor M. Mendošić) čuva ostatke mlađeg kamennog doba, bakrenog, brončanog i željeznog. Uz nalazište Danilska Gradina Pedišić piše o rimskoj vladavini u provinciji Dalmaciji, formiranju antičkog Ridera (Danila), značaju epigrafske spomenike, kultovima, obredima vezanim uz pokapanje te nadgrobnim spomenicima. Za srednjovjekovno Danilo značajni su lokaliteti Sematorij i Bitinj preko kojih Krnčević analizira doseljavanje Hrvata i kulturu koju su oni ostavili na tom bogatom arheološkom prostoru. Navedeni lokaliteti svoje su mjesto našli na grafici Martina Kolumbića Rote tiskanoj u Veneciji 1570. godine, čini se u trenutku kad je taj prostor gubio svoj sjaj iz starijih vremena. Knjiga je opremljena sažecima na njemačkom i talijanskom jeziku, a uvod je u daljnja istraživanja i aktualizaciju spoznavanja prošlosti iz prostora u kojem je zakopati u zemlju pitanje stručnosti.

Danilo je samo jedno u nizu novih izdanja Županijskog muzeja koji upravo aktualizira i nalaz Velika Mrdakovica, možda ga pretenciozno pridjevajući *Arauzona...* Možda ipak izdanja i aktualizacije brojnih arheoloških lokaliteta oko Šibenika, od kojih je onaj u Danilu i svjetski poznat, postanu dio baštine koja će svoje mjesto naći u sistematicnoj brizi Nacionalnog parka Krka. □

O, sveta politiko

Boris Beck

Hrvatsko-ugarski kralj Ludovik iz kuće Anjou održao je lipnja 1355. Hrvatima dva govora, jedan koji im se veoma svidio, ali ih je kasnije skupo stajao, i drugi koji im se nije nimalo dopao, ali im je poslije donio veliku korist. Prvi je, pred dvadeset tisuća ljudi (službena verzija), održao 4. lipnja:

Krščanska braća, hrvatski puče! S divljenjem vas danas gledam postrojene pod ovim suncem, pod papinom zastavom. I to sunce i ta zastava gledaju vas na konjima i pod oružjem i pitaju vas: kamo ćete? Zašto ne prekujete mačeve u pluge, zašto ne sjedite uz žene i djecu? O, visoko sunce! Niskost nas ljudska pogna amo. O, znaku križa! Časni smo ljudi i ne mogosmo otrjeti što su krivovjeri i raskolnici na istoku pravovjernom puku lance stavili, redovnike i redovnice opljenili, svećenike i biskupe protjerali. I pošto je ondje katolička vjera propala, istu sudbu i nama snjuju. No mi dižemo glas da se do sunca čuje: mi svoju vjeru ne nosimo samo u srcu, već je i činom potvrđujemo. Ne plašimo se slijekanja nevjerničkih strelica jer uz njih je laž i varka, a uz nas je vjera i Bog. Zato i danas, na dan svetoga Kvirina, svjetla obraz stojimo i pod suncem i pod zastavom s križem. I ako koga od nas poput svetog Kvirina pogube nevjernici, u nebu će se naći s njim i reći će mu: »Za vjeru sam pao.« I sveti će se Kvirin Bogu za njega moliti, a od krivovjera i nevjernika okrenut će glavu jer je za njih Bog pripravio goruće grobove u šestom krugu pakla. No budemo li Srbe i Bošnjake slavno nadvladali te im donijeli svjetlo vjere, tko od nas neće, u godinama što slijede, s ponosom ponavljati: »Da, i ja sam ondje bio na dan svetog Kvirina. Ja hoću, a vi?«

Hrvati, naivni kakvi već jesu, oduševljeno su zaurlali *da!* Kako i ne bi: sve je taj govor imao, i uvod, i razradu, i zaključak. Pero je vodila iskusna ruka, sigurna poput one što vodi planete po svojim putanjama. I kao što će sunce kružiti svojom sferom točno po proračunima, tako je i autor toga govora pouzdano znao da će njegovi slušatelji učiniti baš sve što zaželi. Zato je lukavo dotaknuo njihovu najdublju sumnju i najtajniji strah i dao im odgovor na njih: *da, rat ima smisla; da, borite se za vječnu nagradu (a ne za, primjerice, nečiju politiku). Uspite i diskretno priprijetio. Na vrhuncu napetosti stao je i pozvao ih u smrt.*

Govor je napisao Stjepan, sin magistra Lovre, župana Vrbasa i Save, jedan od bezbroj dvorskih pripuzi. Znao je kada

treba stati: uspješno se othrvao napasti da u govor ubaci furije Megero, Alekto i Tisifonu — ne treba precjenjivati inteligenciju i obrazovanje onih kojima

tjedna kasnije čitao govor, dočuvan po uhodama, što počinje riječima: *Krščanska braća, hrvatski puče! S udviđenjem vas danas gledam postrojene pod ovim suncem, pod papinom zastavom.* Ako itko, on je znao što je sunce i koja je njegova moć, ali i koja je njegova prevrtljivost i kako je strašno kada pada s neba. Ne samo da ga je užasava grozna naivnost Stjepanova govora, nego je u rukama držao i službeno Stjepanova pismo upućeno u Avignon nječmu, Inocentu. Opet uvod, razrada, zaključak. Opet metafore, kontrasti i retorička pitanja. I, što je najgore, začinjen je tu i tamo navodima iz Svetog pisma, kao što se biskupski kruh nadijeva kandiranim voćem i grožđicama. Štrebersko, bezlično pismo kakva jedino znaju sačuvati ti dripci s diplomama, svi nalik mehaničkim satovima što otkucavaju sate točno u isti čas. U pismu kenja o Ludoviku (»slavni kralj ugarsko-hrvatski, predragi naš vladar«), veliča njihov križarski rat protiv nevjernika (»da je prisegao raskolnike i krivovjerce svrnuti s puta bludnje te na put vjernosti i odanosti papi svratiti«), optužuje Mletke za savez sa Srbima (»u ludosti svojega lutanja pali su u krivnju«), bla, bla, bla, a sve to u ime »slavnog križarskog pohoda za koji je papa dao dozvolu i nalog« — što uopće nije istina.

Kako su se govor i pismo dopali kardinalima! *Ex oriente lux*, s istoka svjetlo, tako oni misle. I svi oni upiru pogled na taj istok, prema Bosni, Srbiji, Bugarskoj i Rumunjskoj i vide jedino mračne šume pune geparada, lavova i vučica. Jedina je nuda za Božji vinograd sve te te prašume spaliti, svi zvjerad poklati i na pepelu zasaditi lozu. Divan plan, ali u srpnju su stigle vijesti kako su umjesto Srbije i Bosne poharani Conegliano, Asolo i Ceneda. Ludovik je, umjesto lijevo, kod Knina skrenuo desno i preko Furlanije s četrdeset tisuća ljudi zašao Veneciju s leđa. Visconti, della Scala i Carrare stali su na njegovu stranu: ovaj ga je potonji pustio u Padovu. Treviso je pod opsadom i Ludovik će od Venecije dobiti sve, baš sve što zatraži. I sada su se kardinali rastrčali, javljaju se svojim sponzorima i klijentima, rasipaju na bavarskom i francuskom dvoru, potetu veze i nanovo izračunavaju političke jednadžbe jer u pitanju su: a) pristoje za oproste, povlastice i dokaze milosti; b) provizije, rezervacije i komende; c) stan, hrana i odijelo; d) anate, spolje i porez za križarske ratove; e) mito, darovi i predujmi; f) lenska davanja, nadarbine i isplate nadbiskupa za primanje palja; g) ostalo.

Ubrzo su doznali i za drugi govor koji je Ludovik održao 11. lipnja 1355. u Kninu, a koji nije uopće bio ustrojen po pravilima antičke retorike:

Hrvati! Stvar je ovakva: da se ne gnjavite do Srbije, ja sam Srbe pozvao ovamo. Pod Klisom je sada dvadeset tisuća srpskih i bosanskih ratnika s kojima možete učiniti

dvoje: potući se ili udružiti s njima i navaliti zajedno na Mletke. Ja predlažem ovo drugo, a vi vidite.

Zgranuti kardinali doznali su kako je Ludovik pričekao da se graja i zaprepaštenje stiša i objavio da čeka zapovjednike u svojem šatoru. Dobili su i zapisnik s toga sastanka (pročšćenu verziju) koji je vodio nama već poznati Stjepan:

Ludovik: Kad smo se već tako lijepo skupili, zašto ne bismo i štogod korisnije smislili od medusobnog tamanjenja?

Ivan Nelipac (Knez cetinski): Ne sviđa mi se to nimalo. Mi smo krenuli u križarski rat na Srbiju. Kakve veze imaju sad Mleci?

Grgur Kurjaković (Knez krbavski): I ja mislim da je sve to prenagljeno.

Juraj Kurjaković: Ne slušajte moga oca. Svi znamo da su Mlečani pravi neprijatelji. Frankapan (Knez krčki): Nitko to ne zna bolje od nas. Da ih se riješimo, spremni smo se udružiti i s crnim vragom.

Ivan Nelipac: Samo ne sa Srbima! Leustahije, reci i ti, ta tvoj je otac toliko sa Srbima ratovalo.

Leustahije (Ban slavonski): No, no. Zašto ne? Ovo je prilika da povratimo čitavu Dalmaciju.

Ivan Ćuz (Ban dalmatinski i hrvatski): I da u jednom mahu srušimo dva stoljeća Mletačkih osvajanja.

Ivan Nelipac: Davla se ne istjeruje Belzebubom. Svaki sporazum sa Srbima obit će nam se o glavu.

Grgur Kurjaković: Valja se zapitati kako će i vojska reagirati. Ne treba nam pobuna.

Budislav Ugrinić (Gospodar Roga na Krki): Zar sad u Mlecima ne trljaju ruke što ćemo se mi međusobno istrebljivati? I što nas više izgine, bit će veseliji.

Juraj Kurjaković: Ako sada i zaratimo sa Srbima, recite mi: hoće li se Mleci radovati hrvatskoj pobjedi?

Frankapan: Osim toga, mogli bismo biti i poraženi. Uvijek je bolje rat voditi u stranoj zemlji.

Ivan Nelipac (nakon duge šutnje): Na prijevaru si nas dobio. Neka ti bude.

Ludovik: Naravno. Ta, poznajem vas. Vama Hrvatima dobro se može samo uvaliti, sami ga nikad ne biste primili.

Papa se za to vrijeme smješkao u svojem vrtu, okružen zidovima. Ne može na vas pasti sunce, a da se ne promijenite — Inocent je ispozao igre u kojoj je dotada svesrdno sudjelovao, dapače, bio joj je na čelu. Bilo mu je smiješno to s vinogradima. Trinaest stoljeća kršćanstva i koga ima pred sobom: Ludovika, slavohlepnog i površnog; Stjepana, lađu bez kormila koju vjetrovi nose amo-tamo; svoj dvor u Avignonu u kojem je kao u grobu, slobodan jedino u svojem vrtu; kardinale štrebere koji vode svetu politiku, ali i svetu je politika samo politika koja računa na pokavarenjake, manipulatori i manjake. Ako i kada podignu pogled sa zemlje

na sunce učine to s pouzdanjem i misle da se kreće četvrtim nebom, da njime vladaju Velmoštva i da na njemu plešu i pjevaju duše učenih, onih koji su za svoju odabranicu odabrali, poput Salomona, božanskog mudrosti: Boetije, Toma, Albert, Beda, Izidor, Anselm, Dionizije Areopagit, Bonaventura ili Ivan Zlatousti. Zar bi mogli pomisliti da bi to sunce posrnulo i ispalio iz nebeskih sfera zajedno sa svojim tovarom svetih? Pa ipak, nije li *Doctor Angelicus*, ako priče ne varaju, pogledavši u vječnost, sve svoje *Summe* smatrao ništavnima poput stoga sijena što plamen proždere u trenu?

S malo nade da će unijeti svjetla u tamu papa je 10. kolovoza 1356. primio u vrtu biskupa Petra Tomu koji se spremao u mirovnu misiju. Onaj koji je prisluškivao skriven u mirtinu grmu rekao je da je papa prošaptao samo: »Bog je mir i ušutio. Štreberi su se pobrinuli za uvod, razradu, zaključak, metafore, kontraste, retorička pitanja i navode iz Svetog pisma:

Prevarila me nedaće moćna ruka kraljeva opornu šiju nevjernika Gospodnjih prgnuti, istaknute rogove otpadnika odbiti i progone nim pravovjernicima u Srbiji po moći do slobode.

Inocent je u vrtu najesen pročitao i drugo Stjepanova pismo. A pošto je iz njega izdvjedio uvod, razradu i zaključak, pošto je preskočio metafore, kontraste i retorička pitanja, između svetopisamskih navoda našao je gorku istinu: iako su Hrvati pristali udružiti se sa Srbima, učinili su to preko volje i s osjećajem krivnje. Pozove li ih Ludovik zaista u križarski boj, taj će objeručke i prihvati. Štoviše, u želji da speru sa sebe ljagu vjerolomstva i protuprirodnog savezništva s raskolnicima i nevjernicima, jamačno će se baciti na neprijatelje stostrukom snagom. Pružena ruka Srbima ostanjeće za te Hrvate dubokim tajnim izvorom mržnje. A isto vrijedi i za Srbe. Nada, dakle, da će se tko, makar i za mnogo stoljeća, napiti iz tamošnjih vinograda ičega osim octe nije velika.

Nakon godinu dana Stjepan je skakao od sreće: postao je zarebačkim biskupom, a kasnije i hrvatskim banom, a za metafore mu je kapnuto posjed Gostović kod Križevaca. Nakon dvije godine Hrvati su skakali od sreće: Ludovik je konačno zadobio svu Dalmaciju. Potom su kardinali skakali od sreće: Ludovik je (s katastrofalnim ishodom) Hrvate poveo u križarske ratove na Bosnu i Srbiju. Samo je papa klečao sam u vrtu, sav predan jednoj jedinoj misli: kako da se suoči značenje svojega imena.

No tog je lipnja 1355. sunce u Hrvatskoj, Bosni i Srbiji sjalo jednako na sve, na dobre i zle, na vjernike i nevjernike, na raskolnike i krivovjerce. Ljudi su ustajali i lijegali, ženili se i uđavali, a da nisu ni slutili kako su budući ratovi već isplanirani.

Fragmenti

Sa šlagom

Dušanka Profeta
Jelo bez okusa, boje i mirisa

Samoća nastane kada sam sebi pružiš ruku i trudiš se pogledati što si od sebe napravio ne bi li naslutio što je pred tobom. Događa se sama od sebe, u trenutku kada se zvukovi izgube. Usamljenost je čežnja, čekanje da život počne, osjećaj da govorиш krivim jezikom, da te ljudi nekako ne razumiju. Samoću biraš, u usamljenosti te nešto gura. Samoću voliš, usamljenost ne. Usamljenost te prerasta kada je prekasno za ikoga zvati, kada si ispisao besmislenih nekoliko listova u dnevniku, kada postoji opcija ići spavati ili se baviti nečim drugim. Biraš nešto drugo, a to je otvoriti frižider, uzeti bilo što i jesti. Žvačeš, žvačeš i ne prija ti nikako, jelo nema ni okusa ni boje ni mirisa. Nisi gladan. Nisi sit.

Što se jede kada si sam u nedjelju popodne

Ne znaš da je breskva ono što tražiš kada se u nedjelju predvečer probudiš sam, znojan, a zvukovi iz susjedova vrtića, vriska djece i zvuk kosilice govore ti da si prespavao popodne. Želiš jedan hladno-kiselo-slatki okus koji će poništiti ostatke duhanu i suhoću u ustima izazvanu prejedanjem za ručak. Protežeš se i razmišlaš gdje su svi nestali. Lociraš ih palo, u mislima, čuješ susjedu kako više da počinje Dnevnik. Dan je izgubljen, sutra će mijenjati život. Ideš bos u kupainicu, pereš zube, nastavljaš bos u kuhiću. Dočeka te miris ostatka jela od ručka, otvaraš frižider. Lutaš pogledom po policama, ostavljaš te nada da ćeš naći to što tražiš, ali spaziš breskvu, napuštenu iza jogurta. Uzimaš tanjuric i nož, guliš je polako, malo je prezrela, režeš komade u obliku polumjeseča. Dok jedeš, gledaš kroz prozor. Nebo se naoblacišlo, pod je u kuhiću mlak, godi bosim stopalima. Slutiš da mir i zapara oko tebe imaju neke veze, da su oblacici koji se spuštaju na susjedovu šljivu tek lažni nagovještaj kiše, sumnjaš u oblake odavno. Prije kiše i snijega u jednom je čas sve savršeno tih. Sve je u redu s tobom i svjetom oko tebe. Veš na konopcu u susjednom dvorištu lagano zaleduju, tišina je prošla, umišlaš da čuješ prve kapi. Grmi. Bacaš košticu i kožu breskve u smeće. Ne znaš što bi dalo.

Tajna veza bureka i upaljača

Bolje je doći prerano nego prekasno na stanicu s koje kreće noćni autobus. Trčiš preko okretišta i gledaš kako odlazi tvoj autobus, izgleda ti kao mali osvjetljeni Betlehem i blaženi oni koji su u njemu, pospani, naslonjeni na prozore. Sat i četrdeset minuta treba proživjeti do sljedećeg. Treba razviti strategiju kako izbjegći moguće nasilne tipove, dobroćudne pijane gnjavatore, zakašnjele koji će psovati vladu i državu pa preći na jadanja o sinu

koji ništa ne uči i kćeri koja radi za malu plaću. Šetati treba duž stajališta za Špansko, Prečko i Podsused, stajati tamo gdje ima više svjetla i, po tvom sudu, nor-

malnih ljudi. *Imaš vatre?* — čuješ iza leda i protrneš. Imaš vatre, ali se okrećeš da najprije promotriš to sumnjivo lice. Sumnjivo lice ima manje od dvadeset godina, nedavno je ošišano skoro pa na nulu, savilo se malo pod težinom ruksaka. Sumnjivo lice je nesumnjivo vojnik. Daješ vatre i šutiš za svaki slučaj. *Znate li kad ide sljedeći?* — pita. *Nemoj mi govoriti vi, molim te.* On duboko uvlači dim i kaže pomirljivo, malo kao zafr-

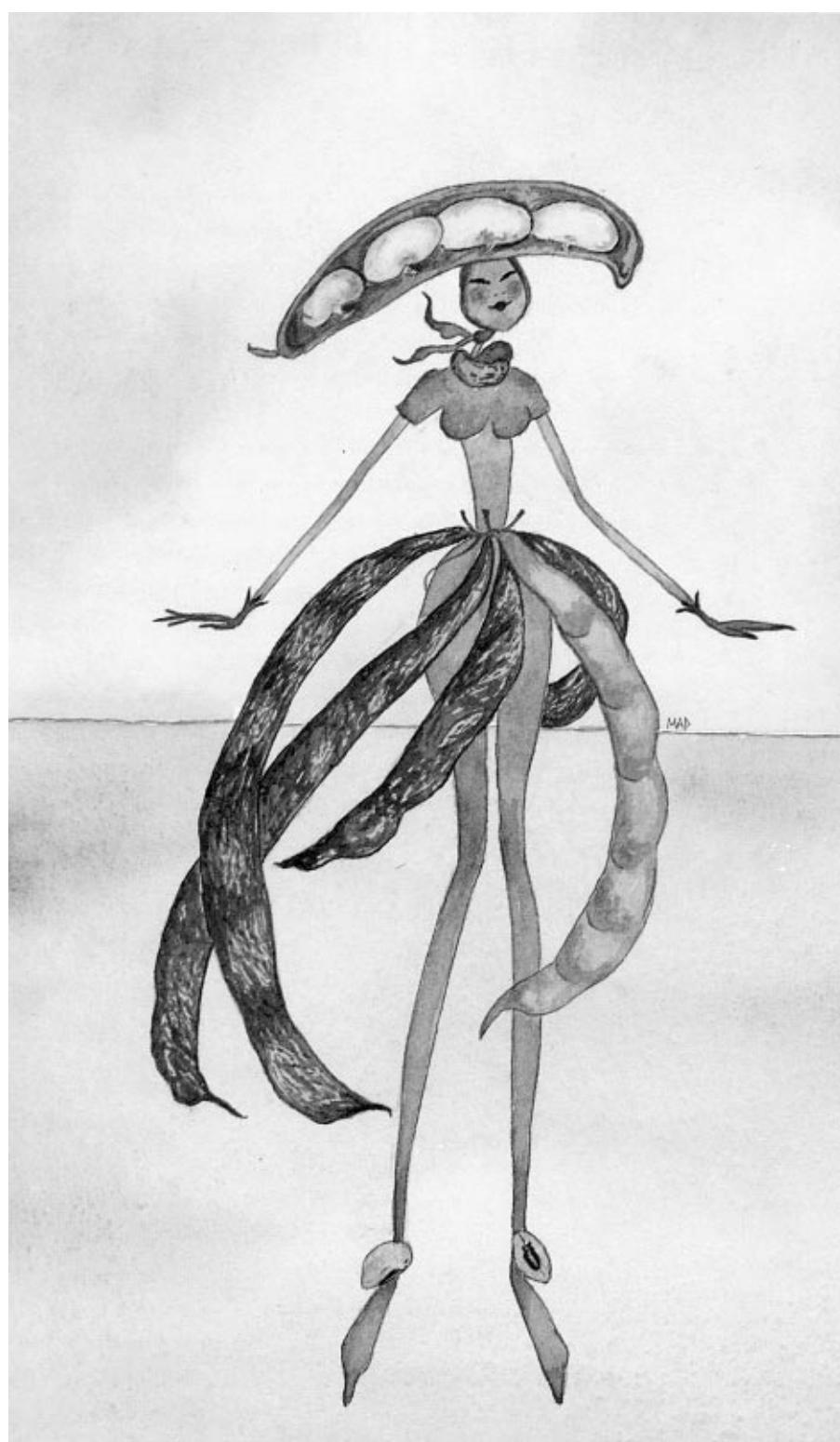
kantski *Dobro, neću, znaš kad ide sljedeći? U dvadeset do dva — kažeš s visine, opasnost je prošla.* On uzdahne duboko, počeše se po glavi, vidiš da ima pletenu narukvicu i široki srebrni prsten, znaš da svira gitaru u nekom bendu, da se razumije u kompjutore, znaš čitavu njegovu biografiju dok se tako češka i uzdiše. *Zajebi sam stvar —* kaže, debelo kasni, kazna slijedi. Sjeda na pločnik, pomalo počinje priča o planovima, o životu *kad se skine* (Planovi: Ide s bendom u Njemačku, našao je neki jef-tini studio za snimanje demomaterijala, ima kompića koji će sve to budava zmitsati. Sa Sanjom je već četiri mjeseca, ali ima dojam da je njoj više stalo. Kupit će i auto, neki polovni.). Priča i ti, reda radi, o tome kako honorarciš već četvrtu godinu, ali on te ne sluša pažljivo. Onda ustaje, e, *daj mi pričuvaj stvari* i trči nekud u mračnu uličicu. Siguran si da je nužda u pitanju, osjećaš se jedno u jedan ujutro, s tudim rukšakom do nogu. Vraća se, s vrećicom, iz nje vadi dva bureka. *Nisam znao jel više voliš sa sirom ili s mesom. Ti biraj.* Biram sa sirom, jer znam da on više voli s mesom. Nudim mu upaljač, kao kompenzaciju, on odbija. Pa preformuliram ponudu u poklon. Stiže autobus, nakon pet minuta on čvrsto spava. Prije njegove stanice želim ga prodrmati, ali on se, nekim neshvatljivim refleksom, budi sam. *Puno ti bvala i čuvaj se* kaže onako muški i iskače. Kreće žustro u pravcu vojarne. Vadi cigarete pa ih vraća u džep, nakon dva tri koraka stane. Vadi upaljač iz džepa, okreće se i maše. Au-

Što se jede i piće kada ti je svega dosta

Kada svakog drugog petka, nakon zaključenja broja, izadeš iz redakcije, ne znaš jesli li gladan ili žedan, jesli li lud ti ili svi oko tebe, pitaš se što ti to sve u životu treba. Okružen si mazohistima slične vrste, gladnima, umornima i žednima, koji prije rastanka idu *sjeti negdje na kratko.* Konobar te gleda upitno, ti bi trebao nešto što će te vratiti u život, ali jedino što uspijevaš smisliti je kava. U zadnji čas dodaješ: *Sa šlagom.*

Što iznenada shvatиш dok gledaš film Plavo

Voliš *Plavo* Krzysztofa Kieślowskog, gledaš ga kada ti se čini da si napravio nešto pametno u životu, ali ne znaš što dalje. Ponkad gledaš *Plavo* jer sumnjaš da je to što si napravio pametno. Julie, Juliette Binoche, sjedi u bistrou, sama. Gleda kroz prozor dok čeka kavu i sladoled. Iznenadi te kad odlije malo kave po sladoledu, misliš da samo ti tako radiš. Važno je da vruća kava rastopi površine smrznutih kugli. Važno je spojiti svijetlo i tamno, vruće i hladno, slatko i gorko, važno je osjećati da načas možeš spojiti nespojivo. Gledaju te čudno sa susjednih stolova. Kava prolivena po sladoledu znak je nestapljenja, ne želiš čekati da se sladoled malo rastopi, dok ga pojedeš kava će se ohladiti... Želiš sve odjednom, i vruće i hladno, i gorko i slatko. Čude se slučajni susjadi. Oni su dobro rasporedili vrijeme svoga života. Oni ili piju kavu ili jedu sladoled, oni razdvajaju slatko od gorkog. Pa jasno viđiš da si smiješan, uporno spajaš nespojivo, ali ćeš i dalje pokušavati, dan za danom, dok jednog dana ne uspiješ. □

**! US
S !**

dr. H. C. Zabludovsky
Fantastični bestijarij Hrvatske
i na vašem peronu

Esejističke bilješke

Boninovo

Danijel Dragojević

Ptice

Tko je prelistavao francusku pociziju nastalu u Drugom svjetskom ratu, a i ne posredno prije i poslije, mogao je primjetiti da je u njoj tada bilo više ptica nego u bilo kojem drugom njezinom razdoblju. Netko spremjan za igru mogao bi napraviti pravu antologiju. Odakle i zašto toliko pjesama o pticama u vremenu kada se događalo toliko strahota? Čudno, ali treba se sjetiti zatvorskih pisama Rose Luxemburg — puna su ptica. U klaustrofobičnim situacijama kada su zatvoreni nebo i zemlja, mentalne i stvarne strane, ptice lete: lete za nas, umjesto nas, oko nas kao naše misli, želje i kao naša utjeha. Koliko težine, tereta, muke, krivnje, uskoće; što im sve nismo prepustili i gdje nas sve nisu zamjenile? Već je netko pitao »Tko može živjeti bez utjeha stabala?« A ptica je mnogo više od stabla, ptica je živo produženo stablo koje nas vodi, odvodi i vraća smještajući se u jezik, ono najdragocjenije u čovjeku. Ako se prepustimo slutnji, doznađemo da je govor vjerojatno nastavak pjeva, kao što je pjev produženje leta. Zvuk, čini se ne stiže samo daleko nego i duboko, u naše zvučno ja koje prepoznaje i prima sve strane mnogo snažnije nego što to čini središnja slika. Mnogi pjesnici ovih pjesama mislili su da se bave suptilnostima, da su ptice prisopodobe za misaone usklike, znakoviti za budenje misli i malih prigodnih djedinjstava. Ali, oni su se varali. Nisu razumjeli svoje ptice. One naime najčešće nisu simbolične nego doslovne. Sve što im dajemo i što nam daju naravi je činjenica. Kao što je vjerovao Blake, mnogo je manje metafora nego dogadaja, mnogo manje simbola nego preobrazbi. Recimo, jutarnje ptice. One doista bude, zovu naše budeće, njegovu dobrotu. Uvijek, a pogotovo usred rata. Ptice su naše produženo razumijevanje, jer pozivaju jezik u igru na najdragocjeniji način: tamo gdje je bio mrak dolazi nešto posve drugo.

Boninovo

Kada se s Boninova pogleda na pučinu dogodi se, kako to običan govor kaže, da zastane dah. More krene, raste, bogati se, širi, otvara i onda negdje u daljinu stvara liniju što je istovremeno tamna i bijela, onakva kakva se vjerojatno javlja na vrhuncu mističnog doživljaja. Postoji kod Ujevića stih »Ovdje je more mislilo o sebi«. Da, tu je doista more mislilo o sebi, ali i još o nečemu što njega i nas nadilazi.

Medutim, oni koji poznaju narav izuzetne ljepote kažu da ona, skriveno ili otvoreno, gotovo uvijek baca tamnu sjenu. Kada se radi o Boninovu, mora se reći da je to istina. Već decenijima (tko će znati od kada?) upravo s ovog mjesta odakle je pogled najfascinantniji ljudi skaču u more ili na stijene i tako počinjaju samoubojstvo.

Naravno, opasno je i možda nedopustivo ovu pučinu i visinu, horizontalu i vertikalnu, dovoditi u vezu. Mistifikacija je na dohvatu ruke. Priroda individualnog pogleda s osobinama sreće i epifanije, i duševna drama iza koje je nesreća teško se mogu plodno usporediti. Prostori i mjesti su, kao što znamo, uslužna, spremna da se na njima dogodi i ovo i ono, i radost

i užas: malo je vjerojatno da odabiru i traže smisao.

Pamćenje, međutim nije takvog mišljenja. Pamćenje nije još mišljenje, pamćenje

ješao s još nečim (zrakom, žamorom, mišljom), raspršio je i tako oslobođio unutrašnje zatvorenosti koju su njegovi senzibilniji suvremenici zvali jalovim iluzionizmom, oblikom ljepotnosti i posesivnosti jednog nimalo umiljatog društva. Povijesni motivi, portreti, aktovi, vede, obiteljski prizori, mrtve prirode — Austrougarska monarhija, Zlatni Prag, Pariz, balkanske obitelji, veličine, slavlja, tužni teatar, sjaj, Mediteran. A toliko spominjani kolorizam zapravo je samo raskošna košulja siromašnog dječaka. Pokušali su Bukovca spašavati malim formatima, omaškama; ostajali su u nepovijesnoj nelagodi, kao s onim drugim u povijesnoj. Čini se da jabuku koju izložba preporuča Bukovac nikada nije ubrao. Krenuvši na početku u Ameriku Bukovac se bio zaputio u Raj, a na koncu je, nakon burna života, završio u Pragu, u kojem je svih dvadeset godina, koliko je tamo bio, živio i Kafka. Daleko od njega dakako, a ipak.

Košare

*Na mjesecu ljudi
košarice prave
od osušene trave
košarice plave.*

O. Mandeljštam

Blizu, daleko, čitavo vrijeme negdje se pletu košare. U bolnicama, zatvorima, domovima, logorima, izgnanstvima. Trga se lišće, guli kora, javlja se pomisljena i stvarna bolna vlaga, nema korijena da je zalijeti. Netko odlazi, vraća se. Ne vraća se. Samo plete. Nešto broji. Dane, prste, cigarete, Božje namjere. Znali smo, nismo, govorilo se, zaboravljalo. Svejedno. Ide se autobusom, vlakom. Ostaje u glavama. Dogadaji se obezglavljuju. Glagolske pasive ispravljaju, nisu u jeziku (kažu), treba da se zna tko, kada, kako i zašto plete radnju. Nešto drugo. Traži se misleće i nemisleće mjesto, vrijeme i okolnosti, pravi gramatički oblik za slabo ja i oko, bolnicu, zatvor, logor, lice koje je izbljedjelo odsustvom. A tu su i naše daleke zatvorene oči. Gutanje polovice slankamena (krivnje), jer nismo naučili kakav je preplet svježeg šiblja što ga vrijeme veže za sebe. Šiba šiba, a ruke ostaju u praznim rukama. Neprestani križevi, usklici, vertikalni i horizontalni prutovi. Suzdržana psovka kao molitva. Zid, ograda, preplet, ugriz. Ruke plešu svoju ludačku košulju od pisama, paketa, izvana, iznutra, jagodice tipkaju tijelo tude i svoje, zaplet na dnu. Priča. Košare su otišle po kruh, vraćaju se mrtve iz zelenih otoka. Mrvi se vrijeme u sonetu (abba abba edc dcd) i hvata u rimama prutova, strojevi svijesti će nas omekšati u ženskom vremenu, u sobama za sluge, našim pismima sebi, tebi. Hoćemo li pisati još o nečemu ili umirati? Mi, robovi desne i lijeve ruke koje se sastaju i ne dogovaraju. Kao misao u čelavu snu. Hoće li doći vrijeme da šiblje raste za svoje dobro? Neka se, ako se ne može drugačije, ludilo i bolest provode u vihorima, a sloboda u ruži. Kao i zvježđa koja se danonoćno komešaju.

FACTIS Pencil Eraser 24R

Na gumici koju sam kupio piše FACTIS. Ne znam je li to ime tvornice ili gume same. Ali ne znam ni što to znači, kako se prevodi. Da piše factum ili facta sve bi bilo lako; značilo bi (kako rječnik kaže) čin, djelo, činjenicu, istinu, zbilju, dogadaj, ili to u množini. U nekoj staroj latinskoj gramatici doznađem da je to dativ ili ablativ množine factum. Dakle, vjerojatno neki dativ svrhe ili ablativ upotrebe. Kako to onda prevesti: za djela, pri poslu, na napisanom, za činjenice, za poslove ili jednostavnije pribori, sredstva? Ne znam. Ali nisam indiferentan. Jer kao što ne znam da li je to dativ ili ablativ, tako ne znam da li to samo nešto imenuje ili još nešto i znači, pa mi nešto navješćuje i po-

ručuje. Ne znam je li to obična informacija ili simbol? Gumica, nešto meni prisno i svakodnevno, uzburkala je sve moje neznanje, proširila ga i aktivirala. Jer kao i svi koji upotrebljavaju gumicu ja joj, kao i olovci, predajem dio (patetično rečeno) duše. Ona zajedno sa mnom radi na (mijim) pogreškama. Ona je glas savjesti olovke. Međutim, iako takva, o njoj nisam nikada mislio kao problemu, pa ovo fokusiranje unosi u mene paniku. Sve uskličnike i upitnike osjećam nepotrebima, ali ih ne mogu izbjegći. Gumica: da se sve izbriše, da se izbriše samo nešto ili da je se bací i radi bez nje? FACTIS. Što je gumica činjenicama i što su činjenice njoj?

Olovci su posljednjih desetljeća izrečene velike pohvale. Mnogi su je pred navalom novih sredstava čvrsto stiskali u ruci. Bez obzira na sve, pisati još uvijek znači trošiti olovku. Sva druga, pa i mnogo praktičnija i maštovitija sredstva, teže se simboliziraju i smještaju u pamćenje. Gumica koju olovka, vjerojatno, prati od početka, a kod čovjeka od školskih dana, malo se spominje i malo o njoj misli. Naravno, olovka vodi igru, ona očekuje i dočekuje riječ. Gumica je, širokim i nesupstancialnim oblikom koji se troši i nestaje, prava sluškinja. Olovka može i sama, može sebe prekrižiti i ići dalje.

Ipak, ma koliko olovka bila važna, ponosna i ohola, onaj koji gumicu drži u ruci zna da je ona, gumica, u pravu. Ne samo zbog eventualno traženog savršenstva koje se stalnim brisanjem i ponovnim pisanjem može dostići, nego i zato što se i savršenstvo s radošću može obrisati poradi onog savršenstva na čijem je kraju početna bjelina. Tako je sluškinja, ako se bolje promišli, ipak ona koja u jednom uhodanom dočačinstvu zna raspored, nedaće i svrhe. Ako gumica ipak jednom stane i dopusti da na papiru nešto ostane, to je samo zbog njezine dobrote. Ne pisati, zna ona, znači i ne brisati, ne trošiti se i ne stvarati dogadaj. Često kaže: nabrisala sam se, sada stanimalo, neka nešto ostane da se nisam uzlud mučila.

FACTIS. Što mi ova gumica kaže? Na kakav bih put s njom trebao krenuti? Ablativ i jest, više od drugih, padež putovanja. Ili je to gumica za moju kasnu dob, temeljiti i ozbiljnija od svih koje sam do sada slušao? Znam te velike gumice kod mnogih koje sam volio. Onu Gottfrieda Benna: »...i u triumfu i u padu, nikada me nije napustio zanos da ova stvarnost ne postoji«. Bennova je gumica, vidjeli smo, bila fascinantna, brisala je sve do ponovne bjeline, do zore. Nju je on slušao više od svih drugih »stvarnosnih« naputaka.

Factis u mojoj ruci je, nadam se posvezenovski. On provocira teška pitanja, ali mi na kraju dopušta da odmahnem rukom. Bijel kakav je, on se približava djetinjstvu i postaje obična gumica koja se igra mojim slovima, dok se slova pak igraju mojim neznanjem, a neznanje sa mnom i svim oko mene. I dok ja pišem riječ FACTIS, čujem je kako ona tiho kaže: Factis, ma što ti značio, ako budeš suviše gnjavio, mi čemo te izbrisati.

Lavež

Oko kuće čuo se lavež. Uši su zamolile oči da zajedno potraže odakle dolazi. Pridružile su im se i noge. Tražile su oči, uši i noge, tražile su lijevo desno, naprijed natrag, tamo amo, gore dolje, uzduž i poprijeko. Žalosne su bile, nisu našle što su tražile i vratile su se kući.

Knjiga

Sa stola, nehotično gurnuta, pala je knjiga. Dobro, ako si tako htjela. I ostavim je. Ranije se ne bih tako ponio prema njoj. Podigao bih je i stavio na mjesto koje joj pripada. Izgleda da se, po planu koji se bojim rasvjetljavati, svijet kao u snu polako seli u tlocrt. Knjiga padne, izgubi osobine koje je imala, smiri se i gotovo nestane. Javi se neka lagana siva boja. □

Hvala na populističkoj pažnji

Stovana Renata Lacko,
Draga kolege,

što li Vam je to trebalo? Nakon lijepog broja godinica urednog novinarstva proizveli ste članak koji se izrazito kvalificira za subžan uzožno novinarstvo. Običajno neimenovani, ali u ovom slučaju poprilično prepoznatljiv izvor kanda Vas je toliko omadiao te ste se — brifirani jednostrano i dakkako pristrano — upustili u tzv. autorski članak. Pa jer ste pod njega stavili svoje ime i prezime (Večernji list, 7. 7. 2000, str. 34-35), reakcije se logično adresiraju Vama, a Vi porazmislite i o svojem gradaški kuražnom izvoru i o onoj nekomercijalnoj kategoriji zvanoj novinarska etika.

Od izvora ste napabirčili em sumnjivo ukusne došnjeteke em ničim dokumentirane tvrdnje, te ih na tragu populističko-demografske floskule o slusanosti kao presudnom *raison d'être* javnoga radija, u ovom slučaju Hrvatskoga, odnosno njegova »najneslušnijeg« segmenta — kulturno-znanstvenoga programa, odnosno HR-a 3 — iskolazirali u dosad najbezostatniji, pa i najbezočniji pledoaje za ukidanje tih skupih parazita na zdravom humorično-zabavnom korpusu HR-a. *Palac dolje!*

Zapanjuje lakoča kojom ste, hoteći opravdati ukinuće HR-a 3, reproducirali jednakolik i pokroviteljskim, no ne odveć upućenim tonom izričene tvrdnje o »preraspodjeli« tzv. kulturnih sadržaja

ja na druge frekvencije HR-a. Zapanjuje i orkestriranost tih tvrdnji: prva ju je izrekla gđa potpredsjednica Vlade RH Željka Antunović (a prenio *Jutarnji list*), a sada je u Vašem bajnom »tematskom bloku« gestom potvrdenog medijskog eksperta po-

navlja »voditelj urednika ženskoga spola (no na tu će se pojavu osvrnuti u dalnjim pasusima).

Zapanjuje lakoča kojom — jer očito ni Vi ni Vaš izvor pojma nemate o svrsi i djelovanju glazbenih ansambala pri javnim radnjima — jednom rečenicom ekspertno ih stigmatizirate kao proizvođače finansijskih gubitaka. Dakle, *palac dolje!*

Zapanjuje lakoča kojom tvrdite kako Hrvatska još nije na popisu civiliziranih država koje imaju radijski program posvećen isključivo kulturi. Posve suprotno: Hrvatska to jest, još od AD 1993. (nakon puna tri desetljeća razvoja na tom tragu), usuprot razinu okolnostima pa i pritiscima. Pledirate li (Vi i Vaš izvor) da se Hrvatska vlastitom odlukom izbriše sa zemljovidu civiliziranih? I to nakon što je njezin upravo kulturni radijski *output* desetljećima prepoznavan i priznavan (u prijevodu: plus nagradivan) od Berlina do Tokija? Vašem *palac dolje* svaka čast.

A sad o *potpisanim izjavama*: zapanjuje i lakoča kojom (donedavna) glavna urednica HR-a, Ivanka Lučev nakon više od četiri tjedna otvorene javne rasprave tek sada daje lakonsku izjavu u kojoj kohabitiraju nedostatni radijski budžet (valjda se da dostatni budžet godinama imao izboriti *Nepoznat Netko*, a ne rečena osoba sa zna se kakvim ugovorom), irelevantni, ali i moguće uvredljivi detalji iz radijske svagdašnjice (novosti na nekim programima ne čitaju spikeri, što može značiti da

ih dotični čitaju neadekvatno), kriva imena (*Drago Mestrovic* je glumac, a *Josip* osoba odgovorna za Dramski program HR-a), neobvezatni civil o *Tehničkim Problemima* te još štošta s koca i konopca.

Lakoča pak kojom »voditelj urednik na Radiju 101« Zrinka Vrabec-Mojzeš ne samo što nije protiv kulturološkoga kutka (valjda se zove kulturni ili kulturalni), nego ga i »preraspodjelom« ekspertno sitira na HR 1, osim što zapanjuje istodobno i plasi: zar je odista legitimno najprije polupravatno, a potom manje-više javno žicati od aktualne političke garniture naplatu udjela Radija 101 u osvješćivanju biračkoga korpusa minulih godina, naplatu putem dobivanja zlosretno simetrične nacionalne frekvencije 101 MHz na kojoj trenutno emitira jednako zlosretni HR 3? Zar je odista legitimno (zavičajno bi slušateljstvo tu reklo *hercig*) da se u vijestima rečenoga radija (7. srpnja) pripadnici žute rase nazivaju *žuti* (bez oznake nacionalne pristnosti), da se *skupine* (protestantske) u Belfastu nazivaju *bandama*, a u jutarnjim terminima »voditelji urednic« emitiraju autorski neponovljive prdeće, podrigivanje i vrijedanje svih stanovnika Zagreba koji ne govore njihovim aglaskom, ne slušaju njihovu glazbu i nisu članovi *fan cluba* Radija 101? Zar su rasizam i šlamperaj dostatna potpora ambicije rečenih infantilnih *fircigera* (jer tu smo negdje, da ne bi bilo zabune oko mladahnosti) za nacionalnu *frekvuku*? I to na račun HR-a 3, jer kulturnaci ionako ne zaslizuju ništa bolje budući da se, kao što potpisujete, zapravo zalažu za vlastitu sliku u novinama. Naročito se na tim linijama, biva, zalažu npr. Relja Bašić, Zvonimir Berković, Stjepan Radić, Ivo Škrabalo... koji su se, između ostalih, usprotivili ideji za koju se Vi (i Vaš izvor) očito zalažete.

Ma nijedna tvrdnja iz Vašega članka niti je provjerena niti provjerljiv podatak (osim možda o projektu *Obitelj Klopotec*, s obzirom na nositelja). Osobito ne onda poda o honorarima koji da su viši na HR-3 nego drugdje na HR-u. Mogli ste s malo truda izvoljeti konzultirati ne tako davne *novinske* tekstove npr. Željke Čorak i Branimira Donata o honoriranju autorske suradnje za HR 3,

HR3

Kajmanska posla

Kajman, rod krokodila (porodica *Crocodylidae*); obuhvaća 6 vrsta među kojima se ističe obični kajman (*Caiman sclerops*), dug 4,5 m. Živi u većim rijekama Srednje i Južne Amerike. Hrani se ribom i vodenim pticama. U doba parenja vonja na mošus. (prema *Opća enciklopedija JLZ*).

Giga Gračan

Dne 7. 7. izšao je u »RTV prilogu« *Večernjeg lista*, str. 34-35, članak s potpisom »Renata Lacko« u koji su inkorporirane tri izjave. U njemu je pretežito riječ o Trećem programu HR-a, i to sadržajem i načinom koji me ponukao da 8. 7. elektronskom poštornim pošiljem u *Večernjak* svoju reakciju na nj, potpisu imenom i prezimenom te funkcijom urednice u HR-u 3 koja me (ako dobro razumijem Zakon o javnom informiranju) legitimira za očekivanje uvrštenja. U popratnom sam pismu navela opseg svoga teksta — 4.800 grafičkih znakova + 848 razmaka među riječima (program Microsoft Word 7.0) — što obasije cca 3 kartice i dokazljivo je kraće od članka na koji sam imala potrebu reagirati.

Kako *Večernjak* urediščki umovi ne šlijive ni rečeni Zakon ni bolje (kolegijalne) običaje, za uvrštenje neizmjerenog teksta zahvaljujem niskonakladnom, ali javne svoje funkcije svjetan, ima tu sreću te nije zapeo za *šljabok* aktualnim rasprodavateljima. Ovi pak, iako se libe to javno artikulirati, kao osnovnu medijsku zadaću intimno očito podržavaju poruku naslova objavljenog na istim *Večernjak* stranicama gdje i paškvala kolegice R. L.: *Trebamo biti polugoli, veseli i zabavni. I to je nama naša borba dala...*

te doznati da se prijevod soneta plaća kao omanja lubenica. No i tu Vam je za *palac dolje* očito dosta jao izvor, kojemu je do soneta koliko i mojoi mački do blitve.

Parazitski pozdrav,

Giga Gračan
urednica u Trećem programu HR-a

P. S. Gorespomenuti Ivo Škrabalo bio se, s pozicije predsjednika Vijeća HRT, vrlo eksplicitno oglasio o temi možebitnog ukidanja HR-a 3 te nedoljnih manevara Radija 101, i to na obližnjim stranicama istoga broja *Večernjeg lista*. Utoliko je čitateljstvo dobiti mogućnost čuti i drukčiji glas. Zar Vam je izvor preporučio da ne konzultirate ni npr. Ministarstvo kulture? □

Nevidljivi svijet Ive Pleše

Uz tekst Ive Pleše Nevidljivi etnologi,
Zarez, br. 34

mr. sc. Ksenija Marković
etnolog — konzervator
Ministarstvo kulture, Uprava
za zaštitu kulturne baštine,
Konzervatorski odjel u
Zagrebu

Svijet s kojim se pojedinac, a i grupa stručnjaka etnologa konzervatora suočava naizgled je stvaran, ali zapravo to i nije, već je skup razmišljanja neke strukture koja generira dezinformacije. Logičnost i kinosnost rezultata rada etnologa konzervatora za postojeće društvo u cjelini odstupa od nestvarnog svijeta koji nam se nudi u novinama za kulturu. Što je kultura ophodnjava, komunicirana, ocjenjivanja rada etnologa konzervatora i njihova skupa unutar jednog društva kao što je društvo etnologa? Iva Pleše očito nije baš zainteresirana za struku, barem ne ovu o kojoj govorim. Institucionalna moć, svjesno nastojanje da se zbiljski svijet uskladi s virtualnim, znanstvenim vodi u apstrakciju. Rezultati takve nakane nisu beznačajni. Javnost se puni nekim vrlo nestvarnim i neobjektivnim podacima. Stoga molim da se u cijelosti objavi ovaj članak koji slijedi kao odgovor Ivi Pleši i onima koji su čitali njen članak.

Pojmovi koje dobivamo čitajući njen članak mogu imati itekako važan materijalni učinak. Način na koji se nešto predstavlja kao *istina*, samo potvrđuje činjenicu da su shvaćanja parcialna, da nije imao tko čuti one koji su svoj rad prikazali na skupu etnologa, a netko je napisao i knjigu *Nevidljiva Iva*.

Zagreb, 6. srpanj 2000.

Zaštita, očuvanje i čuvanje kulturne tradicijske baštine i hrvatska etnologija

Ukorijenjeni smo u ovaj svijet upravo po našim kulturnim vrijednostima unutar određene socijalne, stručne, profesionalne grupe. To ne

znači da se postavljamo klanski, frakcionaški, već pripadamo i širem hrvatskom društvu, kako urbanom tako i ruralnom koje može biti predmetom našeg zanimanja. Otkrivajući ljestve sela, tradicijskog graditeljskog nasljeđa, koje je

vezano je uz povijest i povijesna istraživanja. Stručno i znanstveno promišljanje etnologinje Beate Gotthardi-Pavlovsky predstavlja važan pomak u promatranju prostora. Njen članak: *Etno zoniranje ruralnog prostora kao metoda i sredstvo njegove zaštite*, koji se pojavit u *Čovjek i prostor* 1983. godine, etnološka su načela u promatranju i vrednovanju prostora.

Od pravne i pojedinačne zaštite prelazi se na zaštitu većih područja ruralnih aglomeracija i cjelina, a provodi se i fizička zaštita na tzv. *etnološkim spomenicima*. Od zaštite fizičkih oblika prelazi se i na zaštitu i revitalizaciju duhovne kulture.

Hrvatski etnologi konzervatori aktivni su sudionici 12. međunarodnog kongresa etnologa i antropologa koji je održan 1988. godine u Zagrebu. Etnologi konzervatori organiziraju međunarodni simpozij na temu *Etnologije i arhitekture*. Zbornik radova s tog skupa tiskan je 1991. godine pod istim naslovom *Etnologija i arhitektura*, a izdavač je Društvo povjesničara umjetnosti. U okviru 12. međunarodnog kongresa etnologa i antropologa u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu prezentirana je izložba fotografija *Tradicijska arhitektura i graditeljstvo Jugoslavije*, što danas nije popularno napisati, a na kojoj su prikazani različiti kulturni areali pučke tradicijske arhitekture. Katalog pod istim naslovom tiskan je na engleskom, francuskom i hrvatskom jeziku, a sadrži kartu areala tradicijskih kultura i kartu upotrijebljениh dominantnih materijala u tradicijskoj arhitekturi, a na području bivše Jugoslavije.

Netom iz ratnih zbivanja 1991-1995. godine, koja su u Hrvatskoj prouzročila niz prostornih i kulturnih devastacija, u prosincu 1995. godine etnologi konzervatori organizatori su stručnog skupa posvećenog hrvatskoj pučkoj graditeljskoj baštini. Zbornik sažetaka pod istim naslovom *Obnova i očuvanje hrvatske pučke graditeljske baštine* zajedno sa zaključcima objavljen je na hrvatskom i engleskom jeziku 1997. godine, a izdavač je bio Konzervatorski odjel u Zagrebu. Zastupljena je interdisciplinarnost, pa se i u zborniku očituju različiti pristupi stručnjaka arhitekata, etnologa, povjesničara umjetnosti, agronoma, prostornih planera, urbanista, konzervatora, nastavnika čiji stavovi zajedno pridonose sagledavanju problematike očuvanja pučke kulturne baštine. Kulturni identitet u to se vrijeme osobito naglašavao.

Važan pomak za etnologiju u hrvatskom zagonodavstvu desio se 1999. godine izglasavanjem novog *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, u kojem su svojim inicijativama i primjedbama sudjelovali, uz ostale stručnjake, etnologi konzervatori. Zakonom se uvođe nove smjernice. Izdvajaju se novi stupnjevani termini

vezani uz zaštitu. Nijansiranje stupnjeva u tri različita pojma: zaštita, očuvanje i čuvanje govori o različitom odnosu koji imamo spram kulturnog dobra. Pojam zaštite obuhvaća prvi stupanj i njegova svrha je provedba mjeru pravne i stručne naravi. Drugi termin očuvanja kulturnog dobra sadrži pojam produženja trajanja spomeničkih svojstava. Treći je stupanj čuvanje kulturnog dobra, a podrazumijeva sustavno praćenje stanja i osiguravanje zaštite te podrazumijeva sustav tj. ukupnost svih mjer zaštite. U novom Zakonu za etnologe konzervatore i njihov rad značajno je naglašavanje i imenovanje kulturnih dobara: sela, naselja ili njegova dijela te područja i mesta s etnološkim i toponičkim sadržajima, krajolika koji sadrže povijesno karakteristične strukture, a koje svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru. Posebno su kao kulturna dobra izdvojeni etnografski predmeti. U kulturna dobra, uz ostala, ubrajaju se ona antropološkog značaja i vrijednosti kao i nematerijalni oblici i pojave čovjekova duhovnog stvaralaštva u prošlosti.

Uvodči novu kategoriju nematerijalnih kulturnih dobara što se prenose predajom ili na drugi način, a u koje se ubrajaju oblici i pojave duhovnog stvaralaštva u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, tradicijskih umijeća i obrta uz jezik, dijalekte, govore, toponimiku te usmenoj književnosti svih vrsta, ovim Zakonom iz 1999. godine dešava se revolucionarni pomak u promišljanju kulturnih vrijednosti.

Radi praćenja i unapređivanja stanja kulturnih dobara Zakon je predviđao osnivanje Hrvatskog vijeća za kulturna dobra koje daje preporuke za unapređivanje djelatnosti zaštite i očuvanja kulturnih dobara i rješava niz prijedlovnih pitanja zaštite.

Financiranje zaštite i očuvanja kulturnih dobara osiguravaju se iz državnog proračuna, proračuna županija, gradova i općina te iz donacija, naknada za koncesije, zapisa i zaklada. Novost je proračunskom prihodu od 10%, a i više, koji se uplaćuje u državni proračun po osnovi gospodarske, promidžbene uporabe kulturnih dobara. Novost je i plaćanje spomeničke rente u visini od 2% od ostvarenog dohotka, a koja je obavezna za fizičke i pravne osobe koje rade u ugostiteljstvu, hotelima, prijevozu putnika te djelatnosti nautičkog turizma. Prihodi ostvareni na taj način koriste se isključivo za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara.

U zaštiti, očuvanju i čuvanju hrvatske pučke tradicijske baštine danas sudjeluje tek nekoliko stručnjaka. U Zagrebu pet etnologa konzervatori, a po jedan u Osijeku, Rijeci, Pazinu, Splitu i Dubrovniku. Rad sad tek treće generacije etnologa konzervatora još uvijek nailazi na

reagiranje
**Spelancije
starog jajca**

Zlatko Crnković

Uz tekst Nevena Jovanovića Učilište kršćanske magije i Učilište hrvatskog grča u Zarezu, broj 34 od 22. lipnja 2000.

Ne čitam redovito Zarez pa se tako dogodilo da mi je promaknuo hvalospjev Harryju Potteru i kamenu mudracu iz pera stanovita Nevena Jovanovića objavljen u 34. broju vašeg cijenjenog lista od 22. lipnja 2000. Ipak, nije me toliko iznenadilo oduševljavanje nepoznatog mi kritičara tim djelcem koliko pozornost koju je poklonio hrvatskom prijevodu te knjige.

Kod nas se naime ponajčešće i ne spominje ime prevoditelja književnog djela, a kamoli da se štograd kaže o prijevodu, ma kakav on bio. A eto, Neven Jovanović se potudio da ispiše čitav jedan gusto tiskani stupac o prijevodu knjige koju ne može nahvaliti. Za taj svoj potec svakako zasljužuje pohvalu. Ovakvu čast još nisam doživio u svojoj prevoditeljskoj karijeri. Druga je stvar što se ograničio samo na neke sitnice u prijevodu koje su ga iritirale, pa se raspisao o njima kao prava starmala cjeplidla.

Pretpostavljam naime da je Neven Jovanović tek nadobudan mladac. (Valjda bih inače već čuo za njega?) Isto tako pretpostavljam da je (unatoč prezimenu) pravi Zagrepčanac i da mu je hrvatski književni standard zapravo strani jezik koji još nije potpuno svladao, kao što je, recimo, svladao engleski.

Jer, zašto bi se inače čudio nekim riječima standardnog jezika kao što su *promrđa, priklopi, probrijga, uspropada se, predisao je, opkroči?* To isto, naravno, vrijedi i za riječi *ama, kanda* i za frazu »glava mu je došla... nekako sitna«. (Zar nije nikad čitao, recimo, Ivu Andrića?)

Vidi se da malac inače voli kopati po rječnicima. Pa zašto onda nije potražio te i slične riječi u bilo kojem rječniku hrvatskoga jezika? (Ne u Akademijinu, zaboga, to nitko ni ne očekuje od njega!) I zar je tako malo čitao dobre hrvatske pisce da nije nikad prije našao na te riječi? Zar Neven Jovanović očekuje da će u hrvatskim književnim prijevodima nailaziti samo na one riječi koje svakodnevno sâm rabi u govoru ili čuje oko sebe? Književni se jezik uči čitajući književna djela (pa i prijevode), i on se poprilično razlikuje od govornoga. To bi jednom starom jajcu (kao što bi rekli Zagorci i Slovenci) kakav je očito Neven Jovanović moralno ipak biti poznato.

I zašto se dečko uopće muči čitajući nerazumljiv hrvatski prijevod kad, po svemu sudeći, engleski poznaje bolje nego hrvatski? I kad se zna da je uvihek veći užitak čitati izvornik nego prijevod?

Neven Jovanović se čudi i zašto sam uzeo riječ *bezjak*, kad je u hrvatskim rječnicima, hvala Bogu, mnogo puta zabilježena. Zašto se nije potudio potražiti riječ *Muggles* u nekom engleskom rječniku? Da si je dao toliko truda, uvidio bi da ta riječ, sudeći po rijetkim rječnicima, spada u američki sleng crnačkog porijekla i da znači *marijuana*. Pa kakve veze onda ima ta riječ sa značenjem u kojem je autorica upotrebljava u svojoj knjizi? Očito još manje nego što je imala naša riječ *bezjak*, koja, uzgred budi rečeno, ima više značenja nego što ih navedi Neven Jovanović.

Valja na kraju konstatirati da Neven Jovanović nema ni osobito razvijen književni ukus, jer da ga ima, ne bi se mogao toliko oduševljavati jednim pomodnim bestselerom za tinejdžere koji ozbiljna književna kritika u Engleskoj i Americi ne shvaća ozbiljno.

Moram priznati i da mi se završne riječi Nevena Jovanovića o tome kako se nada da će se »oko stola g. Crnkovića u prevodenju daljnijih nastavaka Harryja Pottera češće i postojanje (?) okupljati kolo prevodilačkih muza« čine vrlo jeftinom metaforom, nedostojnom jednog književnog znalcu njegova kalibra. Uostalom, nisam znao da ima i prevodilačkih muza, i to toliko da mogu igrati kolo oko prevodiočeva stola! Na zdravlj! □

U miščaflus Bausingerom

Uz tekst Ines Prica Kurje oko hrvatske etnologije, u Zarezu, broj 35, 6. srpnja 2000.

Jasna Čapo-Žmegač

Ispod nasлага konstrukcija i učitanih značenja pokušavam shvatiti razloge koji su Ines Pricu naveli na znanstvenu pa i političku inkriminaciju mojeg rada (*Kurje oko hrvatske etnologije, Zarez, 6. srpnja 2000*). Čudim se tom neobuzdanom izljevu žuci potaknutom jednim posve benignim tekstom koji je bio pročitan kao plenarno izlaganje na nedavnom susretu hrvatskih et-

nologa, a potom objavljen u *Zarezu* (Kako biti zanimljiv, 22. lipnja 2000).

Mojem tekstu nije bila namjera ocijeniti, pa ni prikazati cijelokupnu hrvatsku etnologiju devedesetih godina, a kamoli, kako to konstruira Prica, oktroirati izvjestan tip etnoloških istraživanja. Inkriminirani je tekst nastao kao razmišljanje u povodu pitanja postavljenog na sastanku hrvatskih etnologa — za koji, suprotno od Price, mislim da neće postati povijestan — o tome kako hrvatska etnologija može pridonijeti razvoju hrvatskog društva. Taj je tekst osobno viđenje mogućeg puta k društvenoj angažiranosti i prisutnosti hrvatskih etnologa, pri čemu

Još koja o žuljevima etnologa

Uz tekstove Ines Prica, Kurje oko hrvatske etnologije, Zarez, broj 35 i mr. sc. Ksenije Marković, Nevidljivi svijet IVE Pleše, Zarez, broj 36

Iva Pleše

Ne mislim, kao što, pretpostavljam, ne misli ni »osoba čudnoga imena Zarez« — kako redakciju lista u kojem radim naziva Ines Prica — da je etnologija danas »pred nužnošću oktroiranja nečeg što se mora nazvati *sumum minimum* društvene i znanstvene pertinencije«. Mislim ipak, unatoč svim nabrojanim vlastitim zaslugama u tekstovima Ines Price i Ksenije Marković, da hrvatski etnolozи jesu, velikim dijelom, nevidljivi ili marginalizirani, da, primjerice, mnogi mladi etnolozи odlaze sa studijama nepripremljeni za znanstveni ili bilo koji drugi etnološki rad, da se etnološke knjige u Hrvatskoj mogu na prste nabrojati, da prijevoda gotovo uopće nema, da su mnoge važne teme suvremenoga »društva u tranziciji« zanemarene, da je široj zajednici, pa čak, kako saznamo, i rođacima etnologa, potpuno nepoznato čime se etnologija bavi ili može baviti, da su najčešće asocijacije na

spomen riječi etnolog — preslica ili narodna nošnja ili da izvan uskoga stručnog kruga ima izuzetno malo tekstova, izlaganja, rasprava o etnologiji. Za to nipošto ne bih okrivljavalala samo neko apstraktno »stanje društvene svijesti«, »privredno-gospodarski status« ili »državni proračun« (Ksenija Marković). Tvrdim, naime, da etnolozи, novinari ili pedikeri sami stvaraju svoje mogućnosti, postavljaju granice svoga djelovanja ili ih razmiču, koliko god se to nekome iz njegove visinske perspektive činilo patetičnim ili pak banalnim.

Tekstom objavljenim u pretprošlome broju *Zareza* pod naslovom *Nevidljivi etnolozи* — koji Ines Prica opisuje kao, s jedne strane, prikaz koji je »odrađen kao prilično ovlašćen novinarski zadatak«, a s druge kao »kritiketu koja briše s lica zemlje« — upravo sam to željela reći; nije mi bila namjera nikoga uvrijediti, omaložiti, ismijati ili pak bilo koga ili što izbrisati s lica zemlje. Upravo suprotno, željela sam prikazom, po mome sudu, dobro zamišljenoga, ali neuspjelog skupa (poštenje i iskrenost skupa o kojima govori Ines Prica nisu mi ni po čemu za prikaz bili relevantni) te objavljinjem jednog

Zrcalo Ejlež

Uz reagiranje Zlatka Crnkovića, Spelancije starog jajca, Zarez, br. 36

Neven Jovanović

Zarez doživljavam kao prostor za višeglasje i istraživanje. *Drugaciji* je jer ne pristaje na uvriježene granice hrvatskog javnog života. Evo za mene novog izazova u prostoru *Zareza*: je li moguća *mekana* javna rasprava, *plostovni* javni razgovor u kojem se sugovornici zaista slušaju? Htio bih da jest tako. Alternativu znamo: dalekometna ironija i nuklearni sarkazam.

Prevodenje je, poput glume ili muziciranja, javna umjetnost. Zato bi u interesu prevodioca bilo da se povremeno vidi kroz tude oči. No, ukoliko umjetnik prevodilac želi javno vrednovanje svog javnog čina, ona/on mora dopustiti da riječ uzme i ona/onaj tko ostvarenim možda nije zadovoljan. Dakle: komunikacija (koja uključuje i ugodno i neugodno) ili grobna šutnja narogušenih kipova s kroničnom opstipacijom. Izaberite jedno.

Ne želim da razmjena mišljenja o Harryju Potteru prestane. Sam smatram da ta knjiga zasljužuje više ljubavi no što je dobila u mom tekstu; previše sam govorio o eskapističkim, premalo o oslobajućim potencijalima priče; potonji su, sudeći po uspjehu serijala, znatno jači. To je moj neuspjeh. S druge strane, glavnim neuspjehom g. Zlatka

se ne isključuju, a pogotovo ne anatemiziraju drukčiju mišljenja o tom pitanju, kako to čini Prica, inače autorica koja se izrazito zalaže za dijalognost i polifonost u etnologiji.

Pricina sklonost metateoriji njezin je izbor. Različitost njezina i mojeg pristupa u etnologiji rezultat je našeg različitog obrazovanja, interesa i osobnih stava. Zbog te različitosti ne zgražavam se nad njezinim radom te mi je posve strana netolerantnost s kakvom se ona odnosi prema mojem radu.

Ostaje mi zadovoljstvo da sam se u *miščaflu* kojim me je Prica pomela našla u društvu s Hermannom Bausingerom i s mnogobrojnim drugim europskim etnolozima koji na meni sličan način vide svoju ulogu u društvu u kojem žive, ulogu koju Prica neshvatljivo vulgarizira. Zadovoljstvo mi je i da sam — ne poželjevši da se to dogodi na ovaj način — etnologiju i etnologe barem nakratko učimila zanimljivima široj publici. □

od procitanih tekstova potaknuti — i opet koliko god se to znanstvenim autoritetima činilo naivnim ili glupim — civiliziranu, argumentiranu i »legendarnim običnim čitateljima« eventualno zanimljivu raspravu o etnologiji na stranicama *Zareza* tj. izvan posvećenoga kruga akademске nedodirljivosti. Prvi neuspjeh nije me obešabrio.

Što se pak moje »aktivne proizvodnje nevidljivosti na etnološkom skupu« tiče, nisam ni mogla ni htjela popisati i prikazati sva izlaganja (njih pedesetak, u trajanju od šesnaestak sati, koja sam, za razliku od nekih, većinom pratila), već sam se osvrnula — napominjući u tekstu da je riječ o *izdvajanju* — samo na jednu sekiju, onu koja se bavila obrazovanjem etnologa. Isto tako nisam smatrala neophodnim pobrojati sve uspjehe konzervatorskoga posla i odlične radove hrvatske etnologije, jer ne mislim da se kritika, kako bi valjda bila pristojna i objektivna, mora obavezno sastojati i od dijela u kojem se nešto hvali kako bi se nešto drugo moglo kudit. Isključivost i »bezostatnost« jako su mi daleke, ruganje i sprudnju ne volim, toleriranje drukčijeg mišljenja i u »praksi«, ne samo na »teorijskoj razini«, smatram izuzetno važnim, a svjesna sam da svaki tekst, pa i ovaj koji upravo pišem, može poslužiti nečijim pakosnim šalamama, izvrtnjima značenja, uvredama i rovovskim bitkama s kojima nemam ama baš ništa. Pa, koga veseli — nek mu je sa srećom. □

ŽELJU). Mogućnost ove igre g. Crnković uskratio je čitaocima koji znaju samo hrvatski.

Općenito, a sitno (uzorak sa str. 1-42 hrvatskog izdanja): »Gospoda je Dursley naklapala nešto ubacujući rasplakanog Dudleyja u njegovu visoku dječju stolicu« — »Gospodin se Dursley malo stresao i izbio mačku sebi iz glave« — (o sovama) »upirali (su) u njih prstom i buljili razapljenih usta kako im lete iznad glava« — »Potter nije opet tako rijetko prezime« — »Šiic!« izusti gospodin Dursley na sav glas. — »jer nije još ni kao mačka ni kao žena uprla tako prdonan pogled u Dumbledorea kao sada« — »(Škljocene upaljačem) i u isti mah upale se svih dvanaest svjetiljaka u Kalinin prilazu narančastim svjetlom« — »ili se igra neke video-igre« — »U tom jadnom zahodu nije nikad bilo ništa tako grozno kao što je tvoja glava... pa mu je možda i zlo.« (Harryjeva *batuda* u originalu: *The poor toilet's never had anything as horrible as your head down it — it might be sick.*) — (pride im i pokaže) »na stari čamac na vesla što se ljlja na čeličnosivim valovima ispod njih« — »opazi da su se divu oči nalik na kukce razvukle u osmijeh« — »Pogled mu padne na pusto ognjište s nabranim kutijama od keksa pa prezirno frkne.«

Priznajem da kultura u kojoj živimo pogoduje pametovanju i gaženju drugoga. Nepogrešivi patrijarhalni autoriteti bolje nas istreniraju da uočavamo tuđe greške nego tuđe uspjehe. Bolje znamo kudit nego hvaliti. Zato će pravi izazov biti: pokažimo zašto smatramo *dobrim* neki prijevod. Hej, ili neku kritiku! □

Motovun Film Festival The second

1-5 AUGUST 2000

	UTORAK 01.08.	SRIJEDA 02.08.	ČETVRTAK 03.08.	PETAK 04.08.	SUBOTA 05.08.
10:00 KINO Hrvatski festivali		ANIMAFEST	DANI HRVATSKOG FILMA	MEĐUNARODNI FESTIVAL NOVOG FILMA SPLIT Hrvatska revija JEDNOVNUTNJI FILMOVA POŽEGA	FESTIVAL HRVATSKOG FILMA PULA
12:00 KINO Specijalne projekcije			KAJA UBIT ĆU TE Vatroslav Mimica		
14:00 KINO Hrvatski dokumentarci		D. Matanac, S. Tomić, T. Rukavina JURIĆ: TVRDA 1989. Zvonimir Juric POEZIJA I REVOLUCIJA Branko Ivanda	BAG Andrije Korović BIĆA SA SILIKOM Damir Cudić LUDAR Zdravko Mustać	ZELJEZNICU GUTA VEĆ DALJINA Branko Ištvanić TERRA ROZA Aldo Tardozzi ZANIMANJE: PROGANIK Svetozar Krnjača	O KRAVAMA I LJUDIMA Zrinka Matijević, Nebojša Stojčević CUBISMO TURIZMO Radislav Jovanović
16:00 KINO Glavni program	KIKUJIRO Takeshi Kitano, Japan	TUVALU Veit Helmer, Njemačka	BLEEDER Nicolas Winding Refn, Danska	ANGELS OF THE UNIVERSE Fridrik Thór Fridriksson, Island	SUZHOU RIVER Lou Ye, Kina
18:00 KINO Retrospektiva novog Francuskog filma	VÉNUS BEAUTÉ INSTITUT Tonie Marshall 18:00 IZLOŽBA VLADE VELIČKOVIĆ (Kavarna Hotelsa Kaštel)	17:30 "MADE IN CROATIA" Razgovor pod mrunom EST-OUEST Régis Wargnier	MARIUS ET JEANNETTE Robert Guédiguian	LES DÎNER DE CONS Francis Veber	PLACE VENDÔME Nicole Garcia
20:00 TERASA	19:30 RETROSPETKIVA KARLA PALUSKE (Motovunska galerija) FEŠTA Istarske Županije	KINESKA FEŠTA MFF-a	FEŠTA "Pij Vatroslave"	FEŠTA francuskog kulturnog centra	FEŠTA turističke zajednice Istarske Županije
21:00 TRG	OTVARANJE FESTIVALA		PRIZNANJE Vatroslavu Mimici		DODJELA NAGRADA za najbolje filmove
21:10 TRG Glavni program	SHOWER Zhang Yang, Kina	DANCER IN THE DARK Lars Von Trier, Danska	STRAIGHT STORY David Lynch, SAD	BILLY ELLIOT Stephen Daldry, Velika Britanija	HOP SKIP AND JUMP Srdan Vuletić, Slovenija/BiH MAGNOLIA P. T. Anderson, SAD
23:30 KINO Glavni program	EAST IS EAST Damien O'Donnell, Velika Britanija	JOURNEY TO THE SUN Yesim Ustaoglu, Turska	THE CUP Khyentse Norbu, Butan	RETURN OF THE IDIOT Saša Gedeon, Češka	
02:00 TERASA Specijalne projekcije Koncerti	GUSTAFI	FESTIVALSKE ŠPICE	GENGHIS BLUES Roko Belić, SAD	BOSNAVISION Goran Rušinović, Hrvatska	LOS CABALEROS D.J. DUS

GLAVNI POKROVITELJ

POKROVITELJI

www.motovunfilmfestival.com

DEJAN VIDIĆ

DIGITALPRINT

DHL

Kodak

+

III

SRBIJA

BUFA

BONASTRA

AMMEN LTD

KALIGRAF

ZAGREB FILM (f.e.d.)

Microsoft

MYAMERICA - ISTRA d.o.o.
ISTRAŠE POPULACIJE

Y

Hi-Fi CENTAR
KENWOOD

INSTITUT FRANČE DE ZAGREB

OO 国際交流基金
The Japan Foundation

BIO DATA SERVIS

hp

Tektronix
PRINTERS BY XEROX

IMPROM

STTS

GLAVNI MEDIJSKI POKROVITELJ

MEDIJSKI POKROVITELJI

Jutarnjišt

CCN-nacionalna mreža, TV Nit-Pazin, Gradska TV - Zadar, Radio Donat FM, Radio D.J. Crikvenica, Radio Maestral, Obiteljski radio, Radio Samobor, Zarez, Nomad, Cosmopolitan, Hollywood